

Poslušajte štimo moja

Potujoči pevci na Slovenskem

Marija Klobčar

Dr. Marija Klobčar se je raziskovanju ljudskopesemskega izročila posvetila z obzorji, zarisanimi s slavistično in etnološko izobrazbo, in z izkušnjami, pridobljenimi v času pred zaposlitvijo na ZRC SAZU. S poudarjeno potrebo po osvetlitvi vsakdanjega življenja obravnava različne pesemske zvrsti, najjasneje v povezavi z obredji in verovanji, vprašanja zgodovinske pričevalnosti izročila, odnose med mestom in podeželjem, genezo in tipologijo pesemskega izročila, medjezikovna pesemska prepletanja in različna folkloristična iskanja. V raziskavo o potujočih pevcih so jo vodili izzivi oddaljenih in spregledanih ustvarjalnih svetov. S to problematiko je bil povezan del njenega vključevanja v mednarodno raziskovalno okolje, predvsem s sodelovanjem na konferencah Kommission für Volksdichtung in z objavama v monografijah *Songs of People on the Move* (2012) in *Cheap Print and the People: European Perspectives on Popular Literature* (2019).

Za delo *Kamničani med izročilom in sodobnostjo* (1998) je prejela Murkovo priznanje, njena etnološko-folkloristična monografija *Na poti v Kamnik* (2016) pa je bila leta 2017 v projektu Odlični v znanosti uvrščena med izjemne znanstvene dosežke. Leta 2017 je prejela zlato priznanje Občine Kamnik.

Zbirka **FOLKLORISTIKA**
Urednica zbirke Marjetka Golež Kaučič

Marija Klobčar POSLUŠAJTE ŠTIMO MOJO
Potujoči pevci na Slovenskem

Uredili Marjeta Pisk in Urša Šivic
Recenzenta Mirjam Mencej in Svanibor Pettan
Jezikovni pregled Marjeta Pisk
Oblikovanje in prelom Brane Vidmar
Oblikovanje naslovnice Monika Klobčar
Prevod DEKS, d. o. o.

Izdal ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut
Za izdajatelja Mojca Kovačič

Založil ZRC SAZU, Založba ZRC
Za založnika Oto Luthar
Glavni urednik Aleš Pogačnik

Tisk Birografika Bori, d. o. o., Ljubljana
Naklada 300
Prva izdaja, prvi natis.
Ljubljana 2020

Izid knjige je finančno podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije s sredstvi iz leta 2018.

Monografija je nastala v okviru programa *Folkloristične in etnološke raziskave slovenske ljudske duhovne kulture*, št. P6-0111, in projekta *Pesemski odsevi medkulturnega sobivanja*, št. J6-9369, ki ju sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Slika na ovitku: »Muzikantje« v Ribnici na Pohorju v tridesetih letih 20. stoletja.

Foto: Maks Dolinšek. Koroški pokrajinski muzej, Muzej Ravne na Koroškem, inv. št. FRK 5954.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

398.8:784.4(497.4)

KLOBČAR, Marija

Poslušajte štimo mojo : potujoči pevci na Slovenskem / Marija Klobčar ; [prevod Deksa]. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : ZRC SAZU, Založba ZRC, 2020. - (Zbirka Folkloristika, ISSN 2232-3791 ; 9)

ISBN 978-961-05-0268-5

COBISS.SI-ID 304331776

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789610502685>

Marija Klobčar

POSLUŠAJTE ŠTIMO MOJO

Potujoči pevci
na Slovenskem

Ljubljana 2020

VSEBINA

Zahvala	9
Uvod – Kako so se izrisovala vprašanja o potujočih pevcih	11
»Pevce, o katerem so pripovedovali, da nosi slavca v prsih ...« – Od igrcev do viteške ustvarjalnosti	29
»Péte novine« – Vloga pesemskega obveščanja ob uveljavitvi tiska	59
»En eksempl čem povedat« – Petje in pesmi kot kateheza	79
»Kaišen strah ceu sveit prehaje« – Pesemsko obveščanje in odnos do oblasti	95
»Na novo je izšlo veliko podob« – Vloga letakov in drugih drobnih tiskov pri širjenju pesemskih sporočil	107
»Le berite, berite, lubi Slovenci!« – Časopisi in spreminjanje prometa in komunikacij	127
»O poslušajte eno grozovitno zgodbo« – Ohranjanje obveščanja s pesmijo v času tiska	141
»Zdaj smo mi perrajžali« – Nosilci pesemskega sporočanja in njihovi prostori	163
Sejmarski pevci	167
Potujoči rokodelci in prodajalci	178
Od igrcev do bukovnikov	191
Godci	195

Berači, slepi pevci	203
Romi	224
»Koderkol bom stau in hodu, tam bom zmirej Arje peu« – Študentje in šolmoštri med potujočimi pevci	231
»[N]obeniga ni bilo, ki bi bil te pesme zbiral, olikal in potomcom izročil« – Značilnosti izročila potujočih pevcev v zapisih	249
»Poslušajte ta aparat« – Radijsko obveščanje in izročilo potujočih pevcev	261
»A njegova pesem se je stopila z narodno in živi še danes« – Zaključek	287
Literatura	301
Viri	317
Slikovni viri	320
Kratice	323
Listen to My Voice: Itinerant Singers in Slovenia	325
Imensko in stvarno kazalo	347

Monografija o potujočih pevcih na Slovenskem je iskanje odgovorov na vprašanja iz časov, ko nisem vedela ne za etnologijo ne za folkloristiko, in rezultat dolgoletnih raziskovalnih iskanj, povezanih s temi disciplinarnimi prostranstvi. Je nasledek mojih lastnih izkušenj, tako osebnih kot vpetih v moje terensko delo, in rezultat preišljanj življenjske resničnosti in družbenega ozadja številnih pesmi, ujetih v nabor ljudskopesemskega izročila.

Te premisleke so nezavedno usmerjali spomini na nekatere pripovedi iz otroštva in na pesmi o usodi grajske gospode, ki so v gimnazijskih letih vstopale v prostore najstniških predstav o življenju. Razkrivale so podobe blišča in bede, ob katerih se je razplamtevala domišljija, in zgodbe o krivicah in iskanju pravice. Vanje so ujeti tudi spomini ljudi, ki so prihajali v našo vas in trkali na vrata, pripovedi o prezebljih popotnikih in oddaljena podoba deklice z vžigalicami, ki je ob svetlobi drobnega plamena odšla po tolažbo na drugi svet.

Iskanje sledi za ustvarjalci teh zgodb me je pogosto vračalo v občutja človeka, ki trka na vrata. Z vrečko izvodov mesečnika, ki ga je bilo treba dostaviti naročnikom, ali s svežnjem vprašanj o življenju prebivalcev nekega območja, na katera je bilo potrebno dobiti odgovore. Od vasi do vasi, od hiše do hiše, ko so se včasih le za trenutek odprla vrata in se s prezirljivim pogledom neznane gospodinje spet zaloputnila.

Ti pogledi in zaprta vrata so mi pomagali razumeti ljudi na poti.

ZAHVALA

Knjiga je nastajala ob opori in pomoči ljudi, ki so mi blizu. Z veseljem jim izrekam iskreno zahvalo.

Najprej hvala obema urednicama. Dr. Marjeta Pisk je bila ves čas raziskave in pisanja te knjige moja dragocena sogovornica. Brez njenih pogledov, nasvetov in pomoči pri zaključevanju besedila, vključno z jezikovnim pregledom, delo ne bi bilo tako, kot je. Številna bremena mi je pomagala nositi njena sourednica, dr. Urša Šivic, ki je poskrbela tudi za notografije in delu potrpežljivo, vestno in vztrajno gladila pot do objave. Za pomoč pri pripravi slikovnega gradiva in za urejanja številnih formalnosti, potrebnih za natis, se zahvaljujem sodelavki mag. Anji Serec Hodžar, predstojnici dr. Mojci Kovačič pa za oporo v zadregah, ki so jih prinašale priprave na izid dela. Hvala tudi drugim sodelavkam in sodelavcem in nekaterim kolegom na drugih inštitutih ZRC SAZU, ki so mi v iskanjih prišli naproti z nasveti, s knjigami, ki sem jih potrebovala, ali pa s toplo besedo. Pri tem velja posebna zahvala Vanji Huzjan in Alenki Porenta.

Delo je nastajalo ob dragoceni podpori znanja in gradiva posameznikov in domačih, zamejskih in tujih ustanov. Hvala Ljubi Jenče in Janiju Kovačiču, ki sta mi odprla vrata v nekatere prostore viteške lirike. Za podatke ali fotografije, ki so obogatile delo, dolgujem zahvalo mag. Martini Piko Rustia, Uši Sereinig, dr. Engelbertu Logarju, dr. Mariji Kozar Mukič, Sandru Quagliu, Federicu Lonardiju, Barbari Boock, dr. Marjetki Balkovec Debevec, dr. Karli Oder, Mirku Ramovšu, Julijanu Strajnarju, Lilijani in Urošu Kreku, Poloni Rigler Grm, Marinki Vesel, Alešu Jamšku, Matjažu Šporarju, Neži Vozel, Mici

Jenc, Milivoju Zemljiču, Rebeki Bukovec, Gizeli Horvat, Olgi Ropoša, Štefanu Skledarju, Boženi Možina, Minki Kališnik, Niku, Valeriji in Demetru Sadnikar, Mariji Palčič, Ivanu Nograšku, Janezu Repanšku, Francetu Malešiču in drugim sogovornicam in sogovornikom, ki so bogatili moje védenje o ljudeh na poti in o dragocenih podobah izročila.

Iskrena hvala dr. Damjanu Hančiču in dr. Eckhardu Johnu, ki sta mi pomagala razbirati pomene starejših nemških besedil in dostopati do težko dosegljivih virov, in dr. Moniki Deželak Trojar, ki mi je bila v pomoč pri *Kodeksu 2765*. Hvala tudi Avstrijski državni knjižnici za posredovanje tega dokumenta, Univerzi v Heidelbergu pa za upodobitvi viteških ustvarjalcev, povezanih s slovenskim prostorom. Za slikovno in drugo gradivo se zahvaljujem še Narodni in univerzitetni knjižnici, Slovenskemu etnografskemu muzeju, Narodnemu muzeju in Zgodovinskemu arhivu Ljubljana, Gorenjskemu muzeju Kranj, Koroškemu pokrajinskemu muzeju – Muzeju Ravne na Koroškem, Koroški osrednji knjižnici dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem, Muzeju rezijanskih ljudi in Muzeju brusačev Solbica.

Knjiga je izšla s finančno podporo družbe Jata Emona, ki ji velja iskrena zahvala, za pomoč pri rešitvi finančne zadrege pa se zahvaljujem tudi direktorju ZRC SAZU, prof. dr. Otu Lutharju. Hvala recenzentoma, prof. dr. Mirjam Mencej in prof. dr. Svaniborju Pettanu, ki sta pripomogla k izidu dela.

Delo je nastajalo ob misli na prijateljico Teo Lukan Klavžer, ki je v času pisanja te knjige odšla po poti poslednjega romanja, in s hvaležnim spominom na pokojnega očeta Jožeta Ftičarja, ki mi je odprl pogled v raziskovalne svetove. Bremena iskanj sta mi pomagali nositi moja družina in misel nanjo. Vso pot, posebno pa pred zaprtimi vrati, je bil z menoj mož Franci, ki mu bom vedno hvaležna za nesebično dvojino.

V Kamniku, 3. decembra 2019

UVOD – KAKO SO SE IZRISOVALA VPRAŠANJA O POTUJOČIH PEVCIH

Monografija *Poslušajte štimo moja* se osredinja na ustvarjalnost potujočih pevcev na Slovenskem, na prepoznavanje njenih nosilcev v posamičnih obdobjih in na vsakdanjost, ki je vplivala na živost, spreminjanje in ohranjanje sledi te ustvarjalnosti. Opazovanje je torej usmerjeno na pesemsko produkcijo, ki je bila s performativnostjo vezana na pot, ulico, trg ali na druge komunikacijske prostore. Obsega tako sledi viteške kulture kot petje za denar ali za darove, oglašanje različnih dejavnosti in pesemsko širjenje informacij ali idej; hkrati vključuje pisne nosilce tega sporočanja, predvsem letake, in dejavnike, ki so tej ustvarjalnosti z uvajanjem novih medijev jemali veljavo.

Časovni in družbeni raziskovalni okvir sega od najstarejše omembe igrcev in sledov viteške ustvarjalnosti do zadnjih *hauzeraric* v Ljubljani pred 2. svetovno vojno. Raziskava namreč zajema tako nekatere fenomene, kot del srednjeveške književnosti obravnavane v literarnovednih raziskavah (Grdina 1994: 84–95), kot produkcijo, vezano na »osupljive zgodbe«, umeščene »med literaturo in ustno kulturo«, ki so »podobe, pripovedi, koncepte in vrednote iz vplivnega območja tiska prinašale v življenja navadnih ljudi« (Cheesman 1994: 19). Vključuje pa tudi čas upada zanimanja za to produkcijo, ko so vlogo obveščanja, pouka in zabave prevzeli drugi mediji, in osvetlitev teh procesov.

Ta raziskovalni okvir, ki združuje ne le časovno, temveč tudi družbeno zelo oddaljene fenomene, se je izrisoval postopno. Izhodiščno vprašanje je bilo vprašanje obstoja in delovanja pouličnih pevcev na Slovenskem, v evropskem prostoru znanih od izuma tiska naprej. Dokazovanje tega pojava za slovenski

prostor je ob hkratni analizi slovenskega ljudskega pesemskega izročila kazalo vedno več sledi starejše produkcije, povezane z viteštvom in igrci, nosilci starejših obrednih tradicij. V tem je vidna vpetost v evropski prostor: v pripovednem izročilu namreč odsevajo koncepti in družbene institucije fevdalizma (Dégh 1989: 65). Začetni časovni mejnik raziskave se je zato pomaknil v čas prvih pričevanj te ustvarjalnosti, sledenje spreminjanju teh pojavov pa je raziskavo na drugi strani premice zamejilo s časom, ko je veljavo ustnega načina sporočanja prevzel radio.

Raziskava je s tem vključila družbeno zelo oddaljene nosilce, povezane s pesmijo in sporočanjem – od trubadurjev, glasnikov viteške kulture, do beračev, ki so s pesmijo trkali na vrata za kos kruha. Zajela je dejavnost različnih skupin, vpetih med ti dve družbeni skrajnosti, in ugotavljala nasprotja in bližine v njihovi ustvarjalnosti, ki so upoštevala tudi najrazličnejša prehajanja, tako sinhrona kot diahrona. Prehajanja med ustvarjalnostjo pripadnikov različnih družbenih skupin, kot so se kazala v 19. stoletju, so namreč nakazovala fluidnost te ustvarjalnosti, ki je vključevala tudi različne čase.

Meje raziskovalnega zanimanja, vpete med srednji vek in odmeve iz radijskih zvočnikov, je zarisovala tudi želja po vnovični opredelitvi družbenih meja tistega izročila, ki je v procesu nacionalizacije (Pisk 2018: 43–47) dobilo vlogo slovenske ljudske kulture. Raziskava poleg sledi srednjeveške ustvarjalnosti razkriva tisti del »zgodovine vsakdanjega življenja« (Burke 2007: 37), ki odnose med mesti in vasmi (Braudel 1988: 288) razkriva v sledih pesemskih praks in obveščanja na Slovenskem, hkrati pa razbira sledi vpetosti v širši evropski prostor. Upoštevajoč nejasnosti, ki spremljajo pojem »kultura« (Burke 2007: 33), z opazovanjem družbenih interakcij tako vnovič opredeljuje ustvarjalne prostore, ki jim je bil v dvestoletnem zapisovanju slovenskega ljudskega izročila pridan identifikacijski pomen.

RAZISKAVE O POTUJOČIH PEVCIH

Razbiranje pomenov petja in pesmi, vezanih na potovanja, javne prostore ali vpetih v vlogo viteške ustvarjalnosti in obveščanja, se je v izhodišču naslonilo na raziskovanje izročila potujočih pevcev v širšem evropskem prostoru, pri čemer je bilo pomembno predvsem nemško govoreče okolje. Pomen teh povezav je zelo viden v viteški ustvarjalnosti, starejše srednjeveško izročilo pa

vklučuje tudi pripovedna tradicija. Ta je bila v evropskih deželah vezana na dvore, na krčme ob glavnih prometnih poteh, na domove velikašev in na podeželske gostilne (Dégh 1989: 65). Izum tiska je možnosti za širjenje te produkcije močno povečal: fenomen sejmarskega tiska in njegove distribucije, v angleškem prostoru najpogosteje imenovane *shocking ballads*, *broadside ballads* oziroma *broad-sides*, ki so se vedno zaključevale z moralnim naukom (Cheesman 1994: 14), je vezan na pesmi, namenjene obveščanju, izobraževanju in zabavi (Roud in Atkinson 2019: 1). Zgodbe o grozodejstvih so vedno zbudale zanimanje, zato so bile hvaležno »blago« za prodajo, posebno zato, ker so ponujale poceni tisk in ugoden nakup (nav. delo: 3). Poulični tisk, namenjen prodaji, za Slovence razkriva pomembne povezave z nemškim jezikovnim območjem, vključno s poimenovanji – s pojmom »Bänkelsang« (Cheesman 1994) oziroma z izrazom za pevca teh pesmi, »Bänkelsänger«, in z oznakami za te pojme in same pesmi oziroma njihove natise, kot so »Moritat«, »Fliegende Blätter«, »Flugblätter« (Riha 1975: 42–43) in »Bänkellieder« (več Beneš 1970: 275–278).¹ Na Slovenskem so pouličnega pevca, ki je ob slikah na platnu prepeval pesmi o umorih in kaznovanih zločincev, *moritate*, imenovali *moritatler*, po samem načinu uprizoritve pa pogosto tudi *benkelzenger*. Sama poimenovanja pa nikakor ne razkrivajo vseh povezav, zato so v razpravo vključena le kot funkcionalni del.

Za razumevanje pomena te ustvarjalnosti je pomemben komparativni vpogled v italijansko govoreče okolje; zgovorne so predvsem primerjave z vlogo potujočih pevcev, imenovanih *cantastorie* (Leydi 1995: 194), slepih pevcev (Carnelos 2016) in s tradicijo paskvilov, hkrati pa je nujna primerjava s širšim evropskim prostorom. Poleg vloge *broadside ballads* oziroma *broad-sides*, značilne za angleško govoreče območje, so analogije znane vse od Španije oziroma španskih *pliegos sueltos* (Casas-Delgado in Gomis 2019: 33), preko Italije, Belgije, Nizozemske (Salman 2019: 121–122), Francije oziroma v vsej Srednji Evropi, vse do ruskih tiskov, imenovanih *lubok*, oziroma do dejavnosti *dziadov* – *starcev* v Ukrajini in Belorusiji (Beneš 1970: 277), najrevnejših, slepih pevcev in drugih prosjakov, znanih vse od Poljske do Bolgarije (Michajłowa 2010). Prav ta obravnava petja

¹ Nemški izrazi »die Bänkellieder«, »der Bänkelsang« oziroma »der Bänkelgesang« izhajajo iz pojma »die Bank« (klop) in označujejo pesmi in petje sejmarskih pevcev. Poimenovanja se navezujejo na same nastope sejmarskih pevcev: da so ti opozorili nase in da so jih ljudje bolje videli, so pri nastopanju stopili na klop. Izraz »die Moritat« najverjetneje izhaja iz besed »der Mord« (umor) in »die Tat« (dejanje), »fliegendes Blatt« in »das Flugblatt« (flieden – leteti) pa sta izraza za letak.

prosjakov pomembno dopolnjuje védenje o vlogi kramarskih (Beneš 1970) oziroma sejmarskih pesmi, pesmi z letakov oziroma »pesmi na poti« (Droppová in Krekovičová 2010: 13), hkrati pa problematizira prepričanje, da se pri Južnih Slovanih petje sejmarskih pevcev zaradi živosti ljudske pesemske ustvarjalnosti ni tako razvilo (Beneš 1970: 277).

Iz pesemskega izročila je mogoče razbrati, kaj je presegalo raven komercialnega in se ustalilo v območju zasebnega in kakšne spremembe so pri tem nastajale (Cheesman 1994: 3–5). Zanimanje za to izročilo pa so zaznamovale posebne družbene okoliščine: vključevalo se je v promoviranje ideje o narodu. V 18. stoletju, ko se je to zanimanje začelo, se je oblikoval tudi odnos do poulične ustvarjalnosti. Elite so se namreč od deležene kulture distancirale (Roud in Atkinson 2019: 4). Na Slovenskem je bila želja po izražanju razločevalnega zaradi vključenosti v habsburško monarhijo še izrazitejša: ko je narodnost »postala najvišji moralni imperativ in ideal« (Jezernik 2013: 25), so prizadevanja, biti drugačen od tekmecev ali zatiralcev (Lowenthal 1995: 234), izrazito usmerjala zapisovalce slovenskih ljudskih pesmi in usmerjevalce zbiranja: s pesmimi so želeli legitimirati nacionalna prizadevanja, ki so dokazovala »starodavnost naroda« (prim. Jezernik 2013: 35).

»Odkritelji ljudske kulture« so ljudstvo prepoznali v kmetstvu (Burke 1983: 29). Družbene elite in izobraženci se za produkcijo, povezano s cenanim tiskom, torej za izročilo, danes tako dragoceno, niso zanimale (Roud in Atkinson 2019: 5). Ljudska pesem je bila namreč »kulturna objektivacija, ki jo producira ljudstvo oziroma eden iz ljudstva. V njej se zrcali način mišljenja vsega ljudstva. V tem primeru je pesnik pesnik za vse ljudstvo, ljudska pesem postane skupno dobro vsega ljudstva, saj je bila zapeta iz ljudskega duha« (Fikfak 2008: 30).

To dojemanje so relativizirali spoznanje, da tradicija ni skupna last kmečkega sloja, oziroma ločevanje na aktivne in pasivne nosilce (von Sydow 1948: 12), opozorila na vlogo posameznika, vključno z najrazličnejšimi potujočimi ustvarjalci (Burke 1983: 91–115), in ugotovitev, da »ljudska kultura ni bila nikoli monoliten in homogen fenomen« (Leydi 1995: 194).

Za Slovence je imelo zbiranje pesemskega izročila v času vključenosti slovenskih dežel v habsburško monarhijo izrazito narodnoidentifikacijsko vlogo: temeljni korpus pesmi, ki naj bi predstavljale nabor ljudskega, je izražal kulturo podeželja, pesmi, ki so nakazovale vplive mest, tujejezičnega okolja, vplive pisane ali tiskane besede in petje za denar, pa so usmerjevalci zbiranja skrbno

izločali. Zbiranje in preučevanje ljudskopesemskega izročila je bilo usmerjeno predvsem v pesmi, ki so se širile in se ohranjale v procesu ustne komunikacije. Pri tem so raziskovalci ustni način prenašanja, še bolj pa ohranjanja razumeli kot eno temeljnih značilnosti ljudske pesemske ustvarjalnosti (prim. Kumer 1996: 11): skupnost je bila pomembno zagotovilo sprejetosti določene pesmi in s tem legitimacija ljudskosti. Ljudska pesem je bila delo neznanega avtorja in se je ustno prenašala iz roda v rod, variante pa so izražale njeno odmevnost. Posameznik je bil le anonimni člen v tradicijski verigi, ki ji je preprosto podeželsko okolje povečevalo ustvarjalno legitimnost. S prevzemom recepcijske teorije v folkloristiki, ki je nasledila produkcijsko razumevanje, torej teorijo o neznanem avtorstvu (Glonar 1923: 45; Kumer 2002: 9–10), se je zanimanje za ljudsko pesem razširilo, vendar bolj v teoriji kot v praksi (Terseglav 2001).

Sámo vprašanje prenašanja med posamičnimi kraji oziroma območji je bilo dokaj v ozadju, s tem pa tudi vprašanje potujočih pevcev.² Prenašanje pesmi je poleg tega povečevalo možnost medjezikovnega prehajanja, zato so zapisovalci iskali pesmi, ki so bile vezane na domače, kmečko okolje, saj je že povezava z mestom pomenila vpliv tujega. Iz ljudskosti, zarisane z anonimnostjo podeželskega okolja, so bile izločene tudi pesmi s preveč opredeljivimi ozadji dogodkov, na katere so se vsebinsko nanašale: te pesmi so namreč nakazovale obstoj tiskane predloge ali celo letaka, to pa z načeli tedanje folkloristike ni bilo združljivo. Izločenost te ustvarjalnosti iz zanimanja folkloristike je razvidna iz Štrekcljeve opombe k eni od pesmi *Turki pred Dunajem*: »Obleganje Dunaja po Turkih v l. 1683. opeva še druga pesem, katera pa se mi ne zdi narodna. Narejena je najbrž po kaki nemški historični pesmi, kakor so se širile po tako zvanih 'fliegende Blätter'« (SLP 1. 1970: 61). Štrekelj je s tem opozoril na izjemno pomembno vprašanje, na vprašanje ustvarjanja pripovednih pesmi.

Potujoči oziroma sejmarski pevci so s svojo pojavnostjo nasprotovali prepričanju, da Slovenci ne pojemo za denar, hkrati pa je bila ob pomenu skupinskega petja, ki so ga raziskovalci prepoznavali na terenu (Glonar 1923: 55), njihova vloga videti kot obrobna. Neopažene so bile tudi nekatere ugotovitve o ustvarjalcih pripovednih pesmi (Murko 1937: 304) in opozorilo Jakoba Kelemine na razpravo Jakoba Bleyerja o vlogi slovenskega igrca med Madžari. Kelemina je namreč v

² S pojmom potujoči pevci opredeljujem ljudi, ki so si z mobilnostjo v določenem območju in s pesmijo služili kruh, vključno s sejmarskimi in pouličnimi pevci kot posebnima skupinama potujočih pevcev.

slovensko folkloristiko prenesel Bleyerjevo ugotovitev: »[N]aš igrc je postal tam kot 'igricz' nositelj epskih tradicij«. (Bleyer 1906: 589; nav. po Kelemina 1930: 248)

Na številna vprašanja o vlogi obveščanja v preteklosti in o potujočih pevcih na Slovenskem je v tridesetih letih 20. stoletja iskal odgovore publicist Ante Gaber. Njegova vloga pri pripravi *Razstave slovenskega novinarstva* in njegovo razbiranje podobe obveščanja v preteklosti sta bila vključena v široko zastavljeno vprašanje zgodovine novinarstva, hkrati pa je Gaber z raziskovanjem obveščanja v preteklosti želel poudariti tudi pomen slovenskega jezika:

Kakor deloma že vidimo, naša dosedanja sodba o nemštvu gospode ni povsem utemeljena, zato je pa pravično, da to vprašanje zasledujemo še dalje in globlje. Dognano je že to, da je naš jezik imel v 16. stoletju večjo veljavo nego pozneje.³ Stari svet nas je smatral za en narod od Urala do Carigrada in Triglava, ter se nas je bal, dokler nismo postali taki, kakršni smo, kadar smo prisiljeni na boj za šolske čitanke in uradne tiskovine. Majhni in krotki, da se branimo celo svoje velike zgodovine. (Gaber 1937: 192)

Po drugi svetovni vojni je bila tematika proletarskega ustvarjalca zaželeno, saj je bila v okviru politično naravnane razumevanja ljudstva predvsem v začetku zelo aktualna. Kmetstvo, do socialistične revolucije razumljeno kot pomemben materialni temelj ljudskega in s tem tudi slovenskonarodnega, je zaradi stremljenja h kolektivni lastnini izgubljalo družbeno veljavo. Tembolj je bil cenjen ustvarjalec brez zemlje, kot sta bila na primer dolenski pesnik Ivan Rupnik - Može (Bačer 1956) in proletarec, pevec in ustvarjalec Anton Lesičnik (Kotnik 1949: 94–95).

Ob zavzetem prizadevanju za odkrivanje, arhiviranje in raziskovanje pesemskega izročila pa je bila pozornost do potujočih pevcev in njihove ustvarjalnosti vse do sedemdesetih let 20. stoletja na robu zanimanja folkloristike: potujoči pevec, ki poje za denar, je namreč tudi pri samih nosilcih izročila razbijal predstavo o občestvenosti slovenske ljudske kulture in o plemenitosti ljudskega petja. Ustvarjalnost poklicnih potujočih oziroma sejmarskih pevcev ni sodila v slovensko ljudsko pesemsko izročilo tudi zaradi prepričanja, da »[p]evci pojejo vedno iz veselja do pesmi, iz užitka ob lepi pesmi, ne pa namenoma za poslušalce« (Kumer 2002: 13). Izločanje pesmi potujočih pevcev je imelo ob tem še estetske

³ Poudarek v besedilu je v izvirniku označen z razprtim tiskom. Zaradi tehnične poenostavitve je poudarjeno besedilo grafično predstavljeno s podčrtavo, kar velja tudi za druga poudarjena besedila v monografiji.

razloge: pesništvo, ki se je širilo s tiskom, estetsko pa ni dosegalo ravni, v katero je verjela folkloristika, vanjo ni sodilo.

Zmaga Kumer pa je ob tem že ob koncu petdesetih let 20. stoletja z analizo pesmi o koleri opozorila tudi na pomembno ustvarjalnost, ki jo je Štrekelj zaradi izogibanja »umetnim« pesmim izločil, in pesem označila za »za folklorista z več vidikov zanimiv in raziskave vreden primer« (Kumer 1959a: 2). Za pesem o koleri, ki jo je zložil »ljubljski šolmošter«, je ugotovila, da je bila »ljudstvu všeč, da jo je sprejelo med svoje pesmi in jo prepevaje širilo iz kraja v kraj«, s tem pa »jo moremo prišteti med pristne ljudske pesmi«, hkrati pa je menila, da omenjena pesem »ni prišla med ljudi v tiskani obliki ali se vsaj ni širila s tiskom« (nav. delo: 3). Opozorila pa je na to, da pesem »[p]o značaju sodi med priložnostne tvorbe tiste vrste, ki so jih zlasti drugod, redkeje pa pri nas, tiskali na letake in jih razširjali kot 'neue zeitung', in poudarila, da je za »pesmi, ki so jih (vsaj drugod) prepevali poslušalcem tudi poulični pevci (t. i. Bändelsänger)«, značilno poudarjanje aktualnosti (nav. delo: 4).

V ozadju tega zapisa je bilo zavedanje o pomenu letakov in petja pouličnih pevcev, hkrati pa je čutiti zadržanost pri povezovanju slovenskih ljudskih pesmi in teh pojavov. Letaki so bili kot možnost širjenja pesmi sicer že izpričani v Štrekljevi opombi k pesmi *Turki pred Dunajem* (SNP 1. 1895–1898: 61) in v nekaterih drugih drobnih tiskih, vprašanje povezave med letaki in potujočimi pevci na Slovenskem pa je ostajalo na obrobju: sprejetost v skupnosti je bila še vedno ena od razločevalnih lastnosti ljudskih pesmi. To so ob izidu prve knjige znanstvene izdaje slovenskih ljudskih pesmi celo izrecno poudarili: »Ne spadajo pa med ljudske pesmi umetnega izvira z letakov, če zanje nimamo dokazov, da so se resnično razširile iz tiskane oblike v peto pesem med ljudmi« (Merhar 1970: XIV).

Spremembo v odnosu do letakov v slovenski folkloristiki sta v 70. letih 20. stoletja sprožili Bausingerjeva teza, da so ljudske pesmi včerajšnje popevke (Brednich 1973: 243), in poziv Rolfa Brednicha za vnovično ovrednotenje te problematike (nav. delo: 244). Na navzočnost letakov med Slovenci in na njihovo povezavo s petjem je s predstavitvijo pesemskega letaka s slovensko verzijo parodije pesmi o sv. Luciji in osebnega spominjanja petja pouličnega pevca opozoril etnolog Niko Kuret, ki je nakazal tudi pomen božjepotnih podobic z besedili romarskih ali splošno nabožnih pesmi. Niko Kuret je s tem posredno odprl vprašanje ne le obstoja, temveč tudi funkcije tako letakov kot tistih, ki so te pesmi širili med ljudmi (Kuret N. 1973: 251–252). Petje, povezano z letaki, je z

opredelitvijo »sejmarskega pesništva« in »novičarstva« (Koruza 1974: 222) in z opozorili na vplive višjih slojev na ljudsko ustvarjalnost (nav. delo: 233) pritegnilo tudi literarnovedno pozornost.

Pomembno ugotovitev je prinesel članek *Zur Frage der Flugblattlieder in Slowenien*. V njem je Zmaga Kumer ugotovila povezavo med pesmijo *Ena nova Pejsem od pokončejne te Voiske*, ki govori o koncu francoskih vojn, in med letakom, izdanim ob padcu Napoleonove Ilirije (Kumer 1976: 121–123). Ob tem je navedla tudi nekatere druge letake (nav. delo: 123–124) in ob pesmi o morilcu deklet na Francoskem in pesmi o koleri v Ljubljani nakazala, da možnosti širjenja pesmi z letaki ne kaže povsem zavreči, čeprav neposrednega dokaza o *benkelzengerjih* na Slovenskem še ni bilo mogoče najti (nav. delo: 125). Domnevo je oprla tudi na pričevanje informatorja, da so še ob koncu 19. stoletja v nekaterih božjepotnih središčih prodajali lističe s prepisi duhovnih pesmi (prav tam). V obravnavi štajerskih mrliških pesmi, *sloves*, je ugotovila, da uvodni in zaključni obrazci in besedila nekaterih pesmi z grozljivimi zgodbami spominjajo na dejavnost pouličnih pevcev, *benkelzengerjev*, zato je dopuščala možnost, da so bili sejmarski pevci znani tudi na Slovenskem (Kumer 1982: 22–28). Odprla je tudi vprašanje izvora klicev prekmurskih preprodajalcev jajc in perutnine: na podlagi lingvistično-etimološke in glasbene analize je ugotavljala sorodnost teh klicev z začetkom švicarskega pastirskega klica (Kumer 1972b: 96–98).

Vloga ustvarjalnega posameznika kljub nekaterim zadržkom ni mogla biti več izključena iz zanimanja folkloristike: v *Pesem slovenske dežele* so bile uvrščene tudi pesmi *Ste videli barona*, *Dere sem jaz mali bija* in *Jaz sem Vodovnik Jurij*, katerih avtorji so bili znani (Kumer 1975: 421–423). Jurij Vodovnik, pohorski pevec, je bil v osemdesetih letih 20. stoletja predstavljen tudi v poglobljeni raziskavi (Cvetko I. 1988). Njegovo delo je bilo obravnavano v kontekstu ustvarjalnosti godcev oziroma igrcev (nav. delo: 27–29), predstavitev njegove pesemske produkcije pa je dopolnila tudi analiza ponarodevanja njegovih pesmi (nav. delo: 183–195). Uveljavljena predstava o slovenski ljudski pesmi, ki je zanikovala petje s pridobitnimi nameni, je bila s temi osvetlitvami močno relativizirana.

VPRAŠANJA, KI SO VODILA V RAZISKAVO O POTUJOČIH PEVCIH NA SLOVENSKEM

Te obravnave, hkrati s Štrekljevimi zadregami pri objavi nekaterih pesmi, in druga pričevanja o tematsko raznorodnih letakih (Smolik 1963; Reisp 2001) so bili velik raziskovalni izziv: povezanost slovenskih dežel s srednjeevropskim prostorom in nekatera prizadevanja, kako se ubraniti pred tujimi trgovci (Gestrin 1952: 16–17), so namreč kazala na velike možnosti povezav za zaslužek potujočih pevcev. Poglobljanje v ta vprašanja, ki ga je spodbudila tudi mednarodna konferenca Baladne komisije (Kommission für Volksdichtung) v Balmacari na Škotskem leta 2007, namenjena obravnavi potujočih pevcev, mi je osmislilo odkritje zapisa o nastopu potujočega pevca v Kamniku. V Kamniku rojeni pravnik, publicist in prevajalec Josip Suchy, ki je med drugim deloval tudi na avstrijskih konzulatih v Aleksandriji in Carigradu, sicer pa veliko let preživel na Daljnem vzhodu (Gantar 1971: 541), je leta 1928 v *Spominih Krištofovega Pepčka* z razgledanostjo svetovljana pisal o podobah iz življenja v rojstnem mestu. V enem od spominskih zapisov je opisal nastop pevca moravskega porekla na sejmu v Kamniku (Suchy 1928: 92–93).

Nastop sejmarskega pevca, *moritatlerja*, ki je predstavljal pesmi na kamniškem sejmu, je imel vse značilnosti nastopov sejmarskih pevcev: pevec je predstavljal zgodbo o umoru, moritat, in sicer ob kazanju slik na platnu, po predstavi pa je prodajal letake z natisnjeno pesmijo. Ta zapis je dokazal, da so potujoči pevci prihajali tudi v slovenske kraje. Nastope potujočih pevcev so potrdili tudi pogovori z upokojenima sodelavcema Glasbenonarodopisnega inštituta, z Urošem Krekom in Julijanom Strajnarjem, ki so razkrili nekatere nezapisane podatke o sejmarskem petju pri nas, in analiza nekaterih pesmi, predvsem pesmi *Stoji stoji enà stezica*, kar je dokazovalo, da so kot sejmarski pevci nastopali tudi Slovenci sami. Vse pomembnejše so se mi zdele tudi sledi pesemskih letakov pri nekaterih pesmih, kot na primer pri pesmi *Plemič zapeljivec* (SLP 3. 1992: 322). Ta spoznanja, strnjena v razpravi *Itinerant Singers in Slovenia* (Klobčar M. 2012), so pomenila izhodišče za nadaljnje delo.

Izzivov, ki so narekovali nadaljnjo obravnavo potujočih pevcev, je bilo veliko, vprašanja pa so se mi porajala predvsem iz védenja, pridobljenega z mojim dotedanjim etnološkim raziskovanjem. Dragocene so bile tako izkušnje raziskave domžalskega območja, znanega po slamnikarstvu (Klobčar M. 1989), kot

izkušnje raziskave vsakdanjega življenja v mestu Kamnik (Klobčar M. 1998) in v širšem območju (Klobčar M. 2016a). Ob raziskavi domžalskega območja je bilo za razumevanje vprašanja potujočih pevcev najpomembnejše poznavanje vsakdanjega življenja slamnikarjev, med katerimi je bilo zapisanih veliko zelo zanimivih pripovednih in drugih pesmi, tudi pesem *Ena nova pesem od pokončanja te vojske*, pri kateri je Zmaga Kumer ugotovila povezavo s tiskanim letakom (Kumer 1976). Prav primer te pesmi je razkril enega ključnih elementov komunikacije potujočih pevcev: Štučkova Neža z Goričice, slamnikarica, ki je zapela to pesem, je bila žena godca. Kovčka s pesmimi, ki je bil v tej godčevski družini last različnih generacij, ob mojem prihodu ni bilo več, spomin na godčevsko, pevsko in slamnikarsko izročilo pa je bil v družini še živ.

Za osvetlitev fenomena potujočih pevcev so bile pomembne tudi izkušnje s terenskega dela v samem mestu, v Kamniku, v preteklosti zelo povezanim z domžalskim območjem, in v okolici: razkrivale so odnose med mestom in podeželjem oziroma odnos do prišlekov in odnos do grajske gospode. Na podlagi spoznanj z gradu Križ, kjer je bila služinčad glede na delo, položaj in informacije o življenju gospode razvrščena v tri kategorije, sem tudi pri pesmih o grajski gospodi videla pomen nosilcev pretoka informacij.

Ne le iskanje odgovora na vprašanja o potujočih pevcih – vprašanja sama so izhajala iz mojih vseživljenjskih terenskih izkušenj, vsidranih med meje družbeno in zgodovinsko raznolikega življenja prebivalcev kamniško-domžalskega območja in povezanih z nekaterimi drugimi okolji. Izkušnje s terenskega dela, hkrati s povsem naključnimi pripovedmi o potujočih pevcih in godcih, so izrisovale kontekst raziskovanja potujočih pevcev na Slovenskem. S temi spoznanji sem skušala analizirati fenomen prostorske razširjenosti slovenskih ljudskih pripovednih pesmi oziroma njihovo zgoščenost v določenih območjih. Sodelavec Glasbenonarodopisnega inštituta, Valens Vodušek, ki se je soočal z živostjo izročila pripovednih pesmi na terenu, je opazil izrazito zgoščenost teh pesmi v alpskem delu Slovenije, torej na Gorenjskem: »Za ilustracijo nehomogenosti Slovenije glede balad naj spomnim na tri pomembnejše ugotovitve. Balad, razširjenih – na podlagi zapisov od prejšnjega stoletja naprej – po vsej Sloveniji oziroma v večini slovenskih pokrajin, je razmeroma malo, t. j. okoli 9 % celotnega baladnega fonda, ki obsega okoli 250 tem.« (Vodušek 1960: 109)

Vodušek je v nadaljevanju poudaril, da v tem pogledu izstopa »severozahodni, alpski predel Slovenije (Gorenjska, jugozahodni del Koroške in alpski del

Primorske) kot baladno področje par excellence«: 45 % vseh znanih baladnih tem v Sloveniji naj bi bilo namreč dokumentiranih izključno na tem območju. Ob tem je opozoril še na eno baladno območje s posebnimi značilnostmi, na severno Štajersko, kjer je ugotovil 13 % baladnih tem (prav tam). Zapisi z Gorenjskega so najbolj prevladovali pri junaških in bajeslovnih (SLP 1. 1970: 401) in pri družinskih pripovednih pesmih (SLP 5. 2007: 831), saj je pri teh približno tretjina pripadla Gorenjski. Največja pogostnost pripovednih pesmi je bila ugotovljena na območju najvišje gospodarske ravni, torej na osrednjeslovenskem, alpskem območju. Dodatne razlike so se pokazale tudi znotraj tega območja: pripovedne pesmi so bile najpogostejše v območju, kjer je bil pretok informacij največji. (Klobčar M. 2016a: 256)

Pogostnost pripovednih pesmi v slovenskem delu Štajerske je bila pojasnjena s tem, da so se v pripovedne pesmi sčasoma prevrščale posebne pesmi obsmrtnice, slovesa, pri čemer je šlo za razmeroma mlad pojav (prim. Kumer 1963–1964), zgoščenost pripovednih pesmi na alpskem območju pa je bila razumljena kot del kulturne krajine. Prav zaradi poznavanja življenja slamninarjev in značilnosti slamninarstva pa sem podvomila v presojo, da je vzrok za pogostnost pripovednih pesmi v pokrajini sami: vzroke sem iskala v komunikacijskih kanalih, ki jih je na primer slamninarstvo kot obrt zahtevalo, oziroma v družbenih mrežah, na katere je bilo oprto, in v vlogi pesmi in glasbe ob tem.

Vprašanju zgoščenosti pripovednih pesmi na razvitejšem območju se je pridružilo tudi vprašanje o navzočnosti pripovednih pesmi v mestnem in primestnem okolju, razvidno iz zapisov v ljubljanskem predmestju Krakovo (Vrhovnik 1933: 190), oziroma uvrščanje pripovednih pesmi v fantovsko petje, in sicer tako v primestnem okolju kot na vasi. Spoznanje, da so zgodovinske pripovedne pesmi kot pesmi s posebno informativno vlogo, podobno kot vojaške pesmi, postale last žensk takrat, ko so zgubile prvotno družbeno aktualnost in moških večinoma niso več zanimale (Klobčar M. 2017a), in opazovanje spremenljivosti pomenov pripovednih pesmi sta nakazala potrebo po razkrivanju geneze tega izročila oziroma sledenje domnevi o vlogi potujočih pevcev.

Raziskovanja potujočih pevcev in njihove vloge na Slovenskem sem se torej lotevala tudi zaradi razkrivanja geneze pripovednega izročila. Ob vprašanjih tipologije slovenskih ljudskih pesmi (Klobčar M. 2010) so se namreč pokazala razhajanja med reprezentativnostjo slovenskih pripovednih pesmi, zaradi katere

so te pesmi umeščene na prvo mesto, in med njihovo starostjo: pripovednim pesmim je dal izjemno mesto proces nacionalizacije ljudske kulture.

Potrebo po raziskovanju potujočih pevcev na Slovenskem je potrdila primerjava slovenskih ljudskih pesmi z ustvarjalnostjo tistih etničnih skupnosti, s katerimi smo Slovenci prihajali v stik. Na Češkem so bile sejmarske pesmi zelo pogoste, saj je to območje zaradi razvitosti in večje kupne moči potujočim pevcem omogočalo ustrezen zaslužek. Sejmarske pesmi so imele tako res vlogo obveščanja in so sledile novicam, tem bolj zato, ker so imeli Čehi že zelo zgodaj lastne tiskarne. Pri Slovakah, ki so dobili lastne tiskarne šele v 18. stoletju, so bile sejmarske pesmi redkejše in so prav zato doživljale večji odmev. Kot ugotavljata Lubica Droppová in Eva Krekovičová, so bili za sejmarske pesmi značilni nekateri verzni klišeji z uvodnimi ali zaključnimi formulami. Po teh ugotovitvah je imel sejmarski tisk pomemben vpliv na ljudsko balado (Droppová in Krekovičová 2010: 13–74).

Ob navajanju uvodnih in sklepnih verzov in stalnih besednih zvez kot značilnosti ljudskih pesmi (Kumer 1996: 97–103) se mi je vnovič pojavilo vprašanje morebitnega vpliva sejmarske produkcije na slovensko ljudsko izročilo. Ta vpliv neposredno nakazujejo tudi pomeni nekaterih začetkov pesmi, kot so *Stoji, stoji, Nekaj novega sem zvedu, Poslušajte od vbijavca, Poslušajte, kristjani*, in še nekateri. Pomen uvodnih verzov je podkrepila Korytkova etnomuzikološka interpretacija starejšega izročila oziroma pesmi z začetkom *Stoji stoji beligrad* (Novak V. 1986: 164), ki je mojo raziskovalno pozornost usmerila v srednjeveško ustvarjalnost.

Pozornost do srednjeveške ustvarjalnosti v raziskavi je narekovalo tudi ohranjanje tradicij v krogu maturantov in izobražencev, ki je delno izhajalo iz moje osebne izkušnje: občutenje pesmi *Gaudeamus igitur*, ki smo jo peli kot maturantje, in spremljajočih pesmi, ki so ob zaključku srednje šole prešerno napolnile naš doživljajski svet, ne da bi se zavedali, kako smo jih prevzeli od predhodnikov, je namreč sporočalo o prehajanju dotlej neznanega študentskega izročila. Pesem *Gaudeamus igitur*, ohranjena v latinskem rokopisu iz leta 1287 (Fuld 2000: 241), je ob pesmih, ki so prestopale moralne norme, nakazala prenašanje iz ene generacije v drugo, iz stoletja v stoletje, oziroma pomembno deleženje kulture svobodnega izobraženega sveta. Podobe gostiln, ulic in svobode, dotlej skrite le v pesmi *Če študent na rajžo gre*, so sprožile željo po odkrivanju spregledanih ustvarjalnih in komunikacijskih prostorov.

Ti prostori so se odpirali v čas pred izumom tiska, v srednjeveško ustvarjalnost, v sledi viteštva, igrcev in izobražencev. Odločitev za vključitev starejših obdobij v raziskavo je izhajala tudi iz domneve, da je bila ustvarjalnost, vezana na viteško kulturo, na Slovenskem veliko pomembnejša od ohranjenih pričevanj. Ta domneva izhaja iz ugotovitev o katastrofalnih posledicah potresa leta 1348 (Klobčar M. 2017c), potrjenih z izsledki merjenja sedimentov v Bohinjskem jezeru (Rapuc idr. 2018).

Raziskavo zaključuje opazovanje prehajanja obveščevalske vloge v druge medije, pri čemer sta opazovani vloga teh medijev in spreminjanje obveščanja, hkrati pa tudi prva temeljita refleksija sejmarskega petja, *Razstava slovenskega novinarstva*. Raziskava namreč posredno razbira ozadja zapisa o pomenu slovenskega jezika, s katerim je razstavo pospremil njen prizadevni soustvarjalec, publicist Ante Gaber (Gaber 1937: 192).

V monografiji torej sledim aktivnim nosilcem izročila v njihovo družbeno in ustvarjalsko okolje. Pestri strukturi nosilcev popularne kulture v evropskem prostoru in raznolikosti njihovih poimenovanj in poimenovanj za značilni tisk, povezan s to ustvarjalnostjo (Roud in Atkinson 2019: 1–6), pri tem ne iščem neposrednih vzporednic, temveč upoštevam le tiste povezave, ki odsevajo živi stik z obravnavano problematiko oziroma neposredni vpliv na ustvarjalnost v slovenskem prostoru. Pri poglobljanju v ustvarjalnost potujočih pevcev upoštevam zgodovinske in družbene okoliščine, torej družbene razmere, ki so ustvarjale prostor za delovanje teh pevcev, in tudi potrebo po njihovi ustvarjalnosti. Zanima me sama funkcija tega fenomena, torej okoliščine, v katerih je ta produkcija nastajala, in tiste, v katerih je zamirala ali izginjala. Pozornost je namenjena ustvarjalcem in prenašalcem in osvetljuje pogled na doslej komaj zaznavno ali prezrto genezo pomembnega dela ljudskopesemske ustvarjalnosti. Pri tem je upoštevana vloga tujcev, ki so jih pesmi in petje vodile na Slovensko, hkrati pa sta prikazana njihov družbeni položaj in moralno vrednotenje njihove ustvarjalnosti. V raziskavo so vključeni tudi letaki, njihovi ustvarjalci in različne družbene vloge, ki so jih izpolnjevali.

Letaki in drugi drobni tiski so bili v zadnjem času deležni pozornosti tudi v okviru literarnovednih obravnav (Perenič in Bjelčevič 2018), vključno s prizadevanji za njihovo tipološko razvrstitev (Pregelj 2018), védenje o *benkelzengerjih* v Ljubljani pa je dopolnilo opozorilo na zapis Antona Cerarja - Danila, ki je opisal njihov nastop (Golež Kaučič 2018: 274). V okviru raziskave prizadevanj Glasbene

matice za ohranitev in oživitev ljudske glasbene dediščine je bila poudarjena tudi vloga pouličnih pesmi, *gashauerjev* (Cigoj Krstulović 2014: 214–215), pomembnih tudi za opazovanje vloge potujočih pevcev, razmislek o zvokih mesta, navzočih v nekaterih sodobnih etnomuzikoloških raziskavah (Kovačič 2018), pa odpira nov vidik razumevanj recepcije nastopov pouličnih pevcev.

OD ZAMISLI DO KNJIGE

Ob terminoloških vprašanjih sem upoštevala dosedanje rabe in spoznanja, do katerih sem prišla z raziskavo. Zaradi različnih pomenskih ozadij obravnavanih fenomenov ni bilo mogoče označiti le z enim terminom. Med termini potujoči pevec, sejmarski pevec, poulični pevec sem se odločila za uporabo vsebinsko širšega izraza potujoči pevci. S pojmom potujoči pevci opredeljujem tako predstavnike viteške ustvarjalnosti kot ljudi, ki so si pozneje z mobilnostjo v določenem območju in s pesmijo služili kruh, vključno s sejmarskimi in pouličnimi pevci kot posebnimi skupinami potujočih pevcev. Za označevanje funkcije obveščanja uporabljam tudi oznako *novelistični*, bolj kot v slovenski folkloristiki (Kumer 1962: 192) in v zgodovinopisju (Grafenauer B. 1974: 35, 89, 101–102) navzočo v publicistiki. Z izrazom *novelistični* so označevali letake, namenjene obveščanju (Cevc 1962: 131), sólo obveščanje pa novičarstvo (Koruza 1974: 222). Izraz novičar, ki je v pomenu posredovalca novic danes zastarel, je bil v 19. stoletju stilno nezaznamovan: rubrika o vesteh v časniku *Kmetijske in rokodelske novice* se je na primer imenovala »Novičar iz domačih in ptujih dežel«. Za oznako tiskov se mi je med terminoma sejmarski tisk in kramarski tisk zdelo ustreznejše poimenovanje sejmarski tisk, pri čemer upoštevam tudi terminološko rešitev Jožeta Koruze: v prispevku *O doslej neznanem slovenskem pesnjenju v dobi pred Pisanicami* se je odločil za oznako sejmarska pesem (Koruza 1974: 222).

Preučevanja potujočih pevcev na Slovenskem in vprašanj izvora pesemskega izročila, nosilcev, konteksta, transformacije in njegovega ohranjanja nisem ne želela ne mogla raziskovati s kvantitativnim prikazom pesemske produkcije potujočih pevcev, temveč s kvalitativnim pristopom, z vključevanjem komparativnosti in kulturno-zgodovinskih osvetlitev. Te osvetlitve mi je omogočilo upoštevanje zgodovinskih, literarnovednih ter muzikoloških virov in literature.

Temeljni problem, ki me je spremljal skozi raziskavo, je bilo pomanjkanje virov, predvsem letakov: izgubila se je celo sled za nekaterimi že objavljenimi letaki (Debeljak 1932; Cevc 1962; Kuret N. 1973). Glede na skromne podatke o potujočih pevcih in o letakih je pot moje raziskave vodila predvsem prek najrazličnejših pisnih objav v časopisju: kljub etnografskemu terenu, zapisanem v moj osebni raziskovalni spomin, sem namreč ob razpoložljivih objavah najbolj potrebovala prav etnografijo vsakdanjika. Moj temeljni vpogled v preteklost, s katerim sem lahko nadgradila svoje znanje, moj »etnografski tedaj«, so bile objave v časopisih.

Objave v časopisih pa so prinašale tako sporočila, ki so dopolnjevala moje terenske pripovedi, kot kazalke za nadaljnje iskanje: ob preverjanju podatkov o vlogi in položaju šolmoštrov v 19. stoletju sem na primer naletela na pojem »marski«, ob opredeljevanju tega pojma pa sem preko časopisnih objav prepoznala, kakšen pomen je imela za Slovence bitka »na marskem polju«, torej bitka leta 1278. Sledenje tem vestem me je pripeljalo do ugotovitve, da se pesem Pegam in Lambergar nanaša na ta spopad. Na omembo te bitke v članku *Lambergarjev lik in ime v slovenski ljudski pesmi* (Nartnik 1995: 135) pred tem nisem bila pozorna.

Časopisna objava me je vodila tudi do odkritja slovenskih pesemskih letakov z moritati: v pregledu literarnih objav, ki ga je slovenski bibliograf, pravnik in politik Etbin Henrik Costa pripravil za časopis *Laibacher Tagblatt*, je bila namreč omemba letaka v slovenskem jeziku znanega bavarskega pevcu Pulsa (*Laibacher Tagblatt* 19. 6. 1871: 1–2). Netočnost navedbe je sicer zapletla iskanje, vendar me je to privedlo do treh slovenskih letakov, moritativ, uvrščenih med knjižne objave Narodne in univerzitetne knjižnice (NUK).

Zelo pomemben vir za ugotavljanje navzočnosti pesmi potujočih pevcev so bile slovenske ljudske pesmi, predvsem pripovedne. Vir so bile tako z vsebino kot z morebitnimi podatki o pevcih. Pomembno je bilo gradivo, ki ga hrani Arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU, in sicer gradivo, zbrano za zbirko *Slovenske narodne pesmi*, in gradivo iz akcije Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi. Za nekatera spoznanja so bile ključne primerjave različnih zapisov, ki so jih omogočali tudi zapisi iz Rokopisnega oddelka NUK. Izjemno dragoceno je bilo digitalizirano gradivo Digitalne knjižnice Slovenije (dLib), v okviru katerega sem s pomočjo ključnih besed odkrila bodisi smeri nadaljnjega iskanja bodisi same podatke. Pomembno je bilo tudi iskanje gradiva v okviru nekaterih drugih, predvsem digitaliziranih zbirk.

Z besedilno analizo sem, ob sprotnem primerjalnem vpogledu v ustvarjalnost potujočih pevcev pri narodnih, s katerimi smo Slovenci v preteklosti prihajali v stik, prepoznavala povezavo teh pesmi z ustvarjalnostjo potujočih pevcev. Fenomenu ponarodevanja sem torej sledila v obratni smeri. Nekaj podatkov o pevcih in pesmih so nudili zapisi o pevcih ustvarjalcih, vendar so pred koncem 19. stoletja zaradi vpetosti zapisovanja slovenskih ljudskih pesmi v širše narodnooblikovalne procese redki. Pomemben vir so bile tudi pesmi, ki jih je urednik Karel Štrekelj kot »nenarodne« uvrščal v t. i. Dodatke: razlog za izločitev pesmi sta bila namreč pogosto znano avtorstvo in objava na letakih.

Pot do nekaterih ugotovitev mi je torej omogočilo poznavanje predvsem dveh ravni konteksta, ožjega konteksta izvedbe oziroma folklornega dogodka in širšega družbenega konteksta, na katerega vplivajo zgodovinske in družbene razmere (Pisk 2008: 103–107). To je v raziskavi narekovalo upoštevanje družbenozgodovinskih okoliščin in raznolikosti slovenskega prostora, vključno z značilnostmi posamičnih območij, in upoštevanje konteksta zapisovanja. Medtem ko mi je prvi pomagal prepoznati možnosti za delovanje potujočih pevcev in njihovo vlogo, mi je drugi pomagal razumeti, da življenjsko okolje, v katerem je bila večina pesmi zapisana, velikokrat ni okolje nastanka teh pesmi. Navsezadnje pa se je o tem, kako »so mogle pripovedne pesmi o junakih preiti tudi k ženam, ki so tako pele balade o tragičnih usodah svojih sester v dobi turških in drugih bojev«, spraševal že Matija Murko (Murko 1937: 304).

Pri razbiranju podatkov o sledih viteške ustvarjalnosti in ustvarjalnosti vagantov in goliardov so mi bila poleg objavljene literature, ki sem jo postopno odkrivala, v veliko pomoč raziskovalska iskanja, namenjena umetniški oživitvi te dediščine. Med projekti, ki jih je spodbudil in vodil Jani Kovačič, sem upoštevala izvedbo »konsorta Golijardov & vagantov« s premiero na Ljubljanskem gradu leta 1997 in ploščo *Carmina profana* iz leta 1999, ki se je navezovala na zbirko *Carmina Burana*, projekt *Od trubadurjev. Srednjeveške pesmi o ljubezni* iz leta 2007, ki se je navezoval na izročilo trubadurskih, trouvejskih in minezengerskih pesmi, in njegove neobjavljene kritične premisleke. Od umetniške ustvarjalnosti Ljube Jenče sem se naslonila predvsem na njeno oživljanje dela Wolframa iz Eschenbacha oziroma na izsledke Mednarodnega simpozija pripovedovanja Parzival, leta 2013 pripravljenega na Ptuj, in na njena osebna posredovanja.

Pri samem pisanju dela sem upoštevala časovni lok in sledila zgodovinskemu dogajanju, v nekaterih poglavjih pa sem morala uskladiti časovno sosledje in

tematsko raznovrstnost. V pripoved sem tako vključila tudi prikaz po ustvarjalcih – potujočih pevcih, nakazala spreminjanje vloge pesmi oziroma prenašanje pesmi od ene skupine k drugi in prehajanje pesemskega sporočanja v druge oblike. Prav prenašanje ustvarjalnosti med družbenimi skupinami, spreminjanje značilnosti in družbenega položaja teh skupin skozi različna obdobja in razlike med posameznimi pokrajinami so jasnost samega pisanja zelo oteževali.

V prepisih besedil, vključenih v monografijo, sem skušala ohraniti vtis izvirnikov, vendar sem zaradi boljše razumljivosti v kritičnem prepisu uporabila prečrkovanje, razen znaka y za črko i, in pri slovenskih pesmih odpravila velike začetnice na začetkih verzov in vstavila manjkajoča ločila. Pesmi jezikovno niso poenotene, tako da ohranjajo različne jezikovne ravni zapisovalcev in različnost geografskih in socialnih okolij, iz katerih izhajajo zapisovalci oziroma ustvarjalci. Nekatera starejša besedila sem iz nemških izvirnikov prevedla v slovenščino, pri teh prevodih pa sta mi s svojimi interpretacijami pomagala Damjan Hančič in Eckhard John.

»PEVEC, O KATEREM SO PRIPOVEDOVALI, DA NOSI SLAVCA V PRSIH ...« – OD IGRCEV DO VITEŠKE USTVARJALNOSTI

Najstarejše sledi podobe potujočega pevca, povezane s Slovenci, vodijo do pojma **igrac**. Pri tem se slovensko izročilo povezuje z izročilom nekaterih drugih slovanskih narodov oziroma z bolgarskim, srbskim, hrvaškim, staročeškim, slovaškim, lužiškim, staropoljskim in staroruskim jezikom (Trubačev 1981: 212–213; prim. Golema 2010: 118), hkrati pa tudi s podobo o ljudeh, med katerimi so živeli.

Okrog leta 591 je bizantinski zgodovinar Teofylakt Simokatt pisal o treh zajetih Slovenih iz plemena, ki je živelo na bregovih Zapadnega oceana – Atlantskega oceana ob Baltiškem morju. Ujetniki pri sebi niso imeli nobene bojne opreme, temveč samo kitare (Ratkoš 1964: 52; Golema 2010: 107).⁴ Iz razgovora med ujetniki in cesarjem v Trakiji, kamor so prebežali, je razvidna izrazita miroljubnost ljudstva, ki so mu pripadali: njihov svet ni poznal orožja in bojnih rogov, igrali so na lire, saj jim je bilo, ker za vojne še niso slišali, ljubše ukvarjanje z glasbo. Cesar je z zanimanjem poslušal pripoved o tem ljudstvu, prišleke iz barbarske dežele pogostil in jih, občudujoč njihove klene postave, spremil do Herakleje (Ratkoš 1964: 52). Vtis o miroljubnosti tega ljudstva so v istem desetletju spremenili napadi njihovih plemen, usmerjeni čez Donavo (nav. delo: 52–57).

Podoba oziroma vloga nosilcev glasbene ustvarjalnosti, igrcev, se je skozi stoletja spreminjala. V staroslovanskem svetu so bili nosilci predkrščanskih

⁴ Ratkoš v prevodih izvornih besedil uporablja pojem »kmen Slovienov« (pleme, rod Slovenov), Golema pa izraz »Slovania«, Slovani.

obrednih tradicij: vodili so pogrebne gostije, ki so temeljile na petju in plesu (Golema 2010: 118). Arabski geograf Gardizi, ki je umrl leta 1039, je njihovo navzočnost nakazal v zapisu o Slovanih: »Imajo različna glasbila, kot so lutnje, bobni in piščali; njihova piščal meri dve lakti, lutnja pa ima osem strun. Napitke izdelujejo iz medu. Pri sežigu pokojnika igrajo na ta glasbila, da ga bo Bog pripeljal do svoje milosti (Ratkoš 1964: 329; Golema 2010: 118).

Igrci so bili posredovalci mitskega izročila oziroma nosilci starejše epske tradicije, poklicni pevci starejšega tipa, povezani s plemensko kulturo (Golema 2010: 118). Madžarska anonimna kronika, ki se navezuje na čas okrog leta 1200, igrce označuje kot pevce, ki so z legendnimi pesmimi ohranjali spomin slavne zgodovine – slave in dobrega imena, Cerkev pa je njihovo vlogo dopuščala (nav. delo: 114).⁵ Poleg tega da so bili nosilci kulturnega spomina, so bili kot arhaični pesniki še vedno posredniki med dvema svetovoma, med svetom živih in svetom mrtvih (nav. delo: 108–109).

Nekdanjo družbeno vlogo igrcev so v okolju viteške kulture prevzeli nosilci viteške lirike. Na slovensko plemiško okolje je vplivala dejavnost nemškega viteškega pesništva, *minezanga*, »katerega ustvarjalci so bili povečini revni popotni vitezi brez lastnih posestev (ministeriali)« (Janko 1980: 1152). Ustvarjalnost, ki je zaznamovala čas med letoma 1150 in 1250, je upodabljala viteško življenje in njegov duhovni svet (nav. delo: 1152–1153), vezan na trubadurje in truverje, včasih tudi na ženske, trubadurke (Blažič 2016: 237; Klobčar T. 2014: 140).

Viteško kulturo so sooblikovali turnirji, povezani s sprostitvijo z glasbo in plesom (Kokole 2012: 323). Nekateri zapisi ohranjajo pričevanja o udeležbi slovenskega plemstva na viteških turnirjih, in sicer vse od prvega nemškega turnirja v Magdeburgu leta 935 (Valvasor XIV. 1689: 268–269; Reisp 1996: 48), ali pa tudi o sami organizaciji turnirjev. Pomemben oziroma »imeniten turnir«, ki so se ga udeležili številni plemiči iz Avstrije, Koroške in Furlanije, je bil leta 1143 v Ljubljani (Valvasor XI. 1689: 710; nav. po Reisp 2001: 47), turnirja leta 1165 »v mestu Curihu na Švicarskem« pa se je udeležilo »mnogo plemstva iz Koroške in Kranjske« (Gruden 1910: 96; več Valvasor XIV. 1689: 291; Reisp 1996: 48). Po

⁵ Današnji obstoj besede *igric* v madžarskem jeziku, v pomenu srednjeveškega pevcu zapisane kot *igricz*, sicer pa tudi *igrec* in *igric*, izkazuje slovanski izvir; beseda izhaja iz glagola igrati, pomeni pa godca (Szarvas in Simonyi 1890–1893: 1558) oziroma srednjeveškega popevkarja (Juhász 1972: 585). Iz katerega jezika beseda izvira, ni mogoče reči, vsekakor pa sorodnost s poimenovanji v drugih slovanskih jezikih nakazuje pomen tega pojma v zgodovini (Szarvas in Simonyi 1890–1893: 1558).

odmevnosti v viteški liriki pa je najbolj znan veliki turnir, ki je bil 6. maja leta 1224 v Brežah na Koroškem, vključen v viteške igre (Kos F. 1928: 202–203).

Poleg glasbe *minezengerjev*, namenjene fevdalnim ali cerkvenim dvorom, je bila v tem času pomembna tudi glasba vagantov, namenjena meščanskemu sloju (Klemenčič 2003: 84–84) oziroma ljudstvu (Kuret P. 1967: 88). Vaganti so se od minezengerjev razločevali po tem, da so bili nižjega rodu. Po pričevanju ene od vagantskih pesmi so vaganti medse sprejemali tudi Čehe, Tevtone, Romane in Slovence, njihova ustvarjalnost pa se je izražala v inštrumentalni glasbi in v večglasju. (Kuret P. 1967: 89; Habjan 1988: 466)

Večerne gostilniške zabave s plesom in glasbo so bile priljubljene tudi med univerzitetnimi študenti. To nakazuje rokopis vagantskih pesmi *Carmina Burana*, v katerem so moralno-satirične, ljubezenske in erotične, pivske, veseljaške, kockarske (»špilavske«) in prosjaške pesmi in dve nabožni igri. Pesmi tega rokopisa so večinoma latinske, nekaj je nemških, v razdelku pivskih, veseljaških, kockarskih in prosjaških pesmi pa je tudi 16 makaronskih pesmi⁶ (Ludvik 1978: 47) srednjeveških potujočih klerikov in sholarjev, študentov. Zapisi, zbrani v tej »najbogatejši zbirki srednjeveške posvetne lirike«, kažejo na to, da je bila Zahodna Evropa tedaj politično in idejno enoten prostor, latinščina pa »živo, gibko in upogljivo orodje«, ki je omogočalo »kulturno univerzalnost in enotnost tako velikega in tako mnogojezičnega prostora« (Simoniti P. 2008: 168). Pomembno stilistično sredstvo tako v ljubezenskih kakor v drugih pesmih je parodija; med drugim je ironizirana tudi lakomnost papeškega dvora (nav. delo: 173).

Carmina Burana vsebuje najznamenitejšo in najpomembnejšo zbirko tako imenovane poezije vagantov in goliardov. Izraza se uporabljata ponekod sinonimno (Ludvik 1978: 55, 60) ali pa se vrednostno ločujeta: med vagante naj bi spadali »ljudje z dna družbene lestvice, nezakonski otroci, goljufi, šaljivci, glasbeniki, berači brez pravega stanu in zemlje«, ki so bili stalni gostje na sejmih, porokah in dvornih zabavah, goliardi pa naj bi bili izobraženi sholarji ali falirani študentje, ki s svojo izobrazbo niso uspeli napredovati na družbeni lestvici ali pa so opustili študij (Beguš 2009: 324). Včasih je opredeljevanje ravno nasprotno (Simoniti P. 2008: 173–174).

Rokopis, ki je po eni od razlag morda nastal celo na Štajerskem (Kokole 2012: 324), se prostorsko povezuje z južno nemško mejo. V njem se kažejo tudi povezave s Sekovsko škofijo, in sicer v času okrog leta 1232, in s proštom Heinrichom, ki

⁶ Makaronske pesmi so dvo- ali večjezične.

je bil tedaj pri Gospe Sveti (Maria Saal) (Lipphardt 1990: 836–837) in o katerem govori pesem z oznako CB 6. Da se je tudi na naših tleh gojila vagantska poezija, dokazuje Henrikova listina iz leta 1242, ki prepoveduje, da bi se ti »scolares vagi«, potujoči študentje, zadrževali v Seckauu, oglejski patriarh Bertrand pa je izdal posebno okrožnico, v kateri je duhovščini savinjske arhidiakonije strogo prepovedal sprejemati avtorje tovrstne poezije oziroma jim dajati potuho (Simoniti P. 2008: 169).

Ustvarjalnost magistrov in sholarjev je omogočal študij na raznih evropskih univerzah, ki so nastajale v tem času (Simoniti P. 2008: 169). Poleg univerz so bili kot srednjeveška kulturna središča pomembni tudi samostani, škofijske rezidence in knežji dvori (Štih in Simoniti 2009: 176). V kulturnem pogledu je bil med njimi najpomembnejši dvor oglejskih patriarhov, s katerim je imel v času patriarha Wolfgerja, pred letom 1218, stike **Walther von der Vogelweide** (prav tam), najpomembnejši viteški pesnik, ki je ustvarjal v nemškem jeziku. Rodil se je okrog leta 1168 najverjetneje na južnem Tirolskem v bližini Bolzana. Bil je sin nižjega fevdalca, označenega kot »her 'vitez'«, torej »gospod vitez«.⁷ Provansalske in nemške viteške lirike, predvsem pa pesnjenja in igranja, se je učil pri dvornem pesniku Reinmarju na Dunaju, njegov »uk« pa je poleg umetnosti zlaganja verzov vključeval tudi veččino ustvarjanja melodij: obvladati je moral »don«, ton, in sam prepevati ob spremljavi strun. Kot viteški pesnik je bil torej tudi pevec, »senger« (več Janko 1980: 1153). Po smrti svojih zaščitnikov na Dunaju in po sporu z učiteljem, ki mu je očital sterilnost in pretirano stilizacijo, se je uvrstil med popotne pevce in ob tem spoznal velik del Evrope, »od 'Seine do Mure' in od 'Pada do Trave'« v današnji severni Nemčiji (prav tam). Ob tem je pomembna njegova povezanost s slovenskim prostorom: med drugim se je mudil na dvorcu koroškega vojvode Bernarda in oglejskega patriarha (prav tam). Od oglejskega patriarha Wolfgerja je leta 1203, torej v času, ko je bil ta passauski škof, prejel denar za krznen plašč (Štih in Simoniti 2009: 176). Knjiga izdatkov tega škofa iz let 1203 in 1204 med prejemniki napitnin in miloščin poleg Waltherja von der Vogelweideja navaja razne sholarje, igrce, romarje in druge (Simoniti P. 2008: 174–175).

Walther von der Vogelweide je s svojim delom vključen v *Codex Manesse* ali *Veliki heidelberški rokopis*, »najpomembnejšo in najbolj reprezentativno zbirko

⁷ Uporaba slovenskega izraza »vitez« namesto nemškega »der Ritter« nakazuje njegovo povezanost s slovenstvom.

laične viteške lirike« (Štih in Simoniti 2009: 187), kjer se povezave s slovenskimi deželami kažejo pri več avtorjih.

Wolfram iz Eschenbacha, upodobljen v kodeksu, je v IX. knjigi *Parzivala*, v verzih v razdelkih od 496 in 500, dokazal »tako natančno seznanjenost z zemljepisnimi podrobnostmi Južne Štajerske, da o njegovi fizični navzočnosti v teh krajih ne moremo dvomiti« (Janko 1989: 172). V pesnitvi Parzivalov stric Trevrezent nečaku pripoveduje o dogodkih iz mladih let, ko je bil mlad in pogumen vitez in se je posvetil službi ljubezni. Na stara leta je namreč kot pripadnik družine gralovih kraljev, ki so vodili duhovno viteštvo svetega grala, postal puščavnik in s svojimi nasveti na to vlogo oziroma na odlike svetnih vitezov okrogle mize kralja Artusa (Arturja) pripravljaj tudi svojega nečaka Parzivala. (Janko 1994: 191; prim. Mustard in Passage 1961: 264–265)

Medtem ko večine geografskih imen v *Parzivalu* ni mogoče identificirati, so prav slovenski kraji omenjeni povsem korektno, kar zagotovo kaže na to, da jih je Wolfram poznal in jih prepotoval. Na Štajerskem so poleg Celja navedeni Rogatec in Hajdina (Gandin), s katero je označen Ptuj, in potoček Grajena. Po Hajdini, Gandin, se imenuje tudi Parzivalov rod po očetovi strani. Ob tem se morda kažejo povezave s predhodniki oziroma udeleženci križarskih vojn. Ob turnirju pri Rogatcu pesnitev omenja slovenske (»windesch«) viteze, ki jih opredeli kot plemenite, pogumne, vredne spoštovanja. (Janko 1994: 191–192) V pesnitvi je omenjen tudi grad Humberk (Hollenburg) na Koroškem (Weiss 1869: 45).

V *Velikem heidelberškem rokopisu* zasluži posebno pozornost upodobitev **Neidharta von Reuenthala**, ki velja za enega najslavnejših nemških viteških pesnikov. Neidhart von Reuenthal, ki je ustvarjal med letoma 1210 in 1240, je v svojo liriko uvedel vaško oziroma kmečko tematiko, za njegove pesmi pa so značilne posmeh, ironija, travestija in satira. (Janko 1989: 179) Ljudje, ki pesnika obkrožajo na upodobitvi v rokopisu, so, po zelo prepoznavnem oblačilnem elementu sodeč, po čevljih z jermeni (prim. Glück 2002: 58–59), Slovenci.⁸

Veliki heidelberški rokopis vsebuje tudi pričevanja o treh viteških lirikih z območja današnjega slovenskega ozemlja. Vsi so bili iz plemiških družin: eden je bil od **gospodov Žovneških** (Janko in Henkel 1997: 13–16, 29–35; Bele 2015: 662), iz katerih izhaja rodovina mogočnih Celjskih grofov oziroma je z njimi v tesni

⁸ Upodobitve v najstarejši nemški pravni knjigi, v *Saškem zrcalu* (*Sachsenspiegel*), ki ga je med letoma 1224 in 1231 v latinskem jeziku sestavil vitez Eike von Repgow, so čevlji z jermeni razpoznavni znak Slovencev. V opisih je uporabljena oznaka »Wenden«, Helmut Glück v besedilu uporablja oznako »Slaven«.

Wolfram iz Eschenbacha je v IX. knjigi *Parzivala* navedel nekatere slovenske kraje ob reki Dravi in s spoštovanjem omenjal slovenske viteze. (Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848, fol. 149v)

zvezi (Janko 1989: 173), drugi je bil **vitez Gornjegrajski**, najverjetneje ministerial tamkajšnjega benediktinskega samostana (Janko in Henkel 1997: 16–19, 36–51; Bele 2015: 662), tretji pa je bil **gospod Ostrovrški** iz stare plemiške družine, ki je imela glavni sedež na gradu Svibno v bližini Radeč pri Zidanem mostu na Dolenjskem, več posesti pa tudi na Štajerskem (Janko in Henkel 1997: 20–21, 53; Kokole 2012: 322). Čeprav so bili zavezani nemški literarni tradiciji, predstavljajo »zanimiv in pomemben del naše kulturne preteklosti« (Janko 1989: 172). Žovneški in Gornjegrajski se oblikovno in tematsko uvrščata med posnemovalce minezanga, ostrovrški pa je predstavnik takrat nove smeri v pesništvu, ki jo je na Nemškem začel Neidhart von Reuental (nav. delo: 171).

Slovenske dežele v srednjem veku nikakor niso bile izločene iz evropske ustvarjalnosti; pomembno vlogo sta imeli predvsem Štajerska in Koroška, v začetku 15. stoletja pa se kažejo tudi druge povezave. V nemški literarni zgodovini je namreč skoraj splošno sprejeta trditev, da je ena od poti vplivanja francoske oziroma provansalske trubadurske lirike, kjer je imelo tovrstno pesništvo ob podpori špansko-arabskih zgledov svoj začetek, vodila prek severne Italije, Furlanije in naših dežel po poteh ob Donavi v osrednje nemške dežele. (Janko 1989: 172) To dokazujejo tudi pričevanja o plesu, med drugim ohranjena v opusu na Štajerskem rojenega »pesnika, pevca in glasbenika Ulricha Liechtensteinskega«⁹ (Kokole 2012: 321–322).

Ulrik Liechtensteinski (ok. 1198–1275), štajerski vitez in pesnik, je, potem ko je po smrti svojega očeta dobil svoj dedni delež, kot vitez hodil po svetu (Kos F. 1928: LVI). Po lastni pripovedi je kot mlad fant preživel štiri učna leta na dvoru Andeških grofov v Kamniku. V času istrskega mejnega grofa in kranjskega 'deželnega grofa' Henrika IV., torej v času pred letom 1228, je ta dvor veljal za prostor »viteškega idearija in imaginarija, plemiških vrlin ter dvornega življenja« (Štih in Simoniti 2009: 177).

Pomen Ulrika Liechtensteinskega za Slovence se povezuje predvsem s pesnitvijo *Vrouwen dienest* oziroma *Frauendienst*, *Služba dami* (Kuret P. 1967: 88). V tej pesmi, ki ima nad 19.000 verzov (Kos F. 1928: LVI), je Ulrik opozoril na različna srečevanja s slovenskim prostorom in njegovimi vitezi. Prva pomembna dogajanja se nanašajo na viteške igre in turnir, ki je bil leta 1224 v Brežah na Koroškem. Ta del pesnitve je Ulrik naslovil z *Aventiure von dem turnay ze*

⁹ Zapisi imena Ulrika Liechtensteinskega so Uolrich Liechtenstein, Ulrich Lichtensteinski, Ulrik iz Liechtensteina, Ulrich Liechtenstein.

Frisach (Pustolovščina s turnirja v Brežah), kot začetek priprav pa navaja že februar 1224 (Lachmann 1841: 62). Avstrijski vojvoda Leopold VI. Babenberški je namreč v Brežah sklical zbor knezov, grofov, svobodnikov in ministerialov, da bi zgladil spor med koroškim vojvodo Bernardom Spanheimskim in istrskim mejnim grofom Henrikom IV. Andeškim (Kos F. 1928: 202–203), pri katerem je nekaj časa živel tudi Ulrik Liechtensteinski (nav. delo: LVI).

Od 26. aprila do 5. maja 1224 so bile v Brežah viteške igre, ki sta jih organizirala brata Ulrik in Dietmar iz Liechtensteina. Igre in turnir, ki se jih je udeležilo več kot deset cerkvenih knezov in skoraj šeststo vitezov, je vodil prav Ulrik iz Liechtensteina, pozneje pa je v svoji pesmi *Frauendienst* ohranil spomin nanje. Med udeleženci so bili avstrijski vojvoda, istrski mejni grof Henrik, koroški vojvoda Bernard, goriški grof Majnhard, vovbrski grof Viljem, Konrad iz Žovneka, Engelbert s Turjaka, med ministeriali pa Rajnbert iz Cmureka z mnogimi vitezi, Rudolf iz Roža in drugi (Kos F. 1928: 202–203). Ulrik je dogodke tega viteškega srečanja datumsko opredelil, včasih tudi z navedbo dne v tednu¹⁰ (Lachmann 1841: 77). V pesnitvi je v začetkih poglavij navajal melodije in jih označeval, posebej tudi plesne (nav. delo: 97, 104, 110).

V isti pesnitvi je Ulrik omenil tudi obisk slovenskih dežel leta 1225:

Ich wart vil kurzlich wol bereit
mit orssen und mit wappenleit
und fuor mit freuden al zehant
gein Kernden und gen Kreinlant
und danne gegen Ysterrich.
do bet von Görz der eren rich
in Tryest ein ritterschaft geleit
durch sin vil hohe werdekeit. (Lachmann 1841: 106; Radics 1877: 8)

Pesnitev o Ulriku ponekod govori kot o tretji osebi: »er ist genant von Liechtenstein / her Uolrich« (Lachmann 1841: 123).

Za razumevanje vloge petja, povezanega z viteštvom in potovanji, je najpomembnejše potovanje Ulrika Liechtensteinskega od Benetk na Češko leta 1227, kot Ulrikova osebna pripoved vključeno v pesnitev *Frauendienst*. Ulrik Liechtensteinski je v imenu kraljice Venere, boginje ljubezni, 25. marca 1227 iz

¹⁰ Dneve potrjujejo različne strani spletnih koledarjev, kot na primer http://ingenieria.uprm.edu/online/calendar/view.php?view=month&cal_d=1&cal_m=5&cal_y=1224&course=25

Trevisa razposlal pismo vitezom iz Lombardije, Furlanije, Koroške, Štajerske in Avstrije pa vse do Česke¹¹ (Lachmann 1841: 162). »Štajerski trubadur« Ulrik Liechtensteinski, ki je »lomil kopja na viteških turnirjih – med drugim v Trstu, Briksnu, Brežah« (Matičetov 1992–1993: 169), je v pismu predstavil natančni itinerarij svoje poti (Lachmann 1841: 162–164) in vabil viteze, da ga na njegovi poti pozdravljajo in »naj se mu po takratnej viteški navadi v čast gospem na mejdan¹² postavljajo in z njim borijo« (Majciger 1882: 176).

V petek, 30. aprila 1227, je Ulrik iz Kluž (Chiusaforte) prišel na Koroško za Vrata, »hinz dem Tor«. Resničnost pripovedi o tem potovanju je že v opisu začetka potovanja poudarjena z besedami »daz ist war«, to je res. (Lachmann 1841: 191) Naslednje jutro, 1. maja, ga je na poti od Vrat sprejel koroški vojvoda Bernard Spanheimski, »fürst uz Kernden lant« (prav tam), skupaj s Hermanom z Ostrovice, s Kol[omanom] iz Bekštajna in stotnijo vitezov (Weiss 1869: 44). Ko je trobentač na Ulrikovo povelje zatrobil, mu je šel vojvoda s svojimi vitezi naproti. Po formalnem obrazcu preverjanja, kdo so prišleki, in odgovoru, da gre za kraljico, ki jim je s pismom napovedala svoj prihod, je vojvoda s svojim spremstvom Ulrika Liechtensteinskega oziroma Kraljico Venero pozdravil z besedami »buge waz primi, gralva Venus« (Lachmann 1841: 192),¹³ »Bog vas sprejmi, kraljeva Venera«. Slovenski pozdrav, s katerim so Ulrika sprejeli vojvoda in vitezi, kaže na pomen slovenskega jezika med plemstvom v tem času.

Pot od Vrat je Ulrika vodila od Bekštajna (Finkenstein) in Malošč do Beljaka, kjer je prenočil. V nedeljo, 2. maja, potem ko se je Ulrik v Beljaku udeležil sv. maše, mu je neznana gospa poslala dragoceno suktnjo s pasom, naglavni obroč, »šapelj«, in sponko, ob tem pa tudi pismo; Ulrik je prosil, da mu ga preberejo (Lachmann 1841: 193–195). Podatek, da je bilo pismo napisano v nemščini, je Ulrik posebej poudaril, kar kaže na to, da ga je pisanje v nemščini v tem okolju presenetilo (Weiss 1869: 44; Majciger 1882: 328; Kavčič 1895: 3).

Opis nadaljevanja poti v natančnem časovnem sosledju spremlja navajanje krajev, ljudi, s katerimi je Ulrik prišel v stik, in dogajanja. V pesnitvi so opisi bojov s posameznimi vitezi ter podatki, koliko kopij je Ulrik pri tem strl in koliko

¹¹ »Diu werde küneginne Venus, gottinne über die minne, enbiutet al den rittern die ze Langparten und ze Friul und ze Kerrnden und ze Stir und ze OEsterrich unz hin ze Beheim gesezzen sint« (Lachmann 1841: 162). Po Ulrikovem poročilu se je Avstrijsko začinjalo za Dunajskim Novim mestom. (Majciger 1883: 34)

¹² »Na mejdan« – na dvoboj.

¹³ Pozdrav »gralva« v rezijanščini pomeni »kraljeva« (več Matičetov 1992/1993: 169–171).

Ulrik Liechtensteinski je v pesnitvi *Frauendienst*, deležni različnih interpretacij, ohranil spomin na pozdrav »buge waz primi, gralva Venus«. (Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848, fol. 237r)

prstanov je razdelil vitezom za junaštvo, vključno z navedbami darov, ki jih je prejel. (Majciger 1882: 327–330) Kot je razvidno iz pesnitve, je Ulrikovo pot in soočenja z vitezi spremljalo slovesno vzdušje, ki je vključevalo tudi priprave na viteške dvoboje. Iz opisa dogodkov v Leobnu, tedaj imenovanem Liuben, je iz pesnitve mogoče razbrati celo glasbeno ozadje priprav: po ljubenskih ulicah so svirale piščali in trobente, vitezi pa so se v praznični obleki in v krasnih oklepih odpravljali na bojišče. (Lachmann 1841: 210–212; Majciger 1882: 331) V pesnitvi so navzoče tudi podrobnosti, kot na primer oznaka reke Murice, zapisane kot Murtz, ki jo Ulrik imenuje »jako ribovita« (Majciger 1882: 331).

V Kindbergu se je z Ulrikom bojevala »ein windisch wip«, žena Slovenka, v katero se je oblekel Oton z Buhove: v deželi naj namreč ne bi bilo junaka, ki bi se bil pomeril s kraljico Venero. V pesnitvi sta opisani tudi obleka Slovenke in oprava njenega konja: čez sedlo sta ji viseli dolgi kiti, na sebi pa je imela »eine godeshen«, godeže,¹⁴ označene kot »ein windisch wibes kleit«, obleka slovenskih žen, poleg tega pa tudi dragocen »schapel«, šapelj (Lachmann 1841: 216–219; Majciger 1882: 331). Konj, na katerem je prijezdila, je bil »z modro svilno odejo ognjen prepreženo prek in prek z venci svetlih barv, kakoršnih nam poraja majeva sladka doba. V roki je sukala Slovenka prekomerno dolgo kopje čez in čez z venci ozaljšano.« (Majciger 1883: 33) Ob srečanju sta oba viteška bojavnika na brzih konjih zdirjala tako močno, da so kosci zdrobljenih kopij pršeli na vse strani (Lachmann 1841: 219; Majciger 1883: 33). Ulrikova pot je vodila čez »Murzuslage«, Muričje Slapje, čez »Semmering«, Semernik, proti naselju »Glokeniz«, Gloknici (Lachmann 1841: 220–222; Majciger 1883: 33), za Dunajskim Novim mestom, pri Bist[r]ici (Piestingbach, Sollenau), pa je Ulrik prišel na Avstrijsko (»sus fuor ich gegen OEsterreich«) (Lachmann 1841: 233, 674). Tako kot meja med Koroško in Štajersko je tudi meja med Štajersko in Avstrijo v Ulrikovi pesnitvi jasno označena (Linden 2010: 73). V opis tega potovanja Ulrik vključuje še nekatere dogodke, samo pesnitev, opremljeno s podatki o melodijah, pa nadaljuje z dogajanjem vse do leta 1255 (Lachmann 1841: 593).

Iz pesnitve *Frauendienst* je razvidno, da je imel Ulrik Liechtensteinski v svojem spremstvu buzunarje, ki so spotoma trobili, na treh mestih omenja piskača, na enem pa bobnarja (Kuret P. 1967: 88). Pesnitev je pomembna tudi za razumevanje življenja in zabave najvišjega družbenega sloja. Znamenitega minezengerja Ulrika Liechtensteinskega s slovenskim prostorom med drugim

¹⁴ Kakšne so bile godeže, označene kot obleka slovenskih žen, danes ne vemo.

povezujejo tudi njegove omembe nekaterih vitezov in povezave potomcev s pujsko plemiško družino (več Kokole 2012: 322).

Zapisi Ulrika Liechtensteinskega v srednjevisoki nemščini, zaznamovani z bavarskim dialektom, kažejo na vpetost v nemški prostor in tudi na širše povezave, predvsem francoske (Bele 2015: 660), hkrati pa tudi na povezanost z nosilci dvorne ljubezenske poezije, z minezengerji. Ob tem pa je Ulrik Liechtensteinski ohranil nekaj dokazov, da je bil takrat tudi v plemiških krogih slovenski jezik znan in v rabi (Reisp 2001: 48).

Ulrik v pesnitev vključuje 172 resničnih oseb, posebno ob opisu turnirja v Brežah (Linden 2010: 71–72). Zgovoren je pregled, od kod so izhajale osebe, omenjene v opisu poti v pesnitvi; eden najsevernejših gradov je grad Dobra v vojvodini Avstriji (prim. Linden 2010: 76), danes v Spodnji Avstriji. Pričevalnost opisov tega potovanja so od sredine 19. stoletja relativizirale različne študije, ki so nastale v nemško govorečem okolju: Ulrik Liechtensteinski je bil med drugim označen kot štajerski Don Kihot (Freitag 1859; nav. po Young 2010: 27), ki je s to pesnitvijo ustvaril karikaturu minezanga (Hahn 1860: 66; nav. po Young 2010: 38).

Literarnozgodovinsko ovrednotenje Ulrika Liechtensteinskega je bilo določeno v 19. stoletju (Young 2010: 40). Vključno s številnimi poznejšimi, tudi sodobnimi raziskavami (več Linden in Young 2010) oziroma z mnenjem, da je Ulrik Liechtensteinski v *Službi dami, Frauendienst*, »opisal izmišljeno, vendar v realnem okolju dogajajočo se kariero viteza« (Štih in Simoniti 2009: 186; Bele 2015: 655), je pesnitev označena kot politični konstrukt z literarno funkcijo (Linden 2010: 87). Med ključnimi razlogi za to oceno sta podložnost Friderika I. Barbarosse kralju Arturju, navedena v pesnitvi, in dejstvo, da se Ulrik Liechtensteinski, preoblečen v Venero, po mnenju teh raziskovalcev nikakor ne bi mogel tako brezskrbno gibati po politično visoko občutljivem območju, kot je predstavljeno v pesnitvi (nav. delo: 92); dvome v pričevalnost sproža tudi retorična ornamentika ob opisih dragocene oprave grofov na turnirju v Brežah (nav. delo: 88).

Nekatere podrobnosti v opisu Ulrikovega potovanja tem ocenam nasprotujejo: arhivski dokumenti o vitezi, ki so nastopali na turnirju v Brežah (Kos F. 1928: 202–203), datumska ujemanja, kot je na primer oznaka praznika vnebohoda ob opisu dogodkov 21. maja 1227 (Lachmann 1841: 273), predvsem pa vloga viteške časti, ki resničnim pripadnikom aristokratske družbe ne bi mogla pripisati izmišljenih dejanj.

Uveljavljanje nemškega zapisovanja imen slovenskih vitezov na Koroškem v 13. stoletju (Weiss 1869: 45–165; Kavčič 1895: 2) in jezikovne spremembe v Beljaku v treh desetletjih po Ulrikovem potovanju (Weiss 1869: 44) nedvomno opozarjajo na politično občutljivost tega prostora, to pa ni argument za zanikanje pričevalnosti pesnitve *Frauendienst*, temveč razlog za vnovično presojo dela. To presojo narekujejo tudi druga pričevanja: slovensko viteštvo je kot spoštovanja vredno označeno v prej omenjenem Eschenbachovem *Parzivalu*, pri čemer je iz konteksta razvidno, da »windisch« pomeni slovenski (Janko 1994: 191–192). Pomen slovenskega jezika in petja je razviden iz opisa Janeza Vetrinjskega, iz dveh opisov ustoličevanja koroških vojvod in iz zapisov Aeneasa Silviusa, Eneja Silvija Piccolominija, poznejšega papeža Pija II. Sodeč po opisu Janeza Vetrinjskega, nastalem med letoma 1340 in 1343, je moral vojvoda v tožbi pred cesarjem odgovarjati le v slovenskem jeziku (Grafenauer I. 1973: 67; Štih 2012: 314), kar potrjuje tudi Silviusovo pričevanje (Kavčič 1895: 2). Zapisa v *Švabskem zrcalu* (*Schwabenspiegel*), giessenski iz druge polovice 14. stoletja in sanktgallenski iz 15. stoletja (Štih 2012: 315), pa govorita tudi o obredni vlogi slovenskega jezika: medtem ko so vojvodo trikrat vodili okrog knežjega kamna, so peli slovenski kirielejson (Ramovš 1992: 9; Klemenčič 2003: 83; Štih 2012: 315). Zgovorna je tudi primerjava pozdravov, ki nastopajo pri dveh viteških pesnikih: pozdrav »buge waz primi«, s katerim so Ulrika pri Vratih v Ziljski dolini sprejeli Bernard Spanheimski in njegovi vitezi, je namreč primerljiv s pozdravom, vpletenim v pesem Oswalda Wolkensteinskega iz začetka 15. stoletja, »Bog de p[ri]lmi« (Mikhailov 1998: 66–67).

Da so pesmi trubadurjev pred občinstvom peli izvajalci, joglarji (Novak B. 2015: 29), je v delu *Frauendienst* razvidno iz oznak za posamične viže. To so bili potujoči ali dvorni pevci, igrci, ki so imeli dostop do višjega socialnega okolja, dokler jih ni Cerkev kot zabavljache izrinila na socialno obrobje (Golema 2010: 114). Tako kot na turnirjih so tudi na dvorih in v mestih za glasbeno spremljavo »najemali pretežno potujoče godce, ki so lahko združevali več funkcij, na primer žonglerje ali akrobate, ali pa tudi bolj specializirane igrce« (Kokole 2012: 323–324).

Lik takšnega igrcia je omenjen v nemški pesnitvi s konca 13. stoletja, ki govori tudi o slovenskem plesu (Radics 1877: 9; Cvetko D. 1958: 21): mladega Lucidariususa **Seifrieda Helblinga**, ki nastopa v XIII. pesnitvi (Rummer 1969: 460), in njegove spremljevalce so namreč na Kranjskem zaprosili, da bi ob spremljavi dud zaplesali »slovenski ples« (Radics 1877: 9; Cvetko D. 1958: 21). Pomen plesa

za Slovence nakazuje starejše slovensko poimenovanje zanj, beseda raj: hkrati namreč označuje ples in prostor popolne sreče, nebesa.

Na Kranjskem smo naprošeni,
da bi slovensko rajali,
kot zvok dud nam veli.¹⁵

Avtor pesniškega cikla, po tem liku poimenovan kot Seifried Helbling, je najverjetneje izhajal iz okolice Zvettla v Spodnji Avstriji. Predstavljal se je kot Avstrijec. Znano je, da je zelo obžaloval propad stare ureditve, ki je veljala pod Babenberžani,¹⁶ in sprva Habsburžanom nasprotoval. Njegovo pesništvo odlikuje realistično upodabljanje (Rummer 1969: 460), kar zapisu o slovenskem plesu daje pomembno pričevalnost: zapis dokazuje, da je avtor slovenski ples poznal.

S Slovenci poseljene kraje na Koroškem je pozneje obiskal še en pesnik, v *Heidelberskem rokopisu* upodobljen »s fidlom«, z violino, Heinrich von Meissen (Kokole 2012: 322), ki je živel v drugi polovici 13. in v začetku 14. stoletja. Ob potujočih glasbenikih so od 14. stoletja naprej delovali tudi glasbeniki iz združenj cehovskega značaja, kot so bili mestni glasbeniki, sprva predvsem piskači (nav. delo: 325), ustvarjalnost potujočih pevcev pa se je povezovala tudi s samostani in knjižnicami (Štih in Simoniti 2009: 178–185).

Sem sodijo tudi redka pričevanja o deležu petja v povezavi s šolstvom in službo organista: po »cerkveni postavi« bi namreč moral imeti vsak župnik klerika, ki bi oskrboval petje v cerkvi in vodil šolo. Nekateri zapisi dokazujejo, »da je tu ali tam bival 'pevec in učitelj'«, in sicer predvsem na starih župnijah; v Ljubljani je bila takšna župnijska šola pri cerkvi svetega Petra izpričana že leta 1262. (Gruden 1910: 496)

Viteško okolje pa je v tem času zaznamovala tudi epska ustvarjalnost v slovenskem jeziku, ohranjena v pesmi *Pegam in Lambergar*. Kot verjetno zgodovinsko ozadje oziroma izhodišče pesmi *Pegam in Lambergar*¹⁷ se namreč

¹⁵ Ze Kraine si wir des gebeten / Daz wir windischen treten / Nach der blaterpfifen (Radics 1877: 9). Peter Radics je za besedo »windischen«, »slovenski«, ob objavi teh verzov v opombi zapisal, da označuje »visoki ples« (prav tam). Izraz »treten« (stopati) kaže na umirjenost plesa.

¹⁶ Babenberžani so bili ena najvplivnejših rodbin nemškega cesarstva v visokem srednjem veku. Iz nje so izviral vojvode Avstrije in Štajerske, vrsta škofov (v Freisingu, Passauu in Salzburgu) ter Oton Freisinški, eden največjih zgodovinarjev tedanjega časa. Poleg Habsburžanov so bili najpomembnejša plemiška rodbina, ki je v srednjem veku vladala velikemu delu slovenskega ozemlja (Kosi M. 2017).

¹⁷ Uveljavilo se je prepričanje, da je pesem odmev bojev za celjsko dediščino v 15. stoletju,

kaže bitka med prvim znanim cesarjem iz habsburškega rodu, Rudolfom I., in češkim kraljem Otokarjem II. Přemislom. Med Slovenci se je ohranjal spomin »poboja na Marskem polji nad Dunajem«, ¹⁸ hkrati pa tudi spomin na nasprotja, ki so ga povzročila:

Velika zmota je takrat razsajala po nemških deželah. Dvajset let vladarja niso imele. Vsak je delal po svoje, kakor so ga gnale slepe želje in divji pohot, brez poštovanja postav in pravice. Močan je zatiral slabiga, močnejši močniga, in tako dalej jeden drugiga. Kakor orli gnjezda svoje, so zidali ropoželjni vitezi po hribih in gorah visocih nepremagljive gradove. Od ropa in sile je donela vsa nemška država; kri je tekla od ene do druge strani; kdor je mogel, je vzel; nad krivico pa ni bilo sodnika. (Novice, 18. 9. 1844: 149)

V prvi polovici 13. stoletja je bilo na Kranjskem in v Slovenski marki več teritorialnih gospodov, ki so združevali različna ozemlja (Komac 2006: 238). Ulriku, gospodu Kranjske in Slovenske marke, je najbolj nasprotoval češki kralj Otokar II. Přemisl, ki je svojo oblast želel razširiti do Jadrana (Kos M. 1967: 420): njegovo gospostvo je res segalo od Sudetov do Jadrana (Štih idr. 2016: 125). Slovenci do »lakomnega kralja«, kot so imenovali Otokarja II. Přemisa, niso čutili nikakršne naklonjenosti (Dimitz 1874: 183–184).¹⁹ Ulrik je decembra leta 1268 Otokarja postavil za svojega dediča, v sedemdesetih letih 13. stoletja pa je dominij Kranjske in Slovenske marke postal državni fevd (Komac 2006: 238).

Z izvolitvijo Rudolfa Habsburškega za nemškega kralja so bili Otokarju odvzeti državni fevdi, in sicer prav dominij Kranjske in Marke, nasprotja, ki so jih ob tem povzročili še nekateri drugi dogodki, pa so avgusta 1278 privedla do bitke (Komac 2006: 238), v kateri so v obrambi habsburškega naslednika sodelovali tudi viteški kontingenti s slovenskega ozemlja (Štih idr. 2016: 125). Bitka je bila 26. avgusta 1278 pri Dürnkrotu (Pohl in Vocelka 1994: 48), pri Suhih Krutih (Zika 2011: 90), na Moravskem polju med Dunajem in Bratislavo in je bila zadnja

poudarjene pa so bile sorodnosti z izročilom drugih narodov (Kumer 1959b: 227–230; Kos D. 1997: 125–126). Večina kronistov in zgodovinarjev se je strinjala s tem, da pesem sloni na prikrojenih, a resničnih dogodkih (Kos D. 1997: 125). V slovenski folkloristiki je obveljala hipoteza, da je Čeh v pesmi Jan Vitovec, junak pesmi pa Gašper Lamberg (SLP 1. 1970: 14). Bitko na Moravskem polju je v obravnavi Lambergarjevega lika navedel Vlado Nartnik (1995: 135).

¹⁸ Izraz Marsko polje so Slovenci še v 19. stoletju uporabljali za Moravsko polje (Učiteljski, 1. 5. 1871: 129).

¹⁹ Otokarjeva kronika iz Hornecka navaja: Der Kunig von Pehaim gepot / Was Ym geviel alain / Ze Kerndten vnd ze Crain (Dimitz 1874: 183) (Je ukazal vzeti češki kralj, / kar njemu se dopadlo je / s Koroške in pa Kranjske vse).

I. Pegam in Lambergar. *6 Moravsk. Landstunde in jenseje von Cilli* *Štekelj 3471*

izopojasi pripovedovaje.
 Recitativo.
 (♩ = 72.)

Malo hitreje.
 (♩ = 92.)

1. Pe-gam pi-sov ce-sat-ju je: „Al jmaš ju-na-ka ta-ce-
 ga, De ti se sov sku-sat zme-noj?“

2 „Jst jmm junaka tacega,
 ali je deleč romeno,
 ali je deleč romeno!“

3 „Če je le blizi, pošlji pojn,
 Če je pa deleč, piši pojn,
 Če je pa deleč, piši pojn!“

4 Cesar je pisov pisemce,
 Doo ga je tiči v kljunčce,
 Doo ga je tiči v kljunčce.

7 Toko' se mati govori:
 „Nič se na boj, Lambergar ti,
 Nič se na boj, Lambergar ti!“

8 Midva pa jmaova konjca v stal'
 De je vjenico romeno,
 Piše sladko rebolijo!“

9 Toko' se mati govori:
 „Kaj pravim ti, Lambergar ti,
 Kaj pravim ti, Lambergar ti!“

V pesmi *Pegam in Lambergar* odseva obračun, ki je sledil bitki pri Dürnkrutu na Moravskem polju leta 1278. (Prepis pesmi *Pegam in Lambergar* iz leta 1913, pripravljen za reprezentančno izdajo akcije *Narodna pesem v Avstriji, Das Volkslied in Österreich*. GNI OSNP, I)

velika klasična viteška bitka v Podonavju (Štih idr. 2016: 125). O smrti Otokarja, ki je bil usmrčen pozneje, je znanih več različic (Pohl in Vocelka 1994: 51). Po eni od njih je bil usmrčen zaradi maščevanja za smrt Sigfrieda iz Marenberga nad Radljami ob Dravi, umoril pa naj bi ga Sigfriedov sorodnik (Dimitz 1874: 195; Pohl in Vocelka 1994: 51) oziroma sorodniki (Štih idr. 2016: 125). »Dobro poučena« *Colmarska kronika* navaja: »Otokarja ujame in razoroži nasprotnik nižjega stanu; pridrvi vitez in z vzklikom 'Tu je kralj, ki je tako sramotno ubil mojega brata!' useka kralja po obrazu; tretji mu zada smrtni sunek v trebuh.« (Pohl in Vocelka 1994: 51) Izropano Otokarjevo truplo so pripeljali na Dunaj k minoritom in ga brez petja, maš in zvonjenja položili na mrtvaški oder, saj je bil

Pegamovo demonskost v ljudskih pesmih in na panjskih končnicah izražata hudiča ob njegovi glavi. (Pegam in Lambergar, panjska končnica. SEM, EM 3117E; foto Marko Habič)

izobčen iz Cerkve. Balzamirano truplo so Čehi prepeljali v Prago, v stolnico sv. Vida, srce pa je ostalo pri minoritih na Dunaju (nav. delo: 52).

Dejstvo, da Otokar II. Přemisl ni umrl v bitki, temveč pozneje, se v ljudskem izročilu oziroma v pesmi *Pegam in Lambergar* ni ohranilo, ohranil pa se je spomin na njegovo demonskost, v pesmi izraženo z dvema hudičema, vidnima ob njegovi glavi. Povezave s hudičem, razvidne iz ljudske pesmi, lahko izhajajo iz Otokarjeve izobčenosti (Pohl in Vocelka 1994: 52) oziroma iz njegovih konfliktov s papežem, z oglejskim patriarhom in z drugimi cerkvenimi predstavniki (Dimitz 1874: 187). Tudi izraz Pegam kot oznaka za češkega viteza je znan že iz časa, ko je Otokar zavladal deželam, kjer so živeli Slovenci.

Do nedavnega neznan varianta pesmi o Pegamu in Lambergarju *Stoy Dunei leb* (Benedik 1993: 535), odkrita v Gradcu,²⁰ poudarja vlogo Dunaja in konflikt med Pegamom in cesarjem.

²⁰ Zapise je v graškem arhivu odkril Silvo Torkar (1993: 13); zapis kaže odstopanja od bohoričice (Benedik 1993: 539–540).

1. Stoji Dunej lep,
v Duneji placov devet,²¹
na tem srednem lipa stoji,
pod lipo vsa gospoda dunejska.
Pegam dirja po Duneji,
se dela iz vse gospode špat,
iz svetlega cesarja narbel.
2. »Ga nimaš jenaka pod seboj,
de be se skusov z menoj.«
»Jest dobro jenaka znam,
al je deleč od tebe
jenu od mene.«
»Če je blizo, pošle pojn,
če je deleč, piše pojn!«
3. Je reku svetle firšt:
»De be se znešev pubeč mlad,
de be nesu bele list.«
Že se je znešev pubeč mlad,
podneve je teku,
ponoče je šev.
Že pride v pole Vambergarjovo.
4. Vambergarca v linah stoji,
že toku govari:
»Tamkej grede pubeč mlad,
se je gvišno z Duneja.«
Že mo lepu naproke grede,
na štengah sta se srečova.
Ze eno roko ga sperjemle,
ze eno bele liste perjemle.
5. On bere bele list,
de mo sovze dole kaplejo.
6. »Neč ne marej, Krištof Vambergar,
Pegam jema hudiče tri;
na mere tega prednega,
neka tega zadnega,
mere tega srednega.«
6. »Neč ne marej, Krištof Vambergar,
se jemaš v štalece koniča bersnega,
sedem let v štale stoji,
še ni videv beliga dne,
jeno sonca remeniga,
zoble všenico remeno,
jeno pije svatko rebulco.«
7. Že je vsedev na konička bersniga,
je zderknev jaderna
čez poti šrangane
jenu čez grape prakopane.
Tedej keder kekej perderči,
dirja po Duneji,
de šipe jez voken padajo.
8. Pegam per kosile sedi,
že mo je padva žlica z rok.
Toko Pegam govari:
»Ali je to sivna vojska,
al je ta potres od nebes?«
Ta potres ni od nebes,
ta je Krištof Vambergar.
9. Še dajle po štengah gresta,
toku je rekov Pegam:
»Toja ta tanka srajčeca
koku bode v kerve povajlana.«
Ankat se vkep sadirjata,
pa se neč škode na sterta,
v drugo se vkep zadirjata,
spet se neč škode na sterta.

²¹ Francka Benedik je zaradi primerjave posameznih zapisov verze oštevilčila, tu so oštevilčene le kitice.

Pesem govori o kamnolomu, o klesanju velikih kamnov, o zidavi gradu z dvigovanjem kamnov s pripravami z lesenimi zobatimi kolesi, *žusmi*, o apnenicah in pripravi posebne malte, ojačane s surovimi jajci, potrebne za večjo trdnost gradov oziroma kaštelov, v pesmi imenovanih tudi kašte, pa tudi o tem, kako visoki in zastraženi so bili ti gradovi oziroma stolpi.²⁴

1. Andeš, Andeš, al tei vuoesh, hije
lomnca jei najdena,
tei huor na Kaštelanovhno,
zidano perpravleina.
2. Andeš, Andeš, al tei vuoesh,
tolčte hamn stoučlnih,
na stoučno vuoas, hamn velih,
velih an uosi na merenih.
3. An deš, an deš mi hamn ta, tei
huor na žusme pardvihnena,
zlahana an zidana
Kaštelanouhna.
4. Andeš, Andeš, al tei vuoesh, bele
anhuoapnce,
an uose horko ložene,
na jance pudebleine.
5. Andeš, Andeš, al tei vuoesh,
žusmé vuoartač col dan vuoarté,
žusmé na vost pustauleine,
vuoeské su stolčne dvihnene.
6. Andeš, Andeš, al tei vuoesh, kašta
vuoeskú jei zidana,

in 1870 prepisali. Gradivo so v prepisih ohranili Frančiška Jamšek (Goče), Jože Jamšek (Lože) in Marija Jamšek, v ustnem izročilu in vnovičnih prepisih pa njen nečak Aleš Jamšek. Kopije zapisov od leta 2017 hrani tudi arhiv GNI ZRC SAZU. Beseda *Andeš* v pesmi naj bi označevala grofe *Andeške* oziroma zidarskega mojstra, besedna zveza »an deš« pa obliko glagola *dajati*, *podajati*. O melodiji pesmi ni nobenih podatkov.

²⁴ Tega zapisa z drugimi viri trenutno ni mogoče preverjati.

zlo dl jei vidéna an kauropna,
kaštá, kaštá zidana Kaštelanouhna. (GNI RZ Jamšek)

Pesniška ustvarjalnost, povezana s slovenskim jezikom, je dokumentirano izpričana v nemško pisani *Štajerski rimani kroniki*²⁵ Otokarja iz Geule, zgodovinskem delu o Evropi, ki poudarja predvsem Štajersko in Tirolsko in je napisano v 98.500 verzih (Otacher 2018). Ta kronika, ki je nastala okrog leta 1310, vsebuje prvi zapis slovenske posvetne proze, najstarejši obrazec besedila ustoličevanja koroškega vojvode, ki se nanaša na umeščanje Meinharda Tirolskega (Grafe-nauer I. 1973: 67). Zgodovinsko vrednost te kronike relativizira pomislek, da v njej omenjeni mariborski grad tedaj morda še ni obstajal (Štih 2006: 244–248; nav. po Bele 2015: 663–664). Pričevanja o gradu, ki se leta 1145 omenja kot Hus ze Marcburgh (Stopar 1990: 75), ta pomislek relativizira.

Izgubljanje sledi te ustvarjalnosti je do konca 19. stoletja blažila knjižnica knezov Auerspergov, ki je začela nastajati v 14. stoletju na gradu Turjak (Auer-sperg) na tedanjem Kranjskem (Reisp 1989: 40; Reisp 2001: 67).²⁶ Na vpetost družine Turjaških v dogajanja tedanjega časa kaže tudi podatek, da se je Engelbert Turjaški »poleg mnogih odličnih vitezov iz naših krajev« z avstrijskim vojvodo Leopoldom VI. Babenberškim leta 1217 odpravil na križarsko vojno, udeležil pa se je tudi velikih viteških iger in turnirja leta 1224 v Brežah na Koroškem (Reisp 2001: 61).

Drobci o viteški liriki na slovenskih tleh zarisujejo sicer le medle obris te ustvarjalnosti pri nas, vendar opozarjajo na pomen družbenih stikov in ustvarjalnosti v višjih družbenih krogih.

Sledljivost kulturne produkcije, mecenstva ali dvornega življenja v slovenskem prostoru pa se v 14. stoletju zelo zabriše. Iz tega časa izvira fragment, ki dokazuje, da je bila tedaj na Slovenskem navzoča tudi pesniška ustvarjalnost v slovenskem jeziku, ki izraža trubadurski slog. Gre za *Auersperski fragment* iz 14. stoletja, v latinici napisano osemvrstično slovensko pesem neznanega avtorja,

²⁵ Bolj znan je izraz *Avstrijska rimana kronika* (Bele 2015: 670).

²⁶ Knjižnica je bila v 17. stoletju prenešena v knežjo palačo v Ljubljani, ki je bila last grofov Auerspergov, 14. aprila 1895 pa je rušilni potres, ki je posebej prizadel Ljubljano, usodo knjižnice spremenil. Knežji dvorec so namreč morali zaradi poškodb podreti. Knjižnico in arhiv so lastniki prenesli na grad Losensteinleithen v Zgornji Avstriji. (Reisp 2001: 64) Skoraj sto let je bila knjižnica v Zgornji Avstriji, nato pa je bila v letu 1982 in 1983 na dražbi v Londonu razprodana. Avkcijska kataloga omogočata vpogled v znaten del nekdanjega knjižnega fonda. (Reisp 2001: 67, 90)

od katere so se ohranili samo deli stihov. Ohranjeni fragment pesmi na poškodovanem belem listu je bil prilepljen na notranjo stran sprednje platnice enega od izvodov nemške rokopisne pravne knjige *Schwabenspiegel* iz 15. stoletja (Legiša in Tomšič 1956: 179). Vest o fragmentu je leta 1879 objavil Peter Radics; našel ga je ob popisu knjižnice v palači turjaškega kneza Carlosa Auersperga (Dolgan idr. 2014: 32). Radics je ob objavi najdbe nastanek fragmenta umestil v 14. stoletje: zapisal je, da je »pesem pisana z latinskimi črkami XIV. veka« (Radics 1879: 10).²⁷ V 14. stoletje segajo tudi sami začetki knjižnice Turjačanov (Simoniti P. 1979: 54). Kje se *Auersperski fragment* danes nahaja, ni znano (več Mikhailov 1998: 83).

Medtem ko naj bi bila pesem z *Auersperskega fragmenta* po Radicsevemu mnenju (1879: 10) in mnenju drugih starejših literarnih zgodovinarjev napisana v čast Mariji, nekateri epiteti in metafore kažejo na to, da gre za »delo izobrazenca, ki je imel pred očmi posvetno trubadursko poezijo« (Legiša in Tomšič 1956: 179; Koruza 1972: 225). Pesem je tako »sled necerkv[enega] pesnikovanja v slovenščini« (Smolik 1996: 17), ki dokazuje, da je »vsaj v poznem srednjem veku nastajalo neko prigrajsko, če ne že plemiško pesništvo v domačem jeziku« (Koruza 1972: 226). Delno ohranjeni dokument v fragmentih izraža globoko doživljanje ženske, kar nakazujejo prepoznane besede »... oči tvoje ... srce ... lice ... tije lasje ... rumenu prelepe nene ročice ... to moje srce nosi inu mre ... rasi in lubi me luba moja gartroža rumena«²⁸ (Legiša in Tomšič 1956: 179), kljub ugotovljeni ljubezenski vsebini pa omogoča tudi druge interpretacije (Mikhailov 1998: 370).

Pred uničenjem oteti *Auersperski fragment* in skromna ohranjenost pričevanj o viteški liriki v 14. stoletju, povezani s Slovenci in s slovenskim jezikom, sprožata vprašanje o tem, kaj je to ustvarjalnost omejevalo ali utišalo. Pri tem je težko prezreti učinke nesreč, ki so slovenske kraje doletele v 14. stoletju, predvsem potresa leta 1348 in kuge, ki je nastopila v letu potresa, naše kraje pa prizadela predvsem leto za tem (Gruden 1910: 238). Komparativno preučevanje folklornega izročila ter raznih dokazov o potresu leta 1348 in njegovih posledicah, vključno z analizo toponimov, namreč kažejo na to, da je imel t. i. Beljaški potres leta 1348 usodne posledice za velik del območja današnje Slovenije. V tem potresu se namreč niso le rušili gradovi, samostani, cerkve in mesta, temveč so se podirale gore in odtekala jezera. (Klobčar M. 2017c) Silovitost tega potresa so dokazala merjenja

²⁷ V literaturi sicer prevladuje mnenje, da je fragment iz 15. stoletja, očitno po času nastanka knjige, v katero je fragment vlepljen.

²⁸ Rumena je tu najverjetneje oznaka za rdečo; ta pomen se je ohranjal v nekaterih narečjih.

sedimentov v Bohinjskem jezeru: debelina plasti sedimentov tega potresa je 22,4 cm, potresa leta 1511 pa 9,8 cm (Rapuc idr. 2018).

Porušitve naselij, izpraznjenost prostora, naselitev novih prebivalcev in močno otežena komunikacija so onemogočali prenos informacij in povzročali izrazito prekinitev socialnega spomina. Izraz te prekinitve so zgodbe o izginulih naseljih in prestavitvah cerkva ali pa nezavedno kršenje pravil spoštovanja svetega prostora, kot ga kaže na primer zgraditev mežnarije na temeljih gotske cerkve v Križevski vasi v župniji Moravče. (Klobčar M. 2017c: 160) Ob teh spoznanjih se za skromno izpričanost viteške lirike po eni strani kot razlaga kaže možnost, da so bila v potresih in požarih ta pričevanja uničena, po drugi strani pa je zelo verjetno, da je uničenje številnih gradov na Slovenskem pokopalo tudi njihove lastnike oziroma prebivalce, z njimi pa tudi morebitne nosilce te ustvarjalnosti.

Da skromna ohranjenost pričevanj viteške ustvarjalnosti na Slovenskem ne pomeni skromne veljave slovenskega jezika in temu ustrezne veljave njegovih nosilcev, dokazuje predgovor prevoda Durandijevega dela *Rationale Divinorum officiorum* (Cod. 2765). To delo se je prevajalo po ukazu vojvode Albrehta s kito in se je zaključilo leta 1384. V predgovoru prevoda kodeksa je zapisano, da se bo maša po latinščini in grščini obhajala tudi v slovenskem jeziku. Kot razlog za to je navedeno dejstvo, da noben drug jezik ni tako razširjen kot slovenski (Radics 1879: 4).²⁹

Veljavo slovenskega jezika v viteški ustvarjalnosti je v prvi polovici 15. stoletja vnovič dokazal »južnotiroolski viteški svetovni popotnik, pesnik, glasbenik, pevec in komponist« **Oswald Wolkensteinski**. V njegovih pesmih je namreč ohranjenih več »slovenskih rečenic« (Koruza 1972: 225). Oswald Wolkensteinski, ki je živel v prostoru od bodenske Konstancce do posesti goriških grofov, verjetno pa tudi na dvoru zadnjih Celjskih (Habjan 1988: 310), je že z desetim letom odšel od doma in »v viteški službi kot jezdni in konjski hlapec, kuhar in veslač prebredel pred letom 1400 skoraj vso Evropo, del Azije in Afrike«, se je v svojih lirskih pesmih, ki jim je zlagal tudi melodije, med drugim ponašal z znanjem slovenskega jezika. (Legiša in Tomšič 1956: 164) V drugi kitici pesmi *Es fügt sich*, v kateri govori o svojih izkušnjah od desetega leta naprej in o srečevanjih z raznimi deželami in

²⁹ Radics je objavo zapisa, za katerega pravi, da »se je doslé vse premalo cenil«, opremil z delnimi prevodi: »Zu dem drittem Male (zu. 1. lateinisch, zum 2. griechisch) die Messe wirt begangen in windischer Sprache durch sache der braittunge (za silnega razširjanja voljo) **und gemainhait** (splošnosti) **wann** (ker) **chain ainige** (nijeden drug) **sprach an ir selber** (sam na sebi) **so weit getaitlet** (tako daleč razširjen) **als di** (tisti) **man Windische nennet**.« (Radics 1879: 4)

jeziki, je po navajanju dežel, po katerih je potoval, med drugim poudaril, da je pri minevanju med desetimi jeziki vključeval tudi slovenščino, »windisch«:

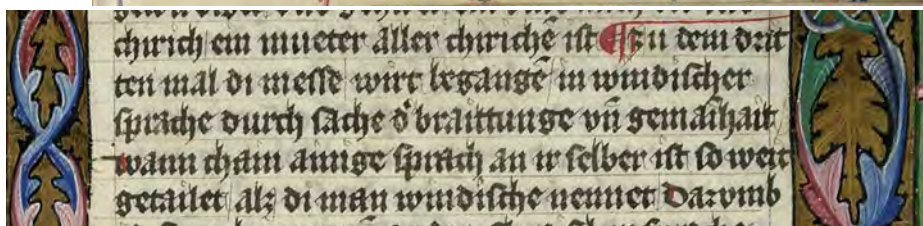
Gen Preussen, Littwan, Tartarei, Turkei uber mer,
gen Frankreich, Lampart, Ispanien mit zwaien kunnges her
traib mich die minn auf meines eigen geldes wer;
Ruprecht, Sigmund, baid mit des adlers streiffen.
franzoisch, mörisch, katlonisch und kastilian,
teutsch, latein, windisch, lampertisch, reuschisch und roman,
die zehen sprach hab ich gebraucht, wenn mir zerran;
auch kund ich fidlen, trummen, paugken, pfeiffen. (Klein 1987: 48–49)

Ta pesem, ki je nastala leta 1416 v Konstanci (Schönmetzler 1979: 419), je pomembna zaradi priznanja enakopravnosti slovenščine med desetino evropskih oziroma sredozemskih jezikov (Habjan 1988: 381).

Da je Oswald Wolkensteinski resnično govoril tudi slovensko, dokazujeta dve njegovi pesmi, v katerih je mogoče najti slovenske besede in sintagme. V pesmi *Bog de p[ri]mi was dustu da*, napisani leta 1417 v Konstanci (Schönmetzler 1979: 454), se prepletajo slovenske, nemške, provansalske, latinske, francoske in severnoitalijanske besede (Wachinger 2011: 260; Schönmetzler 1979: 454),³⁰ sama pesem pa se začinja s slovenskim pozdravom: »Bog te primi«. V njej so poleg uvodnega slovenskega pozdrava med drugim tudi besedne zveze, kot so »jassem toge« (jaz sem tvoj), »nate stroio« (stoji zate), »nadobrisi slusba« (najboljša služba), »kacu mores« (kako moreš), »nemen dilaß« (ne delaj mi tega), »en iaßem dyal« (jaz sem rekel), »troge moy«, »jo te proso« (prosim te), »na te troge«, »pomag menne« (pomagaj mi) in »sellennem tlok« (v zelenem logu).

1. Bog dep[ri]mi was dustu da
gramersi ty sine cura
Ich fraw mich zwar quod video te
cu[m] bon amor jassem toge
Dut mi sperancz na te stroio
wan[n] du bist glancz cu[m] gaudeo

³⁰ Wachinger severnoitalijanski jezik imenuje »welch«. Jezikovne analize se med seboj precej razlikujejo: npr. na spletnem portalu Liederliste so nekatere slovenske besede ali besedne zveze, kot so »ka cu mores« (kako moreš) in »Jo te proso« (jaz te prosim), pripisane francoskemu in italijanskemu jeziku. (<http://angerweit.tikon.ch/lieder/lied.php?src=wolkenstein/bogdepmi>)

V predgovoru prevoda Durandijevega dela *Rationale Divinorum officiorum* (Cod. 2765) je zapis o pomenu slovenskega jezika v 14. stoletju, izražen tudi v pesmih Oswalda Wolkensteinskega. (ÖNB/Wien, Cod. 2765, fol 2r.)

Op[er]a m[e]a ich dir halt
na dobri si slusba baß calt.

2. Kacu mores mich mach[e]n mat
cha ge sum preß hoc me mirat
Bedenk dein gnad [et] pietas
ne gam maluot ne men dilaß
ki ti cu[m] mand en iaßem dyal
wo ichs bekant ab o[mn]i mal
Hoc de[be]s me geniss[e]n lan
troge moy G cu[m] bonwan[n] an.

3. Jo te proso dein genad all da
ge si grando et opti[m]a
Halt mich nit sw[er] h[o]c rogo te
q[u]o p[r]ope[n]ser na te troge
Flor well en piank pomag menne
das ich dir dank cu[m] fidele
No[n] fac[is] hoc so bin ich tod
sellennem tlok sit tutel rot. (Klein idr. 1987: 305–306)

Oblikovno in vsebinsko najbolj dognana je pesem *Do fraig amors* (*Prošnja za ljubezen*) (Klein idr. 1987: 189–192) oziroma *Do vrai amour* (Schönmetzler 1979: 441), ki v besedilu iz sedmih jezikov, kjer je vključena tudi slovenščina oziroma »windisch« (Glück 2002: 218), vključuje slovenske besede in besedne zveze »na moi sercce«, »slapp«, »ne dirs dobro«, »mille schenna« oziroma »milj žena«, »zschätti gaiss«, »draga«, »twoia« oziroma »tvoja«. Ta pesem je nastala leta 1417 v Konstanci, napisana pa je za Margareto von Schwangau.

1. Do fraig amors
adiuva me!
ma lot, mein ors,
na moi sercce,
rennt mit gedanck,
frau, puräti.
Eck lopp, ick slapp,
vel quo vado,
wesegg mein krap | <p>ne dirs dobro.
iu gslaff ee franck
merschi vois gri.

Teutsch, welchisch mach!
franzoisch wach!
ungrischen lach!
brot windisch bach!</p> |
|--|---|

- flemming so krach!
latein die siebend sprach.
2. Mille schenna,
ime, man gü, r,
peromnia
des leibes spür.
Cenza befiu
mit gschoner war
dut servirai,
pur zschätti gaiss,
nem tudem frai
kain falsche rais,
got wett wol, twiw
eck de amar.
3. De mit mundesch,
Margaritha well,
exprofundes
das tün ich snell.
dat löff, draga
Griet, per ma foi!
In recommisso
diors et not
mi ti commando,
wo ich tritt,
jambre, twoia,
allopp mi trei.
- Teutsch, welchisch ...
(Klein idr. 1987: 189–190)

[Teutsch, welchisch ...]

Slovenščina, »windisch«, ima v pesmi poseben pomen, saj slovenski deli pesmi sestavljajo smiselno celoto:

na moi sercce
ne dirs dobro
mille schenna
pur zschätti gaiss
draga griet
twoia (Logar 2016: 821)

Po Bonazzovem mnenju slovenski vložki v teh pesmih niso naključni, temveč so smiselno zaokroženi (Bonazza 1988: 253; nav. po Mikhailov 1998: 65–66). Slovenske besede in sintagme, ki jih je mogoče najti v pesmih Oswalda Wolkensteinskega, ne izražajo »makaronščine« (Legiša in Tomšič 1956: 165), temveč imajo druge pomene: kažejo namreč na slovensko viteško ljubezensko pesništvo ne le 15. stoletja, temveč verjetno tudi na starejše izročilo (Habjan 1988: 463; Mikhailov 1998: 64–65). Oswald Wolkensteinski je slovenščino uporabljal enakopravno z ostalimi šestimi jeziki (Habjan 1988: 464). Poznal pa je tudi provansalski izrek o pomenu jezika gospodarjev oziroma vladajočih (nav. delo: 570), kar pojasnjuje tudi nadaljnjo usodo slovenskega jezika.

Pomenljivi so tudi podatki o življenju Oswalda Wolkensteinskega. Leta 1415 ga je v Konstanci sprejel v svoje spremstvo (Habjan 1988: 464–465) večjezični Sigismund Luksemburški. Zlata bula njegovega očeta Karla IV. Luksemburškega iz leta 1356 je za člane vladarjeve družine predpisovala obvezno znanje slovenskega jezika. Večjezičnost plemstva potrjujejo tudi spomini cesarja Maksimilijana I., v katerih razgrinja, zakaj se je moral naučiti slovenščine (nav. delo: 471); slovenskega jezika ga je učil poznejši škof Tomaž Prelokar (Radics 1879: 5). Poleg avstrijske nemščine je Maksimilijan tako na različnih ravneh obvladal srednjeveški latinski, italijanski, angleški, češki, španski, francoski, flamski in slovenski jezik (Glück 2002: 70).

Leta 1403 je bil Oswald priča pri podpisu najemniške pogodbe za železni rudnik na Koroški Beli, leta 1417 ena izmed prič na goriškem dvoru, med letoma 1421 in 1444 pa je bil gradnik pri Goriških na gradu Neuhaus v Pustriški dolini (Habjan 1988: 382–383).

Oswald Wolkensteinski je manj kot dve stoletji za Ulrikom Liechtenstein-
skim skoraj dobesedno ponovil pozdravne besede, izrečene ob njegovem spre-
jemu pri Vratih: pozdrav leta 1227 se je glasil »buge waz primi«, v letih 1416 in
1417 pa »Bog de p[ri]mi«. To dokazuje ohranjanje poetične oblike, ki hkrati
nakazuje kontinuiteto poetične tradicije. (Mikhailov 1998: 66–67) Pesmi Oswalda

Wolkensteinskega tako skupaj
z *Auersperškim fragmentom*
kažejo na pomen slovenskega
jezika pri plemstvu v tem času
(Habjan 1988: 470, 550–571;
Svetina P. 2007: 22).

Oswald Wolkensteinski je v pesmih
Bog de p[ri]mi was dustu da in Do
fraig amors (Mille schenna) med
drugimi jeziki uporabljal sloven-
ščino. (Oswald Wolkensteinski.
NUK; avtor Saša Šantel)

Kljub vlogi nemškega jezika v trubadurski liriki na Slovenskem je viteška ustvarjalnost v slovenskem jeziku s pomočjo posrednikov pesemskega izročila iz višjih družbenih slojev prehajala med preproste ljudi. Nekatere ljudske pesmi namreč po temi ali motivih dokazujejo, »da v prvotni obliki bržkone niso nastale med ljudstvom, marveč da jih je ljudstvo sprejelo iz repertoarja pesnikov in pevcev višjih družbenih slojev« (Koruza 1972: 226).

Poleg pesmi *Pegam in Lambergar*, ki jo je ljudsko izročilo dopolnjevalo s številnimi podrobnostmi iz življenja članov Lambergove plemiške rodbine in drugih spopadov (Kos D. 1997; Klobčar M. 2014: 25–27), so bile te usode deležne številne pesemske pripovedi o slavnih ljudeh in dogodkih. V nasprotju s tem pa se osebnoizopovedne podobe, sledi viteške lirike, ob zatonu pevske prakse, v katerih so živele, niso mogle ohraniti.

Prenos ustvarjalnosti, ki je upodabljala zgodbe iz življenja vitezov, v vsakdanjost ljudskega izročila pa je prinesel tudi drugačno družbeno vrednotenje pevcev: medtem ko sta nosilce viteške lirike označevali svoboda in ustvarjalnost, ki sta jim dajala tudi družbeno veljavo, so se ohranjevalci tega izročila družbeno vedno manj ločevali od preprostih ljudi, ki so jim prinašali nove pesemske zgodbe. Prostori širjenja teh zgodb so postali ulice, trgi in gostilne, priložnosti zanje pa vedno bolj tudi semanji dnevi in farna žeganja.

Spomin na podobe žlahtne tradicije, povezane z življenjem na dvorih, pa se je ohranjal tudi v pesmi o godcu pred peklom, in sicer v varianti, v kateri je podobo godca, nosilca mitološkega izročila, prevzel kralj Matjaž.

Stoji mi pole široko,	moja lüba mrtva leži,
po poli steza vglajena.	no duša joj v pekli gori.
Po stezi pride kral Matjaš	15 Oj nikaj, nikaj, kral Matjaš;
no se močno hüdo drži.	le idi ti na senjem lép,
5 Nega pa sreje pótnik star,	si küpi žute góslice,
pótnik star – sam véčni Bog.	no pred preklom zaigráj.
Pa kaj je tebi, kral Matjaš,	Da boš igrá minote tri,
kaj se ti tak hüdo držiš?	20 de tebe pitá šatan vrag:
Bog vam plati na pitanje!	Čüješ ti, igerc kralj Matjaš,
10 Kaj se jaz nebi hüdo držá!	kaj pa bóm ti za plačo dá?
Ki že meni za dugo let	Ti pa mu odgovor dáj,
moja lüba mrtva leži,	ka bóš si plačo sam jemá.

<p>25 Kral Matjaš gre na senjem lep
no si küpi žute góslice.
Te on ide pred pekel,
no pred peklom zaigra.
Da je že igrâ minote tri,
30 ga je pitâ šatan vrag:
Čüješ ti, igêrc kralj Matjaš?
Kaj pa bóm ti za plačo dâ?
Čüješ ti, šatan, peklenški kral!
Jaz bom si plaču sam jemâ.
35 On prime lübo za bélo roko,
no jo pela z pekla žarečega.</p> | <p>Kak hitro je perpela vün,
tak hitro lüba preguči:
Nesrečen bódi, pekel ti,
40 ka boš zdaj mogâ prazen bit!
Kak hitro lüba preguči,
tak hitro nazaj v pekel zleti:
Nesréčen bódi, jezík ti!
Ka nesi mogâ tiho bit.
45 Zdaj pa na véke goriâ bóš,
zdaj pa na véke trpiâ bóš.
(Kuhač 1881: 265–266)</p> |
|--|---|

Moderato ♩ = 100

Sto - ji mi po - le šü - ro - ko, po po - li ste - za vglaj - je -
na; sto - ji mi po - le šü - ro - ko, po po - li ste - za vglaj - je - na.

Pripovedna pesem, ki velja za nadaljevanje antičnega izročila o Orfeju in Evidiki (Matičeto 1970b: 282; Golež Kaučič 2018: 107–122), z likom kralja Matjaža poudarja posebno vlogo igrcev v povezovanju zemeljskega in nadzemjskega sveta, hkrati pa nakazuje povezovanje petja in glasbe z ljudmi visokega stanu.

Podoba pevca z goslimi ali liro v rokah, ki ustvarja iz lastne potrebe po pesniškem izrazu, ob misli na ljubljeno osebo ali brez nje, je ostala tudi v pripovedih, včasih umeščena za zidove pozabljenih gradov ali celo samostanov, ali pa v podobi pozabljenega pevca, ki »nima drugega ko pisane cunje na sebi, gosli pod pazduho in široko srce« (Bevk 1937–1938: 315). Le redko so se ohranjala pričevanja o tem, kdo so bili ljudje, ki jih je zaznamovalo potovanje po svetu, katere pesmi so ustvarjali in jih širili po deželi, ob katerih priložnostih so peli, kako so jih ljudje sprejemali in kako nagrajevali. V prepletu pesmi in glasbe pa se je vendarle ohranjal ustvarjalni nemir s podobo neznanega pevca, ki »nosi slavca v prsih« (Bevk 1937–1938: 312).

»PÊTE NOVINE« – VLOGA PESEMSKEGA OBVEŠČANJA OB UVELJAVITVI TISKA

Izum tiska in številni pomembni dogodki oziroma družbene spremembe so v 15. stoletju narekovali nove načine sporočanja, zaradi nevarnosti turških vpadov pa je ob tem ohranjal svoj pomen najhitrejši način obveščanja, obveščanje s kresovi. Urejale so ga naredbe o kresovih, ki so določale, kje morajo biti pripravljene nabiti možnarji in grmade slame in drv, da se je vest o sovražniku hitro razširila po deželi. Ljubljani so kresovi naznanjali prihod sovražnika s štirih strani, na vseh pa je bilo poskrbljeno za čim hitrejšo obveščanje. Smer od Kvarnerja do Ljubljane je imela na primer petnajst postaj. Čuvarji na gradu so vest s topovi in kresom naznanili meščanom in preko Šmarne gore tudi neobveščanim stranem. Poročevalska služba je vključevala tudi »turški ogenj«: ob poteh so bili vedno pripravljene kupi slame, ki so jih sli na konjih v diru zažgali, tako da je bila v dveh ali treh urah o napadu Turkov obveščena vsa dežela. (Gaber 1937: 180)

Pomen obveščanja je močno spremenil tudi družbeno vlogo in ustvarjalnost potujočih pevcev. »Turki, tisk, pošta, odkritje Amerike, reformacija – za molčečim srednjim vekom povodenj senzacionalnosti novic in neugnane jate letakov – novi vek« (Gaber 1937: 194). Tisk pesmi na letakih je omogočil hitrejšo širjenje pesmi, hkrati pa je potujočim pevcem prinašal lažji zaslužek. Medtem ko so bila viteška popotovanja s pesmijo predvsem izraz blagostanja višjega družbenega sloja, se je pesemska produkcija v mestih naslanjala na druge družbene potrebe. Kot kažeta prvi dve kitici pesmi *Mačkin rabelj*, to ni izključevalo želje po osebni izražanju:

1. Štirje godci godejo,
štirje piskachi piskajo,
štirje vorglarji vorglajo.
2. Kar je ljudi na šutini,
mojga petja poslušajo,
moje lubce pa blizu ni [...]. (GNI OSNP 8880)

Petje in igranje za preživetje pa se je večinoma vrednostno zelo odmaknilo od viteške ustvarjalnosti: v podobi potujočega pevca in godca je bila bolj kot njegov socialni status opazna njegova profesionalna pripadnost. Lajnar je bil tako lahko lahkoživi zapeljivi pripadnik visokega stanu ali pa spretni berač, ki je s svojim petjem in igranjem zapeljal celo kraljevo hčer. Podoba takšnega lajnarja, ubesedena tudi v pesmi, je bila znana v širšem evropskem prostoru. Na Nizozemskem je bil leta 1540 natisnjen letak s pesmijo o lajnarju Halewijnu, ki smo ga od Nemcev – v nemški varianti se je imenoval Ulinger – sprejeli tudi Slovenci, in sicer z imenom Jelengar (SLP 1. 1970: 351). Jelengar oziroma Ulinger se je v slovenski različici spremljal na lajno tipa Drehleier, torej z glasbilom aktivnega tipa, na katerem se je dalo ubirati melodije. Od 16. stoletja naprej, ko »si je lajna po tedanjem glasbenem okusu že pridobila sloves modnega in milozvočnega glasbila«, je bila takšna lajna povsod po Evropi že razširjena kot glasbilo za glasbeno spremljavo. (Omerzel Terlep 1997: 214–215)

- Jelengar poje prelepo,
vsi ljudje gor vstajajo,
njega petje poslušajo.
Tud je vstala kraljeva hči.
- 5 Tako rekla kraljeva hči:
»No, kaj ti pravim, mojškra ti!
Le zbiraj vkupej cule tri,
eno zlata, eno srebra,
ta tretjo gvanta židanga,
 - 10 pojdvi z Jelengarjem na pot.«
Tako ji mojškra govori:
»Nikar, nikar, kraljeva hči!
Kdor se z Jelengarjem peča,
sej rada ga glava boli.«

- 15 Že se vzdigneti in gresti,
kamur daleč prideti,
daleč na plano gmajnico,
na to zeleno tratico.
Tako Jelengar govori:
- 20 »Poglej gor, kraljeva ti!«
Kraljeva gor pogledala,
vid jih sednajst visiti.
»Kraljeva, ti osemnajsta boš!«
Kraljeva tako govori:
- 25 »Pust mene v gvanti visiti!«
Tako Jelengar govori:
»Tvoj gvant je mojim deklam prav.«
Kraljeva pravi: »Pomagaj Bog!
Tudi mladi bratic moj,
- 30 ko je ravno na jagi bil.«
Bratec je zaslišal to,
hitro ji je k pomoči šel
in obesil Jelengarja.
Tako Jelengar govori:
- 35 »Pust mene v gvantu visiti!«
Tako kraljev sin govori:
»Tvoj gvant je mojim hlapcam prav.« (SLP 1. 1970: 350/1)

Jelengar, imenovan tudi lajnar, ni opredeljen z družbeno pripadnostjo, vezano na premoženje, temveč z lastnostmi, pogosto pripisanimi potujočim pevcem: z zapeljivim igranjem in neodgovornostjo, ki lahko prikriva celo zločinska nagnjenja. Prav zato je podoba Jelengarja – lajnarja – zlahka prešla celo na Rome, ki jim je bila pripisana največja nestalnost.

Spremenil se je tudi pomen besede igrc. V 15. stoletju so bili igrci označeni kot jokulatorji, potujoči zabavljachi (Golema 2010: 115–117). Kot je razvidno iz navedb slovenskih protestantov, je imela v 16. stoletju beseda igrc na Slovenskem večinoma že izrazit slabšalni pomen. Trubar je z njo poimenoval človeka dvomljivih moralnih vrednot (Trubar 1562: 63b; 1567: 14a; 1575: 148), v *Hišni postili* pa so »ty zali hudokunštni ygerci« kockarji, ki »ta Burfel moištrio« (Trubar 1595: I, 282), torej kockarji oziroma ljudje, podvrženi igram na srečo. V istem pomenu

je beseda igrc rabljena v Juričičevi *Postili*, v kateri piše, da so otroci »radi vkup, rauno tako, Pianci, Igarci, Kurbe« (Juričič 1578: II, 100b), prav tako pa tudi v Megiserjevem slovarju (Megiser 1592).

Mišljenjsko diferenciranost, ki jo je močno zaznamovala reformacija, je izražala tudi pesemska ustvarjalnost, družbenokritične pesmi pa so ustvarjali in peli tako protestantje kot katoličani. 15. aprila leta 1599 je na primer eden od predikantov, ki sta ostala v Ljubljani, Janž Zgonik, po prepovedi nadaljnega pridiganja skupaj z vrvarjem in nekim dečkom do polnoči prepeval v bližini jezuitskega kolegija »na novo sestavljene zabavljivke zoper katoličanstvo in jezuite«, kar je bilo kaznovano z zaporom na Tranči (Svetina A. 1952: 167–168). Te pesmi se niso ohranile, medtem ko so zabavljive pesmi, v katerih so se katoličani norčevali iz protestantov, v izročilu pustile svojo sled:

O jaz (jest) bore Martin Luter,
ki zdaj tolikanj trpim,
rad sim jedel sir in puter,
zato zdaj v peklu gorim.
S sirom ... (SNP 4. 1908–1923: 216/28).

Čeprav so se pesmi, uperjene proti nosilcem reformacije, najdlje ohranjale predvsem v romarskih središčih – pesem »od Lutra Martina« so na primer znali pri Novi Štifi (GNI T 63 A; GNI TZ 9: 22)³¹ – in jih je spodbujala protireformacijska propaganda, je imela družbenokritična naravnost teh pesmi daljšo tradicijo: ironija in parodičnost te produkcije sta se v veliki meri navezovali na ustvarjalnost sholarjev, študentov, ki ji je mogoče slediti vse od srednjega veka naprej, vključno s *Carmino Burano*. V času reformacije so namreč postale aktualne pesmi, ki so bičale pokvarjenost duhovščine in papeškega dvora. Na Trubarja je preko Sebastjana Krelja vplival Flacius Illyricus, Matija Vlačič iz Labina: preko njegovih natisov so kranjski protestanti med drugim spoznali sedem moralno satiričnih vagantskih pesmi, ki so izhajale iz *Carmine Burane* (Ludvik 1978: 54). Ustvarjalni krogi, ki so jih zaznamovali izobrazba, razgledanost in komunikacija ne le v isti generaciji, temveč v medgeneracijskih stikih, pa so omogočali ohranjanje kritičnih pristopov in načina ustvarjanja ter izražanja veselja do življenja tudi zunaj protestantskega gibanja.

³¹ V arhivu GNI ZRC SAZU je v terenskem zvezku št. 9 ohranjen podatek, da je ena od pevk pesem o Martinu Lutru slišala v Novi Štifi. Pesem ni bila posneta.

V nasprotju s pesemsko produkcijo, vezano na viteško okolje, je postajalo družbeno vse pomembnejše **obveščanje o aktualnih dogodkih**. Temeljno vlogo obveščanja so opravljali moški obveščevalci, »póti«, in potovke. To obveščanje je potekalo »peš ali jež«, pomenilo pa je temeljno poštno službo. Prenašalci novic so sicer veljali za nedotakljive, vendar so bili stalno v nevarnosti, da jih bodo oplenili. Samostani so si med seboj sporočali novice po posebnih slih, novice pa so prenašali tudi trgovci, »potujoči kramarji, rokodelski pomočniki, dijaki, glumači in pevci, ki so na proščenjih in sejnih pripovedovali radovedni množici o najnovejših dogodkih«. (Mal 1957: 157) Med obveščevalce so sodili tudi pripadniki drugih profesionalnih skupin, kot so bili vitezi, menihi, vojščaki, romarji, pomorščaki, zdravniki, popotni pevci (Slovenski dom, 10. 11. 1937: 3) in klateži, ki so hodili »iz kraja v kraj, iz dežele v deželo« (Gaber 1937: 181). Tujci, ki so ob tridesetletni vojni pribežali na Kranjsko, so bili »pravi potujoči časopis«, saj so prinašali novice iz vse Evrope (Žmuc 2005: 127, 147; nav. po Kočevar V. 2012: 39).

Od leta 1496 so od državne meje do Dunaja uradne novice prenašali hitri sli, redno pošto pa so v Notranji Avstriji ustanovili v 16. stoletju (Koblar 1893: 54). Ta pošta se je soočala s številnimi težavami, predvsem ob prehodih čez vodo: če poštni hlapci niso mogli priklicati brodarjev ali pa brodarji zaradi naraslih voda niso vozili, je »pismo nos« moral čakati, da je voda »utekla«. Črnuški brodnik, ki je imel brod od nadvojvode v fevd, je moral npr. biti po ukazu nadvojvode v stalni pripravljenosti, dokončno pa je težave rešila zgraditev mostov (Koblar 1893: 55).

Za sporočanje je bila pomembna tudi korespondenca. Ob naraščajočem pomenu nemškega jezika na veljavo slovenščine v korespondenci med plemiči in na pomen sporočanja opozarja pismo, ki ga je Krištof Ungnad baron Žovneški 2. oktobra leta 1561 napisal Krištofu Batthyanyju:³² v njem so namreč omenjene tudi »azadanje nowyne od vaše milosti« (Umek 1989: 40), torej zadnje novice omenjenega plemiča. Da je v 16. stoletju velik del kranjskega plemstva znal slovensko, dokazuje pritožba kranjskih stanov iz leta 1527 zaradi izbire glavarjevega namestnika, »ki ne zna slovenščine, kakor od nekdej velja« (Štih in Simoniti 2009: 152). Za obveščanje pa so bila zelo pomembna tudi pisma slovenskih protestantov, vključno s Primožem Trubarjem. Eno od takšnih pisem, »Kratko poročilo, kako se je godilo Pr. Trubarju na poti v deželo kranjsko in kaj je doživel tam v začetku svojega poklica leta 1561«, je celo poimenovano z »New Zeitungen« (Gaber 1937: 189).

³² Pismo je odkrila dr. Ema Umek v Madžarskem državnem arhivu v Budimpešti.

Tudi med Slovenci pa je sporočanje najbolj zaznamoval izum nemškega zlatarja in izumitelja Johannesesa Gutenberga, tisk s premičnimi kovinskimi črkami. Z razširitvijo tiskarstva so pisana sporočila začeli nadomeščati tiskani časopisi, ki so bili sprva kolorirani lesorezi z daljšim ali krajšim besedilom. (Mal 1957: 158) V tiskarstvu so se Slovenci uveljavljali v širšem evropskem prostoru. Naša prva tiskarja in založnika sta bila Matevž Cerdonis iz Slovenj Gradca, ki je v letih 1482–1487 v Padovi natisnil okrog 60 drobnih tiskov, in Jernej Pelušič iz Kopra, ki je ob koncu 15. stoletja deloval v Benetkah (Gerlanc 1962: 42).

Območje današnje Slovenije je bilo v novih razmerah pomembno za obveščanje predvsem zaradi lege »na križpotju« med vzhodom in zahodom, jugom in severom in zato, ker je bilo to območje »sosed tako dolgo strašnim Turkom«. Na tem območju je zato nastal »center za posredovanje poročil med Nemčijo, Turčijo in Italijo, ki je s poročili zalagal vso Evropo« (Slovenski dom, 10. 11. 1937: 3), vključno z Benetkami, kjer so se »stekale novice z vsega sveta« (Gaber 1937: 181). V drugi polovici 16. stoletja je jezdna pošta potekala od Dunaja preko Gradca in Ljubljane do Gorice in Benetk, druga poštna zveza pa je v 17. stoletju potekala enkrat tedensko iz Ljubljane mimo Višnje Gore, Novega mesta in Metlike v Karlovec. Do Celovca je poštna zveza potekala le peš (Mal 1957: 160).

Obveščanje je bilo pomembno tudi za samostane: v kroniki frančiškanskega patra Detmarja iz Lübecka na severu Nemčije so bila poročila o potresu, ki je leta 1348 prizadel slovenske dežele (Hammerl 2000), v samostanu Tagernsee na Bavarskem, kjer so ohranjeni tudi *Brižinski spomeniki*, pa so v »tagernseeških fasciklih« med »Newe Zeitungen« ohranjene tudi novice iz naših krajev (Gaber 1937: 188). Med njimi so opis turškega pohoda po Dolenjskem, južnem Štajerskem in Gorenjskem leta 1471, poročilo o ljubljanskem potresu leta 1511, poročilo o turškem vpadu leta 1522 in o pohodu Turkov na Vipavo, Kras in Čičarijo, ko so Turki na Taboru obglavili sto kmetov, in poročilo o senzacionalnem dogodku leta 1525 iz Bele krajine, kjer naj bi se rodilo »dete, ki se vsak mesec enkrat spremeni v črva v podobi kače, velike kakor podgana« (prav tam).

Posebna obvestila so bili v glagolici pisani t. i. »Turški glasi«. Večinoma so bili podpisani v Senju. 7. aprila leta 1559 jih je podpisal kranjski rojak Jurij Siegesdorfer, dva dni pozneje pa so Turški glasi izšli v Črnomlju. Kot drugi Turški glasi se tudi ti zaključujejo s poveljem: »[O]ve glasi povsud dajte na znanje, da se vsak zna čuvati in na var imati.« (Gaber 1937: 190) Deseta ohranjena izvirna listina, napisana v Senju 4. februarja leta 1584, sporoča, da gredo turški konjeniki

Izvesek s postiljonom iz Sadnikarjeve zbirke v Kamniku, prvotno na pročelju gostilne Pri Mokarju v Ljubljani. (Valerija in Demeter Sadnikar; foto Franci Klobčar)

proti Kočevju, pehota pa proti Pivki: »Ovi turski glasi dase nesu od grada do grada po vsem vinodolu do grobnika tersata rike kastva klane gotnika krasa pivke i dale dan ter noč – brzo, brzo, brzo, brzo, brzo, brzo, brzo, brzo, brzo, najbržeje« (nav. delo: 191).

Sporočila »Turških glasov« so bila namenjena vojaškim poveljnikom, mestom in gradovom oziroma vsej ogroženi deželi, njihov jezik pa je bil »čakavsko - hrvatsko - slovensko narečje« (Gaber 1937: 191). Podpisovali so jih plemenitaši Auersperg, Siegesdorf in Kacijanar, ki so znali pisati glagolico, prav tako so glagolico »na polanah, v hočevju, ribnici in v ložu« in drugje na podeželju znali brati« (prav tam). Poročilo Žige Herbersteina o njegovem razgovoru s turškim vezirjem Rusem-pašo leta 1541 pa nakazuje vlogo slovenskega jezika: pravi namreč, da sta govorila »in windischer Sprache, in welcher er geboren ist« (prav tam).

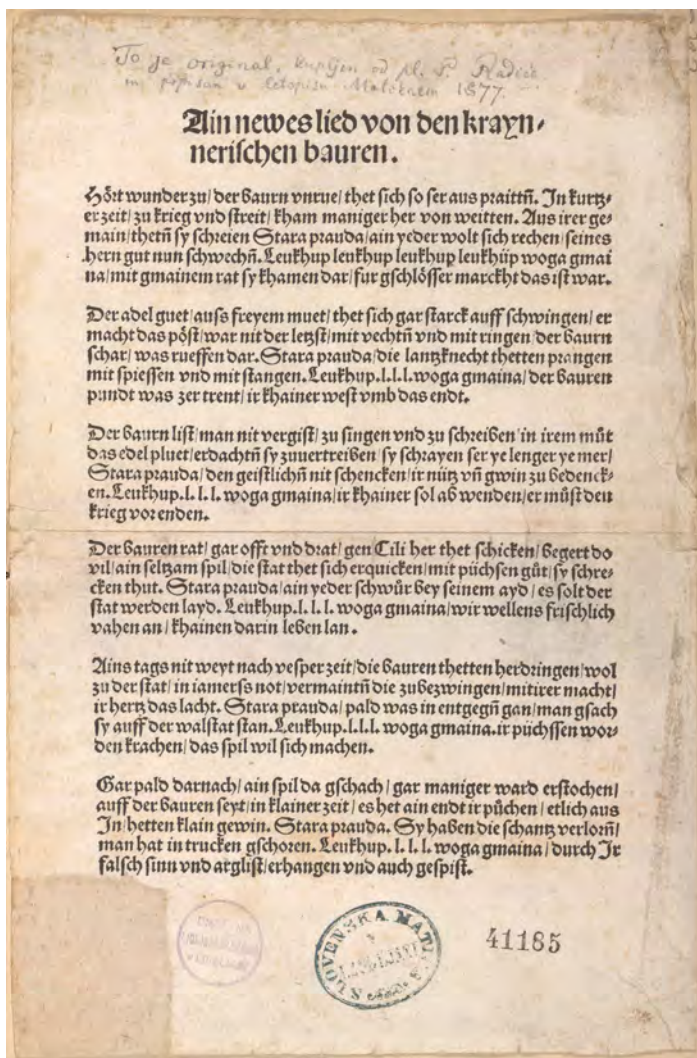
Ljubljana, ki je imela v času turških bojev zaradi svojega položaja med Benetkami in Bližnjim Vzhodom zelo pomembno vlogo v trgovskem pogledu, je bila obveščevalsko središče, »ki je z novicami zalagalo zahodno Evropo, kjer

so poročila ponatiskovali in prevajali v razne jezike« (Gaber 1938: 30; Mal 1957: 158). Tako je tiskar Janž Mandelc v letih svojega delovanja v Ljubljani poleg Dalmatinovih prevodov in del v nemškem in latinskem jeziku Krištofa Spindlerja in Jurija Khisla tiskal tudi oblastvene odloke, drobne prigodne publikacije in tiske časniškega značaja, kot so bili letaki s poročili o bojih s Turki (Reisp 2001: 26). Leta 1575 je izšel letak Jurija Khisla »Herbarta Turjaškega življenje in smrt«, in sicer v latinščini, z nemškim prevodom, ki velja za prvo v Ljubljani natisnjeno delo domačega pisca (Mal 1957: 159) oziroma za »prve novine domačina« (Gaber 1937: 199). Tri leta pozneje, leta 1578, je iz Mandelčeve tiskarne izšel tudi letak »Neuwe Zeytung« s poročilom o turškem obleganju in zavzetju Metlike ter z upodobitvijo tega mesta (nav. delo: 203). Iz leta 1593 se je ohranila natisnjena novica o dveh prikaznih, in sicer v Ljubljani in Radgoni (Mal 1957: 159), iz leta 1580 pa prvi tiskani knjigotrški oglas – za Dalmatinov prevod *Biblije* (Dović 2007: 54).

Letaki, ki so poročali o dogodkih iz naših krajev, so najpogosteje vsebovali vesti o turških bojih in vpadih, nekateri so poročali tudi o kmečkih uporih, izjemoma pa so prinašali novice o naravnih pojavih (Reisp 2001: 53). Največjo odmevnost je dosegel letak, ki se nanaša na bitko pri Celju julija leta 1515, znan predvsem zaradi zapisa slovenskega puntarskega gesla »Stara prauda« in refrena »Leukhup, ... woga gmaina« (Grafenauer B. 1974: 101). V Celju je slovenski kmečki upor doživel odločilen vojaški poraz. Med 5. in 10. julijem so namreč slovenski kmetje z napadom na deželno vojsko izzvali bitko, ki se je zanje katastrofalno končala. Poročila govore o 700 in celo o 2000 padlih kmetih. (Reisp 2001: 8) O tem uporu je poročala tudi »škofjeloška sodobna latinska pesem, nastala kratko po uporu« (Grafenauer B. 1974: 35).

Nemška šestkitična pesem o kmečkem uporu in njegovem zatrtju *Ain neues lied von kraynnerischen baueren*, v kateri so bile prvič natisnjene slovenske besede – puntarska gesla, je pomembna tudi kot ilustracija načina obveščanja. Po Radicsevemu odkritju tega letaka in predaji te dragocenosti Matici slovenski je letak v *Letopisu Matice Slovenske* za leto 1877 objavil Janez Bleiweis in ob tem zapisal, da je letak »natisnen na tak listič, kakor so se tiskale nekdej 'neue Zeitungen' Turških vojsk« in da je »redka bibliografična prikazen« (Bleiweis 1877: 200). Ohranjalo se je zavedanje, da so se kmetje »spuntali«, »[t]rdivši, da so grajščaki jim vzeli njihovo 'Staro pravo' (stare pravice)«, in da so pred uporom poslali »poročnikov v Nürnberg do cesarja Maksimilijana, ki jim je obljubil pravično poravnati njihove pritožbe, ako orožje z rok položé in se mirno vrnejo na svoje domovje«. Zaradi

Nova pesem o kranjskih kmetih je bila namenjena obveščanju o zadušitvi upora slovenskih kmetov leta 1515. (Ain neues lied von kraynnerischen baueren. NUK)

Benečanske vojne pa cesar ni mogel »brzo zadostiti njihovim zahtevam, oni pa so mislili, da jim noče pripomoči do njihove 'stare pravde', začeli so se zato zbirati na tisoče«. (prav tam) Prva kitica pesmi se v prevodu glasi:

Poslušajte čudo o kmečkih nemirih, / ki so se razširili vseprek. Pred kratkim so od daleč prišle množice v boj in upor. V svojih soseskah / kričijo Stara pravda / vsakdo bi si rad nagrabil dobrin svojega gospoda. Le vkup, le vkup, le vkup, le vkup, boga gmajna, / na podlo pobudo so prišli / nad gradove in trge, res je tako. (Ain neues lied von kraynnerischen baueren)

Pesem v nadaljevanju predstavi odziv plemstva in zanos kmetov, ki so se ob sklincevanju na stare pravice odločili premagati deželno vojsko in so se s prisego zavezali, da bodo zavzeli Celje. Opiše prodiranje kmečke vojske proti mestu in njen poraz: upor je bil v celoti zadušen, uporniki pa usmrčeni oziroma obešeni.

Uvodni verz pesmi na letaku, »Hört wunder zu den baurn vnruue [...]« (Poslušajte čudo o kmečkem uporu) (prim. Apih idr. 1976: 525), kaže na to, da to ni bila le pesem najemniških vojakov, »žolnirska pesem« (Grafenauer B. 1974: 35, 89, 101–102), temveč je bila predvsem pesem, namenjena obveščanju. Ponavljanje puntarskih gesel, navzoče v vseh kiticah, krepí posmeh, s katerim je prikazan kmečki upor. Način vključevanja teh citatnih delov nakazuje verjetnost, da je bila pesem péta, kar bi lahko olajševalo njeno širjenje. Verodostojnost pesemskega sporočila je izražena v zaključku prve kitice, in sicer z istimi besedami kot v pesnitvi *Frauendienst* Ulrika Liechtensteinskega: »das ist war«, to je res (prim. Lachmann 1841: 191).

Šestkitična pesem *Ain newes lied von kraynnerischen baueren* tako nakazuje vlogo pesemskega obveščanja, ki je v tem času dobilo oporo v tisku.³³ Slovenske besede v pesmi kažejo na možnost, da je bil avtor »novičar, ki je znal naš jezik«, hkrati pa tudi na verjetnost, da so imeli slovenski kmetje, podobno kot nemški v tem času, svoje zahteve natisnjene (Gaber 1937: 200) in da je bilo geslo »stara pravda« morda »povzeto po izgubljeni slovenski puntarski pesmi« (Grafenauer B. 1974: 35); glede na strukturo puntarskih gesel bi bila ta pesem lahko péta. To geslo pa je kot zahteva slovenskih kmetov pred vključitvijo v pesem z izjemno pomembnim sporočilom lahko nastopalo tudi povsem samostojno in zahtevalo vnovično uveljavitev starih pravic.

Podatek, da sta bila ob najdbi tega letaka v nemškem okolju še dva takšna izvoda »iztiskov« – enega je imela »dvorna knjigarna v Berlinu«, drugega pa so zasledili v južni Nemčiji (Bleiweis 1877: 200), kaže na širjenje novic v širšem nemško govorečem prostoru. Dva različna tiska sta zaznamovala tudi »veliko puntarjijo«, veliki kmečki upor, leta 1575 (Gaber 1937: 201).

Družbeno dogajanje je narekovalo hitro in redno poročanje. Leto dni po slovenskem kmečkem puntu, torej leta 1516, je začela delovati prva redna **poštna zveza** družine Taxis, ki je povezovala Nizozemsko in Avstrijo; to poštno zvezo

³³ Pesemski letak je leta 1876 na razprodaji knjižnice Franca Haydingerja na Dunaju kupil zgodovinar Peter pl. Radics, ki je ta dragoceni zgodovinski dokument odstopil Slovenski matici, danes pa je v lasti Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (sign. 41185). Velikost letaka je 27,5 x 18 cm. (Reisp 2001: 8)

so leta 1563 razširili na mnoge druge nemške dežele (Mal 1957: 157). S pisnimi sporočili novic, namenjenih interesantom, so si »poštni mojstri« zagotovili dober zaslužek. Ta sporočila so imenovali »Neue Zeitung« (novi časnik), »Avisi« (oglosi) ali »Ordinari Zeitungen« (redni časniki), pozneje pa so v nekaterih krajih, na primer v Augsburgu, Nürnbergu, Frankfurtu in Kölnu, za izdajanje takšnih pisanih sporočil osnovali posebna podjetja. (Mal 1957: 157) Novice, ki jih je zbirala trgovska hiša Fuggerjev v Augsburgu, so bile znane tudi na Slovenskem. Iz knjige mestnih izdatkov za leto 1620 je razvidno, da je imel ljubljanski magistrat naročene »pisane novine«, ko je graškemu poštarju za take novice, »novali«, plačal 40 goldinarjev in 50 krajcarjev. (Prav tam) Zaradi Fuggerjevih posrednih povezav s slovenskim prostorom je bilo v teh novicah veliko poročil iz naših krajev (Gaber 1937: 187).

Letaki, »neue Zeitungen«, so poročali »o naravnih dogodkih in elementarnih nesrečah, o bojih in hudodelstvih, o spačkih, prividih in o politiki« (Mal 1957: 158–159). Veliko takšnih listov je prišlo na trg v 16. in 17. stoletju, vendar pa se je zaradi manj pozornosti vredne vsebine, ki naj bi le mimogrede tešila radovednost ljudi, od vsega tega zelo malo ohranilo. Poleg tega je »gosposka preganjala kot klateže raznašalce teh listov – popotne rokodelčiče in pevce – ki so svojo robo vsiljivo ponujali po gostilnah in semnjih.« (Prav tam)

Širjenje novic s pesmijo je bilo tako del trgovske ponudbe, hkrati pa jo je presegalo. Da je bilo današnje slovensko ozemlje povezano s širšim evropskim prostorom, kaže pritožba ljubljanskih cehovskih mojstrov iz leta 1513; pritožili so se proti trgovcem, ki so prodajali nürnberško in drugo nemško blago in s tem konkurirali svojim someščanom. Deželni knez jim je ugodil. (Gestrin 1952: 16–17)

Delež tiska pri prenosu sporočil te vrste ostaja neznanka, prav tako ni jasno, v kolikšni meri so za širjenje novic skrbeli nekdanji vojaki. Znana so le v pesemsko podobo prelita sporočila o spopadih, ki so med Slovenci ostala s prenašanjem iz roda v rod. Kot kažejo slovenske junaške pripovedne pesmi, povezane z boji s Turki, predvsem z zmago pri Sisku leta 1593 in z Adamom Ravbarjem, z junaki, kot je kralj Matjaž, in razne aktualizacije pesmi *Pegam in Lambergar*, so se nekateri opisi dogodkov iz obdobja med koncem 15. in začetkom 16. stoletja ohranili v pesemskem izročilu. Prenašanje vesti z bojišč pa odpira vprašanje o ustvarjalcih in ustvarjanju tega izročila, hkrati pa tudi njegovega prenosa med preprosto prebivalstvo, ki s tem dogajanjem ni imelo neposrednih stikov.

Velik del tega izročila se nanaša na pomembne dogodke iz bojev, kar kaže na povezavo z udeleženci, z njihovimi »hlapci« in vojščaki (Murko 1937: 304) oziroma z odsluženimi vojaki (Matiččetov 1970a: 51). Prav v slovanskem svetu je bilo namreč petje izpričano kot posebna oblika socialne pomoči za vojne invalide (Michajłowa 2010; Mihaylova 2012a, 2012b). Širjenje teh pesmi med ljudmi je prinašalo novice o bitkah, včasih s senzacionalističnimi začetki, značilnimi za moritate, ki so se prenašali na aktualne bitke. (Prim. Gaber 1937: 182)

O turškem obleganju Dunaja leta 1529 je pisal kraljevi vojni sekretar Peter Stern iz Ljubljane. V obleganem Dunaju je bilo takrat mnogo Slovencev, od generalov do preprostih ljudi, vključno s pisarji in služinčadjo. Stern je obleganje naslednje leto popisal v ilustriranih »novinah«, ilustratorja pa so dobili iz Nürnberga. (Gaber 1937: 201–202)

Da je obveščanje o obleganju Dunaja potekalo tudi s pesmijo, kažejo ljudske pesmi o drugem turškem obleganju tega mesta, o obleganju leta 1683, ki so se jim v času zapisovanja pesemskega izročila v 19. stoletju zaradi morebitnih povezav s »fliegende Blätter« izogibali (SNP 1. 1895–1898: 61). V tolminskih hribih se je o tem obleganju ohranila varianta, ki v začetku ob pogledu na turško vojsko omenja »žlahtnega gospoda«, »Špidenverta«, kar bolj kot na osebno ime (SLP 1. 1970: 81) kaže na hitrega sla, posredovalca novic.

<p>Turk vže zbira silno vojskó,
nuben ne ve, kam pojde ž njo.
Pomagaj Bog, pomagaj nam,
in ljubi sveti Štefan sam!</p> <p>5 Zvedel je to en žlahten gospod,
žlahten gospod, en Špidenvert.
On je na kojnka poskočil
in je v mesto Dunaj šel:
»Le gor, le gor, svitli cesár!</p> <p>10 Turk je pod Dunajem le-kar.«
Svitli cesar je gor skočil
in je vse mesto skup sklical:
»Le gor, le gor, mesto mojê,
jaz vam dam ključe moje,</p> <p>15 ključe moje in krono mojô:
Podajte se al' branite,</p> | <p>jaz grem pa v mesto Linc!«
Kmetje so se posvétvali,
posvetvali, sklenili:
20 »Podajmo se, podajmo se!
Še raj damo krono cesarjevo,
ko damo glavo našo.«
Gospoda se je posvetvala,
posvetvala, sklenila:
25 »Podajmo se, podajmo se!
Še raj damo krono cesarjevo,
ko damo glavo našo.«
Šolarji so se posvetvali,
posvetvali, sklenili:
30 »Branímo se, branímo se!
Še raj damo glavo našo,
ko damo krono cesarjevo.«</p> |
|--|--|

Prve tope k so spustili iz mesta ven, pobil so Turka an part; 35 druge tope k so spustili iz mesta ven, pobil so Turka pol; tretje tope k so spustili iz mesta ven, pobil' so Turka vsega.	Na kolena so dol popadali in Boga so zahvalili: 40 »Pomagal s', Bog, pomagal nam, in ljubi sveti Štefan sam!« (SNP 1. 1895–1898: 59–60/21)
---	--

Začetek druge variante pesmi o tem obleganju, ohranjene v Korytkovi zapuščini, poudarja množico, udeleženo v bitki:

Pred Dunajem tolko folka leži,
 de ga komej zemla derži. (NUK Ms 478: 45)

Variantnost je velikokrat vključevala spreminjanje zgodbe. V tem procesu so v stare junaške pesmi vstopali novejši dogodki ali pa nove pomembne osebe. Nekateri pripovedne pesmi so spodbude dobivale tudi v širšem okolju. Na odmevnost pesmi *Pegam in Lambergar* je v tem času poleg uveljavljanja članov Lambergarjeve rodbine (prim. Steklasa 1888: 192; Kos D. 1997: 115–121) vplivala popularnost legend o vitezu, ki reši vladarja. Te legende so bile namreč v notranjeavstrijskih deželah v 16. stoletju zelo priljubljene (nav. delo: 125). Podobno priljubljenost so dosegle pesmi o kralju Matjažu in druge pesmi o bojih s Turki.

Ustvarjalnost, ki je upodabljala svet viteštva in njegove slave, je namreč s pesemskim obveščanjem o dogodkih preko posrednikov sčasoma prešla med preproste ljudi. Ne le s podobami iz okolja viteške ustvarjalnosti, temveč z zgodbami, ki so se vpletale vanjo hkrati z novimi dogodki in s predstavnim svetom kmečkih ljudi (Klobčar M. 2014: 25–27). Za preproste ljudi so takšne pesmi veljale kot obvestila o vojaških spopadih in dogajanjih v višjih družbenih krogih. Ob pesmi *Pegam in Lambergar* je tako Valvasor v okviru svoje polihistorske predstavitve dežele Kranjske zapisal, da kmetje v kranjskem jeziku pojejo pesem o Lambergarju in češkem izzivalcu in jo prenašajo na potomce³⁴ (Valvasor XI. 1689: 548; Murko 1962: 231).

Zanimivo pesemsko snov za obveščanje o dogodkih so nudile tudi osupljive družinske **zgodbe grajske gospode**, posebno tiste, ki so se nanašale na pripovedi o umorih. Takšni sta na primer balada o maščevanju zapuščene ljubice, označena kot novelistična pesem (Kumer 1962: 192), in pesem *Rošlin in Verjanko*, pesem z

³⁴ »[W]ie solche Geschichte noch täglich von den Bauern in einem Crainerisch gemachten Liede abgesungen und auf die Nachkommen fortgepflanzt wird« (Valvasor XI. 1689: 548).

izrazito baladno snovjo, ki se nanaša na grajsko okolje in je ob poznavanju upri-
zarjanj moritativ dobila oznako »grajska moritat« (Pirjevec 1937: 233). Tematika
balade *Rošlin in Verjanko* je sicer znana že iz antične bajke o Orestu in jo poznajo
tudi balkanski narodi (Kumer 1968: 296–297; Golež Kaučič 2018: 236–240), ob
poudarjanju teh povezav pa je bilo navzoče tudi prepričanje, da »nekateri motivi
in potem tudi pesmi lahko nastajajo dokaj samostojno pri vsakem narodu posebej
in da ni nujno, da gre vedno za nek tuj izvor« (Terseglav 2007a: 477).

- »Kaj hočva, kak hočva, moj ljubi sin?
Ti si premlad se oženit,
jest sim prestara se možit!«
»Vzemite, mati, kogar čte,
5 le hudiga Rošlina ne;³⁵
Rošlin, on je sovražnik moj,
ker mi je očeta, brata vbil,
še sim mu jest komej ušel.«
Mati pa ni nič marala,
10 vzela je Rošlina hudiga.
Zvečer sta bila šla v kamro spat,
Verjanko je šel pod okno stat.
Mati pravi: »Oj, oj, lepó blagó!
Al kej pomaga, šlo bo na razdejl!
15 Kaj pravim ti, moj ljubi mož!
Ti pojdeš v černo góro za bukev stat,
boš vbil mladiga Verjankota.
Oh kaj ti pravim, ljubi moj mož!
Jest se bom terdno bolno sturila,
20 bom rekla, de zdrava ne bom,
de bom pila s černe goré vodó,
moj sin me nikdar še prebogal ni.«
»Kaj vam pravim, mati moja!
Zakaj vi tak dolgo ležite?«
25 »Bolna sim, zdrava pred ne bom,
de bom pila iz černe goré vodó.«

³⁵ Ime Rošlin, ki ga je v tem »grajskem moritatu« dobil Verjankov očim, označuje rdečelasca in se nanaša na verovanje, ki je rdečelascem pripisovalo hudobne lastnosti (Pirjevec 1937: 236).

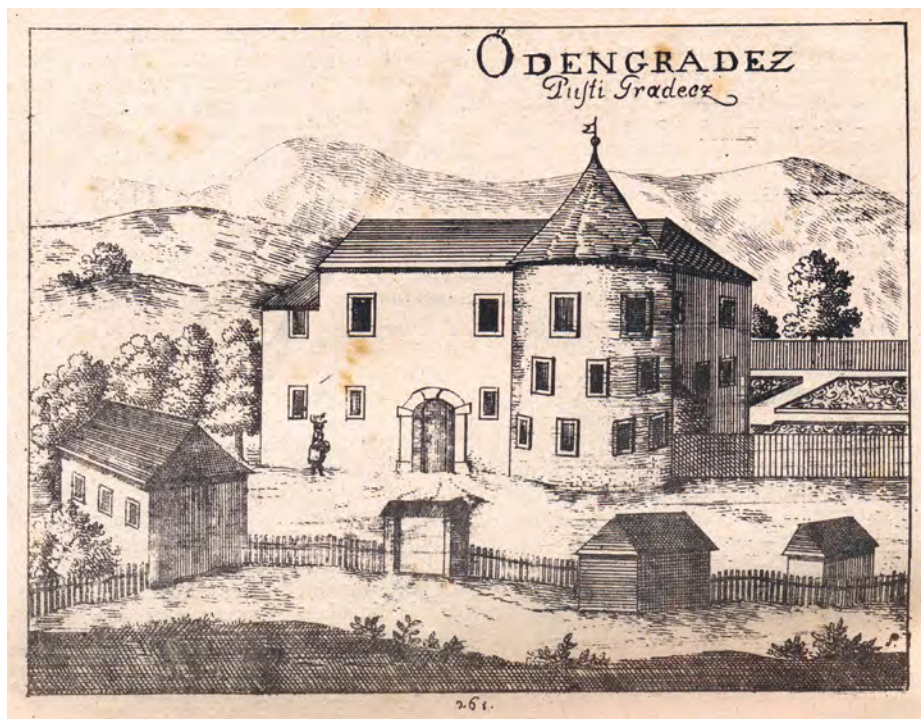
- Berš v róke vzel je kangljico,
perpasal k sebi sabljico,
na ramo djal je pušico. –
- 30 »Kaj, sin! Orožje boš jemal,
saj mirne so goré?«
»Nobena tica brez perotja ni,
brez orožja tudi jest ne bom.«
Pride v černo goró za bukviso,
- 35 k sebi pertisne pušico,
vбил je Rošlina hudiga.
Natočil je vroče kervi. –
Nate, mati! Pite vodo iz černe goré.
Ste želeli piti mojo kri,
- 40 zdaj pite kri Rošlinovo.« (SPKN I. 1839: 91–93)

Ta *grajska moritat* se nanaša na dogodek iz leta 1654, povezan z lastniki graščine Pusti gradec južno od Črnomlja oziroma Puste Gradec, kot so graščino v tedanji Slovenski marki imenovali v Valvasorjevem času. Graščina je bila v lasti gospodov Plasmanov. Kmalu po graščakovi smrti se je njegova vdova vnovič poročila, in sicer s človekom, ki ni bil plemenitega rodu. Materina poroka je njenega sina zelo prizadela. Ko je mladi Franc Plasman še istega leta ob prihodu domov mater prosil za nekaj denarja, mu ta s pojasnilom, da ima ves denar v rokah njen novi mož, ni ugodila. Franc Plasman je odjahal k očimu, ki je tedaj nadzoroval delavce na polju, mu s sabljo odsekal glavo, glavo odnesel svoji materi in ji jo vrgel v glavo, rekoč: »Ti stara vlačuga, tukaj imaš svojega moža. Uživaj in ljubi se z njim, kolikor hočeš!« (Valvasor XI. 1689: 430–431; Pirjevec 1937: 235–236)³⁶

Franc Plasman je po umoru zbežal na Hrvaško, vendar so ga ujeli. Obsojen je bil na smrt z obglavljenjem. Iz ljubljanskega mestnega zaporu na Tranči mu je uspelo zbežati in v opoldanskem času je z dvignjeno sabljo in z dolgimi koraki odšel skozi Gosposko četrt in pri Vicedomskih vratih³⁷ mesto zapustil. Zbežal je na Hrvaško, kjer je živel kot nadzornik posestev grofa Frankopana, umrl pa je v zaporu. (Valvasor XI. 1689: 430–431; Pirjevec 1937: 235–236)

³⁶ »Du alte Hur! Da hast du deinen Mann! Ergetz und liebe dich nun mit ihm, wie du willst« (Valvasor XI. 1689: 430–431; Pirjevec 1937: 235–236).

³⁷ Vrata pri Vicedomski palači, ki je stala na mestu današnje palače ljubljanske univerze.

Nekatere slovenske pripovedne pesmi so po izvoru *grajski moritati*. Na eno od njih spominja graščina Pusti gradec, s katero je bilo povezano dogajanje v baladi *Rošlin in Verjanko*. (Valvasor XI. 1689: 430)

Da so slovenske pesmi v tem času nastajale tudi v grajskem okolju, kaže prav »protimeniška šaljiva zgodbica«, ki jo je hrvaški plemič in pesnik Franjo Krsto Frankopan napisal v ječi pred obglavljenjem leta 1671; slovenska literarna zgodovina pesem šteje med redke poskuse slovenskega pesnjenja pred *Pisanicami* (Koruza 1974: 230).

1. Dva fratra sa zgudi stala
ter skupa potovala
čez krajnsku deželju;
prišli su v goru strmu,
drevovat v jednu krčmu,
majuć le tu želju.
2. Tam bila krčmarica,
jederna ka ena srnica,
bela ino rumena;
al pater takur joj pravi:
»Oh, ljuba, ti me ozdravi,
natur si rojena.

3. Trebuh mi hudo rušta,
nič mi ne bo zadosta,
kar ruka tva ljubezna;
jes čem ti tringelt dati,
vse grihe odvezati,
le ne budi jezna.«
4. Al pravi krčmarica:
»Jest sem dobrodelnica,
bolnim pomoč dati;
nocuj čem tiho priti,
trbuh vam namastiti,
dobrú će vam dijati.«
5. Takur se domenili,
jen drugom obljubili:
vračstvu ino tringelt;
po noči skup se stali,
bolnoga namazali,
praveči: še en fert.
6. Le tur je kozal slišal,
v posteli zubmi škripal,
praveč: »Haj jù, haj jù,
srce molčno trepeče,
vračstvu takur topleče
naj tudi meni bu.«
7. Pa se je hitro skočil
vrata tvrdno zatvoril
praveč: »Haj jù, haj jù,
per moj duši, vun ne zideš,
dok kuli k men ne prideš,
kar patru le takù.«
8. Ni moglo ináč biti,
morala kozlu priti,
tudi ga vračiti;
dostar je poslovala,
vsu noč bolne mazala
za tringelt dobiti.
(Ježić 1936: 122–123;
nav. po Koruza 1974: 230–231)

O vplivu pesemske ustvarjalnosti, povezane z življenjem grajske gospode, na preproste ljudi ni neposrednih pričevanj. Stike med tema dvema ustvarjalnima svetovoma stoletja pozneje nakazujeta le dva zapisa v urbarju manjše dolenjske graščine Slatna: slatenski oskrbnik si je namreč v urbarsko knjigo med različne gospodarske zaznamke zapisal dve slovenski ljudski pesmi: *Ena pesem je ven poslana in Pijanec pride domu* (Koruza 1974: 221). Medtem ko je avtor druge pesmi lahko »kak šolmašter - organist« (nav. delo: 224), je prva pesem »mogla nastati le v oblikovalno bolj izobraženem in zahtevnem okolju, [...] v okolju podeželske gospode in (pol)intelligence v njeni službi« (nav. delo: 230); morebitni razširjevalci so bili poklicni pevci, »ki so se sukali po gradovih in mestih« (nav. delo: 231).

Vse pomembnejša je postajala vloga poklicnih glasbenikov. Iz vrst vagantov, ki so s svojo glasbo zabavali meščanski sloj (Klemenčič 2003: 84–84) oziroma ljudstvo (Kuret P. 1967: 88), so izšli prvi **poklicni muzikanti**, kot so jih od 15. stoletja naprej imele deželne brambe (Kuret P. 1967: 89; Habjan 1988: 466). V obrambo

kranjske dežele je bila deželna bramba, vojaška organizacija, sloneča na vojaški obvezi plemstva in vpoklicu kmetov (Simoniti V. 1988: 249–250), v 15. stoletju ustanovljena v Ljubljani, pomembno vlogo pa so imeli deželni trobentači in pavkisti. Dežela je godbenike vzdrževala z davki, ki so se pobirali od vsake godbene prireditve. Ti deželni godci niso sodelovali le pri vojaških prireditvah, temveč tudi pri cerkvenih in drugih javnih nastopih. (Čerin 1927: 26)

Če so bili deželni trobentači kot oddelek deželne brambe prvi vojaški godci v Ljubljani, so bili mestni trobentači prvi civilni organizirani godbeniki iz Ljubljane: leta 1544 so bili že v službi ljubljanskega mesta kot del meščanske straže. Mestni trobentači so s stolpa ljubljanskega gradu, »Pfeiferthurma«, v poletnem času vsak dan, pozimi pa nekajkrat v tednu, ob enajstih dopoldne s »pozavnami svoje fanfare v Ljubljano trobili«. Pomen mestnih trobentačev je razviden tudi iz Trubarjevega sprejema v Ljubljani: »Štirje trobentači so trobili 'Te Deum'.« (Čerin 1927: 27)

Deželni in mestni godbeniki so sodelovali tudi pri svečanostih dežele: s stolpa so trobili »Te Deum« po zmagah, pri sprejemu vladarjev, sodelovali pa so tudi pri svatbah. Imeli so nadzor nad podeželskimi godci, ki brez njihove vednosti niso smeli igrati v mestu, »drugače bi se jim razbile njihove gosli ali odvzele«. (Čerin 1927: 27–28) V 18. stoletju so vlogo mestnih trobentačev prevzeli drugi poklicni glasbeniki, predvsem po uvedbi splošne vojaške službe in uvedbi godb posamičnih regimentov (prav tam).

Preproste ljudi, ki jim zabave meščanov in grajske gospode niso bile dostopne, so zaposlovale **zgodbe o posebnih usodah posameznikov**, tudi tistih iz njihovih vrst. Nepomembni posamezniki so postali znani le zaradi pretresljivih zgodb o umorih in kaznovanjih, same usmrtitve pa so ponujale zanimivo snov za pesemske pripovedi. Javne usmrtitve so bile namreč »teater groze« (Studen 2004: 74). Usmrtitve na kolesu in obešanja so zaradi smradu razpadajočih trupel izvajali na moriščih zunaj mest (nav. delo: 86). Julija leta 1652 je bil tako usmrčen »hud morilec« Jurij Mihelič. Krvnik ga je, s pomočjo hlapca, zvezanega gnal do sramotilnega odra, kjer ga je dvakrat uščipnil z razbeljenimi kleščami, na poti proti morišču pa se je slovesni sprevod v spremstvu duhovnika, sodnika, mestnega pisarja, članov sodnega zbora in radovedne množice ustavil pri Špitalskih vratih, kjer je rabelj izmučeno telo obsojenca še dvakrat prijel z razbeljenimi kleščami. Po javni razglasitvi sodbe na morišču na Friškovcu je rabelj obsojencu najprej odsekal glavo, nato pa je njegovo strto telo skupaj z glavo pribil na kolo,

»spektakel groze« pa je zaključil s tem, da je njegove zdrobljene posmrtne ostanke razstavil na navpično postavljenem kolu. (Nav. delo: 72–73)

Med najstarejše ohranjene pesmi o usmrtitvah sodi pesem *Ubijavec s kolesam tert* (SLP 4. 1998: 60–61). Na kateri čas se nanaša, ni jasno: v 18. stoletju so namreč te oblike kazni opuščali in so pogosteje usmrčevali z obglavljenjem ali s smrtjo na vislicah (Studen 2004: 87). Cesarica Marija Terezija je torturo z resolucijo 2. januarja leta 1776 odpravila (nav. delo: 11). Kot kaže zapis v rokopisni pesmarici Matevža Ravnikarja - Poženčana (NUK Ms 483), se pesem nanaša na resnični dogodek: na smrt na kolesu je bil obsojen »neki ubijavic iz Cirkneze«, in sicer za umor moškega iz Hudega Konca pod Ortnekom.³⁸ Začetek pesmi izraža njeno obveščevalsko, novelistično vlogo, vključena osebnoizpovedna drža pa nakazuje sočutje in vživetje v usodo drugega.

Poslušajte, vi Kristjani,
mojo slabo to tožbo.
V težavi sim neznani,
to mi beli pag glavo.
5 Kdo je pač kriv meni tega,
tega krive so družbe,
noge meni oslabele,
ošesa so oglušila
in oči so zatemnele,
10 lica farbo zminjajo.
Preterdo so me zvezali
in na vos me veržejo,
daleč so me perpeljali,
na to gmajno grešniško,
15 na stol pisan me postavli,
de mi sodbo prebero.
Kadar sodbo so mi zbrali,
martro mi pokažejo,
martro so mi pokazali
20 in gotovo smrt mojo.
Me na zemljo položili,

³⁸ Ti podatki v zbirki *Slovenske pesmi krajskiga naróda* niso bili objavljeni, s čimer je bila pričevalnost pesmi okrnjena (SPKN IV. 1841: 60–61).

- na le to černo zemljo,
de so me s kolesam terli,
s tem kolesam železnim.
- 25 Osi ljudje so me sodili,
v černi de pojdem pekel,
pa mi Jezus je obljubil,
de bo vzel me u nebo. (NUK Ms 483: 63–64)

Javna usmrtitev, o kateri je ljudi obveščala tudi pesem o usmrtitvi na kolesu, naj bi z zastraševanjem ljudi odvrčala od zločinskih dejanj, zato je moral biti »strašilni pouk na prireditvah groze« čim bolj nazoren (Studen 2004: 74–77). Nekatere pesmi o usmrtitvah so to nazornost ohranjale, vendar so s širjenjem med ljudmi večinoma izgubljale podrobnosti in se ohranjale kot pripovedne pesmi. Tudi v tej vlogi pa so veljale za nazoren opomin potomcem.

»EN EKSEMPEL ČEM POVEDAT« – PETJE IN PESMI KOT KATEHEZA

Medtem ko so upesnjene novice z bojišč, zgodbe o dogodkih za grajskimi zidovi in pesemske pripovedi o umorih in kaznovanju zločincev v vsakdanje življenje prinašale predvsem zanimivosti, včasih pa tudi nauke za zgledno življenje, so bile določene pesmi namenjene posredovanju moralnih nauk in verski vzgoji. S takšnimi upesnjenimi zgodbami so se ljudje srečevali predvsem v romarskih središčih. Za Slovence so bila poleg domačih romarskih krajev v tem pogledu pomembna nekatera središča, kamor so njihovi predniki romali skozi stoletja: ob prvotnih romanjih v središča pokristjanjevanja, med katerimi je bil tudi Oglej, in ob romanjih v nekatera druga pomembna romarska središča, kot je bil Santiago de Compostela, so postajala vse pomembnejša romanja v Aachen, Cahen, in Köln, *Kelmorajn*, v Marijino Celje, Maria Trost in številne druge tuje in domače romarske poti (več Petrič 1996: 280–281).

Na glasbeno podobo verskih središč so imeli v času po reformaciji pomemben vpliv širši organizacijski okviri jezuitskega in frančiškanskega reda ter njuna **rekatolizacijska prizadevanja**. To podobo so na ravni umetniške ustvarjalnosti sooblikovali glasbeniki, ki so v 17. in 18. stoletju delovali kot gojenci graškega Ferdinandeuma – jezuitske ustanove, ki je študentom in dijakom s podeljevanjem štipendij omogočala brezplačno bivanje v Gradcu pod pogojem, da so se kot pevci ali inštrumentalisti glasbeno udejstvovali v jezuitski cerkvi –, ter frančiškani, ki so delovali v različnih mestih znotraj frančiškanske province svetega Križa. (Trček Marušič 2018)

Premeščanja oziroma migracije teh glasbenikov, ki so delovali kot organisti, pevci in učitelji, so širila njihov vpliv. Rekatolizacija, ki je kot odziv na reformacijo

močno zaznamovala dogajanja v avstrijskem cesarstvu (več Moser 1981: 15–32), se je po letu 1600 oprla na katehetske ljudske pesmi (nav. delo: 31), in sicer na legendne pesmi, na pesmi o čudežih in na pesmi, ki so izražale *eksemple* za pouk verskih, zakramentalnih, moralnih ali molitvenih vzorov (nav. delo: 42–46). V tej produkciji se kaže predvsem vpliv baroka (Beneš 1970: 278). Petje, ki je bilo del rekatolizacijskih prizadevanj – propagande in kateheze – jezuitov in frančiškanov (Moser 1981: 67–472) in nekaterih drugih redov (nav. delo: 610), posebno v spodnjeavstrijskih deželah (prim. Cheesman 1994: 12), pa je bilo znano tudi Slovencem, ki so romali v ta središča.

Nasledek jezuitske kateheze je med drugim pesem o svetem Izidorju iz Madrida, ki je postal vzornik kmetom (Moser 1981: 237). Na Slovenskem je bila ta pesem, tako kot nekatere druge svetniške legende, izredno priljubljena. Poseben pomen je imela v povezavi z goro Oljko, med domačini prvotno imenovano Dobrič. Po lokalnem izročilu naj bi bil namreč sveti Izidor doma pri Pižornu na Dobriču; pred biriči naj bi se celo skrtil na Armavževo posestvo (Kreže 2015: 12). V nekaterih variantah pesmi o svetem Izidorju je izražena povezava z goro Oljko (SLP 2. 1981: 475–494), v različici, ki jo je leta 1845 na Selih pri Kamniku zapisal Matevž Ravnikar, pa je celo navedeno, da je bil rojen v »pozdoljski fari«, torej v župniji Polzela:

1. Matere, nikar ne žalujte,
ko vaši sini v žold gredo:
poglejte svetga Izdorja,
kako je on en lep svetnik!	Po grob' je začela travca rasti,
lepa trava zelena.
2. Svet Izidorij je ovčice pasel,
lepo žvižgal, lepši pel:
od svete Neže, od svetga Jošta,
od Kristusovga terplenja lih to.	5. Zvečer so jo pokosili,
zjutraj je še lepši bla.
Eni so začeli reči:
»Notri je gvišno en svetnik.«
3. Ko je enkrat k letam prišal,
zapisal se v žolnirski stan.
On je lepo kralju služil,
zraven še lepši Bogu.	6. Eni so začeli reči:
»Notri je en sveto telo.«
Grob so gori odkopali
in to černo zemljo.
4. Pod tem kraljam Benečanam
v černo zemljo je bil djan.	7. Na njega persih so pismo najdlj,
ki je bilo drobno pisano.
Per njem so tudi najdlj
tri kaplje frišne kervi.

8. V pismu je bilo zapisano,
koliko let je v grobu bil;
v pismu je bilo zapisano,
kje on hoče češčen bit.
9. Tri sto let v grobu ležal,
pa je frišen ino lep.
- V pozdoljski fari je bil rojen,
na Oljski gori bo češen,
10. kjer se časti sveta Neža,
sveti Jošt.
Zdaj se bo pa tudi častil
sveti Izidor.
(SNP 1. 1895–1898: 564/591)

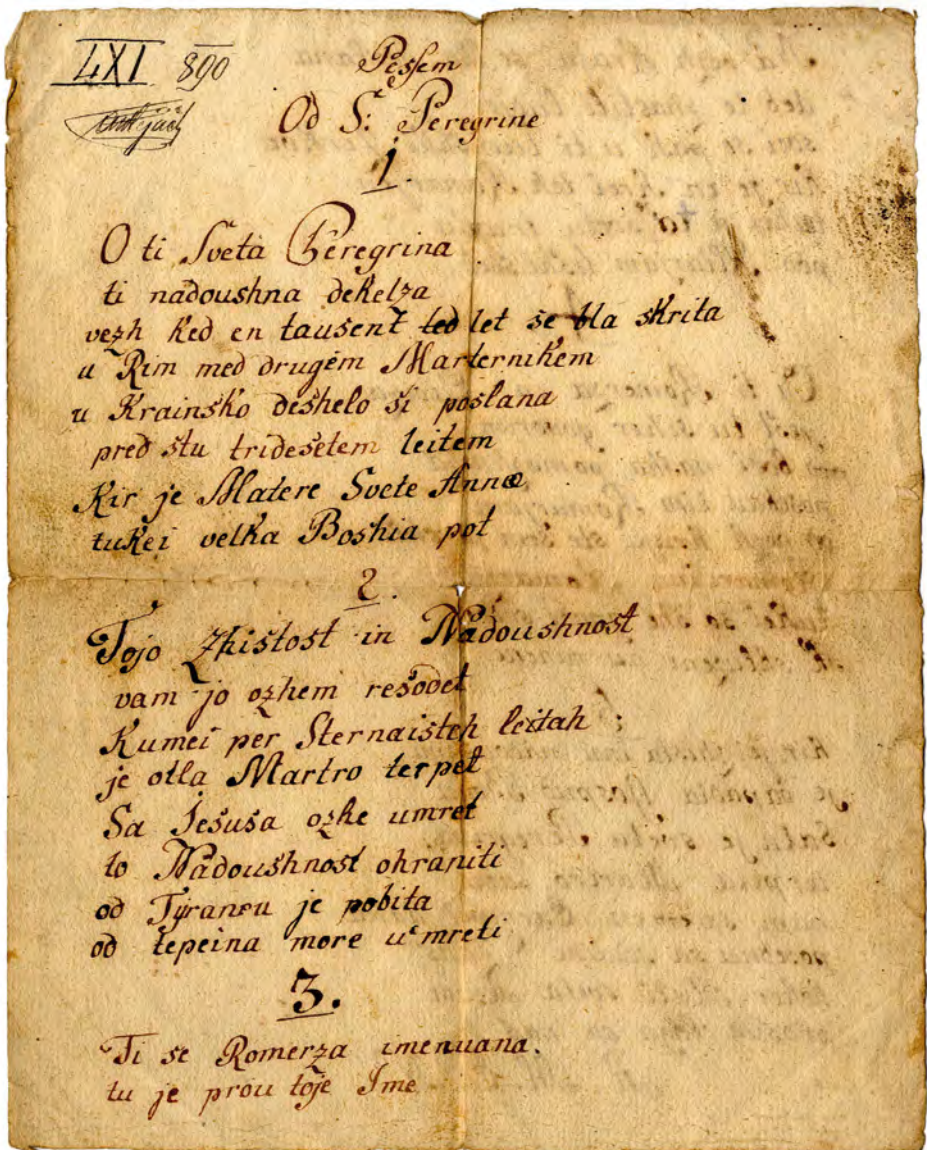
O gori Oljki oziroma Križni gori pripoveduje tudi pesem *Od začetka Olske gore*: govori o začetkih gradnje tedanje cerkve, ki je nadomestila prejšnji križ na gori, o pričevanjih ozdravljenecv, o najdbah rimskih novcev oziroma pričevanjih o poganskem svetišču in o zaupanju v moči, ki jih je nudila nova cerkev.

1. Poslušajte, vsi kristjani,
te velike čudesa,
dve sto let časti no hvali
gora Olska Jezüsa.
Natihem so tu molili
ti, ki so njega ljubili,
vse te gnade so dobili,
za kere so prosili.
2. En križ je bio gor postavljen
k časti našem Jezüsi,
tudi še dve statve³⁹ zraven
sveti Neži, svetem Jošti
zdaj v cirkvi tudi stoji
ino se od vseh časti,
to sveto telo oznanuje
Teodorios terplenje.
3. Kerv je stala na tistem lesi,
gde je Jezüs križan bia,
tü pa voda v enem dervesi,
kir je to andoht začea.
Teških bolezní so se rešili,
- keri so se s to vodo močili,
vsak bi moga lahko spoznat,
de oče bog vse slüšat.
4. Vsi so hteli cirkvo zidat
iz romarske almožne,
gosposka ni htela vervat,
da bi to resnice ble.
Gnade so se začele gmerat,
romari vküp zbirat,
da je vsaki lahko spozna,
ta hrib si je Jezüs zbra.
5. Is prisego so poterdili,
da vidio več krat lüč,
da bi ne vidli, bi ne spoznali,
da jeste tü božja moč.
Krülavi so k prič hodili,
kir so se sem oblübili,
ti glühi tüdi slišio,
no ti slepi vidijo.
6. Da živina je konc jemala,
bolno sem so oblübili,
k časi zdrava je postala,

³⁹ Statve – iz lat. statua – kip.

- ki so oblübo storili,
pa mertvi zdravje so dobili,
grešniki se spokorili,
še od drüghih velkih gnad
več van čem povedat.
7. Kai je ona žena storila,
kir je cagat začela,
strüp je vzela ino pila
sebe vmoriti htela.
K sreči je grivingo obila,
za pomoč sem zdehnila,
zahvalit se je sem prišla,
da je smerti odišla.
8. Eni so pali, se pobili,
drügi ranjeni postali,
čüda, da se neso büili,
na mest mervi ostali.
Kelko drüghih gnad so dobili,
ker so sem vüpanje meli,
tiste lahko pričüjejo,
ker sem za pomoč kličejo.
9. Da so k cirkvi gründ kopali,
rimski dnarji so ležali,
al kristiani vero deržali
ali so ajdie tü stali,
venda vsak more verjeti,
da če bog to čast imeti
- ino skoz te svetnike vsem
svoje gnade dat lüdem.
10. Zdaj že cirkva tüdi tü stoji,
na ti gori postavlena.
Kelko svetih meš se slüži,
gde je popre hosta bla,
či očesh prav premisliti,
kak je Jezus moga mreti,
tü vse bodeš vida sam
pergodenje z Jezusam.
11. Ti hrib je vsem naprei postava
vse te olske žalosti,
kak je bio Jezüs naprava
grešnikom te milosti.
Daje kervavi pot potia,
svoje jogre je vičia,
tam je pred njimi v nebesa ša
ino je ti svet požegna.
12. Sem, o človik, te Jezüs kliče,
svoje roke je razpea,
tebe časa sem te oče,
z gnadami te bo objea.
Na ti hrib k Marii boži,
k svetemi Jošti, k sveti Neži,
da prideš po tem živlenji
kvečnemo zveličanji. Amen.
(GNI ŠZ 42)

Božjepotna središča so bila pomembna tako za ustvarjanje pesemskega izročila kot za razširjanje pesmi oziroma upesnjenih zgledov. Za upovedovanje skrivnosti domačih božjepotnih cerkva so skrbeli cerkovniki, organisti oziroma školniki. Skrbniki tega izročila so bili pogosto tudi t. i. romarski vojvode, ki so ljudi vodili na božja pota in skrbeli za petje na celotnem romanju. Med njimi so bili tudi cerkovniki oziroma organisti.

Pesmi, kot je pesem o sveti Peregrini, so ljudi seznanjale s posebnostmi posameznih romarskih središč. (Od S. Peregrine; izvirnik hrani Ivan Nograšek)

Na vezh kraju se bla poslana
 deb te zhaslili ljudje
 sdoi se pak u ti tuinskhi Zirkve
 kir je en Krei teh Romarjōu
 tukei je to^e svetu truplu
 pod Altarjam leshi sdoi

4.

Oi ti Romerza in Dioiza
 jest tu siher govorim
 pod bodi našha pomozhniza
 posebnu tim Romarjam
 od vezh kraju ste sem pershli
 Romari inu Romarze
 tukei so she grade sados
 skluseni nu raneni

5.

Kir je zhišta inu nadoushna
 je dapadla Gospud Bogu
 Satu je sveta Peregrina
 ter pela Martro satu
 nam sa em en Exempel dāna
 posebnu sa sedaini e Hasf
 hoher Mati sveta Anna
 prosita boga sa nas

A. M. E. N.

Pesem o sveti Peregrini ohranja spomin na prenos relikvij te svetnice v cerkev sv. Ane v Tunjicah leta 1796. (Od S. Peregrine, drugi del)

Poleg romarskih vojvod so imeli v romarskih središčih pomembno mesto tudi pevci, ki so, tako kot sejmarski pevci na sejmih, s pesmimi z versko vsebino ljudem posredovali poučne ali svarilne zglede, s tem pa tudi verske nauke. Ponekod so ob tem prodajali letake oziroma podobice, ki so trajneje utrjevale versko moralno vzgojo. Medtem ko so romarski vojvode širili in ohranjali pesemsko izročilo, so ga ti pevci dopolnjevali z novimi pesmimi. (Kumer 1976: 125)

Širjenje pesmi, namenjenih verski katehezi, pa je zahtevalo posebne nosilce – spretno pevce, ki jim je takšno petje dajalo poseben zaslužek. V 17. stoletju so na avstrijskem območju izpričani pevci moritatorov, ki so podkrepljevali učinek svojih pesmi s slikami, in pevci pesmi s poučnimi zglede, ki so jih ob slikah predstavljali v teh središčih (Schmidt 1963: 2–5).

Sejmarski pevci so pesmi predstavljali ob slikah, upodobljenih na platno, pevci v romarskih središčih – *božjepotni benkelzengerji* – pa so imeli za ponazoritev svojih pesmi na voljo tudi freske, podobe na krilnih oltarjih romarskih cerkva in druge upodobitve. Po drugi strani so pesemske predstavitve čudežev, v nemškem jezikovnem prostoru označene kot »geistlicher Bänkelsang«, vplivale na likovno ustvarjalnost (Schmidt 1963: 4–7). Ta ustvarjalnost lahko pojasni tudi upodobitev zgodbe svetega Primoža in Felicijana na tabli, ki so jo leta 1632 cerkvi sv. Primoža nad Kamnikom poklonili kamniški meščani: v tehniki tempere je v obliki stripa na platno naslikana mučeniška pot obeh svetnikov. Zgodba je predstavljena »ljudsko naivno«, z elementi, ki omogočajo jasnost pripovedi. (Šerbelj 2019: 52–54) Predstavitve zgodbe je služila verski katehezi, morda tudi pesemski: niz upodobitev je namreč sledil zgodbam svetnikov, kot so se sicer ohranjale v legendnih pesmih.

Učinkoviteje kot s temi upodobitvami pa **so se legendne pesmi širile s tiskom**, predvsem od začetkov intenzivnega delovanja Družbe Jezusove v naših krajih v začetku 17. stoletja do njene razpustitve 1773 (Reisp 2001: 123–125).

Poleg romarskih knjižic so bili pri tem pomembni letaki. Takšen je bil na primer letak s pesmijo o svetem Joštu, ki se je ohranil v Sadnikarjevem muzeju v Kamniku kot vložek v *Golobcovi pesmarici* (Smolik 1963: 18). Natis na letaku je izpričan tudi za pesem o sveti Notburgi: natisnjen je bil leta 1738 v Ljubljani, danes pa je izgubljen (nav. delo: 19; Vidmar 2017: 27). Sveta Notburga je bila zavetnica kmetov, revežev in živine, močno pa so jo častili v cerkvi svetega Mohorja in Fortunata v Grobljah, kjer je leta 1735 razsajala živinska kuga. (Nav. delo: 27–28) Zelo odmevna svetnika v tem času, primerna za versko katehezo, sta bila med

drugimi tudi sveti Janez Nepomuk in sveti Anton. Ti svetniki so bili pogosto upodobljeni v kapelicah, pesmi, ki so jih širili v božjepotnih središčih, pa so se pozneje širile tudi s podobnicami.

V nekaterih romarskih središčih so se ohranjale romarske knjižice, včasih tudi tiskane. Takšna je na primer knjižica *Tri Duhoune Peisme*, ki vsebuje pesmi v slavo Marije na blejskem otoku, in sicer pesem o ustanovitvi cerkve, pesem o čudežih, ki so se zgodili romarjem, vključno z naštevanjem drugih romarskih krajev, in apologetična pesem v obrambo božjih poti. Poleg natisa slovenskih pesmi je v *Blejskih pesmih* tudi rokopis nemških pesmi, na katere se slovenske vsebinsko navezujejo, pri čemer ne gre za prevod. Nemške imajo notne zapise. (Smolik 1963: 20–21)

Redkokateri organist je uspel pesmi natisniti, saj je bilo težko dobiti mecene, »patrone«, ki bi podprli izdajo. Še težje je bilo priti do tiska pesmi z notami: Filip Jakob Repež, organist na Križni gori pri Ložu in avtor pesmaric *Romarske bukvice*, *Nebešku blagu* in *Romarsku drugu blagu*, je še leta 1770 tožil, da pesmi ni mogel natisniti z notami, »zatu kir yh naznajo tukei drukat, ampak v' Gradcu« (Lah 1905: 12).

Podoba o pesemski ustvarjalnosti, namenjeni romarjem, se na začetku 18. stoletja na poseben način izrisuje tudi v uvodu k pesmarici *Catholiš Kersanskiga Vuka Peisme*. Gornjegrajski župnik Ahacij Stržinar, ki je za potrebe romarjev pripravil pesmarico, je v spremnem besedilu, ki pomeni prvi slovenski katoliški teoretični tekst o vlogi nabožne pesmi (Smolik 1963: 14), označil tudi tedanjo prakso petja in ustvarjanja pripovednih pesmi. Te pesmi, ki jih je imenoval »posvetne historie«, je navedel kot dokaz, da se mladi ljudje zmorejo naučiti tudi dolgih pesmi iz pesmarice, kot jim jih sam ponuja: »[D]okler če eno prazno posvetno historio al folš fabulo sila dougo se mladi ludie navadio, de io celu do starosti ne pozabio; veliku več se imαιο vučiti te svete potrebne peisme« (Stržinar 1729: 10).

Po Stržinarjevem pričevanju so torej mladi ljudje peli »prazne posvetne historie al folš fabule«. S poimenovanjem »posvetne historie« je Stržinar označil zgodovinske in druge posvetne pripovedne pesmi, pri legendnih pesmih, ki jih je poimenoval »folš fabule«, pa je omenil tudi ustvarjalce: »Kai nuca, de se nekateri fant ali dekelč veliku peisem navučy, ktere so od godcov sturiene.« Med pesmimi godcev sta bili tudi »ena sila douga Peissem od Psalmista Davida, od zlatiga oča naša« (Stržinar 1729: 9).

Stržinar je v svojem uvodu vernike, predvsem mlade ljudi, ki jih »hudič skuz načistost v večnu pogublenie zapele; de toku rekoč rataio hudičove pečenke inu peklenske prate« (Stržinar 1729: 7), spodbujal k petju nabožnih pesmi, jasno pa je označil tudi ustvarjalce neprimernih pesmi, godce. Prav v tej družbeni skupini je najverjetneje mogoče iskati tudi ljudi, ki so, ob slikah ali brez njih, zbranim množicam romarjev s pesmimi uprizarjali vznemirljive zgodbe o grehih in spreobrnitvah ali čudežnih rešitvah duš ob posredovanju Marije, Jezusa in svetnikov, predvsem pa o zmagi nad hudičem.

<p>Leži, leži ozkà stezà, po nji gre sveta Barbara, v rokah nese Rešnje telo. Jo srečal bil je pobič mlad, 5 prevzeten fant, ošaben fant, se ni priklonil, ni odkril. »Le merkaj, merkaj, pobič ti, ošaben tak, prevzeten tak! Ko pride zadnja ura ti, 10 boš klical, pobič, ti mene, da bi jaz prišla tolažit te.« »Jez pobič pojdem na vojskó dol na pokrajno ogersko. Sovražnik me bo vstrelil tam,</p>	<p>15 odsekal mi bo glavo preč. Ne bom, ne bom nič klical te, de prišla bi tolažit me.« Šel pobič res je na vojskó dol na pokrajno vogersko. 20 Sovražnik ga je vstrelil tam, odsekal mu je glavo preč; po tleh je tri dni skakala, svetè Barbare klicala, de bi prišla tolažit jo. 25 Je sveta Barbara prišla s presvetim Rešnjim telesam, je glavco potolažila, de je skakati nehala. (SNP 1. 1895–1898: 612–613/651)</p>
---	---

Nekatere pesmarice so ohranile spomin na oddaljena romarska središča, ki so jih močno zaznamovali slovenski romarji. Potem ko je bilo »z odlokom dunajske dvorne pisarne« 30. januarja leta 1776 »za večne čase« prepovedano vsako romanje »k svetinjam v Porenje«, torej v Kelmorajn (Stabej 1965: 177), so romanja na Štajersko, v Marija Trošt (Mariatrost) in Marijino Celje (Mariazell), ostajala. V Marija Trošt so prihajali na božjo pot »Slovenci iz doljnega Štajerja in iz Ogerskega Slovenci« 8. septembra, za mali šmaren (Hrovat 1864: 19–20), pomembno tradicijo pa je imelo tudi Marijino Celje na Štajerskem, leta 1880 za Slovence še znano kot Marijino Selo na Štirskem (Malovrh 1880: 105): »Uže stoletja prihajajo tu sem romarji iz najdaljših krajev, da bi si v prelepem Marijinem hramu izprosili pomoči in tolažbe božje« (L. T. 1882: 153).

Nekatere pesmi so izražale posebno povezanost s temi središči. V »rokopisu iz Haloz« (Koruza 1983: 163), slovenski rokopisni pesmarici iz leta 1781, ki jo je uporabljal kantor, »cantor«, J. M. H., je bila tudi slovenska »gospejina« pesem iz Marijinega Celja, »Windisches Frauen Lied von Maria Zell« (Glaser 1894: 763). Romarjem, ki so hodili v Marijino Celje iz Spodnje Štajerske, je bila namenjena Foglarjeva pesmarica, ki je nastala med letoma 1757 in 1762. Nekatere pesmi, ki jih vsebuje, je mogoče najti tudi v drugih pesmaricah: rokopisna pesmarica iz Gornjih Gorij ima pet istih marijinoceljskih pesmi kot Foglarjeva. (Ditmajer 2017: 75–79)

Pesmi, ki so jih ljudje spoznavali prek cerkovnikov, romarskih vojvod ali pa ob uprizarjanju ob slikah, so ostajale med ljudmi, ob poznejšem zapisovanju ljudskega izročila pa so zapisovalcem povzročale veliko zadreg. Prav školniki, cerkovniki – mežnarji so namreč veljali za ustvarjalce, katerih dela naj ne bi sodila v nabor ljudskega pesemskega izročila. Štrekelj je pesmi, pri katerih je slutil njihovo avtorstvo, dosledno izločal. Pri pesmi o smrti uglednega moža, ki ga je vse »štimalo jeno za brumnega držalo«, je v zbirko uvrstil le odlomek, saj

V romarskih središčih, kot je bilo Marijino Celje (Mariazell), v 19. stoletju še imenovano Marijino Selo, so slovenski romarji spoznavali katehezo božjepotnih *benkelzengerjev*. (Vrtec 1882: 153)

je slutil, da »ni zares narodna, ampak umotvor kakega slovenskega mežnarja« (SNP 1. 1895–1898: 402). Pozneje je pojasnil, da je bila domneva upravičena, saj je pesem »res zložil organist na Križni gori pri Ložu, znani Repež; najdeš jo v Romarskem drugem blagu, str. 75« (nav. delo: XII). Šlo je namreč za »pesem Od eniga Krucifixu, kir je sebi všesa zatiznu, kader je S. Maša za eniga mertviga bila« (prav tam).

Repeževa pesem je natančno popisovala, kako si je ob pogrebu brezsrčnega bogatina Jezus na križu zatisnil ušesa, tako kot je bil bogatin v življenju gluha za stisko revežev. Začetek pesmi je vabil k razširjanju tega *eksempla*:

<p>1. O človek, gledei, drugim povedei,
de je en takšen enkrat biu;
vsi so deržali, nu ga štemali,
kir je že biv na sveiti žiu;
po smerti tudi vsak toku sodi
od vsih sveličan je držan;
sam škof je reku, nesti ga v' cirku
peito mašo deržati zain.</p> <p>2. Ga pernesejo, Mašo začnejo,
en Krucifix nad nym stoy;
kir Škof zain moli, pogleda okuli,
vidi, kai Jesus tamkei stry:
na križi gori je roke doli</p> | <p>sneu, nu všesa zatisne;
je dau zastopiti, ni treba moliti
ne vžližem zain vaše prošne.</p> <p>3. Kir on v' življenji ni nigdar meni
nikuli rad almožne dau:
vboge je sovražu, mene rezdražu,
kir jest sim poleg vbozeh stau;
je zapru všesa, jest bom Nebesa,
ni treba zain moliti več;
zdei nei lon prejme, kni marou zame,
v' paklu se more večnu peč.
(SNP 1. 1895–1898: XII)</p> |
|--|---|

Pesem se je med ljudmi ohranila le z najpomembnejšim sporočilom:

<p>Enkrat je biv en bogat mož,
vse ga je štimalo
jeno za brumnega držalo.
Umril je bil,
5 zveličan je bil.
sam škof je rekel:
»Nesite ga vi v cerkev,
pojte svete maše,</p> | <p>molite zanj!«</p> <p>10 Notri je Bog visjoč
roke in noge dol,
pa ne usliši prošnje te;
zatisnil je ušesa,
zletel gor v nebesa:
15 »Zdaj se boš pa na večno žgall!«
(SNP 1. 1895–1898: 401–402/370)</p> |
|---|---|

V versko katehezo so sodile legendne pesmi, pesmi o čudežih, ki so se za razliko od legend, namenjenih predvsem predstavitvi življenja svetnikov,

usmerjale na dogajanja po smrti, in pesmi s poučnimi zgledi, *eksempli* (Moser 1981: 42–46). Učinki te kateheze so bili vidni v ohranjanju pesmi, ki so izražale strah pred Bogom kot večnim sodnikom:

Le poslušajte, kristjani,
iz vajngelma⁴⁰ strašen glas [...]. (SNP 3. 1904–1907: 644/38)

Legendne pesmi o svetnikih so prevzemali in širili berači. Ob zapisovanju ljudskih pesmi leta 1907 je berač Ivanč iz Ravnice pri Gorici na isto melodijo zapel tri pesmi, med njimi tudi pesem o svetem Izidorju. Zapisovalec je ob tem zapisal: »V teh notah se pojejo vse tri pesmi. Melodija nima takta, sploh se gleda samo na to, da se poje po tistih štirih notah. Včasih se vtakne več besedi pod eno, včasih manj – kakor kaže. Po mestih je opaziti, kakor da bi se pesmi pravile, ne pa pele.« (GNI OSNP 4976) To petje je bilo »videti kot imitacija liturgičnega recitativnega petja – recimo pri petju psalmov v cerkvi« (Vodušek 1981: 485).

Te pesmi so se v prepisih ali v živem izročilu ohranile vse do 20. stoletja,⁴¹ ob njih pa so se pojavljale nove, včasih napisane tudi na posvetno melodijo: versko-vzgojna pesem *Od Sodniga Dneva En Exempel* se je na primer pela »na vižo koker od Ludbika alpa koker od nasramnih pevcev« (GNI ŠZ 66), torej na melodijo pesmi o usmrtni Ludvika XVI. ali neznane pesmi o nespoštljivem vedénju pevcev in najverjetneje tudi o njihovem kaznovanju.

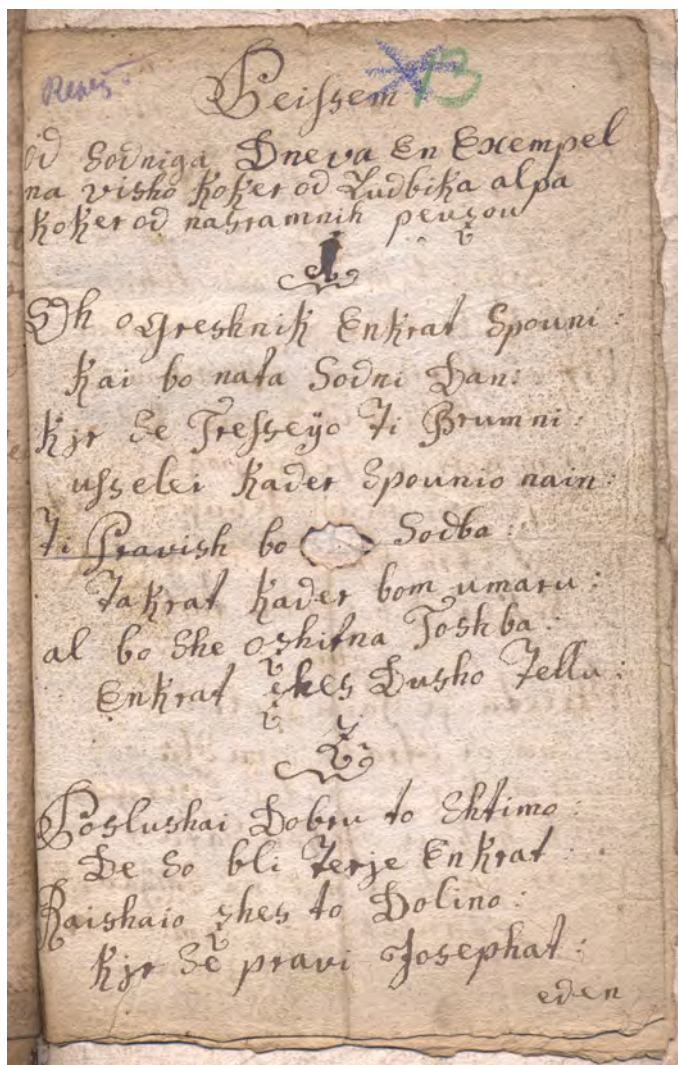
Posebna ustvarjalnost, vezana na duhovni svet, pa se je vse od protestantizma ohranjala na Koroškem, in sicer kot **ustvarjalnost bukovnikov**. Sprva je bila namenjena predvsem pisnemu izražanju, neustnemu posredovanju besedil oziroma petju: preprosti kmetje in rokodelci, ki so se naučili branja in pisanja, so prepisovali, prevajali in prirejali ali celo samostojno ustvarjali razne tekste (Reisp 2001: 185; Maurer-Lausegger 2016: 36). Ljudje so jih imenovali bukovniki, saj so se ukvarjali s knjigami, bukvami; izraz bukovski je sicer prvotno označeval latinski jezik (Kotnik 1952: 86; Maurer-Lausegger 2016: 36).

Bukovniško ustvarjalnost je spodbudilo zatrtje protestantizma: po njegovem zatonu so bili slovenski protestantje v podkloštrski okolici na Koroškem

⁴⁰ Vajngelm – evangelij.

⁴¹ Veliko teh pesmi je z začetnimi verzi navedenih v Dodatku k Pesmim pobožnim v zbirki *Slovenske narodne pesmi*, nekatere med prazničnimi, večinoma pa v razdelkih »Pesmi v čast svetnikom in svetnicam«, »Pesmi o štirih poslednjih rečeh in za duše v vicah«, »Pesmi romarske« in »Moralne pesmi necerkvene« (SNP 3. 1904–1907: 819–851). Podrobnejši vpogled nudi pregled legendarnih in socialnih pesmi (SLP 2. 1981; SLP 3. 1992).

Pesem *Od Sodniga Dneva En Exempel* se je pela »na vižo koker od Ludbika alpa koker od nesramnih pevcov« (GNI ŠZ 66)

brez slovenskih pastorjev (Kotnik 1952: 86), zato so bili prisiljeni v prepisovanje slovenskih protestantskih molitev in pesmi. To prepisovanje pomeni začetek slovenskega koroškega bukovniškega slovstva (Kotnik 1952: 364–365; Maurer-Lausegger 2016: 36). Prepisovanje se je nadaljevalo tudi v času rekatolizacije. V tem času so bili najbolj priljubljeni apokrifni spisi, ki so se širili v rokopisni ali tiskani obliki, na primer *Kolomonov žegen*, ki je prvič izšel leta 1740, in *Duhovna bramba*, prvič natisnjena leta 1747. Za nastanek teh besedil so bile zelo pomembne nemške predloge. V prepisih so se širila tudi številna sorodna

besedila (Maurer-Lausegger 2016: 36–45), kot so bile storije, legende, pesmi in molitve (Kotnik 1952: 92).

Bukovništvo je znano »kot literarni fenomen, ki ga odlikuje literarna, glasbena in kulturna produkcija samoukov, t. i. bukovníkov ali ljudskih pesnikov« (Schnabl 2016: 19–20). Od 18. stoletja naprej se je izražalo v najrazličnejših besedilih, in sicer v prepisih, prevodih, priredbah in lastni jezikovni ustvarjalnosti. Ljudem je nudilo apokrifna besedila,⁴² kot je bil *Antikrist*, izpričan iz prevoda Matije Žegarja iz leta 1767 (Kotnik 1952: 89), nabožne ljudske pesmi in pesmarice, zagovore in »žegne«, obredna besedila oziroma prevode, prepise in priredbe molitvenih obrazcev, zgodbe s svetopisemsko tematiko – t. i. ljudske igre –, verske ljudske igre z biblijskimi motivi, ljudskomedicinske knjige, spise in recepte, prerokbe, satirične in poučne verzifikacije, zapise iz ustnega izročila in drugo (Maurer-Lausegger 2016: 38–39).

Cerkvene in posvetne oblasti bukovníški literaturi niso bile naklonjene in so jo pogosto preganjale (Maurer-Lausegger 2016: 40). Z izjemo ljudskomedicinskih knjig in receptov so se bukovníška besedila vsaj do 19. stoletja širila večinoma anonimno; bukovníki so jih prepisovali, prirejali in prevajali zase ali za ožje okolje. Zavest o avtorstvu se je izoblikovala šele pri Andreju Šusterju Drabosnjaku, ki je v večini svojih del zabeležil tudi svoje ime. (Nav. delo: 39)

Jezuitski misijonarji so si na Koroškem prizadevali za obnovo katoliške vere (Kotnik 1952: 87) in tako so na bukovníško ustvarjalnost vplivala tudi besedila rekatolizacijskih prizadevanj. Andrej Šuster Drabosnjak, »en poredni Paur u Koratane«, je v predstavitvi pasijona med drugim zapisal: »Fajmoštri nam veliko uržahov naprej postavijo, Mater Božjo častiti, inu za lebo imeti, od katere takaj dobrueta pride, inu takaj gnad prejmemo.« (Šuster 1811: 2) V ozadju je čutiti vpliv jezuitske kateheze: »Kir ta sveti Ignatius en posebni perjatou, Matere Božje je od muadosti u Serci jemou utisniano ta žauost te žauostne Matere Božje; on je ves čas jemou u'mislih, koker de bi biu pred sabo vidou ta sveti Križ?« (nav. delo: 2–3).

Prvi znani bukovník je bil Luka Maurer, kloštrski mlinar iz Podkloštra, znan po cerkveni pesmarici iz leta 1754, v kateri so prepisi iz raznih molitvenikov in pesmaric (Kotnik 1952: 89). Maurer je v predgovoru poudaril tudi pomen petja:

Kraljevi prerok psalmist David nas zvestu opomina, de imamo gospud bogu zvestu služiti inu nega zahvaliti tudi dostikrat s temi pismami, kakor on v

⁴² Apokrifi so nekanonizirani spisi; govorijo o Jezusu, vendar ne nujno na dogmatično pravilni način in zato niso vključeni v *Sveto pismo*.

tem 96 psalmu zastopno govori: puite temo gospodo eno lipo novo pisen vsi bi, kateri eno lubizen imate s temi pisami itd. Inu sveti Pavli tudi taku govori 11. eph. 51 bodite polni svetega duha inu govorite med sabo s psalmah inu hvaležnah pismah inu v duhovnem petio puite inu psalmaite temo gospodo vašem sercu (nav. delo: 88).

Ob tej duhovni naravnosti je bilo odmevno tudi izročilo apokrifnih besedil. Tradicijo posameznih prepisov letakov, na katerih so bile tiskane »čudežne stvari, historije ali praznoverne molitve«, je nadgradil Matija Žegar, ki je leta 1767 prevedel *Antikrista* kapucina renske province, p. Dionizija Lützelburškega. (Kotnik 1952: 90)

Ilustrirani odlomek iz Žegarjevega prevoda *Antikrista* s prikazom preganjanja kristjanov, ki »se kna more pošribati«. (Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem, Zapuščina dr. Franca Kotnika)

Obsežni rokopis se je širil s prepisi, med katerimi imajo nekateri zelo zgovorne ilustracije. Prepisi bukovniških *Antikristov* pričajo »o pridnosti in živem zanimanju ljudstva za to snov, ki je bila ob raznih vojskah vedno aktualna, ko so pričakovali prihod Protikrista in prerokovali o koncu sveta«. (Kotnik 1952: 90) Skozi te prerokbe so ljudje v precejšnji meri razumeli tudi dogajanja ob velikih družbenih spremembah ob koncu 18. stoletja.

»KAIŠEN STRAH CEU SVEIT PREHAJE« – PESEMSKO OBVEŠČANJE IN ODNOS DO OBLASTI

Sredi 18. stoletja so bili postiljoni še pomembni posredovalci novic. Tako je na primer 19. oktobra 1758 pred šesto uro 'zjutraj postiljon s trobentanjem in z glasnim pokanjem biča prijezdil v Ljubljano z oznanilom o zmagi Avstrijcev pri Draždanih 14. oktobra (Mal 1957: 159). V tem času je odziv na nekatere dogodke pokazal na živahno prenašanje pesemskih sporočil v širšem evropskem prostoru: sejmarske pesmi so bile namreč »prototip masovnih medijev« (Cheesman 1994: 1). Najodmevnejše je bilo pesemsko pričevanje o potresu v Lizboni, ki je leta 1755 porušil to portugalsko mesto. Pesem smo Slovenci dobili v obliki pesemskega letaka.

»Peisem od groze tega potresa inu potopa, kateru se je zgodilu v' tem Lejtu 1765⁴³, tega perviga Novembra v' Portugali v tem jmenitnem Meistu LIZABONA.«

1. Kaišen strah ceu sveit prehaje,
kader se Bog rezserdi,
svoje štrafinge vendaje,
z' nami rajtengo derži,
našo pregreho šrafuje,
ta človek pak nespozna,	k' pokuri nas napeluje,
tudi enem odlog da.
	2. Vzdigni se, jeklenu serce,
kir se zemla vzdiguje,
spusti žalost v' tvoje perse,
spoznai, kdu gospoduje.

⁴³ Gre za očitno napako pri navedbi letnice v naslovu.

- Pried si vzemi pobulšanie,
 dokler je ura nu čas,
 vidiš božje mašuanie,
 koku Bog zna vkončat nas.
3. Pogledaite Lizabona,
 meistu, kir mu gliha ni,
 scieranu s' Kralovo Krono,
 sedei pak potsutu leži.
 Taku zna Bug obyskati,
 kdur pred greham ne beži,
 kdur noče nega spoznati,
 vselei pregrešnu živi.
4. Gradi, hiše nu zidovi
 so se tam potsipali,
 turni nu polost kralovi
 so se grublam zglihali.
 Kai zen strah nu trepetanje
 je tamkei videt billu:
 kai zen jok nu klaguanje
 se je tamkaj slišalu.
5. Kar ta zemla ni požerla,
 se je z' ognam sceralu,
 ktera hiša se ni poderla,
 je z' vetram ferderbanu.
 Tudi morje grozovitnu,
 od vetra persilenu,
 je potopilu serditu
 velku hiš nevsmilenu.
6. Vesele peršone zdrave
 so potsute s' to zemlo,
 gospudi, nu žlahtne frave
 pod kamenjam konc jemlo,
 tem bogatemo blagu zlati,
 ni moglu pomagati,
 vsak je mogou leben dati,
 v' svoji kervi kopati.
7. Otrak na materneh perseh,
 je mati z' otrakam vred,
 so občutli martro v serceh,
 mogli groznu v' kupei vmret.
 Ogen, veter, nu nesreče,
 strah nu žalost v' vsih kotih.
 To Lizabona resmeče,
 po vsih straneh nu platih.
8. Tukai oča svoje deite,
 vidi v' karvi plavati,
 tamkai gospa svoje dekle,
 sliši v' ogni jamrati.
 Karvavo pečeni ludie
 tamkai na kupeh leže,
 kter pred oignam vjeti očjo,
 ti le pak v' morju vtope.
9. Gleite, koku Bug mogočni
 velke gore poniža,
 nu de so lih turni močni,
 k' temu prahu pergliha.
 O serditi Kral Nebeški:
 mi spozamo tvojo muč,
 zanesi duši človeški,
 podai nie to večno Luč.
 KONZ. (Debeljak 1932: 688–689)

Na letaku, ki se je ohranil na dvorcu Visoko pri Škofji Loki (Gspan 1978: 171), je bila natisnjena pesem, ki je bila leta 1844 kot prva pesem o lizbonskem potresu vključena v najstarejšo zbirko slovenskih ljudskih pesmi *Slovenske pesmi*

krajnskiga naróda (več Klobčar M. 2017c). Zelo verjetno je bil avtor te pesmi organist oziroma šolmošter. Pesem se namreč zaključí s pozivom za duhovno pomoč žrtvam potresa: »Ovsmileni Gospud JESU Christe! mi te pohleunu prosimo: skus tvojo prebritko terpleinie, inu smertno britkust, vsmili se čes vse lete, kateri so v' ti nesreči smert sturili. Amen« (nav. po Debeljak 1932: 688–689).

Lizbonski potres je bil najhujši potres v novejši evropski zgodovini in hkrati prvi globalni medijski dogodek (Halter 2005). Kot kažejo drugi ohranjeni primeri letakov oziroma pesmi – nemški (Richter 1972: 5–6),⁴⁴ tirolski⁴⁵ in švicarski primer⁴⁶ –, so zasnovani izrazito novelistično: v začetku vabijo poslušalce k poslušanju pesmi o grozovitem potresu, potem pa vsak po svoje opisujejo veliko nesrečo, ki je prizadela Lizbono. Vsem trem pesmim pa je skupno, da potres v Lizboni vidijo kot božjo kazen, zato vabijo k spreobrnjenju oziroma prosijo Boga za milost.

Novica o lizbonskem potresu je torej na Slovensko lahko prišla hkrati s pesmijo ali pa je pesem o tem dogodku nastala na Slovenskem na podlagi novice. Na to, da so imeli pri širjenju in ohranjanju ali morda tudi ustvarjanju slovenskih pesmi o lizbonskem potresu pomembno vlogo organisti, kaže poznejša uporaba melodije za druge cerkvene pesmi. Odmevnost pesmi je razvidna iz pesmarice organista iz Starega trga pri Ložu, Filipa Jakoba Repeža: v pesmarici, objavljeni leta 1770 in čez pet let ponatisnjeni, je Repež objavil pesem, namenjeno prošnji procesiji za dež, v kateri je uporabil melodijo pesmi o lizbonskem potresu. Opomba ob pesmi namreč pravi, da se poje »na vižo koker ta vsim dobru znano Peisem od Lizabone« (Repež 1775: 60).

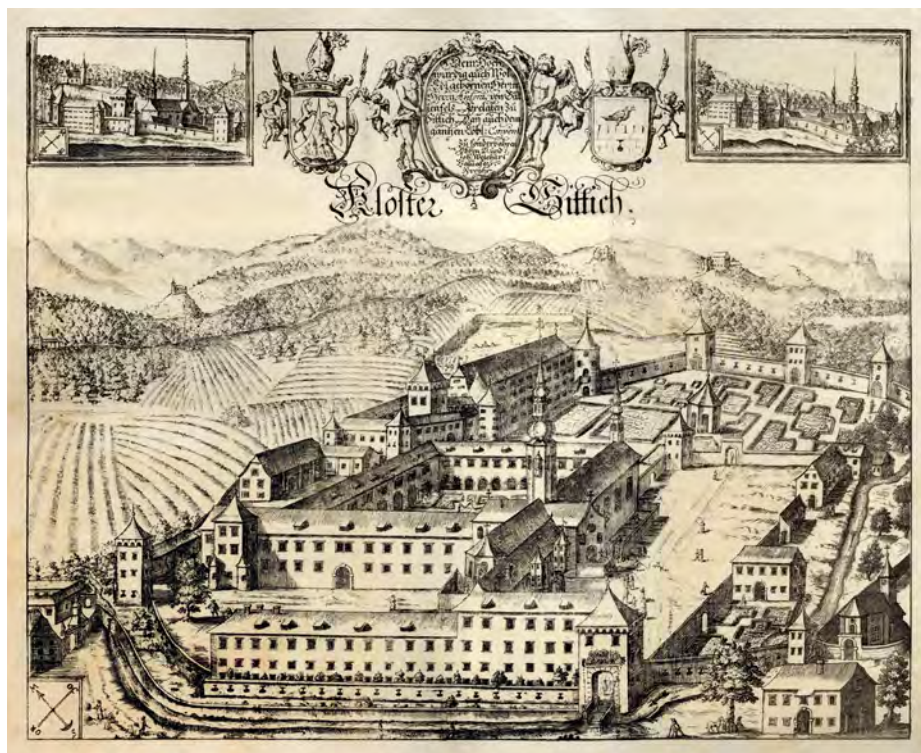
Drugi organist, Jožef Ambrožič, »šolmošter v Dobropolju na Dolenjskem«, je svojo prvo pesmarico napisal skoraj istočasno, leta 1771 (Kramar 1922: 96). V njej se je med drugim pojavila pesem *Od sv. Mihaella Arhangela*, pri kateri je opomba, da se poje »na vižo Lizabone« (Kramar 1923: 11). V isti pesmarici je tudi pesem o sv. Antonu Padovanskem, s podobno opombo – »viža od Lizabone« (nav. delo: 13), prav tako pa tudi pesem o svetem Štefanu (*C'ntilena de. S. Stephane*), ob kateri je z opombo, da se je pela »na vižo od Lizabone«, objavljena tudi sama melodija (Kramar 1926: 74). Pesem o lizbonskem potresu pa se je pri organistih

⁴⁴ Prepis hrani Deutsches Volksliedarchiv, Universität Freiburg i Br., Zentrum für populäre Kultur und Musik, B 18652.

⁴⁵ Deutsches Volksliedarchiv v Freiburgu, prepis iz Paul Beck, *Forschungen u. Mitteilungen zur Geschichte Tirols u. Vorarlbergs 1912*, s. 55.

⁴⁶ Deutsches Volksliedarchiv v Freiburgu, prepis iz *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, 14361.

Repežu in Ambrožiču ohranjala tudi v izvirni obliki. Pesmi, ki so na Slovensko prihajale od drugod, so torej prinašale sporočila, ko pa niso bile več zanimive zaradi novic, so – če je bila melodija ljudem všeč – le-te uporabili za druge pesmi.

Samostan Stična v Valvasorjevi *Slavi Vojvodine Kranjske*. (Valvasor XI: 530–531)

S pesmijo so se širile tudi nekatere novice, povezane z jožefinskimi reformami ob koncu 18. stoletja. Posege v cerkveno-upravni red najjasneje izraža pesem *Preganjanje Zitiških menihov*, ki govori o razpustu stiškega samostana:

1. Štir leta je že preč,
kar je blo slišati reč,
de vsi kloštri miniški,
zraven tudi Zitiški,
bodejo uzdvigneni.
Ti, o Bog prevsmiljeni,
nismo hotli mi verjet,
ne besed nazaj zvet.
2. Strašna pošta je prišla,
pojdete vsi iz kloštra,
pismo nam na znanje da,
saj ne bo tri dni tega.

- Prišal je ta tretji dan,
rekel nam je opat sam:
3. »Ljube moje ve ovčice,
men se smilite, srotice,
ker zdaj pojdem jes od vas.«
Začne jokati se na glas,
bla je ura deset preč
in že čes en majhno več.
 4. Zasliš se glas le ta,
ki ga postiljon ima,
vse se je prestrašilo blo,
kdo bi se ne bil za to,
kar se zdaj perpeljejo,
precej vsim de berejo:
 5. »Vsi gospodje pridite
in opat, de slišite,
bomo vam povedali,
kaj smo semkaj mi prišli.«
Kmalo priče smo bli tam,
pravi nam Buseti sam:
 6. »Sim poslan od cesarja,
svetliga poglavarja,
de vam morem slovo dat,
is kloštra vas vse zegnati.
Berem še naprej,
kar vsak vediti ne smeji.«
 7. O, kako čem jes izreč,
li samo to hočem reč,
srečniga bi se jes štel,
ko bi bil popred mertev.
Vse smo mogli vunkaj dat,
ključe zročiti povedati.
 8. To je blo na moč težko,
zmisliti ne smem na to,
če karkol smo poželel,
pred vse smo mi imel,
zdaj dobiti ni tega,
kar je prav potrebniiga.
 9. Jokati morem jes za to,
kadar zmislím si na to,
ko sim h' svojimu veselji
vselej imel veliko želji,
v kloštri žveti prav lepo
in umreti potleji sveto.
 10. Vselej drug so tudi bli
lih tako stanovitni,
de so v brumnost se terdil
in Gospod Bogu slavil,
saj ljudje vse to vedo,
saj še radi povedo.
 11. Kolko svetih maš je blo
vsakdan branih prelepo,
kolko se je scer molil
in vsakdan Bogu služil
tukaj v kloštri Zitiškimu,
ordnu Bernardiškimu.
 12. Pridgarja sta bila dva
nam poslana od Boga,
bli so tudi še spovdniki
brumni in drugi učeni,
dost je blo jih uselej,
de bili so do zdaj.
 13. Zdaj pa jes še to povem,
za naprej nič več ne vem,
kaj, kako se bo godil,

- če se Bog kaj ne usmil,
men gotov se smilite,
desi me ne vidite.
14. Jel so bli povsot ljudje,
brumni in sveti možje,
lepe kloštre gor zidat,
ordnov več ustanovljat,
de bi se bil Bog častil,
čēšen in hvaljen bil.
15. Dolgo ni terpelo to,
mahno let čez šesti sto,
kmalo andoht vsa mini
ino moč povsot zgubi,
štrafal nas je Bog za to,
ker ga žalimo močno.
16. Bog, lepo jes prosimo te,
za naprej še varuj me,
vem, de sim jes tudi tist,
kter na svoji vest ni čist,
štrafal nas je Bog za to,
ker ga žalimo močno.
17. Če je naš kateri bil,
de čez to je kaj grešil,
de ta klošter pride preč,
naj si zdaj pusti še reč,
de še pros Gospod – Boga,
k' je z mano razžalil ga.
18. Kolko revnih še ljudi
semtertje v kloštrih živi,
zdaj se bo to nehalo,
k se je žalil Bog tako,
vse terpel bo za enga,
k je on uržah zdaj tega.
19. Oh, čas moj je že nehat,
tud od vas slovo jemat,
ker se moremo ločit,
Ztično vsi zdaj zapustit.
Še to poslušajte me,
dobro si zamerkajte.
20. Ker od vas se ločil bom,
naj vam dam le to za lon,
de objamem vas lepo
in vzamem s tem slovo,
molil bom vsaki čas,
še potrebno za vse vas.
21. Zdaj vas še vse izročim
in Bogu perporočim,
slišite moji sosedje,
to so zadnje besede.
Bog vse obvaruj vas
zdaj ino na zadnji čas.
(NUK Ms 483: 148–152)

Pesem zelo nazorno opisuje stiske menihov ob razpustu samostana, ob tem pa oriše tudi življenje, od katerega so se morali posloviti. V njej je mimogrede omenjen značilni glas postiljona, torej poštni rog. Avtor te pesmi ni znan, mogoče pa je, da je z njo vest o razpustu samostana širil kateri od nekdanjih menihov; na to kaže tudi duhovna misel, izražena v zaključku. Eden od njih, »neki beli pater

Robert«, je bil konec 18. stoletja organist v Šmarju (Lah 1905: 12), kjer je pozneje orgljal znameniti »šmarski šomošter«, Matevž Kračman.

Kot kažejo zapisi začetkov pesmi, ki jih Štrekelj ni uvrstil v redni del zbirke *Slovenske narodne pesmi*, so bili zelo odmevni tudi revolucionarni dogodki; razumljeni so bili kot hudodelska dejanja. S to držo je v pesmi *Smert kralja Ludvika* predstavljena francoska revolucija:

1. Dve leti je že minilo,
kar se je le to godilo,
Ludvik kralj je bil en dan
v Parizu ob glavo djan.
2. So se skupaj pomenili,
de bodo kralja umorili,
Francozi tako reko,
Ludvik kraljeval ne bo.
3. V arest so ga peljali,
purgarji so svet deržali,
Ludvik kralj more umret,
nam bo boljši kot popred.
4. Ludvik v' ječi prebiva
ino solze preлива,
nobenga trošta tam ga né,
še kraljica k' njem ne smé.
5. Ludvik v' ječ žaluje
ino le to sprelišljuje:
»Pred sim bil kralj imenvan,
zdaj sim od vseh zaničvan.
6. Vzel' so mi kraljevo krono,
odstavli me od trona,
zdaj pa še drugač ne bo,
da bom mogel dat glavo.«
7. »Kralja nočmo več imeti,
mi pa hočmo frej živeti,
kakor nas uči leta svet,
Ludvik kralj pa more umret!«
8. Vse to je zvedla kraljica,
kako žaluje, srotica!
To je žalost, de ni preč:
»Oh, zdaj je moj Ludvik preč!«
9. »Kralja nočmo več imeti,
mi le hočmo frej živeti,
saj smo mi modre glavé
za regirat deželé!«
10. Zgodlo se je blo kmalo:
kralja so venkaj peljali,
ž njim gre dost tavžent ljudi
Francozi neusmiljeni.
11. Začel je slovo jemati
ino k smerti se perpravljati,
tačas je bil hrum strašan,
kakor de bi bil sodnji dan.
12. Kralja so ven perpeljali
ino so ga ob glavo djali.
Eden je glavo pobral,
polk' jo kaže ino prav.
13. »Nate, to imate glavo
našga kralja to pravo!
To je naš zadnji kralj bil,
ker je tukaj kri prelil.«

<p>14. Kaj so še Francozi strili,
še Kraljico so umorili.
Pustil so dvoje otrok,
tiste pa potroštaj Bog.</p> <p>15. O, vi neizrečeni Terani,
kaj pa bode enkrat z' vami,
ker se ne bojte Boga,
saj ste že vredni pekla.</p> <p>16. Kralja, kraljico ste umorili,
pravo vero zatajili.
Gorje vam ga bode zdaj,
gorje vam na vekomaj.</p> | <p>17. Pred ste bli dobri Kristjani,
zdaj ste hudobni Terani,
saj ste tega uržah vi,
da je tolk prelite kervi.</p> <p>18. Strašna vojska ta nam kaže,
to je vse teranstvo vaše,
de tolkajn lepih ljudi
francoska vojska umori.</p> <p>19. Bog pa zdaj Franca vari,
Francoza pa močno udari
s tvojo mogočno roko,
de vojska končana bo.
(NUK Ms 483: 35–38)</p> |
|---|--|

Za nastanek teh pesmi so bili nedvomno odločilni tuji vzori, pri čemer pa ni jasno, ali so kot predloge služile že obstoječe pesmi ali pa so domači ustvarjalci na podlagi novic ustvarili pesem in jo tržili. Ni pa povsem izključena možnost, da bi poleg domačih sejmarskih pevcev takšne pesmi lahko širili pevci od drugod, torej tuji sejmarski pevci.

V nasprotju s pesmimi o bojih s Turki so zbiralci, predvsem pa usmerjevalci zbiranja, pesmi o novejših zgodovinskih dogodkih razumeli kot »umetne«: v njih so prepoznavali delo bolj razgledanih avtorjev, hkrati pa tudi ustvarjalnost po naročilu. Štrekelj je te pesmi dosledno izločal, nekatere od njih pa je uvrstil v dodatek k stanovskim pesmim, tako kot v drugih dodatkih, samo z začetnimi verzi. Tematika, ki jo nakazujejo, dokazuje obstoj pesmi o zgodovinskih dogodkih, hkrati pa tudi njihovo obveščevalno vlogo. Pesem o jakobincih se je na primer začela z jasno izraženim stališčem do revolucionarjev:

Antikristjan je gori vstal,
svoje jogle je venkaj poslal ... (SNP 4. 1908–1923: 214)

Da so te pesmi kot politične novice peli še pozneje, kažejo variante pesmi *Smert kralja Ludvika*: različni začetki kažejo na oddaljenost od časa dogodka, saj se pesmi namesto z »Dve lejti« začenjajo z »Tri leta«, »Pet let«, »Dvanajst let« (SNP 4. 1908–1923: 215), odvisno od tega, kdaj je pesemsko obvestilo o dogodku prišlo med ljudi. V posredovanih oblikah so ljudje pesmi o smrti kralja Ludvika

tudi ohranili, vendar variantnost in ohranjanje pesmi nista prepričala Karla Štreklja, da bi jih uvrstil v zbirko.⁴⁷

Pesmi o pomembnih ukrepih in o posledicah, ki so jih povzročili, so torej ljudi na podeželju obveščali o spremembah in o posebnih usodah. Če so spremembe globoko posegle v javno življenje in v življenje posameznikov, so se pesmi o njih ustalile med ljudmi in sprožile nastajanje novih variant. V teh spremembah pa je v zavesti preprostih ljudi poleg Dunaja, od koder so prihajali vladni odloki, in Gradca, povezanega z vojaškimi novicami, posebno mesto začela dobivati tudi Ljubljana, med preprostimi ljudmi vedno bolj znana zaradi obsodb, ki so se ohranile v pesemskem izročilu. Med temi je imela posebno mesto pesem o Urški, ki je bila zaradi detomora obsojena na smrt.

Ljubljana med letoma 1690 in 1800; na levi je vidno morišče Friškovec, prepoznavno po velikem križu. (*Prospekt Ljubljane, glavnega mesta Kranjske*. NUK)

Da se pesem o detomorilki Urški nanaša na resnični dogodek, je dokazal zapis v računski knjigi mestnega sodišča v Ljubljani: 22. oktobra 1766 je namreč izpričana usmrtitev za detomor obsojene Urše Mandlovke (Kumer 1990: 407; Golež Kaučič 2018: 265–266), pesem o njeni usmrtitvi pa je odmevala v številnih

⁴⁷ Podobne variante so se ohranile tudi pri pesmi o razpustu samostana Stična (SNP 4. 1908–1923: 216, št. 44[b]).

Nezakonska mati umori svoje dete.

3924.

ETNOGRAFSKI MUZEJ
v
LJUBLJANI

(iz Tga.)

539.

Odbor za nabiranje
slovenskih narodnih pesmi.

Adagio.

1. Haj je tebi mlada Uršika,
Haj je tebi deklica?
deho-li te glavica tvoja,
de te treser mli-ka?

Nezakonska mati
umori svoje dete
(GNI OSNP 3927)

variantah (SLP 5, 2007: 714–770; Golež Kaučič 2018: 292–293). Avtorstvo pesmi ni jasno, saj je lahko nastala v Ljubljani ali v njeni okolici, množica variant pa naj bi dokazovala širjenje v ustnem izročilu (Kumer 1990: 408). Izraz »nove cajtenge«, navzoč v nekaterih pesemskih variantah, nakazuje uradno objavo razglasa (nav. delo: 407).

Zgodba »o lepi Uršiki, katero so na Friškovcu ob glavo dejali«, je pri ljudeh zbujala sočutje. Sedemnajstletna Uršika, »najlepše deklice pod šempeterskim zvonom«, ki je zanosila s hlapcem Jurjem, je svojega novorojenega sina umorila, »boječ se tedanjih strogih cerkvenih kaznij«: po glavni nedeljski maši je morala nezakonska mati namreč bosa stati pred vrati šempeterske cerkve, ostrižena, z dojenčkom v naročju in z gorečo svečo v rokah, izpostavljena javnemu zasramovanju in udarcem s palico (Podkrajšek 1895: 517). Medtem ko so usmrtnice kot »spektakli groze« (Studen 2004: 72) večinoma sprožale v ljudeh privoščljivost, je

Urškina smrt izzvala sočutje: »Ves narod je jokal na glas, ko so vedli krasno obsojenko venkaj na Friškovec v smrt, ter prosil milosti« (Podkrajšek 1895: 516–517).

Urškina zgodba je v širšem okolju sprožila nasprotujoča si odziva, kar se kaže tudi v pesemskih variantah: variante, ki se začenjajo z »Nekaj novega sem zvedel«, njeno usodo razglašajo kot novico, ki jo je pevec lahko tržil, in kot svarilni zgled, medtem ko so variante, ki Urško neposredno nagovarjajo, izraz sočutja do mladega dekleta, ki je v stiski umorilo novorojenčka. Tudi te variante so se hitro širile, saj jih je Stanko Vraz na Štajerskem zapisal že pred letom 1839 (SLP 5. 2007: 714), ena je bila pred 1. svetovno vojno zapisana celo v Prekmurju (nav. delo : 729–730). Variante, ki se z začetkom »Nekaj novega sem zvedel« ali pa z omembo »novih cajteng« osredotočajo na novico, so bile znane v večini slovenskih pokrajin – na Štajerskem, Gorenjskem, Dolenjskem, v Beli krajini, na Notranjskem (prim. Kumer 1990: 403) in na Primorskem (nav. delo: 738–741). Različice, v katerih je izraženo sočutje, pa so bile razširjene predvsem v osrednjeslovenskem območju, od Tuhinjske doline do Iga, torej tam, kjer so imeli ljudje z dogodki v Ljubljani več neposrednih stikov:

1. Kaj je tebi, mlada Urška,
kaj je tebi, deklica?
al' boli te glav'ca tvoja,
al' te trese mrzlica?	5. »Jest sem že vezil' prejela
k' sem vmorila sineka,
k' sm za planke ga zakopala
za planké žrjavove!«
2. »Ne boli me glav'ca moja,
me ne trese mrzlica,
pa boli me srce moje,
k' sem vmorila sineka.	6. Urško frajmanu 'zročijo
de je za obesit' j'ma.
Frajman je pa Urško vprašov:
»Hočeš moja frava bit'?
3. Za planké ga zakopala,
za planké žrjavove,
lepo sem imé mu dala
lub'ga svet'ga Jakopa!«	7. Če ti bodeš moja frava,
pa ne boš obešena!«
»Ko b'jest tvoja frava bila,
bila bi frdamana.
4. Mat ji pa vezil' prinese
glih na svete Uršle dan;
Urška pa vezilo vzame,
in ga mater' nazaj da:	8. Rajši hočem smrt storiti,
bom z Jezusom večerjala!«
(GNI OSNP 3927)

Sočutje do Urške, ki je v stiski umorila otroka, se je ohranjalo kljub siceršnji moralni obsodbi detomora in kljub verovanju v *movje, mavje, navje*, v navzočnost duš nerojenih oziroma nekrščenih otrok: ljudje so verjeli, da te duše v podobi ptičev letajo po zraku, v iskanju odrešitve oziroma krsta velikokrat ponoči pridejo med bivališča, pri tem pa žvižgajo in javkajo. V primestnem okolju so bile ob koncu 18. stoletja nesrečne usode posameznikov veliko bolj odmevne kot to verovanje, le Friškovcu so se ljudje ponoči vedno izogibali.

»NA NOVO JE IZŠLO VELIKO PODOB« – VLOGA LETAKOV IN DRUGIH DROBNIH TISKOV PRI ŠIRJENJU PESEMSKIH SPOROČIL

V nizu različnih načinov obveščanja so letaki pomenili pomembno novost, ob njih pa so se ohranjali starejši nosilci sporočil. Na določene dogodke in nevarnosti so ljudi opozarjala **znamenja ob poteh**, ki so pripovedovala o raznih nesrečah, včasih pa so bila opremljena tudi s pisnimi sporočili: na Ljubelju je bil na primer ob sliki ponesrečenca, ki je padel s skale, napis: »Dol padel, ubil, smrt sturil, plaz zasul« (Gaber 1937: 183).

Namen teh upodobitev in zapisov na lesenih tablah je bil, da bi se ljudje ponesrečencev spomnili v molitvi. Tabla na eni izmed rateških hiš je na primer spominjala na smrt treh gospodarjev, ki jih je marca leta 1853 zasul snežni plaz. Poleg zavetnikov ponesrečencev je bilo na njej upodobljeno reševanje izpod plazu, ob slikah pa je bil napis, ki je vabil k molitvi za rajne: »Skosi nadloge tega šivljenja smo poklizani od Gospoda; kir on nam pravi: Pridite vi brumni inu svesti hlapci v šivlejne moje, kir jest vam imam še od vekoma perpraulenu. Tudi usi memgredioči Bratje inu Sestre prosimo mi vas: molite ino prosite Gospoda sa nas, tudi bomo sa vse vas. / Tukaj so bli nesrečni Janes Petric, Janes Kavalar inu Peter Benet ta 2. dan Sušca 1853.« (Jeršin 2016)

Pomembna sporočila o ozdravljenjih in drugih »doseženih milostih in dobrotah [...], o napadih Turkov in roparjev, o požarih in povodnjih, o hudih urah s strelo in o viharjih na morju, o kugi in lakoti ter o šibi potresa« so bile **votivne podobe** (Gaber 1937: 183). Med posebno zanimivimi sta bili bakrena

plošča o bitki pri Sisku in votivna slika v cerkvi na Bregu pri Kranju iz leta 1717 z upodobitvijo procesije, ob kateri so se ljudje zaobljubili, da ne bodo nikoli več plesali. Pomembna pričevanja so posredovale tudi freske v nekaterih cerkvah in čebelnjaki po deželi. Čebelnjak oziroma *uljnjak* je bil »nabožen in poučen, a tudi vesel in hudomušen ter šaljiv ilustriran list« in je bil pravi predhodnik »listov s podobami« (nav. delo: 183–184).

Poleg raznih tiskanih podob, ki so jih omogočili »reliefni ali izbočeni kovinorezi«, lesorezi in »testeni tisk«, je pred iznajdbo tiska s premičnimi črkami razmnoževanje krajših besedil – imen in molitvic – omogočal »**tisk s plohom**«, torej tisk z nepremičnimi, v desko vrezanimi črkami. Tako so bile tiskane predvsem apokrifne molitve za izganjanje hudiča in molitve »zoper coprnice in hudičeve izkušnje«, zoper strelo, strup, razbojnike in druge nesreče, in sicer v latinskem, nemškem ali slovenskem jeziku. Nekatere so bile namenjene zaužitju in so bile tiskane kot podobice za požiranje, saj naj bi učinkovale predvsem v človeški notranjosti, posamezne pa so izdelovali tudi iz platna, jih premazali z lahko gorljivimi snovmi in jih posuli z dišečimi semeni in s kadilom, da so se ljudje z njimi lahko pokadili. »Tisk s plohom« se je zelo dolgo ohranil pri »porcijunkulskih listkih«, povezanih s porcijunkulskimi odpustki, oziroma pri »hišnih žegnih«, ki so jih ljudje prinašali z romanj. (Gaber 1937: 185) Vrednost teh tiskov ni bila le v sporočilu, ki so ga prenašali, temveč v duhovni moči, ki so jo ljudje čutili v njih.

V nasprotju s tem so letaki prenašali le sporočila, ki so se v nekaterih primerih ohranila kot pesemske pripovedi. **Pričevanja o letakih** na Slovenskem so razmeroma skromna. Njihova materialna vrednost je bila v času nakupa zelo nizka, kar označuje izraz *pogrošni tisk*: pesemski letak je namreč veljal pet krajcarjev (Suchy 1928: 92–93), torej en groš. Ker so bili poceni, so jih ljudje hranili le, dokler so bili zanje zanimivi. Pogosteje so hranili letake s posebno duhovno vrednostjo, pa še te so vstavljali v knjige, predvsem v molitvenike, kjer so se redko obdržali. Poleg tega so bili letaki težje opazni za raziskovalce, raziskovalcem ljudske pesmi pa se niso zdeli pomembni, saj to gradivo ni bilo razpoznano ne kot ljudsko in ne kot izraz umetniških hotenj. Redki ohranjeni letaki, dokazi o natisih nekaterih pesmi na letakih in izrazi »nove cajtenge« v nekaterih pesmih pa kljub temu dokazujejo pomen letakov tudi na Slovenskem.

Vsebina letakov je bila raznovrstna.⁴⁸ Poleg takšnih z nabožno vsebino (Smolik 1963; Pregelj 2018: 172) so na letakih širili obvestila, bodisi kot oglase za razne tiske kot oblastvene odloke, slavlilna besedila, nekatera obvestila o posebnih dogodkih, na primer poročilo o turškem obleganju in zavzetju Metlike leta 1578 (Reisp 2001: 35). Med njimi ima posebno mesto pesemski letak o lizbonskem potresu leta 1755 (Gspan 1978: 171). Z letaki so širili različna propagandna sporočila, kot na primer pesmi za mobilizacijo vojakov, slavlilna, vzgojna in priložnostna besedila in novičarska poročila.

Upesnjene zgodbe o umorih in o posledicah hudodelstev, imenovane moritatati, so bile novičarska sporočila, ki so nakazovala množično produkcijo oziroma tisk za prodajo. Ta tisk s predstavami o ljudskih pesmih dolgo ni bil združljiv. Pesmi o umorih oziroma letake z njihovo vsebino so razširjali sejmarski pevci, imenovani *moritatlerji* oziroma *benkelzengerji*, »potujoči krošnjariji in glumačiči« (Cevc 1962: 131). Ti so po sejmih »razpečavali« tudi druge »novice s prizori nenavadnih dogodkov, prikazni, hudodelstev« (prav tam).

Na sejmih so vznemirljive zgodbe prikazovali tudi s **kukalci**, omaricami, kjer so se skozi kukala in stereoskope dokaj plastično videle slike raznih krajev in dogodkov. Takšna kukalca so imeli tudi premožnejši po domovih. Kukala so se večala in so segla vse do t. i. panoram in »panoptikov« z voščenimi in celo premičnimi figurami. Ob slikah je bila potrebna razlaga, ki je dopolnjevala vizualno predstavitev novic. (Gaber 1937: 193)

Prav posebno predstavitev novic pa so na sejmih ali na drugih zbirališčih omogočale **upodobitve zgodb na velikih platnih**, s katerimi so pevci dopolnjevali pesmi z vznemirljivo vsebino: množici, ki je poslušala pevca, so podobe olajševale razumevanje in krepile učinek zgodbe. Da so tudi pri nas na sejmih petje takšnih zgodb spremljali s kazanjem slik na tablah, dokazujejo zapisi iz časa med obema vojnama (Funtek 1922: 710; Suchy 1928: 92–93; Cerar 1930: 109–110). Spomin na povezovanje »petih novin« z »novinami v podobi« je bil navzoč tudi ob prvi razstavi slovenskega novinarstva: »Prej omenjeni pevci moritatomov so množici gledalcev tudi kazali na velika platna naslikane podobe s prizori petih pesmi« (Gaber 1937: 183). Kot kaže slika zgodbe svetega Primoža in Felicijana iz cerkve svetega Primoža nad Kamnikom, pa so podobne upodobitve najverjetneje spremljale tudi petje zgodb ob velikih cerkvenih shodih.

⁴⁸ Na njihovo vsebinsko raznolikost kaže klasifikacija Barbare Pregelj (2018: 169–179).

Zgodbe, predstavljene s pesmijo, so trajneje ohranjali letaki. Preprostim ljudem v manjših mestih in podeželskim obiskovalcem sejmov so bile upodobitve na letakih razmeroma dostopne. Letak, tiskan na enem listu, so imenovali *samec* (Kotnik 1952: 100), pogosto pa so kot oznako za novičarski letak uporabljali kar nemško besedo »Flugblatt« (Cevc 1962: 131). Ohranjeni letaki opozarjajo na zgodnjo povezanost širjenja pesemskih sporočil z letaki, hkrati pa na pomen drobnih tiskov tudi med Slovenci.

Upodobitve oziroma ubeseditve grozljivih in nenavadnih dogodkov na letakih niso bile namenjene sami predstavitvi zgodbe, temveč so bile primer, ilustracija določenih zgledov in načel (Cheesman 1994: 11), zaključevale pa so se z moralnim naukom (nav. delo: 14). Ob tem so bili letaki izpostavljeni hitremu pozabljanju: upesnjene zgodbe, natisnjene na letakih, so ob naslednjem sejmu zamenjale nove, ki so prinašale aktualne novice iz »črne kronike«.

Tako kot so sporočila s Slovenskega pošiljali v druge dežele, predvsem vesti o dogajanju na Turškem, tako so bile na slovenskem trgu na voljo **publikacije, natisnjene drugod**. Leta 1725 je bila v Augsburgu natisnjena *Nova Crainska Practica, Na lejtu 1726*, prva po Trubarjevem koledarju za leto 1557. Odtlej je pratika izhajala vsako leto pri raznih ljubljanskih tiskarjih (Gaber 1937: 194). Včasih pa so drugod vnovič izšla sporočila s slovenskega območja: letak Krištofa iz Čedadada z opisom nenavadnega prizora na nebu, ki so ga januarja leta 1664 pri Vrhniki doživeli očetje kapucini, je izšel tudi v Nürnbergu (Reisp 2001: 53–58).

Nekateri tiski so močno vplivali na prenašanje določenih besedil: *Duhouna branua*, leta 1740 tiskana v Kölnu (Pukl 2013: 235), oziroma *Duhovna bramba*, ki je bila okrog leta 1810 tiskana v Mainzu, je vsebovala »hasnovitne žegne ino molitve« (Duhovna ok. 1810), v slovenski knjižici za obred bolniškega maziljenja, leta 1749 tiskani v Benetkah, pa se je ohranil tudi zapis pesmi *Božja muč se bo srdila* (Smolik 1963: 21). Potrebe po tisku so bile povezane tudi s čaščenjem svetnikov: o božji poti na Veseli gori pri Št. Rupertu je v katehetski biblioteki jezuitskega reda na Dunaju leta 1745 izšel letak, podoben letakom iz 16. stoletja, podobni letaki in drugi drobni tiski pa so bili v tem času natisnjeni tudi v Ljubljani, Trstu, Gorici in Gradcu (Gaber 1937: 218–220).

V slovenske dežele so kramarji, **guzirji**⁴⁹ iz Nadiških dolin, vsaj od leta 1750 prinašali tiske podjetja Remondini, ki je delovalo v kraju Bassano del Grappa,

⁴⁹ Izraz izhaja iz nemške besede »hausieren«, ki označuje prodajo izdelkov po hišah. Prvotni pomen je poimenovanju dala nemška beseda »das Haus«, hiša.

in razno blago avstrijskih proizvajalcev. Od jeseni do začetka pomladi, ko je bilo na kmetijah najmanj dela, so se moški odpravljali na Balkan ter v Srednjo in Vzhodno Evropo prodajat knjige, tiskovine, tapetni papir in drobne okrasne predmete avstrijskih proizvajalcev. Leta 1781 je bilo devetintrideset vodij prodaje, ki so prejemale predujem za potovalne stroške, carino, potne liste in zajetno količino blaga, večinoma več kot tri tisoč enot, in se zavezali, da bodo ob vrnitvi poravnali račun od prodanega in neprodanega blaga. Zanje so s svojim premoženjem jamčili porotniki, ki so ob navzočnosti zastopnikov ali pooblaščenec dobaviteljev podpisali notarske pogodbe. (Zanini 2009: 69) Za pôrok so bile večinoma ženske, ki so morale odgovarjati za dolgove sorodnikov; ženske same niso bile med guzirji (nav. delo: 77, 79).

Vodjem prodaje so se pridružili kramarji, sorodniki in sovaščani. Med potjo so se čim bolj razpršili, da bi zajeli čim večje območje in se hkrati izognili medsebojni konkurenci. Od leta 1766 pa je v Špetru delovala podružnica, od koder so odpošiljali blago v Ljubljano, Zagreb, na Reko, v Pecs, Pešto in Bratislavo. Tovore so prevažali po cestah vzdolž Save, Drave, Donave in Tise, po vsej Ogrski, do Moravske, Galicije in Transilvanije (Zanini 2009: 69).

Možje so bili na teh poteh v stalni nevarnosti: od Slovencev iz Špetra, ki so hodili na pot kot potujoči prodajalci, guzirji, je med letoma 1790 in 1843 na tujem umrlo vsaj sto mož, pri čemer tisti, ki so umrli v pravoslavni ali muslimanski deželah, niso bili vključeni: nekateri so postali žrtve roparskih napadov, umirali so zaradi nesreč na poti, kot so bile utopitve, posamezniki pa so na poti obupali (nav. delo: 71–73).

V prvi polovici 19. stoletja so poti z izdelki iz te tiskarne proti severu vodile do Linza, Gradca, Dunaja, Bratislave in drugam, najprometnejša pot je vodila od slovenskih dežel do Banata in današnje Romunije, tretja pa je vodila proti Pecu do Budimpešte in Ukrajine (Zanini 2009: 72). Nabožne tiskovine so se nanašale na različna čaščenja, vezana na prostor od Amerike do »Moskovije«, prodajali pa so tudi slike iz »narobe sveta« in Indije Koromandije. Izdelki so bili tiskani v živopisanih barvah, hkrati pa so bili dovolj poceni. Vrednost tega blaga oziroma podob, »vrezanih v lesu, pomazanih in zapackanih z barvami ter vtisnjenih v tako imenovani odpadni papir«, je bila zelo nizka. (Nav. delo: 70)

Drobni tiski z novicami in drugimi vznemirljivimi zgodbami ali zgodbami zabavne vsebine so na Slovensko prihajali tudi s Češkega oziroma z Moravskega. Poleg nabožnih pesmi in svetniških legend so bile med temi tiski zabavne

pesemske zgodbe in parodije. Na prenos določenih vsebin preko letakov kaže na primer *Pesem o Adamu in Evi*. Pesem o stvarjanju prvega človeka, *Ked' Pán Boh v raji Adama stvoril*, je kot parodija duhovnih pesmi znana tudi iz slovaškega izročila (Droppová in Krekovičová 2010: 68–69). V slovenskih različicah je zgodba bolj razčlenjena in parodija jasnejša, saj se Adam dvakrat obrne na Boga: prvič, tako kot v slovaški varianti, z željo, naj mu ustvari žene iz vseh reber, drugič – čez nekaj časa – pa s prošnjo, naj mu rebro, iz katerega mu je ustvaril Evo, da nazaj. Takšna je tudi varianta iz Planine pri Sevnici:

1. Ko je ljubi Bog ta svet ustvaril,
z ribam, pticam ga je On obdaril,
postavil je še Adama vmes,
da bi bil svet popoln ves.
2. Ko drugi dan Bog Adama upraša,
kako se on v življenju kaj ponaša,
potoži žalosten mu mož Adam:
»Slabo zame, ker sem vedno sam.«
3. Bog Adamu pa hitro rad pomaga,
da spanec težki hitro ga premaga,
izdere rebra van mu iz strani,
glej, že Eva tu pred njim stoji.
4. Ko čez teden dni Bog Adama upraša,
kako se on z Evo kaj ponaša:
»Izderi Ti vsa rebra meni ven,
ustvari mnogo, mnogo takih žen.«
5. Ko čez nekaj časa Bog Adama spet upraša,
kako se on z Evo kaj ponaša,
potoži žalosten mu prav bridko
in mu razloži vse tako:
6. »Jaz pred ženo nimam nikdar mira,
ona se z mano noč in dan prepira,
posilem ona hlače če nosit,
saj do grla sem te Eve sit.

7. Posedala bi, dremala in spala,
namesto da bi kuhala, šivala in prala,
še zvečer, ko se k počitk podam,
še postlati si jaz moram sam.
8. Preljubi Bog me reši tega križa,
kaj mi pomaga sreča paradiža,
zato te prosim, usmiljeni Gospod,
deni rebro meni zopet not.
9. Nato nasmehne se Gospod in pravi:
»Saj ti verjamem, saj si že siv po glavi,
za pokoro moraš Evo ti imet,
z njo prav pridno množit grešni svet.« (GNI R 15.899)

Med zabavne vsebine so sodile odmevne upodobitve »narobe sveta«, v katerem so živali prevzemale človeške vloge oziroma sta bili v njih vlogi žrtve in lovca zamenjani (Till 1985: 72, 81), ali pa groteskne upodobitve, kot na primer lik fantastične ptice (nav. delo: 47), znan tudi na Zahodu (Cevc 1962: 121–127; Till 1985: 46). Na Slovenskem se je motivika »narobe sveta« na panjskih končnicah ustalila predvsem kot lovčev pogreb, odmeven tudi v pesemskem izročilu in na panjskih končnicah (Golež Kaučič 2002: 36–37; Golež Kaučič 2018: 319–327). Tudi pesem *Živalska svatba*, zelo razširjena v evropskem prostoru (Golež Kaučič 2002: 37), je znana kot besedna upodobitev »narobe sveta« (Droppová in Krekovičová 2010: 387–390). Na Slovenskem je motiv živalske svatbe dobil številne različice, vezane na različne živali (SNP 1. 1895–1898: 802–815). Petje teh pesmi kaže na godce kot prenašalce zabavnega izročila: godci so namreč skrbeli za zabavo na svatbah, te pesmi pa so ljudi zabavale, ne da bi prizadele koga od navzočih svatov.

Motivi »narobe sveta« in živalske svatbe opozarjajo na sorodnosti z izročilom ilustriranih letakov, slikanic, imenovanih *lubok*, ki so bili razširjeni predvsem v Rusiji (Stepanowna Sytowa 1984; Chuchvaha 2019) in v Ukrajini (Voloshenko 2019). Izraz *lubok* je najverjetneje povezan z lipovim ličjem, ki ga je bilo mogoče uporabiti za odtis motiva; v nekaterih delih Rusije pojem označuje lesene deščice, uporabljene za isti namen (Stepanowna Sytowa 1984: 6).

Na Slovenskem so – v nasprotju z »luboki« – poslikane lesene deščice uporabljali kot **panjske končnice**. Upodabljali so najrazličnejše motive – na panjskih končnicah jih je mogoče najti več kot šeststo –, motivika pa je izrazito figuralna

(Makarovič in Rogelj Škafar 2000: 28). V 18. in v prvi polovici 19. stoletja so na panjskih končnicah prevladovali nabožni motivi, med posvetnimi je bila zelo razširjena upodobitev Pegama in Lambergarja. Iz tega obdobja je motiv živali, ki nesejo lovca k pogrebu, znan kot nenavaden posvetni motiv; ta prizor sodi v evropsko skupino upodobitev, ki kažejo »narobe svet« (Makarovič in Rogelj Škafar 2000: 30; prim. Golež Kaučič 2002: 25–27), motiv pa je razumljen tudi kot opozorilo na etične razsežnosti ravnanja človeka z živalmi (Golež Kaučič 2018: 329). Prenos motiva, znanega v širšem evropskem prostoru, na panjsko končnico kaže tudi upodobitev mrtvaške ptice. Prav tisk tega motiva na letaku kaže na neposredni vpliv letakov na poslikavo panjskih končnic (prim. Cevc 1962: 128–131).

Na panjske končnice pa so prešli celo motivi iz knjižnih objav, kot je bila zgodba o sveti Genovefi. Zgodba je kot prevod iz nemščine, ki ga pripisujejo Pavlu Knoblu, leta 1801 izšla v knjižici z naslovom *Ena lepa, lubezniva inu branja vredna historia od Grafnje Genofefe* (Glonar 1928). Panjske končnice so tako dopolnjevale ponudbo, ki jo je nudil tisk, in krepile prenašanje sporočil pripovednih pesmi in nekaterih tiskanih zgodb.

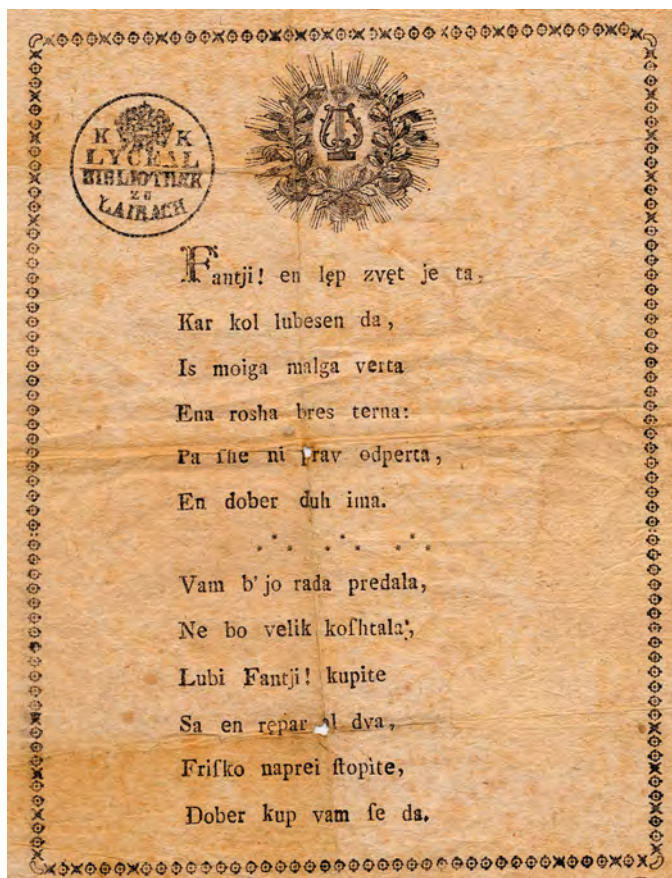
Likovne upodobitve so torej lahko spremljale tiskana besedila, lahko pa so tiskana besedila v likovna sporočila, predvsem na panjske končnice, prešla pozneje. S tem prenosom so bila lažje dostopna nepismenim, hkrati pa so bila trajnejša in cenejša.

Tisk je na Slovenskem vnovič postal pomembnejši ob koncu 17. stoletja. Od leta 1678 je v Ljubljani delovalo odlično tiskarsko in knjigotrško podjetje Janeza Krstnika Mayrja iz Salzburga (Reisp 2001: 90). Podjetje je prevzel njegov sin Jožef; njegova vdova,⁵⁰ Ana Barbara Mayr, je natisnila zadnje tri zvezke pridig Janeza Svetokriškega; prva dva sta bila natisnjena v Benetkah (Dular 2009: 402). Mayrjeva tiskarna je s prodajo in porokami prišla v roke Jožefa Blasnika (več Grum 2017).

Na prelomu 18. in 19. stoletja so v Ljubljani delovale tri tiskarne, dvajset let pozneje pa štiri (Dular 2009: 402). V 18. stoletju je bil tudi na Slovenskem **razcvet tiska letakov**, poleg tiska molitvenikov in pesmaric, in sicer predvsem letakov verske vsebine. Natisnjena pesemska besedila so v skladu z rekatolizacijskimi prizadevanji svarila pred grehom, klicala k pokori in kazala pot k posmrtni sreči,

⁵⁰ Tiskarji so zaradi dela s svinčenimi črkami umirali mladi (Dular 2009: 402).

Linhartovo pesem
Fantji! En lep cvet je ta
so 8. februarja 1791
recitirali pri bene-
fici predstavi igralka
Deimljerjeve. (*Fantji!*
En lep cvet je ta. NUK)

velikokrat tudi v povezavi z zgledi svetnikov in z bratovščinami (Smolik 1963: 17–63) ali celo z naravnimi nesrečami, kot je bil lizbonski potres.

Pomembna obvestila so posamičnim župnijam prinašala tudi uradna sporočila škofov, *pastirski listi*. Po vsej Avstriji in v drugih delih Evrope je poseben odziv doživel pastirski list škofa Karla Janeza Herbersteina, v katerem se je škof zavzel za reforme cesarja Jožefa II. Pomembna uradna sporočila, tiskana na letakih, pa so bila obvestila o zločinih, sodbah in usmrnitvah. V 18. stoletju so bili ti letaki napisani v nemščini, v času francoske Ilirije pa so o usodi rokovnjačev ljudi obveščali že slovenski letaki. (Gaber 1937: 223)

Poleg teh letakov so tudi v Ljubljani skrivaj tiskali bakroreze spotakljive vsebine: leta 1798 so v stanovanju bakrorezca Weimanna v Trnovem našli »razen 74 skrajno umazanih in nespodobnih bakrorezov tudi še 65 plošč za take podobe«.

Tiskar se je izgovarjal, da je te podobe prodajal »v stiski za življenje«, in sicer »le resnim možem, večinoma vojakom«. (Mal 1957: 41)

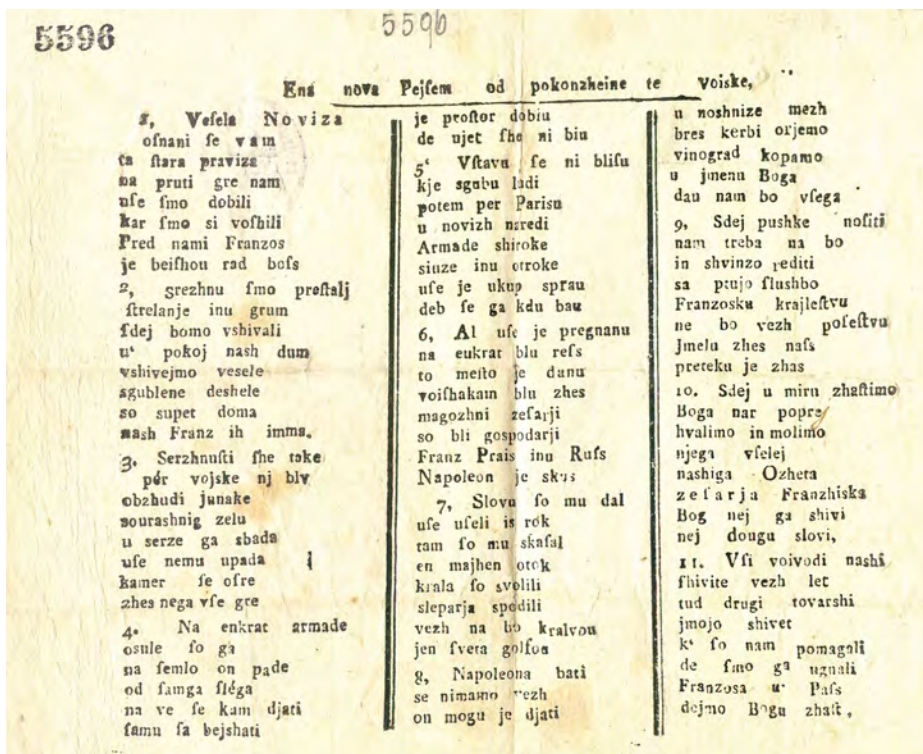
Objavljanje letakov je bilo povezano tudi s posamičnimi predstavami, in sicer kot njihova napoved ali pa kot tisk pomembne vsebine v njih. Nekateri ustvarjalci so bili pomembne osebnosti. Tako se je pri benefični predstavi igralka Deimlerjeve 8. februarja 1791 deklamirala Linhartova pesem *Fantji! En lep cvet je ta*, ki so jo širili tudi s tiskanimi letaki (Kidrič 1929–1938: 268).

V drobni tisk so sodile še **druge objave**: tiskarna Rozalije Eger je na primer tiskala letake in vabila na gledališke predstave, uradna obvestila upravnih organov, novoletna voščila, govore in slavnostne pesmi (Dular 2009: 409). Izum litografije, tehnike prenosa slik preko kamna, je v prvi polovici 19. stoletja omogočil, da so bile knjige opremljene z več ilustracijami, naraslo pa je število glasbenih tiskov. Leta 1832 so postopek litografije začeli uporabljati tudi v Ljubljani (nav. delo: 404). Tiskarna Rozalije Eger je številne drobne enostranske tiske oddala kot obvezni izvod tedanji Licejski knjižnici (nav. delo: 409).

Živahna tiskarska dejavnost, značilna za obdobje od konca 18. stoletja naprej, in tisk letakov sta se vsebinsko opirala na številne državno pomembne dogodke ali novice: poleg letakov z oblastvenimi odloki so novice ljudem prinašali pesemski letaki o vojskah, o koncu vojn in drugih dogodkih, izjemoma pa tudi o izidu pomembnega dela. Tako je 10. februarja leta 1806 v Ljubljani izšel nemško-slovenski knjigotrški prospekt, ki je poročal o izidu Vodnikove zbirke *Pesme za pokušino*. (Reisp 2001: 170–178) Razglas navaja, kje so bile pesmi že objavljene, hkrati pa nakazuje način ponarodevanja: »Oznanilo. Slovenci! Te dni so bile natisnene pesme za pokušino. Več let ste eno po drugi brali v kalendrih, pratikah inu novicah. One so vam bile všeč, nekitirim ste vižo naredili, inu ste nje radi peli.« (Nav. delo: 173)

Te novice pa so kmalu zamenjale pesmi o Napoleonovih vojskah. Stereotipna podoba Francozov, kot jo je moč prepoznati v večini teh pesmi, je nasledek protifrancoske propagande, oprte tudi na tiste odmeve francoske revolucije, ki so omenjali protiversko naravnost revolucionarjev. Versko nasprotovanje je Francoze v ljudskih predstavah namreč močno približalo Turkom: Francoz je zamenjal prejšnjo podobo nevernika. (SNP 4. 1908–1924: 194)

S pesmimi so se v tem času širile vesti o pripravah na vojaške spopade, o poteku vojn in izidu spopadov. Te pesmi so bile namenjene obveščanju, številne vojaške pesmi, iz katerih je jasno razvidno, da so zložene po naročilu, pa so bile

Ena nova Pejsem od pokončneine te Voiske, tisknjena na enostransko tiskanem letaku, samcu, je bila namenjena obveščanju o zmagi nad Napoleonom. (Narodni muzej Slovenije, 5596)

8923 8659
706 0

Pesem od Napoleona.
1808.
(iz Gorizice pri Ivanu na Gorenjskem.)

1. Ve-se-la no-vi-ca o-znani se vam,
Ta sta-va pra-vi-ca Pa-proti gre nam.
Povr vse smo do-li-li, Kar kol' smo se-le-li-
Pred nami ta Francos je bešov rad bos.

Pesem od Napoleona, kot jo je zapela Neža Pirc. (GNI OSNP 8923)

Pevka Neža Pirc z Goričice pri Ihanu je ohranjala družinsko godčevsko izročilo, v katerem se je ustalilo tudi nekdanje pesemsko obveščanje, vključno s pesmijo o zmagi nad Napoleonom. (Neža Pirc z otroki v začetku 20. stoletja; izvirnik hrani Neža Vozel)

namenjene spodbujanju vojakov; protifrancoska propaganda in spodbujanje avstrijskega patriotizma sta se naslonila tudi na pesem kot izredno učinkovito sredstvo za širjenje idej. Na to med drugim opozarjata ohranjeni letak s pesmijo *Nova Brambovska pesem na zveste Gorence 1809* (Kotnik 1906: 91) in *Pesim Krajnskih Brambovcov per Banderskimu Žegnanji v' Lublani* (Pregelj 2018: 176).

S patentom, izdanim 8. junija leta 1808, je bila namreč ustanovljena deželna bramba, namenjena obrambi pred francosko vojsko. Brambovci so bili pripadniki prostovoljnih avstrijskih vojaških enot, ki so bile slabo oborožene, slabo izurjene in le delno uniformirane. Oblast je na njihovo moralo skušala vplivati z uporabo slovenskega jezika in s prepevanjem slovenskih vojaških pesmi (Granda 1987). Čeprav je na Slovenskem – tako kot drugod po Evropi – vladal strah pred Francozi, je ustanovitev deželne brambe sprožila odpor proti obstoječi oblasti. Ta odpor, predvsem upor proti prisilnemu lovu brambovcev, je imel svoj odzivi tudi v pesmih (SNP 4. 1908–1923: 34; prim. Kumer 1957: 17).

Še večji odmev so imele pesmi o zmagi nad Napoleonom. Dve od njih sta se po naključju ohranili tudi na letakih. Za prvo pesem, na letaku natisnjeno z naslovom *Ena nova Pejsem od pokončetine te Voiske*, je iz poznejšega zapisa iz Goričice pri Ihanu razvidno, da se je z objavo na letaku širila tudi med preprosto prebivalstvo. Pesem se je več kot stoletje ohranila skoraj nespremenjena. (Kumer 1976: 122–123).

Pri pesmi *Vesela novica oznani se vam*, ob zapisu leta 1910 poimenovani *Pesem od Napoleona*, je na koncu ob podatkih o zapisovalcu in pevki pripis: »Zapisal melodijo in besede prepisal Franc Kramar. Pela Neža Pirc žena. Besede iz neke stare zbirke« (GNI OSNP 8923). Pevka Neža Pirc, p. d. Štučkova Neža, je bila iz družine, ki je živela od pletenja slamnatih kit, prodaje slamnikov in godčevstva. Štučkovi z Goričice pri Ihanu so bili godci, znani po širšem območju med Ihanom in Kamnikom. Godčevstvo se je prenašalo iz roda v rod, v starem kovčku pa so hranili različne pesmi. Da je bil med njimi tudi letak *Ena nova Pejsem od pokončetine te Voiske* ali pa vsaj prepis tega letaka, kaže besedilo pesmi, ki jo je zapela pevka: besedilo namreč le malenkostno odstopa od objave na letaku, na primer z vključitvijo zdravice v 10. kitici in z domačim poimenovanjem cesarja:

Le v miru živimo,
Boga nar poprej
hvalimo, in pimo
zdravico vsi zdej!
Našega očeta,
cesarja Franceta,
Boh ga nej živi,
nej dovgo slavi! (GNI OSNP 8923)

Novica o zmagi nad Napoleonom je torej med ljudi prišla s pesmijo, pripisano tudi Pavlu Knoblu (Narodni muzej Slovenije, letak 5596), prenašalci pa so bili v tem primeru godci. V ustni izvedbi se je pesem zaključila z besedo »amen«. Kot kaže sprememba v besedilu 10. kitice, so bili pomembni prostori širjenja pesemskih letakov poleg trgov in ulic tudi gostilne. To še jasneje kaže druga pesem iz tega časa, natisnjena na letaku (Klobčar M. 2016a: 38–39), ki je nazdravljala zmagi nad Napoleonom.

Notervzetje Mesta Pariza,
Inu cele Francozouske Dužela.
Na 31. Malitraven v' Lettu 1814

1. Natoči ga, povzdigni ga, en glažik zrelega vinca,
do kraja sprazni ga;
naš brat ni ta, sovražimo ga, ktir nima v' serc veselja,
na dan tegá praznika.
2. Končano je, dognano je, junaških Nemcom mašvanje,
obluba je spolnena;
na tlih leži, in' milo ječi, Francoskiga Lintverna jeza,
sramota pevernena je.
3. Sanjali so, kričali so, gospodje bit celiga sveta,
golfali so cel svet;
al zdej bežé, v' soj dom hité, in' dajo na zadne žovnirjam
estrajharskim v' róke Pariz.
4. Mogočni Pariz, prevzetni Pariz, premagajo nemške armade,
ponižno se more vdat;
tam žvižgajo, tam vukajo, in' plešejo polni veselja,
de vdarjen je Bonapart.
5. Veselje za nas, čast vsoka za res, prepevajo nemški junaki,
kralestvo Francosko je preč;
golfali so nas, vojskval' se čez nas, al zdej so v'naši oblasti,
cesarja nimajo več.
6. Le pimo ga, nastávimo ga, spraznimo en glažik za drugim,
Franc Cesar naj dolgo živi;

in Shvarzenberg, junaški vojšak, ta prvi cele armade,
njegova čast vselej slovi.

7. Moskvitarski Car, premagan nigdar, in' cela njegova armada;
in' Wilhelm, Prejzovski kral;
tud' Bliher vojšak, in' vsaki kozak, nej bodo veseli, in srečni,
na zdravje njih more pit' vsak'.
8. Še pimo en glaž, dost' stril' so za nas, Princ Wirtenberg, Parski Graf Wreda,
in' General Lihtenstein spet;
nej dolgo živé, nej se veselé, k' so vergli iz trona Tirana,
rešili od njega cel svet.
9. O Bog! Dej moč, in' pámeti luč, skup' sklenenim serčnim vojšakam,
Cesarju Francu nar pret;
njih čast, njih ime, kir tolko slové, ostane na večno v' spomino,
dokler končan bo svet.

Composita, & cantata Camnicii die 24. Aprilis 1814. (NUK GS I 7693)

Nekatera daljša vzgojno naravnana ali poučna sporočila so se širila tudi s **knjižnimi objavami**. Duhovnik, vzgojitelj, literarni in glasbeni ustvarjalec Leopold Volkmer se je v knjižici *Hvala kmetizhkega stana ino tobazhie trave v dveh pesmah sapoiena* oprl na izročilo oglašanja, kot so ga poznali tudi sejmarski pevci. V posvetilu je namreč zapisal: »Vsaka dobra Reč se sama hvali; pa ne vsaki spozna, da je dobra, či se njemi ne pove.« (Volkmer 1807)

Zelo jasno izražanje osebnih stališč do družbenega dogajanja, oprto na letake kot posrednike sporočil, so omogočali **paskvili**.⁵¹ Na ta pojav je s svojim zapisom o paskvilih, o pamfletih, ki so jih lepili v Ljubljani, opozoril poljski raziskovalec in zbiralec slovenskega pesemskega izročila Emil Korytko. V pismu staršem je 9. aprila 1837, torej dobra dva meseca po prihodu v Ljubljano, izpostavil družbenokritično pesništvo, ki je zaznamovalo javno življenje v Ljubljani:

⁵¹ Izraz paskvili izhaja iz italijanske tradicije. »Govoreči kip« Pasquino v Rimu je le eden od kipov, ki so v 16. stoletju nastali kot izraz vnovične urbanizacije tega mesta. Način njihovega »govora« so bili anonimni verzi, ki so jih meščani lepili na njihov podstavek ali okoliške zidove. Včasih so bili drug z drugim v dialogu, včasih so naslavljali svet nasploh. Sem so sodila tudi različna poročila, podobna časopisnim, ki so na opravljen način obravnavala neuradne novice, na primer o papeškem dvoru. (Satz in Wood 2009: 32) Po letu 1527 je Pasquino postal trobilo satiričnih komentarjev, uperjenih proti papeškim politikom, s čimer je izražal stare privilegije rimskega ljudstva (nav. delo: 33).

»V vsakem kraju vlada drugačna manija – tukaj je to paskvilomanija. Odkar sva prišla sem, je bilo že pet paskvilov na ženske in moške. Na novo je izšlo veliko podob.« (Korytko 1983: 48)

Navada, da »so po mestnih zidovih lepili pesmi s satirično vsebino na razne osebnosti« (Slodnjak 1971: 121–124, 121–124), je bila torej razširjena tudi v Ljubljani. Satirična ost je bila uperjena proti predstavnikom posvetne oblasti, na primer proti guvernerju in policijskemu direktorju (prav tam), ob tem pa tudi proti meščanom in njihovi morali (Kidrič 1933: 641–642). Prav iz tega časa se je ohranil primer takšne literature, in sicer Prešernova *Nebeška procesija* (Slodnjak 1971: 121–124). Gre za jasno izraženo obliko lokalne satire, v kateri se je France Prešeren odzval na »javno mnenje« o njegovem življenju, ki ga je imela »v evidenci tudi ljubljanska policija«. Nemoralnost, ki so jo očitali Prešernu, je Prešeren meščanom vračal s kritiko zabaviščnih središč, po letu 1835 zgrajenih ali obnovljenih v Ljubljani – zgraditve Kazine in Koloseja in obnovitve strelišča v Streliški ulici in gledališča na Kongresnem trgu. (Kidrič 1933: 641–643) Prešernova satira, upodobljena v procesiji »novih nebeščanov iz ljubljanske škofije pod vodstvom njenega prvega škofa Krištofa Lambergarja« (nav. delo: 642), je ob tem uperjena tudi proti moralni moči cerkvenih oblastnikov.

Za satiro, izrisano v Prešernovi *Nebeški procesiji*, je bilo »spričo ogabnih praktik ljubljanske cenzure v dobi absolutistične domišljavosti Franca I.« nemo-goče misliti na objavo pesmi v tisku (Kidrič 1933: 644), zato je Prešeren »sam [...] iskal drugih poti za popularizacijo Nebeške procesije«. Po pričevanju »dijaka« Ludovika Ravnikarja, študenta filozofije, je »pesnik prihajal v dijaško družbo, ki se je zbirala v gostilni pri 'malem cesarju' v šentpeterskem predmestju, ter jim prečital 'večkrat kako novejšo, jim še neznano pesem', n. pr. tudi Nebeško procesijo« (Ljubljanski zvon 1900: 875; nav. po Kidrič 1933: 644). Nekateri, kot na primer Anastasius Grün, pater Benvenut Crobath in Hieronim Ulrich, graščinski oskrbnik na Bledu, so pesem dobili neposredno od Prešerna.

Pesem se je sicer širila s prepisi; med drugim so jo prepisovali tudi frančiškani. Janez Trdina je o širjenju te Prešernove pesmi zapisal:

Ta pesem je romala v mnogih prepisih po vsej Ljubljani in nje okolici. Čitala se je skoro v vsaki hiši. V frančiškanski samostan jo je prinesel Prešernov prijatelj, pater Benvenut, in prepisali so si jo vsi patri. Isto tako tercijalke, ki so znale čitati. Moja sorodnica Ana, ki je tudi slovela za jako sveto, je kupila prepis 'Nebeške procesije' za en groš. (Derganc 1905: 588)

Prepis *Nebeške procesije* so hranili tudi v gostilni Pri Jurčku na Gradišču, kamor je Prešeren zahajal zaradi domače hčere Ane (Staroslav 1926: 43).

Za pisno širjenje pesmi in drugih besedil je bilo torej poleg tiskov zelo pomembno tudi **prepisovanje**, in sicer tako v mestih kot na podeželju, le da je bilo na podeželju do sredine 19. stoletja pismenih ljudi malo. Spomin na vaše pisarje, ki so skrbeli za lokalno izročilo, se je ohranil v Vipavski dolini. Prepisovalci so bili najbolj znani na Koroškem, kjer so jih imenovali bukovniki. Prepisovali so besedila z letakov in iz drugega drobnega tiska pa tudi iz knjig. Razlogi za prepisovanje so bili praktični, predvsem kot ohranjanje pridobljenih medicinskih, vremenskih in drugih znanj, eshatološki, ki so izvirali iz želje po pogledu v prihodnost, ljudskoliterarni, vezani predvsem na zgodbe, *historije*, bogoslužni, ki so vključevali molitve, pesmi in zagovore in druga predkrščanska besedila, in estetski, vezani na sodobno ustvarjalnost. Prepisovanje hkrati kaže na to, za katere stvari so se ljudje najbolj zanimali. (Kotnik 1952: 100)

V stik s pisano ali tiskano besedo so tako vse pogosteje prihajali tudi preprosti ljudje. Tisk pa je postal celo del njihovih najbolj osebnih obdarovanj. Na sejmih in cerkvenih shodih so namreč prodajalci **lectovih src** kupce razveseljevali z izdelki, ki so imeli vabljive ljubezenske ali hudomušne napise. Mladim so tako napisi na lectovih srcih včasih pomagali izraziti, kaj so čutili:

Me šiplje, me bode,
me glavca boli,
se ljubi perkaže,
bolezin meni.

Moja ljubca je zala
in dobrih ljudi,
ima lice rudeče,
na smeh se derži. (Napisi 1853)

Napisi z lectovih src so bili uporabni tudi za nagovore, kot so bile »kozje molitvice«, s katerimi so fantje zvečer pod okni deklet skušali doseči, da bi se okno odprlo:

Oj Mina, oj Mina!
Kaj zmerej mežiš,
saj vem, de me ljubiš,
če ravno ti spiš. (Napisi 1853)

Nekateri napisi z lectovih src so kot preprosti pesemski letaki prešli v ljudsko izročilo.

Med ljudmi pa so ostajale tudi pesmi, ki so se – z letaki ali brez njih – širile leta 1848. Pomembni dogodki tega časa so namreč zahtevali hitro obveščanje. Novica o revoluciji na Dunaju leta 1848 se je širila z letaki in hkrati tudi s petjem. Na obstoj letaka kaže prepis pesmi o odpravljenu tlake leta 1848:

<p>1. Ljub' kmetič, bod' vesel,
kar si letos prejel!
Bog ti je dal z nebes,
hval ga zares!</p> <p>2. En tavžent osemsto,
zimirkej si zvesto,
voseminštirideset,
piše se let!</p> <p>3. Vaš oče, cesar sam,
prav': »Jaz roko vam dam!
Kar vam moja milost stri,
vse obstoji!</p> <p>4. Je prišel z nebes
čez me svet Duh zares,
da je men dal to luč,
prit vam k pomoč!</p> <p>5. Tlaka ta je preč,
ne boš jo delal več,
kolko težav je blu,
vsmil se Bogú!</p> <p>6. Kdar truden ti nehaš,
svoj delo dokončaš,
naj tvoja žvinca leži,
počij se tud ti.«</p> <p>7. Tud kmetič ves plašân
je čakal noč in dan,</p> | <p>kdaj bo pod oknom vpú
valpet grdú.</p> <p>8. Hramce in zidance
mogli ste skazat vse,
desetnik ošabno stav,
k je vince jemav.</p> <p>9. Kmetič odzad stoji,
milo se mu to stri.
Je gledan biv še grdú,
usmil se Bogú!</p> <p>10. Oh, to je zdaj vse preč,
ne bode nikdar več!
Cesar obljudo stri,
on ne fali.</p> <p>11. Je cesar potente dav,
kdor zna, jih je prebrav:
kakor en oče skrbi
za kmečke ljudi.</p> <p>12. Še prav in govori:
Zaupaj men, kmetič ti!
Kdor t'kaj drugač pove,
vrjet se m' ne sme!</p> <p>13. Moj trden sklep je ta:
varvati kmetiča,
bodte tedaj mirni,
brez vse skrbi.</p> |
|--|---|

<p>14. Je cesar kakor zid,
ne da se sprebrnit,
kdor če po starem kopit,
dobil bo po r.</p> <p>15. Zdaj flintce pokajo,
gospoda pa jokajo,
k kmetič gre žiher frej
s flintco naprej.</p> <p>16. Gospod je hud čez tu;
kmet ne bo čas imu!
Namest da b na tlako šu,
zajčka bo vbu!</p> | <p>17. Tud kmet'ča veseli,
če on zajčka dobi,
mu seje pšenico, rž,
da zredi ga brž.</p> <p>18. Čast, hvala z naših ust
Bogú na Visokust,
ker je zdaj kmetič frej
od gospoda vselej.</p> <p>19. Zapoj zdaj, mož in fant:
živi cesar Ferdinand!
Daj mu Bog dolg živet
tukaj na svet! Amen.
(GNI OSNP 7268a)</p> |
|--|---|

Odpravljenje kmečke
tlake l. 1848. (GNI OSNP
7268b)

4268
7004

Odpravljenje kmečke tlake l. 1848.
1948.

Allegro. (iz Vinj na Lamerkeju.)

1. Lubi kmetič, bod' vesel, kjer si ta let,
prejari! Sam Bog L je dar za nas, kmeti pa stares,

2.
Tavišent in rosemsta,
Lamerkej prv zvesto,
Voseminštirdeset,
Pise se let.

Vinj na Gos.

Odbor za nabiranje
slovenskih narodnih pesmi.
Opomba. Pišite samo na prvo in tretjo stran!

Dolžina pesmi, pripomba »[p]repisal iz starega lista Franc Kramar« in doljenjsko narečje v tej varianti kažejo na tiskano predlogo, torej na letak. Jezikovna raven zapisa kaže na to, da je bil avtor najverjetneje organist – šolmošter. Tokrat je beseda »Amen« ohranjena v pisni varianti, kjer potrjuje miselni zaključek pesmi, medtem ko se je v različici te pesmi, ki jo je France Kramar leta 1910 zapisal v Vinjah pri Dolskem – zapela mu jo je nepismena Katarina Zupančič (GNI OSNP 7268)⁵² – ta zaključek ni ohranil.

Pomembni politični dogodki, kot je bila revolucija leta 1848, so sprožili več pesemskih odzivov in verjetno tudi tiske različnih letakov. Eno od pesmi, ki so se navezovale na revolucionarno leto 1848, *Pesem od leta 1848*, je zložil organist Franc Berlan. Pesem, tako kot prejšnja, prikazuje cesarja kot zaščitnika kmetovih pravic, zemljiške gospóde pa kot izkoriščevalce; ob tem posebej poudarja pravice, na novo dodeljene kmetom. Tudi iz Berlanove pesmi je razvidno, da so kmetje med drugim pričakovali, da bodo odslej lahko prosto lovili divjad (GNI OSNP 8929). Sanje o pravici do dobrin, ki si jih je lahko privoščila gospoda, pa so bile kratkotrajne: kmalu so jih namreč razblinile vesti, ki so se širile s časopisi.

⁵² Pesem je v Arhivu GNI shranjena pod isto številko kot prejšnji Kramarjev zapis.

»LE BERITE, BERITE, LUBI SLOVENCIM!« – ČASOPISI IN SPREMINJANJE PROMETA IN KOMUNIKACIJ

Izdajanje časopisja je že od konca 18. stoletja dobivalo vse pomembnejšo vlogo v sporočanju. Septembra leta 1707 je Janez Krstnik Mayr kot urednik, založnik in tiskar v Ljubljani izdal prvi pravi periodični časnik *Wochentliche Ordinari-Laybacher-Zeitungen*. Za naročila in distribucijo je v celoti skrbela pošta. (Dovič 2007: 54) Leto 1778 je zaznamoval začetek izdajanja časnika *Laibacher Zeitung*, ki mu je med drugim sledila oglasom namenjena priloga *Intelligenzblatt*, leta 1797 pa so začele izhajati tudi Vodnikove **Lublanske novice**. (Gaber 1937: 222–223)

Izdajanje Vodnikovih *Lublanskih novic* je v obveščanje o uradnih dogodkih prineslo pomembno spremembo, čeprav so časopise sprva širili tako kot prej obvestila na letakih (Dovič 2007: 54). *Lublanske novice* so na primer poročale o Napoleonovem postanku v Škofijski palači v Ljubljani 28. aprila leta 1797 in o njegovi poti v Trst (Reisp 2001: 153). Časnik je torej v širjenju uradnih obvestil prevzel vlogo, ki so jo imeli tiskani razglasi, hkrati pa se je distribucija soočala z enakimi problemi kot prej: »Ker so 27. dan Sušca cesarske pošte hoditi jenjale, inu od nikoder nič noviga zvedit nismo mogli; so tudi vse lublanske novice od 29. Sušca noter do dones zastale. Kar je dozdej zamudeniga, bomo zanaprej počasi namestili, inu popisali, kar se je tukej godilo.« (Lublanske, 19. 5. 1797: 1)

Hkrati pa je časnik nudil prostor drugim sporočilom, tudi pesemskim, s tem pa je omogočil nov način širjenja pesmi med ljudmi. Valentin Vodnik je tako za začetek leta 1797 v *Lublanskih novicah* objavil uvodno pesem, ki nakazuje

smisel objavljanja novic v časniku: s pesmijo je razložil, da je sit povpraševanja po novicah o sosedih in dogajanju po svetu in da bodo te vesti odslej prinašale *Lublanske novice*:

1. Je kaša zavrela,
se terga kej nit?
Moj sosed, kaj dela,
sim barat že sit.⁵³
2. Al vumnosti jmajo
po svejti kej več?
Al drujga kej znajo,
ko hruške sam peč?
3. Od tega Novice
Lublanske povdo;
za nov lejt potice
še take ni blo. (Lublanske, 4. 1. 1797: 1–2)

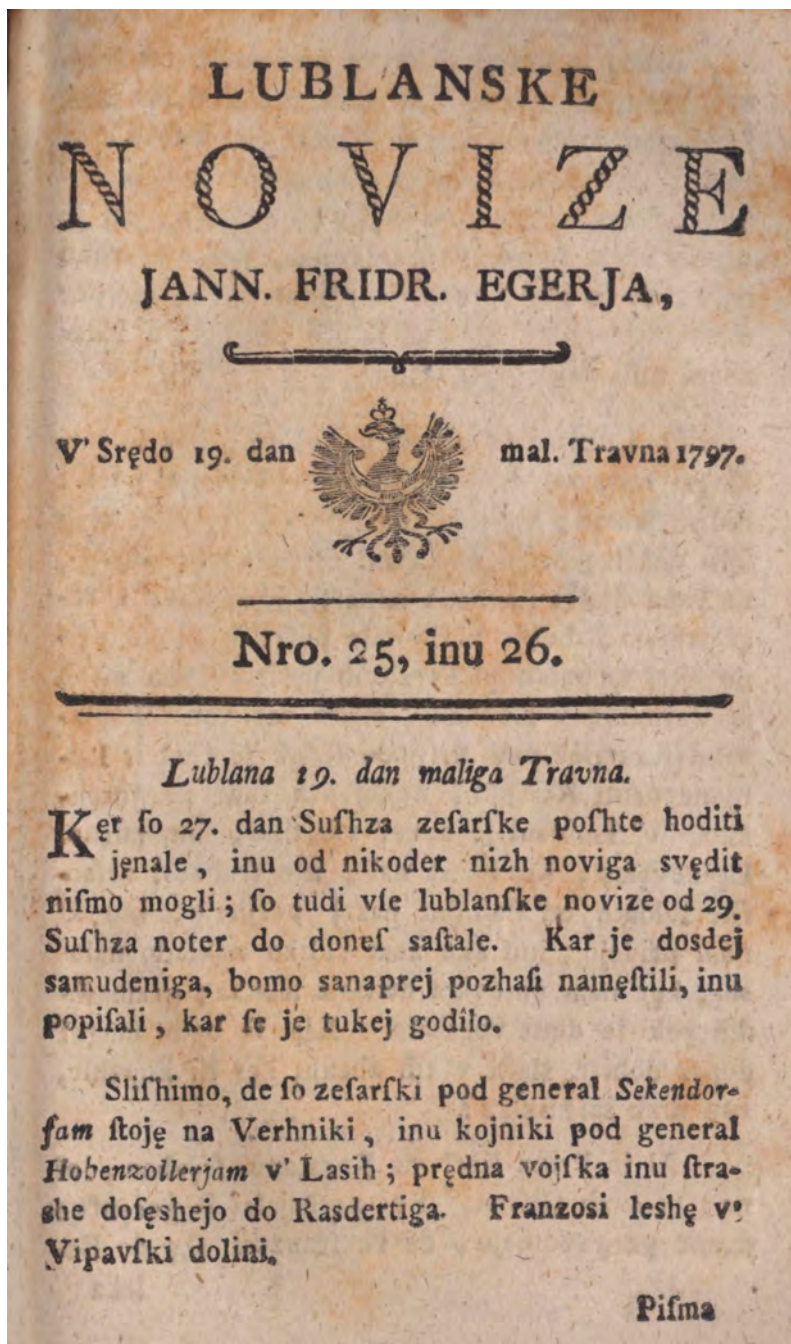
Objava v časniku je pesmi, tako kot dotlej objave na letakih in knjižne objave, omogočila ponarodevanje. V *Narodnih pesmih Koroških Slovencev* je bila tako pod številko 982 objavljena štirivrstičnica, zapisana v Lipalji vasi v Kanalski dolini:

Al pameti majo
pa sovda kaj več,
al drujga kaj znajo,
ko jabuka peč? (SNP 2. 1900–1803: 608/2532)

Ob nerazvitosti slovenskega meščanstva so bila jezikovna in narodnostna prizadevanja omejena le na ožji krog slovenskih preroditeljev, zato so po letu 1800 *Lublanske novice* zaradi premajhnega števila naročnikov prenehale izhajati (Reisp 2001: 165).

Po Vodnikovih *Novicah* vse do leta 1849, ko so izšle Bleiweisove ***Kmetijske in rokodelske novice***, ni bilo slovenskega časnika (Lapajne 1937), potem pa so bile *Novice* pet let edini slovenski list (nav. delo: 225–226). Njihovo širjenje med ljudmi je bilo postopno. Na slovenski periodični tisk so se namreč težko privadili celo nekateri intelektualci, kot je bil Janez Trdina: »'Novice' mene od kraja niso dosti veselile, nekaj radi novih črk, katere so se priporočale in uvajale, še

⁵³ Sem že sit spraševanja o tem.

Vodnikove *Lublanske novice* so v obveščanje prinesle pomembno spremembo. (Lublanske novice, 19. 4. 1797. NUK)

bolj pa radi mnogih besed, ki jih nisem razumel. Ali sčasoma sem se privadil i Husovim črkam i jeziku in sem komaj čakal, da jih dobim v roke.« (Derganc 1905: 591) Pregled naročnikov *Kmetijskih in rokodelskih novic* kaže na odziv različnih profesionalnih skupin: med njimi je bilo 605 duhovnikov, vključno s škofom, 149 kmetov, od tega 21 kmečkih županov, 55 obrtnikov, med katerimi je bilo 19 gostilničarjev, 31 državnih in deželnih uradnikov, 30 učiteljev, 24 graščakov, 15 graščinskih oskrbnikov, 14 študentov, 12 poštarjev in pismonoš, 11 zdravnikov, 9 cerkovnikov in organistov in 7 tovarnarjev (Gaber 1937: 225).

Obvezno šolstvo in opismenjevanje prebivalstva sta krepila pomen pisnega sporočanja in obveščanja, s tem pa se je večala tudi vloga **poštne službe**. Poštariji oziroma postiljoni, ki so skrbeli tudi za razširjanje časopisov, so morali biti »katoliški, zanesljivi ljudje«, oblast pa je zapovedovala, da jih drugi ljudje ne smejo zasramovati (Koblar 1893: 56–57). Leta 1830 je po ukazu cesarja Karla VI. ježna pošta s pismi zaradi tržaške trgovine potekala dvakrat tedensko. Na poti od Ljubljane do Trsta so zaradi težavne poti uredili nekatere nove odseke in poštne postaje, od Ljubljane do Vrhnike pa je promet še potekal po Ljubljani. (Nav. delo 1893: 58)

Skrb za varno potovanje postiljonov je vključevala tudi pomoč v posebnih razmerah: na Krasu je bila zaradi burje posebno nevarna pot čez Rebrnice, po dolgem klancu med Razdrtim in Šentvidom (današnjim Podnanosom) v Vipavski dolini, ki je bil težaven tudi za druge prevoznike: zaradi izredno dolgega spusta so se jim namreč pogosto trla kolesa. Če so imeli postiljoni srečo, so ob hudi burji za pot čez Rebrnice dobili štiri do šest držačev, ki so »pridrževali pošto«. (Trošt 1912: 100–101)

Prihoda poštnega voza so se vedno razveselili otroci, ki so se radi obešali na vozove. Postiljona, ki jim je dovoljeval to veselje, so si dobro zapomnili: »Zato tudi ni podil nikdar s pošto skozi vas. Mirno, počasi je vozil, da bi kateri vaških otročaje ne prišel po nerodnosti ali radovednosti pod kolesa. Po pet in več vaških paglavcev se mu je od zadaj obesilo na voz, da so se vlekli in peljali iz vasi do doma ali do šole ali pa zaradi onemoglih rok pocepali na cesto.« (Trošt 1912: 102)

V prenašanje sporočil in vesti s postiljoni se je sredi 19. stoletja vključila **železnica**. Gradnja železnice, s tem pa povsem nove možnosti potovanja in komunikacij, so časopisi spremljali že v času priprav. *Kmetijske in rokodelske novice* so poročanju o takšnih dogajanjih namenjale rubriko »Urno, kaj je novi-ga?«. O poteku del pri gradnji »železne ceste« pri Marburgu, Mariboru, kjer so

Postiljoni so ohranjali pomen starih prometnih poti, zato so ljudje njihovo ukinjanje marsikje obžalovali. (Naš postiljon. Zvonček 1912: 101)

med drugim gradili »182 sežnov dolgo podzemeljsko pot (Tunnel), in veliki most čez Dravo«, so med drugim zapisale:

Z podzemeljsko potjo ima vedno 810 delavcov opraviti, med katerimi jih 210 noč in dan v podzemeljskih jamah dela; de se pa delavci preveč ne obotavljajo in de delo urno od rok gre, se velki zemljomerec gosp. Bolce po dvakrat in clo po trikrat po noči v jamah prikazuje in jih k delu spodbada. Do zdaj je že 147 sežnov na imenovani podzemeljski poti dodelanih in celo delo bo na tem mestu do prihodnjiga mesca Rožnicveta dokončano. Ni tedaj prazna, kar smo že enkrat povedali, de se bodo prihodno jesen Dunajčani že do Celja po železni cesti pripeljali. (Novice, 22. 1. 1845: 16)

Tudi samo uvajanje železniškega prometa, ki je postopno izrinilo postiljone, se je naslanjalo na obveščanje s časopisi. *Kmetijskim in rokodelskim novicam*, ki so prinesle prispevek o železnici, so dodali ilustriran letak s Seelandovo upodobitvijo železnice, natisnjeno v Blasnikovi »kamnotiskarnici«, uredništvo pa je v prispevku poskušalo razbliniti strah pred novostjo:

Torej danes le to povemo, de iz podobe, ktero je gosp. Blaznik Novicam priložiti dal, bojo tisti bravci, kateri še železnice nikdar niso vidili, saj poverhni zapopadek dobili od hlapona ali ognjeniga konja, ki vse druge vozove za ljudi, blago in živino vleče. – Pred vozovi pa, kateri s puhom, ropotam in vriskam po železnici derčijo, se vidi podoba, kako se kmetu, ki tikoma železnice orje, konji splašijo, de mu uidejo in on na tla pade. Malar ni brez vzroka to prigodbo pred železnico izrisal, zakaj sperviga se živina, dokler ni ropota in puha vajena, rada plaši; torej naj kmetje poleg železnice delajoči od konca na to marljivi bojo; živina se pa sčasama navadi in se potem še ne zmeni, ako ravno cela rajda vozov zaporedama pred njenimi očmi memo derči. Vredništvo. (Vredništvo 1848: 68)

Uvedba železnice je spremenila tudi poštni promet; nekdanji postiljoni so v prijateljskih omizjih le še obujali spomine na čase, ko »še ni železna kača objemala naše zemlje«:

Teh časov se spominja naš postiljon v veseli družbi domačih vrstnikov, ko po opravljeni službi zvečer sede, da se odpočije. Od Trojan pa skozi Ljubljano, Vrhniko, Planino, Postojno in Razdrto so se tedaj pomikali težki vozovi z vsem prometom s cesarskega Dunaja na jug naše države in v Italijo. Na Razdrtem se je promet ločil po cesti na levo skozi Senožče v Trst in sploh k morju, a na desno čez Rebrnice v Vipavsko dolino, v Gorico, Videm, Benetke, celo v Milan in Turin na Laškem. – Za poštni promet je bilo tedaj noč in dan na Razdrtem pripravljenih 60 konj, ki so jih napregli v došle poštno vozove in vozili hitro

naprej ljudi in blago po svetu. Te čase ima v mislih naš postiljon, kadar je najboljše volje. (Trošt 1912: 100)

Furmani, ki so vozili s težkimi vozovi, *parizarji*, z železnico niso mogli tekmovati, prav tako ne konji, ki so se prej sami od sebe ustavljali pri gostilnah. Uvajanje železniškega prometa je ljudem ob nekdanjih državnih cestah jemalo zaslužek, tako gostilničarjem, kjer so se prej ustavljali furmani, da so poskrbeli zase in za konje ali dobili pripravo za vožnjo v klanec, kot pripadnikom drugih poklicev, vezanih na oskrbo prevoznikov. Usihalo je tudi družabno življenje v obcestnih gostilnah, ki so prej nudile prostor popotnim pevcem in glasbenikom.

Spreminjanje življenjskih navad je spremenilo odnos do petja in po mnenju nekaterih je »nastopila pot nazadka« (Lah 1905: 10):

Misliti si moramo tiste čase, ko so se po veliki Karlovški cesti skozi lepo dolensko vasico pomikali veliki vozovi, obloženi z različnim blagom in z velikimi bari-gljami vina, in so tako stari šmarski očanci imeli mnogo trgovine ter so izpili z brati Hrvati marsikak bratovski bokal, obrtniki pa so imeli pri znani 'šmarski oferti' veliko zaslužka. [...] In med takimi veselimi Šmarci je dostikrat pose-del tudi njih 'šomašter' ter jim zapel pesem, ki jo je sam zložil, to pa vendar ni malenkost! (Lah 1905: 10)

Furmanske gostilne ob velikih cestah so bile namreč pomembna družabna središča, v katerih so imeli pomembno mesto tudi lokalni ustvarjalci, godci in šolmoštri.

Spomin na postiljone je ostal tudi v šaljivem pogledu na njihovo službo. (Poštni sel na polžu, panjska končnica. SEM, EM 7170; foto Marko Habič)

Zaradi železnice so se začele spreminjati stare prometne poti, zato so si prebivalci določenih vasi prizadevali, da bi promet vnovič oživel oziroma da bi se po po njihovih vaseh spet »glasila cesarskiga poštignga hlapca trobenta« (Novice, 12. 4. 1848: 64). Za vrnitev k ustaljenim, a manj učinkovitim načinom potovanja in sporočanja so si ljudje prizadevali zaman.

Na nove načine širjenja vesti in komunikacij so bila oprta tudi prizadevanja za izražanje slovenske narodne in politične pripadnosti. Na to so se nekateri izrecno sklicevali, v časniku *Pravi Slovenec* na primer z naslednjim vabilom:

Povabijo se vsi dragi Slovenci na ta časopis se naročiti kakor se tudi prosijo, ga po svoji domorodni volji razširjati. Cena je spredej naznanjena. Častite vredništva slovanskih časopisov, ktere imajo voljo za to, so prošene, svoje časopise v zameno pošiljati. (Pravi Slovenec 1849: 152)

V prizadevanju za nacionalne pravice se je tudi med preprostimi ljudmi vedno bolj uveljavljalo načelo, da je za spremljanje novic nujno brati časopis. Slovenski časopisi so se namreč pojavili tudi v nekaterih drugih krajih, v Celju na primer *Celjske Slovenske Novine*:

Pri nas se slovenski duh od dne do dne bolj vnema, in vse kar od slovenskih domorodcov iz Lublane, Gradca al iz Dunaja zvedimo, nas močno razveseli. Tudi kmetje na spodnim Štajerskim so začeli pogostejši Novine brati, katere jim mi, ki imamo z ljudstvom veliko opraviti, tudi pri vsaki priložnosli priporočujemo. Le berite, berite, lubi Slovenci! zdaj je slovenskiga branja dovolj, de bote zvedili, kaj se na vaših hribah, v slovenski domovini, v austrianskimu cesarstvu in na drugim svetu dobriga alj hudiga prigodi. Kdor neve, kaj se na svetu godi, velikokrat škodo terpi. Vedenje je moč! (Celjske, 8. 7. 1848: 1)

Časopisi so torej olajševali širjenje novic, hkrati pa so opozarjali na pomen obveščенosti. Časopisno obveščanje pa ni prinašalo le vesti, temveč je ljudi s podrobnejšimi opisi obveščalo o njihovih pravicah in možnostih za vključevanje v politiko. O delovanju poslancev v štajerskem deželnem zboru v Gradcu je poslanec Škrebe v *Celjskih Slovenskih Novinah* med drugim zapisal:

Iz Gradca. [...] Slišal sim undan enga gorjanca, ki je tako govoril: Ako bi jas na zboru bil, jas bi jim hotel povedati, – jas bi njim pod nos dal. – Prašam te, prijatelj, komu bi jo ti hotel povedati? Komu bi jo pod nos dal? Smiliš se meni v tvoji nezpameti, ker neveš, kaj je zbor. Misliš morabit, da je na zboru tako, kakor v kerčmi, ker se v nedelo popoldne per polnimu bokalu fanti prepirajo, kateri zvoni lepši pojejo, Ločiški alj Motniški. Prijatelj, na zboru je drugač. Le posluh – hočem ti povedati in vse razložti. Če si že bil v Gradcu, si vidil v gosposkih

ulicah staro veliko in okajeno hišo, imenujejo jo Lountovš. Ta hiša ima visoke prostorne hrame. V nar lepšimu hramu, ker so stene pozlačene, malane in z statvami obdane, tam ker so v nekajnih časih nar vikši štajerski brambovci in nepremaglive grofi in vitezi s svojem železnim orožjam ropotali, tam zdaj sedijo per zeleni mizi, ki je z srebernim knofami obkovana, poslanci štajerske deže. Devetdeset jih je, in so cvet naše deže. Zakaj kakor smo mi Slovenci nar bolj umne, modre in pravične može k zboru poslali, tako tud Nemci resnično niso zadostali, in so tud može zbrali, da jih je vesele slišati. (Celjske, 8. 7. 1848: 6)

Poslanec je preprostim bralcem pojasnil delovanje članov zbora, od deželnega poglavarja do graščakov, ki so si prizadevali »kmetijski stan na to vižo polajšati, da vi, vaši otroci in vnuki več ne bote žalostni za brazdami hodili«, do poslancev »od učenosti, obertnosti, mestjanstva in teržanstva« in »kmetijskih poslancev nemškiga in slovenskiga jezika«. Ob omembi kmečkih poslancev je bralce oziroma volivce pozval na njihovo lastno odgovornost:

Tem ste vi svoje reči poročili, te ste prosili, da bi dobro premislili, kar bodo govorili, naj bi se terdno uperli sklepami, če bi vašimu koristi zoperni bili. Tem ste tud žugali, nje za krive deržati, nje preklinovati in tud tepsti, ako bi se pregovoriti dali. Alj ni res? (Celjske, 8. 7. 1848: 6)

Časopisi torej niso skrbeli le za sprotno obveščanje, temveč so ljudi opozarjali tudi na možnosti njihovega lastnega vpliva na življenje v državi. Branje je dobilo pomemben poudarek v vzgoji, pri čemer so usmerjali tudi učitelje. Poleg potrebe po učenju so pri tem poudarjali zmernost in svarili pred tem, da se kdo »pri branji ne preobje«:

Preveč časopisov brati, ni prav dobro; bolje je, da jih učenik manj, pa dobre dobro prebira. Nespametno pa je tudi, če kdo predaleč sega in vse časopise neusmiljeno sovraži in jih psuje kot prazno pisarijo, dobičkarijo. [...] Prizadevajmo si tedaj, da bomo dobre reči in te prav brali in s tim koristili sebi in drugim! (Učiteljski, 15. 8. 1863: 1–2)

Obveščanju in vzgoji so bile namenjene tudi vesti o deliktih. Na Slovenskem so časopisi o usmrtnitvah, smrtnih obsodbah in ugovorih zoper smrtno kazen večinoma poročali po letu 1848, vse do leta 1868 pa »predvsem s prepričanjem, da učinkujejo vzgojno in ustrahovalno« (Studen 2004: 103).

Časopisi so omogočili tudi javno zanikanje govoric, ki so se razširile bodisi z objavami v politično ali nacionalno nasprotno naravnanih časopisih ali pa z ustnim širjenjem lažnih ali resničnih vesti. Za zanikanje govoric – »da se pride vsacemu sumu v okom« – so se trudili predvsem pri uglednih osebnostih: tako

so na primer ob vesti, da je kmalu po ustanovitvi banke Slovenija »ravnatelj gosp. pl. Traeuenstein s 30.000 gold. bankinega denarja pobegnil«, zagotovili, da je denar pod tremi ključi in da ravnatelj nima nobenega od njih, in s to trditvijo skušali prepričati vse, ki so »verjeli kosmato pravlico«. (Novice, 24. 9. 1873: 317)

Sredino petdesetih let 19. stoletja je zaznamovala še ena pridobitev, **telegraf** oziroma *daljnopisnik*: ljudi so obveščali, da ta novost pride prav takrat, kadar »človek želi kakšno imenitno prigodbo naglo v daljne kraje na znanje dati, ali jo iz daljnih krajev hitro zvediti« (Novice, 6. 2. 1850: 1). *Novice* so razlagi *daljnopisnika* vnovič priložile ilustrativni letak, v prispevku pa novost tudi pojasnile:

Telegraf je tuja, gerška beseda, in se pravi, v slovensko prestavljena, daljnopisnik, za to, ker se s to napravo v daljne kraje piše. [...] Umne glave so dolgo premišljevale, kako bi se nek tista čudna moč, ki je blisku enaka in ki v enim trenutku ali sekundi 60,000 milj pota stori in se električna in magnetična moč imenuje, dala za telegrafe porabiti. [...] Po tistim bakrenim (kufrenim) dratu, ki ga vidite potegnjeniga na visoke kole zraven železnice ali scer velikih cestá, šviga tista čudovitna moč semtertje, ktera, kakor blisk hitra, nosi oznanila iz eniga kraja v družiga. To je elektro-magnetični telegraf, kteriga vidite v podobi, ki je današnjim 'Novicam' priložena. (Novice, 6. 2. 1850: 1)

Nerezumljivost naprave so *Novice* skušale pojasniti z znanimi primerjavami: »Kakor [...] voda v svojim teku zamore več mlinov gnati, tako tudi elektrika na poti po dratu zamore na več krajih, kjer so take telegrafne hiše, magnetične igle sukati in oznanila dajati.« (Nav. delo: 37) Obširni opis naprave je zaključilo pojasnilo, da so »tudi v Gradcu, Marburgu, Celji, Ljubljani take telegrafnice« in da »vsak lahko zapopade, de kakor v vse te kraje oznanila po telegrafu pridejo, tako tudi iz njih na vse te strani gredo« (prav tam). Predstavitev je zaključil napotek, da se *daljnopisa* »zamore po poslednjim dovoljenju ministerskim vsak človek poslužiti, če zato določeno plačilo odrajta, ktero je po številu čerk in po daljavi eniga kraja do družiga odmerjeno« (nav. delo: 45).

Preprosti ljudje pa so telegraf vendarle težko razumeli: za večino je bil skrivnostni prenašalec sporočil, ki so mu lahko pripisali tudi naloge, povsem neustrezne njegovim zmožnostim. To izraža tudi hudomušni napis za lectovo srce:

Jest rožce naberam,
po telegraf jeh pošilam,
brez števila jest zate
nabranih imam. (Napisi 1858: 3)

Kljub načelni dostopnosti *daljnopisnika* pa je sporočanje potekalo po ustaljenih poteh, pri čemer je bilo tudi poročanje v časopisih na voljo le pismenim oziroma tistim, ki so imeli dostop do njih. Ob tem pa se je še vedno ohranjal ustni način sporočanja, in sicer predvsem tam, kjer je bilo zbranih veliko ljudi, torej ob sejmih in žegnanjih, hkrati pa tudi tam, kjer je bila tradicija močna, pismenost pa šibkejša.

Različne zvočne in vizualne možnosti obveščanja so ostajale v veljavi ob najpomembnejših državnih dogodkih. Dopolnjevali so jih svetlobni učinki in sprotno besedno obveščanje, ki je ohranjalo tudi spomin na posebni dogodek. Ob obisku cesarja Fanca Jožefa in cesarice Elizabete ob praznovanju 900-letnice Gorice, kjer »je bila tolika gnječa na ulicah, da je kočija komaj do vrat prederla, in preserčnih 'Živijo-klicov' je bilo tukaj slišati, da ni moč povedati«, so praznovanje med drugim poudarjali »[p]reproge, venci, bandera in druge lepotije«, že prvi večer pa so praznovanje zaključili »z veliko bakljado 350 plamenic in vmes kakih 80 bander z dvema bandama« in z osvetlitvijo Travnika »z bengališkim ognjem« (Novice, 21. 3. 1857: 91). Za ohranitev spomina na ta praznik je poskrbel tudi tiskar: »Na umetno in lično napravljenem vozu, ki je ob dohodu Nju Veličanstev tu pa tam postajal, so se Nju podobe in petero sonetov proti tiskale in med ljudstvo razdeljevale« (prav tam).

Za trajnejši spomin posebnega dogodka je poskrbel celo glasbeni tisk, polka *Glasi radosti o vernitvi Nju c. k. apost. Velič. Franc-Jožefa in Elizabete med Krajnce leta 1857* učitelja Josipa Levičnika. Polka je bila »v tem nenavadna, da se med godbo tudi poje« in je bila »v Blaznikovi kamnotiskarnici tako lično natisnjena, da se bo lepo podajala tudi na klavirji vsake gospe in gospodične.« (Novice, 21. 3. 1857: 92) Poskrbljeno je bilo tudi za razširjanje te posebne propagandne pesmi: »Giontini v Ljubljani je nje prodajo (po 15 kr.) prevzel in jo bo razposlal na vse kraje.« (Prav tam)

Izhajanje novic v časopisju je torej omogočilo učinkovito napovedovanje dogodkov in redno in podrobno poročanje o njih, v skladu s stališči piscev ali njihovih usmerjevalcev, prav tako pa tudi širjenje obvestil. Nekateri časopisi, predvsem *Kmetijske in rokodelske novice*, so prinašali tudi zapise ljudskega izročila, predvsem pesemskega in pripovednega, včasih pa še drobne vesti o njihovih ustvarjalcih ali prenašalcih. »Književniki so že mnogo tega blaga nabrali in priobčili, ali še ga je premnogo v narodu, in zdaj je menda zadnji čas, da se ti

Naslovnica knjižice
Kuhnovci v Bosni Filipa
Haderlapa. (NUK)

zakladi ohranijo vnukom našim, kajti le prekmalu utegnejo nam umolkniti ti zadnji trubadurji v Evropi.« (Starè 1887: 138)

Kljub prepričanju, da je »[p]evca popotnika [...] zamenjala vsakdanja pošta, ki redno donša knjig in časopisov, da jih človek niti ne more vseh prebirati« (Starè 1887: 138), so še vedno nastajale **pesemske zgodbe**, ki so prešle v izročilo, včasih tudi pesmi samih časnikarjev. Ti so z odzivi na aktualne dogodke na ustvarjalen način nadaljevali izročilo paskvilov in pamfletov in s tem problematizirali nekatere odločitve politike. Izjemen odmev je dosegla predvsem moritat časnikarja Filipa Haderlapa (Pirjevec 1926: 288). Ob avstrijski okupaciji Bosne je Filip (Lipe) Haderlap napisal pesem o slovenskih vojaki, ki so se v Bosni borili

pod vodstvom barona Kuhna. Pesem je izšla v drobni knjižici, naslovu *Kuhnovci v Bosni* pa je bil dodan podnaslov, ki je spominjal na nekdanje označevanje pesemskih novic: *Nova pesem s podobami* (Haderlap 1878–1879).

Pesem ironizira predstavo o Turkih, ki se je izoblikovala v slovenski slovstveni folklori: v njej se podoba Turka »sklada s podobo demoniziranega barbarskega sovražnika« (Mlakar 2019: 55). Moritat kot novinarsko poročilo v verzih, napisano s pogledom preprostega človeka in hkrati z ironizacijo stereotipnih predstav o Turkih kot nevernikih, najprej predstavi vzroke za vojno:

Vsi cesarji in vsi kralji
so v Berlinu vkup se zbrali,
sodbo oestro so držali
in tako-le so spoznali:
"Turk velika je nesnaga,
mora se pomesti s praga,
več ne sme kristjanov dreti,
Bosna se mu mora vzeti.
Naš prijatelj Avstrijan
je za to dovolj močan,
on najlože to stori,
ker korajžne ima ljudi.

Med avstrijskimi narodi so iskali najprimernejše za boj:

Toda Kranjci so med vsemi
najbolj čvrsti in iskreni,
kamor ti se zaprašé,
vse pred sabo polomé;
s Turkom star račun imajo,
naj ga letos poravnajo!

Cesar je soglašal in slovenske vojake je »voz železni« odpeljal

doli na hrvaško stran,
kjer se zbira Turk močan.

Filip Haderlap je v pesmi duhovito opisal priprave na spopade, vlogo vojakov raznih narodov in prizore bojev, ko so »kugle spred in zad padále«:

Kranjci se pa ne splašé,
mirno v ognji tam stojé,
Turke s svincem trušajo,
hudo kri jim pušajo,
hruške mečejo jim suhe,
Turki padajo ko muhe,
ker pretežke te jedi
vsak želodec ne trpi.

Kljub številčnosti nasprotnikove vojske so se Kranjci pogumno bojevali, nasprotnikovo vojsko skupaj s Hrvati, »kakor pravi rodni bratje«, premagali in Bosno osvojili, na koncu pa doživeli častni sprejem pri cesarju na Dunaju. Cesar si jih je namreč zaželel celo za svojo osebno stražo:

'Če bo Kranjc pri meni stal,
bodem lahko mirno spal.' (Haderlap 1878–1879)

Pesem o vojni v Bosni je zato na Slovenskem doživela izreden odmev: širila se je s prepisi, ki so jih, tako kot druge pesmi, ki so jih prepisovali, prodajali po 10 krajcarjev. Avtorstvo pesmi se je izgubilo že ob prepisovanju: pri cerkovniku pri sv. Petru v Ljubljani sta se ohranila spomin na tematiko pesmi in pričevanje, da »jo je zložil neki organist«, prepisi pa so bili označeni kot »slovenska varianta pesemskih letakov« (Kumer 1975: 121; Golež Kaučič 2018: 45).

Zabavno pesnitev Filipa Haderlapa so ljudje lahko razumeli kot opevanje junaštva slovenskih vojakov »c. kr. pešpolka barona Kuhna št. 17« ali pa kot parodijo junaških pesmi in predstav o krvoločnih nasprotnikih. Kljub časopisom, uvajanju prometa po železnici in sporočanju po telegrafu pa je osebno obveščanje, tudi obveščanje s pesmijo, še dolgo ohranjalo svojo vlogo, in sicer ne le v krajih, oddaljenih od osrednjih komunikacijskih poti, temveč tudi v mestih: v veljavi je ostajalo ob splošni ogroženosti prebivalcev in ob dogodkih, ki so pri ljudeh vzbujali veliko zanimanje.

»O POSLUŠAJTE ENO GROZOVITNO ZGODBO« – OHRANJANJE OBVEŠČANJA S PESMIJO V ČASU TISKA

Ob velikih nevarnostih, predvsem ob nevarnostih vojn in epidemij, je imelo obveščanje ključno vlogo, hkrati pa je določeni skupini prebivalcev omogočalo dodatni zaslužek. Takšno obveščanje je vidno pri **epidemijah kolere**, ki so v 19. stoletju ogrožale slovenske dežele. Vpogled vanj nam omogočajo ohranjene pesmi.

O epidemijah kolere v 19. stoletju (Keber 2007) se je namreč ohranilo deset zapisov pesmi (Kumer 1959a: 2), ki jih je dopolnila še varianta, najdena v Kamnici pri Mariboru (Ramšak 2017). Večina pesmi je sorodnih, torej gre za variante, pesem o koleri, zapisana v Cigelnici pri Novem mestu, pa je nastala ločeno od tega izročila (Kumer 1959a: 2).

1. Želu b' vas razveseliti
dones ta današni dan,
al' tega ne morem st'riti,
ker sem sam pri sarc' bolan.
2. Ta boleljen tako de^are
ko dereči slap naprej,
stare, mlade smrt pobe^are,
Buh jim dej ta sveti rej!
3. Tam zgubi en ače sina,
tam en brat svojo sestró,

- tam umrje gospodina,
več otruk, držine ž nó.
4. Hiše so se že spraznile,
de nekte^ar'ga živ'ga nej;
jame s trupli napovnilo,
žalastnu povsod zgoni.
5. Od bovnikov preč ne bežimo,
ker lubezen veže nas,
mrtve na pogreb spremimo,
sej Buh povsod najde nas! (GNI OSNP 6864)

6864 6867
✓

Kolera na Kranjskem (l. 1831-2.?)
ali
2443.

Odbor za nabiranje
slovenskih narodnih pesmi.

Pizzicato (Begelica pri Koroških pesmi.)

1. Ze lu b' mas na xve-se - - ka - te
Dor nes ta da - nan - in dbr,
al' te - ga ne mo - reš št - ka,
ker sem sam pri saje' bo - lan.

7) ali l. 1844-56.

Koroška okolica

Opomba. Pišite samo na prvo in tretjo stran!

Kolera na
Kranjskem.
(GNI OSNP
6864)

Ta pesem je lahko nastala že ob prvem izbruhu kolere v Evropi, torej ob epidemiji leta 1831, ki slovenskih dežel ni dosegla. Govori namreč o obolelih, vendar so te informacije lahko prišle od drugod, iz krajev, ki jih je bolezen že zajela. Začetek pesmi kaže na to, da je bil človek, ki je to pesem predstavil drugim, znan kot prinašalec novic. Sama vsebina izraža splošno nevarnost kolere in nujnost medsebojne pomoči ob morebitnem izbruhu epidemije. Na možnost, da se pesem nanaša na ta izbruh kolere, kaže tudi pričevanje pevke (GNI OSNP 6864). O nevarnosti okužb je sicer ljudi obveščala oblast, želja, da bi obvestila oblasti o nevarnosti kolere pravočasno dosegla ciljno publiko (prim. Keber 2007: 36), pa se je uresničevala tudi s pesmijo, ki je pevcu ob tem prinašala zaslužek.

Druge pesmi o koleri, vključno z do nedavnega neznano varianto, ki jo je leta 1847 na Štajerskem zapisal Urban Kreps (Ramšak 2017: 407), pa poročajo o neposrednem dogajanju ob epidemiji v Ljubljani in okolici.

Pesem od kolare:

1. K bogi se mormo zdehniti
skoz to bolezen kolaro,
že ose ludi vmoriti
skoz to bolezen Kolaro,
že ose ludi moriti.
2. Tam dole v mesti lubleinskem
zjih je o' merlo osem sto,
moj bog, kaj bade to.
3. Ta gore per svetem Jakobi
so si grobi frišni bli,
so si grobi frišni bli,
no križi novi osi.
4. Tam dole na žena vmerla je,
postila je devet otrokov,
i prišla bolezen kolara,
omorila jih je se devet.
5. Tam dole per svetem Križi
se je trosilo močno zlo,

ko bi se grobi odpirali
ino spet zapirali.

6. Lobleinski šolmašter jo je spiso,
te jo dau na dunavo,
na dunavi jo lepo pojejo,
to pesem Kolaro.
7. Cesar jo je v' roke zel
no jo je žaluvati začel,
moj Bog, moj Bog, kaj bode to,
tega še nikoli ni blo.
8. Fajmošter so jo v'zeli,
so jo na deškele dali,
na Laškem jo lepo pojejo,
na Krainskem glih tako. Finis⁵⁴ 1847 (UKM Ms 563; Ramšak 2017: 408–409)

Različica, najdena v Kamnici pri Mariboru, kaže na to, da se nastanek pesmi nanaša na prvi veliki izbruh kuge v 19. stoletju v slovenskih deželah, torej na epidemijo leta 1836 (Ramšak 2017: 411; prim. Keber 2007: 60–76), in ne na veliko epidemijo kolere leta 1855 (Kumer 1959a: 4), ki se je na Kranjsko najverjetneje razširila zaradi rusko-turške vojne oziroma zaradi vojakov kot prenašalcev bolezni (Keber 2007: 91).

Ob prvem izbruhu kolere v monarhiji, na katerega se pesem najverjetneje nanaša, sta bili zaradi močnega žarišča kolere na Ogrskem ogroženi predvsem Kranjska in Koroška. Poleg ustanavljanja zdravstvenih komisij na deželnih in lokalnih ravneh, vključno z Ljubljano in drugimi mesti v ljubljanskem okrožju (Keber 2007: 28–32), je oblast za obveščenost skrbela tudi s knjigami o koleri, ki so jih prodajali v ljubljanskih knjigarnah in tiskarnah, v Egerjevi tiskarni, Kleinmayerjevi knjigarni in knjigarni Leopolda Paternollija, hkrati pa tudi z oglaševanjem v časopisih. Egerjeva tiskarna je imela naprodaj tudi cenejše tiskane informacije o koleri (nav. delo: 35–36).

Pesem govori o učinkih oziroma posledicah epidemije kolere na Kranjskem, v zadnjih kiticah pa tudi o samem nastanku pesmi o tem in o njenem širjenju: izrecno izpostavlja avtorstvo učitelja in razpošiljanje pesmi v druge kraje in

⁵⁴ Latinska beseda »Finis« (konec) je v tem času poleg besede »Amen« pogosto uporabljena za zaključek pesmi.

dežele – na Dunaj in v severno Italijo. Sedem besedilnih inačic pesmi pa ima kar sedem različnih napevov, kar kaže na to, da pesem ob nastanku ni imela posebnega napeva, ampak so »ji ga krojili sproti ali pa privzemali prikladne napeve drugih pesmi« (prim. Kumer 1959a: 4).

V pesmi pa ni izraženo le avtorstvo učitelja, temveč je nakazano tudi nadaljnje širjenje pesemskega sporočila, ki je zahtevalo nove nosilce, torej še eno posredništvo: verzi, ki govorijo o tem, da je pesem spisal ljubljanski šolmošter, neposredno izražajo pogled dodatnega poročevalca, tistega, ki je poročal o pisanju ljubljanskega šolmoštra in o učinku njegove pesmi na tujem. Pesem torej izraža poročanje o poročanju: govori o pesmi, ki jo je napisal šolmošter in jo kot obvestilo o dogodku razposlal v druge kraje. Zadnja kitica variante iz Kamnice pri Mariboru pa pravi, da se je pesem tudi na Slovenskem širila v pisni obliki: župnik je pesemsko sporočilo dal na oglasno desko.

Poročanje o pesemskem poročanju je mogoče razbrati tudi iz nekaterih drugih variant pesmi o koleri; nekatere kot tuji kraj navajajo Dunaj, varianta iz Šmarce pri Kamniku, zapisana leta 1911, pa italijansko govoreče okolje, »na Laškem«. Zaključek pesmi namreč pravi:

V Iblan je biv an šomaštr,
je pesem spisov od kolere;
fajmošter so jo pa prebral'.
na Laško so jo dal'.

Na Laškem jo močnu beró,
na Kranskem pa še glih taku.
De ta b' bolezen kolera,
večkrat v spomin pršla.« (GNI OSNP 7489)

Avtor pesmi o koleri je torej svoje pesemsko sporočilo poslal v druge slovenske in tuje kraje, nadaljnje širjenje pa so omogočali ali branje tega sporočila ali pa novi razširjevalci te pesemske vesti, ki so obveščali predvsem nepismene. Razširjevalci pesemskega sporočila so omogočili veliko vsebinsko in melodično raznolikost pesmi. Ob poznejših izbruhih bolezni je pesem dobivala nove poudarke: v varianti iz Vodice pri Kamniku (GNI M 25.240/1) se je ohranil predvsem spomin na smrt žanjic.

Pesem o koleri tako med drugim nakazuje posredništvo pri nadaljnjem širjenju pesmi oziroma **verizenje sporočil**. Prenašanje informacij, tudi pesemskih,

pa je bilo zelo učinkovito tudi pri senzacionalnih dogodkih, ki so jih povzročili ljudje, predvsem pri velikih deliktih in pri kaznovanju storilcev.

Po letu 1848 so o dogajanjih, povezanih s **smrtnimi obsodbami**, poročali časopisi, z objavami o tem pa so želeli doseči vzgojni učinek (Studen 2004: 103). Leta 1861 je v Ljubljani odmevala usmrtitev dveh Italijanov, o kateri je bil objavljen tudi zapis v *Zgodnji danici*:

Iz Ljubljane. Včeraj - teden ob 9. uri sta bila na ljubljanskim polju blizu smodnišnice (Pulverthurm) dva hudodelnika obešena. Janez E., mesar iz Verone, in Franšišek M., delavec iz Mantove, ker sta bila lani 19. prosenca v ljubljanski delavnici Jožeta Gobbi-ta, tudi Laha, umorila. Pervi je imel 41, drugi 28 let; oba sta bila iz mladosti zanemarjena, malo podučena v verskih naukih, zlasti drugi, brez ušesa za lepe nauke, zgodnja tatova in pretepavca, ki so ju že davno po ječah vlačili, pa se nikoli nista poboljšala, ampak še le terdovratniši prihajala. Imenovaniga Gobbi-ta sta ravno imenovani dan po sv. maši vpričo drugih tovaršev v sobi napadla, zabodla in z več ranami vsmertila tako naglo, da je bil komej še sv. poslednje olje prejel pred zadnjim zdihljajem. Čč. oo. Benvenut in Konrad, frančiškana, sta ju spremljala na morišče. Po obešenji, ki je bilo kar naglo opravljeno, so pater Konrad pričujočo množico, več tavžent ljudi, nagoovorili in jih krepko opomnili, kam de človek pride, ako zanemarjen, nepodučen postopa, kakor njih dosti po Ljubljani, ter so budili starše, de naj bolj skerbno za keršansko odrejo otrok si prizadevajo itd. (Zgodnja danica, 19. 12. 1861: 208)

Javne usmrtitve dveh Italijanov se je po poročanju *Kmetijskih in rokodelskih novic* udeležilo šest do sedem tisoč ljudi (Studen 2004: 108–110). Usmrtitev je bila za ljudi spektakel, ki je pozneje, ob spominjanju s pesmijo, ljudem nudil zabavo. V varianti iz Puščave na Pohorju je to poudarjeno tudi z refrenom.

1. Dva nesrečna Italjana
sta bla v smrt obsojena.
Dol so njiju pripeljali
sredi mesta ljubljanskega.
Tralala, lalala
tralala lalala,
tralala lalala,
tralalala.
2. Pater Italjanu pravi:
»Saj se lahko spokoriš.
Bog ti bo tvoj greh odpustil,
ti pa pojdeš v paradiž.«
Tralala ...
3. Italjan pa Patru pravi:
»Kaj ti meni to gučiš?
Pojd mest mene ti na gauge,
pa boš šel tud v paradiž.«
Tralala ... (GNI OSNP 6292)

Dr. Kodrič 54.

~~6492.~~
6292
6027

55.

Odbor za nabiranje
slovenskih narodnih pesmi.

Dva Italjana.

Posuš

Solo.

1. Dva nesrečnika - Janca sta blaznjet obsojerna. Dol or
2. Pouter stor gornje pravi. Soj se lahko spokaria. Bog ti
3. I - ta - gorn pa Satru pravi. Abj timerni to quioš. Toj med

izjijo pripeljali - peat mesto Gubijskega.

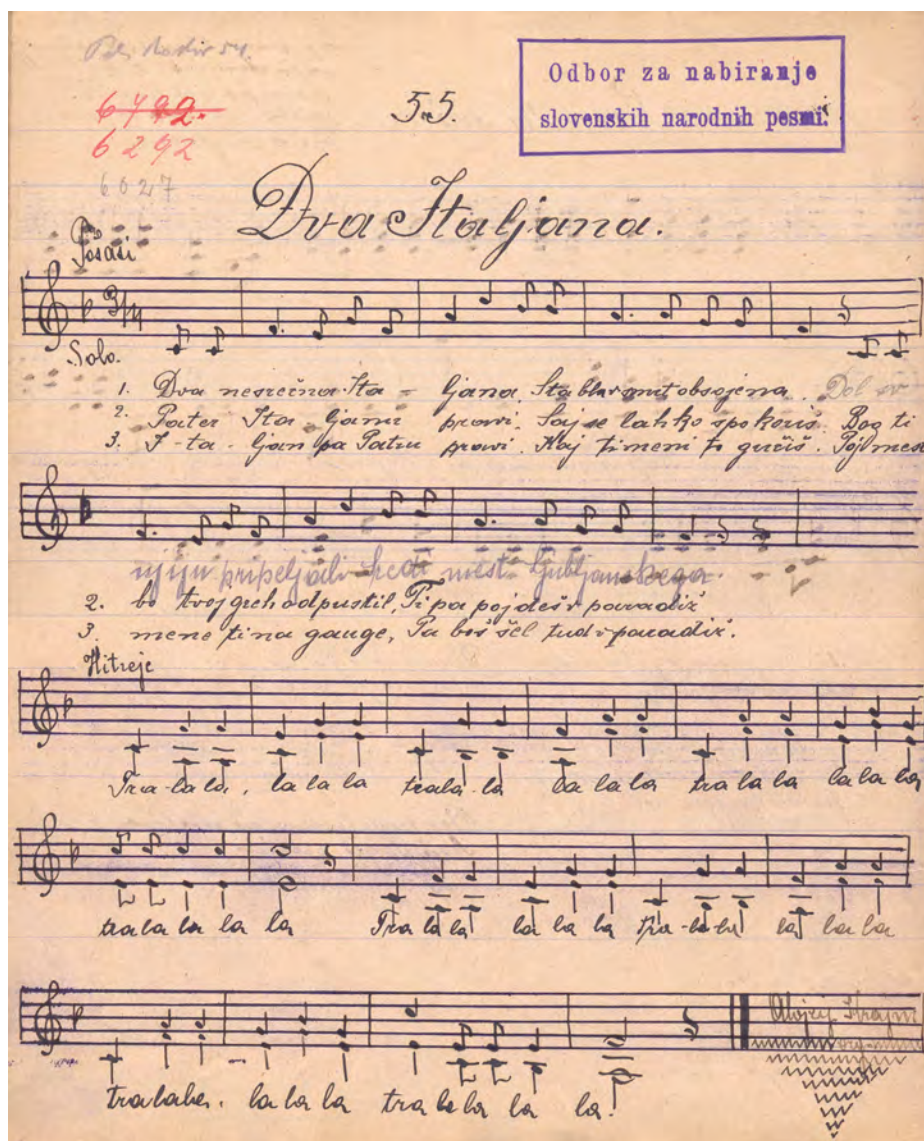
2. to trojgreh odpustil. To poi pojedir povredix.
3. meno fi'na gauce, Tu bri sel tud povredix.

Hitreje

tra la la, la la la tra la la tra la la tra la la tra la la

tra la la la la tra la la la la la tra la la la la la

tra la la, la la la tra la la la la.

Dva Italjana. (GNI OSNP 6292)

Pesem je bila sprva – tako kot drugi moritati – sicer obvestilo o usmrtni, hkrati pa je omogočala zabavno interpretacijo soočenja patra in obsojencev, torej obešenjaški humor: ljudje se z obsojenima tujcema niso istovetili in njuna usoda

Pesmi o usmrtitvah so prinašale senzacionalne vesti, zato so se dobro tržile, s tem pa so se tudi hitro širile. Sčasoma se je povezava z resničnimi obsojenci povsem izgubila, včasih pa so jih prilagodili novim usmrtitvam. Pesem o obešenju dveh Italijanov je bila tako uporabljena ob usmrtitvi Wilhelma Oberdanka, italijanskega iredentista slovenskega rodu, ki je bil zaradi poskusa atentata na cesarja Franca Jožefa obsojen velezdaje in je bil 20. decembra 1882 obešen.⁵⁵

1. Glejte, glejte Oberdanka,
tega našga puntarja.
Smrt na gavge ga j obsodila
krvava rihta z Dunaja.
Pumstadra, tralala,
pumstadra, tralala,
pumstadra, tralala,
tralalala.
2. Pater Jožef mu pa pravi:
»Če se grešnik spokoriš,
vse ti bode odpuščeno,
boš še dans v paradiž.«
Pumstadra, tralala ...
3. Oberdank mu je tak reku:
»Kaj ti mene to učiš?
Pojd na gavge na mest mene,
pa boš tud ti v paradiž!«
Pumstadra, tralala ...
4. Frajman se j na gavge spravu,
mu štrek zadrgnu okol vratu.
V vratu j malo zaškripalo,
Oberdang je biv mrtu.⁵⁶
Pumstadra, tralala ... (GNI OSNP 3680)

⁵⁵ *Oberdank, Wilhelm; Oberdan Guglielmo (1858–1882)*. Österreichisches Bibliographisches Lexikon, http://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_O/Oberdank_Wilhelm_1858_1882.xml. Po Oberdanku so danes poimenovani deli severnoitalijanskih mest.

⁵⁶ Zapis za zaključek zadnje kitice navaja tudi varianto »pa ga je hudič uzev«.

V drugi varianti je ime že nadomeščeno s splošno oznako, da gre za Italijana, iz pesmi o usmrtni dveh Italijanov je prevzet tudi kraj usmrtnice:

1. Pripeljali so Taljana
trdovratnega srcá,
da ga peljejo na gavge
sred ljubljanskega poljá.

Zaključek pesmi, v kateri je patru ime Calestin, se norčuje tako iz hudiča, ki zaradi Oberdankovega kesanja ni dobil duše, kot iz samega Oberdanka:

5. Satan je že z mehom čakov,
de bi dušo ja dobiv;
pa Teljan se je spokoru,
je hudič sam meh dobiv.
6. Frajman k Oberdanku stopi,
vrže štrik okol vratu,
gavge zdaj so zaškripale,
Oberdank mrtev visi. (GNI OSNP 10.859)

Povezava med časopisnim obveščanjem in pesemskim odzivom je vidna tudi iz zadnje javne usmrtnice v Ljubljani. Leta 1867 je bil namreč za umor matere usmrčen Anton B. iz Šentvida pri Vipavi.⁵⁷ Nemški časopis *Laibacher Zeitung* je o tem poročal: »(Usmrtnice.) Danes zjutraj 5 minut pred 8. uro je bil na tukajšnjem grajskem hribu na platoju nasproti Grubarjevega kanala morilec Anton B. iz Št. Vida pri Vipavi usmrčen z obešenjem. Zbrala se je velika množica. Zločinec je bil zelo skesan in so ga na mesto usmrtnice morali pripeljati.« (*Laibacher Zeitung*, 15. 3. 1867: 399) V nadaljevanju je poročilo obsojenca predstavilo kot moralno izprijenega brezbožnika, ki je z materjo živel sam. Zaradi razhajanj z njo se je odločil, da jo bo ubil, in je svoj sklep nekega večera po zvonjenju avemarije tudi izvršil (prav tam).

Pesem, leta 1910 zapisana na Beričevem pri Ljubljani (GNI OSNP 8058), se očitno nanaša na ta dogodek, hkrati pa razlaga tudi vzrok za fantovo dejanje. Interpretacija dogodka v pesmi se razlikuje od uradnega poročila.

⁵⁷ Naselje, imenovano tudi Šembid, je bilo leta 1952 preimenovano v Podnanos.

Sin ubije lastno mater. (GNI OSNP 8058)

8058
2792
Grave. ✓

Sin ubije lastno mater.
1339.

(Iz Berčičevega na Lorenjskem.)

1. *Poslušajte, vod vbijavca, Tam z Vipave je doma:*

jeniga dekleta je von lubu, Voče mu je grd svet dav:

Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi.

Opomba. Pišite samo na prvo in tretjo stran!

1. Poslušajte vod vbijavca
tam z Vipave je doma,
jenga dekleta je von lubu,
voče mu je grd svèt dav.
2. »Pret ti jest ne bom dovolu,
de b ti moja hčer imov:
če boš mater vod hiše spravu,
al pa če jih boš ubov!«
3. Sin je to dve let vodlašov
in je hud namen jimov:

kak bi mater vod hiše spravu,
al pa če jih bi ubov.

4. Jenkrat sta nograd vobdelvala
vod zjutrej do večera;
ko večer se je približov,
češenje angeljsko zvoni.
5. Mat je v nogradu klečava,
je moliva prov lepo, –
se j bla k smrti pripravlava,
sama ni vedla nič za to.
6. Sin je to molitu vodpravo
in je prov serdit postov:
s kolom jo je trikrat vdaru,
dol na zemló jo je pobov.
7. S čevli je po glavi hodu,
s čvlem jo je v obras suvav.
Voh, kolk greha je von storu!
De se ni bavu Boga?!
8. Zdej pa tam v Gradiški⁵⁸ počiva
dvaintrideset že let:
mrtev, vbov, dekleta zgubu,
voh, kak ga serce boli! (GNI OSNP 8058)

To je bila zadnja javna usmrtitev v Ljubljani (Studen 2004: 107). Henrik Tuma, ki je usmrtitev »mladega Vipavca, morilca rodne matere«, v svojem spominjanju povezal z letom 1864, je zapisal, da so ljudje usmrtitev spremljali kot spektakel:

To pot sem bil tudi sam med gledalci. Obešali so na grajski planoti. Prišel je bil že v rabo sedanji tip vislic, na katerih se obeša na mehaničen način. Ves Grad je bil poln ljudstva, vse se je gnetlo. Obešali so na robu planote, da se je moglo od daleč videti. Ko so Vipavcu zadrignili okoli vratu zadrgo, je zagnal oster krik, ki mi je dolgo zvenel po ušesih. (Tuma 1937: 22)

⁵⁸ Najverjetneje gre za pokopališče na Gradišču pri Vipavi.

Po poročanju Henrika Tume so ob usmrtnitvi – tako kot ob usmrtnitvi dveh Italijanov – izdali letak: »Tudi tokrat so izdali tiskano poročilo s sliko« (prav tam). Ilustrirani letaki, ki so spremljali usmrtnitve, so bili odmevnejši od objav v časopisih. Takšne letake so prodajali tudi ob zadnji javni usmrtnitvi na Marofu v Novem mestu leta 1865, kjer je bilo navzočih pet tisoč ljudi, in sicer kot »razmnoženo zgodbo vseh treh obešencev, ki jo je izdelal neznani avtor« (Studen 2004: 110). Letak s podobo obešenih je natisnil tiskar Tandler (Bačer 1988: 31).

Godec Ivan Rupnik - Može, član novomeške godbe, je na podlagi tega dogodka sestavil *Pesem od 3 obešenih v Novemest* (Ložar - Podlogar 1991: 230–231). Napisana je bila kot poročilo o grozljivem dogodku in hkrati kot strašljiv primer, ki želi delovati poučno: Rupnik je v bolj ali manj spretnih verzih opozoril na pomen četrte božje zapovedi, ki narekuje spoštovanje do staršev, in na možne posledice kršitve te zapovedi, predstavil ozadje grozljivega dogodka, morilčeve povezave z dvema ženskama, umor, njegovo razkritje in obsodbo storilcev. Njegova interpretacija dogodka se razlikuje od podatkov v časopisnem poročilu in letaku s podobo obešenih.

Preprosti bučenski kmet in klarinetist novomeške godbe Ivan Rupnik, ki se je najverjetneje brati in pisati naučil sam, je zgodbo opisal tako, kot jo je razumel, pomešal je celo imena.

Dolžina pesmi, napisane v petintridesetih kiticah, in okornost verzov pesmi nista omogočali širjenja: v takšni obliki ni bila zanimiva ne za razširjevalce zgodbe ne za poslušalce, ki z dogodkom niso imeli neposrednega stika. Zelo zanimiv pa je bil letak s podobo treh obešencev, ki je deloval ustrahovalno oziroma je s sliko povedal to, kar je Rupnik izrazil na primer v četrti kitici:

Zgled imamo strašen,
peid sem današna dan,
kar iz soimi oči
vidmo zdaj mi.

Po letu 1868 so se civilne javne izvršitve smrtnih kazni umaknile za zidove jetnišnic. Odtlej naj bi izvršitev smrtne kazni ne bila več javna »gledališka predstava«, včasih pa je pravosodje pripustilo k ogledu tudi »peščico radovednežev« in časopisnih poročevalcev. Za ogled usmrtnitve roparskega morilca Pavla Ferneteta dne 13. aprila 1897 na dvorišču okrožnega sodišča v Celju so bile potrebne vstopnice, ki jih je bilo le malo na voljo. (Studen 2004: 110–111)

Na Štajerskem so imele posebno vlogo tudi **pesemske pripovedi o ljudeh, ki so umrli nesrečne smrti**: povezovale ali prepletale so se s tradicijo ustvarjalnosti, ki je tudi sicer spremljala slovo od pokojnika, posebno če je ta umrl nenadoma. Poslovilne pesmi so imenovali slovesa, v okolici Kapele v Slovenskih goricah pa *spominske pesmi*, saj so bile zložene »v spomin«. Imajo uvod, zgodbo in zaključek. Čeprav naj bi bila slovesa priložnostne pesmi, so se ohranjala in ponarodevala, ponarodevala pa so tista slovesa, kjer je bil poudarek na zgodbi. (Kumer 1963–1964: 119–120)

Slovesa so ob nesrečnih smrtih predvsem premožnejših faranov pisali organisti, školniki, in so bila del pogrebne obredja: pomenila so spravo pokojnika z živimi, saj jim jo je nenadna smrt preprečila (Klobčar M. 2002), zato so vsebovala obredno slovo od vseh navzočih. Izjemoma so povezavo z obredjem izrecno nakazali, na primer z navedbo plačila maše:

Toto mešo so platili
 mati jegova,
 ki ga nemrejo pazabit
 z srдца svojega. (SNP 3. 1904–1907: 639)

Karel Štrekelj je pri obravnavi sloves ugotavljal, da vse pesmi te vrste »niso narodne, ampak naravnost umetne« (Glonar 1923), zato jih je objavil pod naslovom »Slovesa ali narodni nekrologi«. Glede na vsebino je mednje uvrstil pesmi *Matijašek pade pod voz, Dekle pade, ubije sebe in otroka, Graški študent, Študent zaboden, Deklica zgorela in Svatje - pogrebci* (SNP 1. 1895–1898: 612–633). Zadnja pesem je bila zapisana v Savinjski dolini, na Pohorju, pri Ptujju, v Beli krajini, Ihanu, v okolici Kamnika, v Hudijužni in še ponekod.

Veliko teh pesmi kaže na njihov izrazit novelistični značaj. Pesem *Svatje - pogrebci* v varianti iz »gorenje Savinjske doline« opozarja na to, da je bila pesem predvsem novica o nenavadnem dogodku:

1. Poslušaj, poslušaj, ti verni kristjan,
 kaj ti jaz novga povedat imam,
 od ene mlade deklíce,
 ko dones umrla je.
2. Juter b mela v svet zakon stopit,
 vsem ljudem to veselje storit',

pa pršla je pošta od Boga,
da mogla je rajžat s sveta.

3. Svati so že vsi perpravljani b'li,
da bi jo spremljal' pred žegnan oltar;
zdaj b'do jo spremljal v črno zemljo,
kjer ona počivala bo.
4. Ta mlada nevesta v grobu leži,
te mladi ženin na grobu kleči.
Ko bi glih imev kamnito srce,
bi mogo točiti solze.
5. Zdaj pa vsi doli pokleknimo,
za njeno dušo molimo.
Le molimo, le prosimo,
da pridemo v sveto nebo (SNP 3. 1904–1907: 615–616/6353)

Pesem v zaključku sicer poziva k molitvi za pokojno, vendar ne v takšni obliki, kot je bilo to v navadi v obrednih slovesih: tam se je namreč organist v imenu pokojnice oziroma pokojnika zaporedoma poslovil od vseh navzočih. Za pesem *Svatje - pogrebci* ni mogoče ugotoviti, ali je prvotno vsebovala tudi ta del ali ne, oziroma ni jasno, ali je bila namenjena obrednemu slovesu ali novelističnemu obveščanju o dogodku. Vsekakor je pesem, s tem ko so se izgubile podrobnosti, postala uporabna za bedenja pri mrliču in je ponarodela, različni začetki posamičnih variant pa kažejo na to, da se je dolgo prenašala kot novica: poslušalce, »kristjane«, vabijo k poslušanju, obljublajo novico oziroma »eno žalostno pesem« (SNP 3. 1904–1907: 615–620). Takšnih pesmi je bilo zelo veliko; med njimi je tudi pesem o umoru Eve Ašenprenar, ki je v zbirki *Slovenske narodne pesmi* kot »nenarodna« navedena le z začetkom:

O poslušajte eno grozovito zgodbo
od enga mladega kramara. (SNP 3. 1904–1907: 645/62)

Za najznačilnejši primer sloves, ki so ponarodela, velja pesem *Umor iz ljubosumja*, po glavnem protagonistu pogosto imenovana *Fekonja* (Kumer 1963–1964: 119–120). Karel Štrekelj pesmi v zbirko *Slovenske narodne pesmi* ni uvrstil.

1. Oj, mladost, kam ti odideš
kakor solnce za goro?
Vsi ti mladi, v ledik stani,
večkrat zmislite na to.
2. Fanti mladi, lepo pildo,
kero vam na znanje dam,
ino tudi lepi zgledi
od Marije Rajhovke.
3. K njim je prišo en mladenič,
po imeni Fekonja;
on je prosjo: »Ljuba mati,
vaša hčer bo z menoj šla.«
4. Mati odgovori njemu:
»Kam pa ti popelješ njo?«
»Ljuba mati, na plesišče,
tam kjer polko špilajo.«
5. Mati reče: »Ita z Bogom,
zmir na Boga mislita!«
Zadnjikrat še reče: »Srečno!«
Kdaj sta jedva z dumi šla.
6. Zdaj sta prišla na plesišče,
ona z drugim plesat gre.
Njega zapusti Duh sveti,
duh peklenski ž njim guči.
7. Ona hitro k njemi stopi
ino lepo prosi ga:
»Ljubi moj, nič ne zameri,
to je pravi sosed moj!«
8. On pa na to nič ne reče,
le čemer ga obleti
no joj reče: »Ljuba moja,
pojdva malo na šprancer.«
9. Prišla sta na sredo šume,
on joj reče na ves glas:
»Tu je tvoja zadnja vūra,
dol poklekni zdaj pred me!«
10. O nesrečna tovaršija,
kaj na sveti ti storiš!
Vsa pred Bogom si zakleta
in nazadnje me vmoriš.
11. Al mladenič, pun čemera,
vzeme v roke si svoj nož;
njoj zarezhe šinjek mladi,
strašno jo polije kri.
12. Zdaj Duh sveti k njemi stopi,
on si zmislil, kaj stori,
in jo kliče z milim glasom:
»Ljuba moja, vstani ti!«
13. Ona z ničim več ne gene,
vsa prebledjena leži,
on si dol na njo nasloni
in začne umirati.
14. Oh, mladenči, proste Boga,
da vas Duh ne zapusti.
V totem stani lepo živite,
da mo vsi zveličani.
(GNI OSNP 2934)

Pred zapisom te variante, ki jo je Franc Zacherl leta 1908 zapisal v Predgradju pri Ljutomeru, je bila pesem na Slovenskem že zelo razširjena: leta 1863 je bila zapisana na Grlavi pri Ljutomeru, med letoma 1899 in 1909 pa še v Ihanu na Gorenjskem, v Moravčah, na Vrhpolju pri Kamniku in v Šmarjah pri Ljubljani,

Oh mladost, kam
ti odideš. (GNI
OSNP 2934)

Zacherl.
2934. *Podgradje pri Ljutomeru.*

ETHNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI

Allegro!

Oh mladost kam ti odideš, kakor solnce za govo. Psi ti mladi v kol'ni sta, ni večkrat zmisliše na to.

Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi.

Oh mladost kam ti odideš
kakor solnce za govo,
Psi ti mladi, ledik stani
večkrat zmisliše na to.

3.) Fantje mladi lepo pilda
kjer vam na znanju dom
im tudi lepi, rglodi
na starije Ražpovke.

4.) In njim je prišlo en mladenc
po imenu Fekonja,
on je prosil ljuba mati
vasa hči to z menojo la.

Mati odgovori njemu:
kam ja ti posejles nji s!
18.) Ljuba mati na plešivce
stani keje polke spilajo.

Mati reče: iba z Bogom
zmi na Doga mislita!
Kadnjikrat če reče: srečni!
20.) kaat sta jedva z dumi la.

Tdaj sta prišla na plešivce,
ma z drugim plezat gre.
Njega zapusti duk sveti
duk pekleni ki z njim geci.

na Dolenjskem v Globelu pri Sodražici in v Mateni pri Igu, sicer pa v več krajih po vsem Štajerskem. V tem času je bila zapisana tudi na Primorskem in v Beli krajini (SLP 4. 1998: 200–213).

K hitremu širjenju pesmi je prav gotovo pripomogel način njenega uprizarjanja: pesem *Umor iz ljubosumja* oziroma *Fekonja* so na Primorskem po vaseh **uprizarjali ob kazanju slik na platnu**.⁵⁹ Pesem je bila torej moritat. Zgovoren opis umora dekleta, ohranjen v nekaterih pesemskih variantah, je bil za upodobitev na platnu zelo primeren. Pri tem ni izkjučeno, da so pesem tako uprizarjali tudi drugje. Ta način prenosa pesmi je bil najverjetneje tudi razlog za to, da

⁵⁹ Pričevanja informatorjev o tem, da so pesem *Fekonja* peli po podeželju ob kazanju slik na platnu, mi je posredoval upokojeni sodelavec Glasbenonarodopisnega inštituta Julijan Strajnar.

Karel Štrekelj kljub zapisom, ki jih je imel na voljo,⁶⁰ pesmi *Umor iz ljubosumja* ni uvrstil v reprezentančno zbirko slovenskega ljudskega pesemskega izročila.

Pesem *Umor iz ljubosumja* ni mogla biti namenjena obrednemu slovesu od umorjenega dekleta: njena vsebina je izrazito senzacionalistična in s takšnim načinom pripovedovanja zgodbe ni bila primerna za pogrebno obredje, uporabna pa je bila za prilagoditev novim deliktom, kjer se je lahko vnovič tržila. Le tako je mogoče razumeti tudi razlago ob zapisu te pesmi iz Mote, pripisano dogodku, ki se je zgodil, ko je bila pesem na Slovenskem že razširjena (GNI M 22.635; SLP 4. 1998: 237), ali varianto iz Bele krajine, ki z začetkom »En firkelc ure od Novga mesta« dogodek umešča v neposredno bližino tega kraja (SLP 4. 1998: 211).

Analiza pesemskih zapuščin štajerskih organistov (Klobčar M. 2002) je pokazala, da se je v t. i. slovesih združilo pravzaprav dvoje: ena so bila slovesa, ki so jih po naročilu zlagali organisti, ki so bili ponekod hkrati še šolmoštri; peli so jih na pogrebih in pri mašah, ki so jih »ofirali«, darovali, za pokojnike ob pogrebu, tridesetem dnevu itn., včasih tudi po več letih, ko so darovali mašo za nekoga, ki je umrl v daljni deželi. Večinoma so bila namenjena uglednejšim oziroma premožnejšim osebam in njihovim svojcem. Navezovala so se na nenadne smrti, organist pa se je s pesmijo v pokojnikovem imenu poslovil od vseh, s katerimi je ta živel, in se z njimi spravil: pokojnik je bil namreč zaradi nenadne smrti prikrajšan za obred poslednjega maziljenja. Slovesa te vrste se navadno niso ohranjala in niso prišla v zbirke ljudskopesemskega izročila. Druge pesmi, ki jih prav tako imenujemo slovesa,⁶¹ so nastale zaradi same zgodbe o nenavadni ali kruti smrti. Ta slovesa, pri katerih je bila pomembna vznemirljivost zgodbe, so imela možnost, da so se ustalila kot pripovedne pesmi. Marsikdaj meje med enimi in drugimi ni mogoče določiti (več Klobčar M. 2002: 16–17).

Novelistična vloga teh sloves je razvidna tudi iz njihovih uvodnih verzov.⁶² Ti namreč dokazujejo, da poslušalci protagonistov niso poznali: pesem o smrti žandarja, ki ga je na dopustu ubil tekmeč, se začne z verzoma »Fanti, dekleta, poslušajte me, / kaj za eno pesem vam hočem zapet«, pesem o smrti Matjaža Koroškoviča iz Oseka, ki je umrl v Bosni, pa z verzoma »Kaj se godi po svetu,

⁶⁰ V Štrekljevi zapuščini so zapisi v mapah 14, 17, 53 in 128 (GNI ŠZ).

⁶¹ Ni jasno, ali so te pesmi tako imenovali ljudje, ki so jih ustvarjali in peli, ali pa so jih zaradi povezovanja z drugimi mrliškimi pesmimi – slovesi – v tem prostoru tako poimenovali zapisovalci oziroma raziskovalci izročila.

⁶² Te pesmi je Štrekelj kot »nenarodne« navedel le z začetki v Dodatkih (SNP 3. 1904–1907: 644–646).

/ je žalostno za nas, / kdaj kateri mora mreti«. Da gre za »lokalne novice«, ki so s širjenjem pesmi postale »novice iz drugih krajev«, je včasih razvidno tudi iz nagovora konkretne skupine poslušalcev: »Poslušajte, mladenči vi, / te žalostne pergodbe« (SNP 3. 1904–1907: 644–646).

Na odmevnost senzacionalističnih oziroma novelističnih pesmi na Štajerskem kaže več pesmi, pripisanih slovesom, med drugimi tudi *Pesem od osemdeset diklin*, ki govori o množičnem morilcu v Franciji (GNI OSNP 6675). S pravimi slovesi, namenjenimi obredju, jih je združevala njihova raba po ustalitvi med ljudmi: te pesmi so bile namreč primerne za petje ob bedenju pri pokojnikih, ob »vahtanju«. Petje ob pokojniku je z zgodbami, ki so se zgodile drugim, tolažilo žalujoče.

V času, ko so novice sporočali prek telegrafa in časopisov, je širok pesemski odziv sprožil tudi **ljubljski potres**. Ta potres, ki je Ljubljano in okolico prizadel 14. aprila 1895, je povzročil predvsem gmotno škodo (Vidrih 2006: 22–24). Ob tem dogodku je oživel spomin na potres v Lizboni leta 1755, o katerem so bile v tem času na Slovenskem še znane pesmi, ki so se v 18. stoletju širile z letaki (Debeljak 1932; Klobčar M. 2015). Slovenski pesnik in pisatelj Josip Stritar je v časopisu *Slovenski narod* objavil pesem *Slovenska Lizbona*, v svojem nemškem prevodu pa jo je 24. aprila, dan pred slovensko objavo, objavil tudi v dunajskem *Neue Freie Presse*. Pesem, ki je izšla še v hrvaškem in češkem prevodu (Verdinek 2005: 573–574), je Ljubljani prinesla precejšnjo finančno pomoč, to pa je bil tudi namen teh objav.

Po Stritarjevem mnenju naj bi Ljubljano sam potres in primerjava z lizbonskim potresom naredila slavno, kar je v peti kitici pesmi izrazil zelo neposredno:

Ljubljana, prej po svetu malo znana,
imenovana redko med narodi!
Zdaj, opustošena in razdejana,
zaslula boš povesod po ti nezgodi.
Lizbono bodo te slovensko zvali,
rodovi pozni še te milovali (Stritar 1895: 22).

Josip Stritar je poskrbel tudi za natis pesmi na letaku (Dolenc 1982: 115), s čimer se je naslonil na tradicijo objavljanja pesmi te vrste na letakih.

O potresu v Ljubljani govori tudi pesem, ki »vsebuje narodnega duha in mišljenje ljudstva«; zložil jo je cerkovnik pri podružnici sv. Martina v zagraški župniji na Dolenjskem, 62-letni Martin Koler. Pesem izraža pogled preprostega

človeka, ki je potres razumel kot kazen za ravnanje prestopnikov, za brezbožno življenje svobodomiselnih meščanov in za sleparstvo.

Pesem od potresa v Ljubljani

1. Tisoč, osemsto pet
in devetdeset piše se let,
ko tresel se je svet. –
O velikinoči – o polnoči
dost' ljudi se prebudi.
Hitro gori vstajajo
in urno luč napravljajo:
»Bog nas var' nocoj to noč,
prišla je nebeška moč!«
2. Vsi hribi in doline,
gozdi in planine,
in tud' mesta in vasi –
potres, potres – o polnoči!
Ljubljana se je zazibala,
kakor da b' na morju stala.
Oh, Ljubljaneci so zavpili:
»Večni Bog čez nas se usmili!«
3. V Ljubljani fantje in dekliči
in gospodje ino b'riči
vpili so na glas:
»Bog se usmili nas!«
V Ljubljani je bil res velik strah,
po celem mest' je neslo prah.
Stolpi so se nagibáli,
dimniki pa dol padáli.
Oh, Ljubljaneci so vpili:
»Kam se bomo zdaj umaknili?«
4. V Ljubljani so otroci vpili:
»Kam nas boste umaknili?
Tukaj not ni za obstati?
- Nujte nas drugam kam dejati!«
Star'ši hitro so vstajali,
otroke svoje so pobrali:
»Kam pa vendar hoč' mo iti,
ker pred Bogom se ni skriti.«
5. »Pojdmo vendar ven na polje,
morda bo od zunaj bolje;
če Ljubljana se zdrobi,
bomo ostali še živi.« –
Kako bolniki so v špitalu vpili:
»Boste kam drugam nas premaknili?
Tukaj ni več za obstati,
nujte kam drugam nas dejati!«
»Ne bomo vas drugam devali,
tukaj not' boste ostali,
Bog se bo že usmilil vas,
da bo nehal spet potres.«
6. Ljubljanski grad se je tako tresel,
kakor da b' ga veter nesel.
Al' restantje so vpili,
(pa tud' norci so tulili):
»Ah, odprite nam,
da se umaknemo kam drugam!«
»Ne bomo ne vam vrat odprli,
ljud[i] ste bíl' po svet' in trli!
Menda je zavoljo vas
zdaj v Ljubljani tolišen potres!
Ljubljana je že dosti let,
pa takega potresa ni bilo pred.«

7. V Ljubljani so lepe cerkvice
molijo not gospé in d'vice,
pa tud' fantje in deklíči,
gospodje ino b'riči.
V te cerkvice gredó,
al' molijo prav slabo.
8. Naj bi se rajši skupaj zbrali,
pa v te cerkve se podali,
not bi prav lepo molili,
da jih Bog se vendar usmili.
Pa se rajš' skupaj zberó
in tje v teater gredó.
9. Saj veste, kaj je teater,
to je en pregrešen mater.
Not je dosti lepih reči,
pa se nič Boga ne časti.
Le teater zapustite,
pravi spet kristjani bodite!
Kdor se neče dat' krstit'
mora pa iz Ljubljane it'.
Potlej boste imeli mir
po dnevu in zvečer.
10. V Ljubljani je tud' dosti greha,
praznih bajk in tudi smeha;
v Ljubljani pa tud' marsikdo golj'fá,
oštir tud' drago hrano imá.
Ali – usmili se Bogú –
štacunarji glih takú.
Pek tud' majhne žemlje peče,
pa mu nihče nič ne reče,
- da berača bolj golj'fá,
sam pa dobro hrano imá.
11. Stoji, stoji Ljubljana,
ki je zdavnej že narejana,
not je dost' ljudi, –
oh, Ljubljan'ca naj stoji!
Če Ljubljana bi se pogreznila,
kol'ka škoda bi se st'rila,
noter je toliko blaga,
noben človek ne vé, koliko veljá.
Za Gorenjsko in Dolenjsko blago se dobi
le dvejeh notri ni reči!
12. Jeden je šel v Ljubljano,
da b' nožnico rad za brano,
en ravšelj za bolhé,
da se vse čist' polové. –
Ljubljanski možje naj bi se zmenili,
na rotovž skupaj bi stopili,
pogovorili se tako,
da bi za vse prav dobro šlo:
iz Ljubljane morajo golj'fije preč,
in potresa ne bo nikdar več.
13. To pesem sem zložil jaz sam,
pa jo vam na znanje dam,
da bosté ved'li dosti let,
da je potres bil popred.
Ko me že na svet' ne bo,
pa jo pojte prav lepo!
(Stanek 1935: 98–99)

Potres leta 1895 je torej še izzval odziv, kot so se ga stoletja posluževali za širjenje novic. Razširjenost časopisov v tem času pa je ljudem omogočala boljše spremljanje posledic potresa kot sama pesem, zato se ta pesem ni širila, prav tako se med ljudmi ni ohranil Stritarjev pesniški odziv, medtem ko so številne

pesmi, povezane s prestopki in drugimi dejanji posameznikov in z njihovimi posledicami, ohranjale svojo vlogo.

Ljubljanski potres pa je za kratek čas simbolično zaznamoval posebni spominski prostor – prostor blizu farne cerkve sv. Petra v Ljubljani, Friškovec: sloves nekdanjega morišča na Friškovcu, ki ga je označeval leseni »rdečli križ« – sredi 19. stoletja ga je zamenjala »Gradiškova kapelica« (Podkrajšek 1895: 516) –, so že prej skušale zabrisati Markove procesije, ki so tja vodile z Vodnikovega trga. Leta 1895 je ta del mesta postal tudi končna postaja izjemno obiskane in odmevne »pokorilne in prosilne procesije« za odvrnitev potresa (Vrhovec 1895: 85).

Tako kot se med ljudmi niso ustalile pesmi o ljubljanskem potresu, se tudi povezava med Friškovcem in potresom ni dolgo ohranila: spomin na potres so dovolj živo ohranjale izkušnje posameznikov, povezane tudi s popotresno prenovno Ljubljane. Friškovec, cilj procesije za odvrnitev potresa, je v ljudeh ostal povezan predvsem s svojo nekdanjo vlogo in z zgodbami o usmrтитvah.

Obsodbe na Friškovcu so ostajale žive v pesmih, predvsem v pesmi o Urški, in v ljudskem verovanju: tako kot so na podeželju verjeli, da na krajih nesrečnih smrti ali usmrтитev straši, so verjeli tudi za Friškovec, za kraj, kjer so »obešali in obglavljali hudodelce«. Spomin na to je ohranil tudi Harambašev zapis:

Za svojih dijaških let sem mnogo pohajal znano krčmo 'na mitnici' v Kravji dolini.⁶³ Tu so tudi redno ostajali Posavci. Čestokrat sem čul jednega in drugega pripovedovati, da na Friškovcu straši. Baje se tam vsako noč od najstarejše do jedne klati velik črn pes z ogromnimi ognjenimi očmi. Drug je zopet vedel povedati, da se tam po noči vidi velika bela žena, ki podi mimogredoče. In istinito! Posavci so se bali teh namišljenih strahov in pošastij, in za nobeno ceno ne bi bil kateri do najstarejše ostal v krčmi; raje je prenočeval tam, nego se po noči vračal čez Friškovec domov, češ: lahko me tam strah sne! Sploh pa so se ljudje, osobito po noči, ogibali Friškovca, nekdanjega morišča. (Harambaša 1895: 516–517)

Pesem o lepi Urški, ki so jo na Friškovcu »ob glavo dejali« (Podkrajšek 1895: 516), se je že dolgo pela tudi med preprostimi ljudmi. Vsakdanjost pa so tu in tam vznemirile tudi nove zgodbe, ki so – mimo objav v časopisih ali ob njih – prinašale novice iz bližnjih in oddaljenih krajev. Včasih pa so jih vznemirili tudi sami ljudje, ki so te novice prinesli.

⁶³ Kravja dolina, ki je dobila ime po nekdanjih živinskih sejmih, je bila na območju današnje Vidovdanske ceste in Tabora v Ljubljani.

»ZDAJ SMO MI PERRAJŽALI«⁶⁴ – NOSILCI PESEMSKEGA SPOROČANJA IN NJIHOVI PROSTORI

Vloga potujočih pevcev je bila tesno povezana z mobilnostjo prebivalstva in **z odnosom oblasti do ljudi, ki so potovali po deželi**. Preživljanje s petjem in glasbo je v veliki meri vključevalo ljudi s socialnega obrobja, velikokrat pa je bilo razumljeno kot iskanje lahkega zaslužka.

Že humanisti so zavračali klateže, potepuhe, želeli so preprečiti beračenje zdravih, za delo sposobnih oseb. Za te so kot »edino zdravilo« razumeli delo (Žmuc 2009: 22). S cesarskim policijskim redom je bilo leta 1530 določeno, da mora vsaka gosposka poskrbeti za svoje reveže, hkrati pa je bilo dovoljeno in zaukazano odganjanje tujih beračev (Čeč 2016: 296). Leta 1622 so v Ljubljani uvedli prve beraške značke. Po tridesetletni vojni so zaradi številčnosti beračev, zaradi suma, da prenašajo bolezni, in zaradi njihovih domnevnih povezav z magijo nadzor nad njimi še zaostri. (Žmuc 2009: 23–24)

Oblast je nadzorovala tako potujoče pevce kot druge ustvarjalce, ki so živeli od uprizoritev, predvsem komedijante. Potujoče družine poklicnih komedijantov so v drugi polovici 17. stoletja v Ljubljani uprizarjale gledališke predstave. O nemških igralcih je bilo slišati že leta 1653, še več pa pet let pozneje; leta 1660 so ob obisku cesarja Leopolda I. prvič predvajali italijansko opero. Od začetka

⁶⁴ SNP 4. 1908–1923: 281/7379.

18. stoletja naprej so bila takšna gostovanja sezonska in bolj ali manj redna. (Reisp 2001: 90)

V 18. stoletju je iz različnih vzrokov, tudi zaradi razglasitve Trsta in Reke za svobodni pristanišči ter Jadranskega morja za svobodno morje, kopenski promet čez naše kraje postal pomembnejši (Holz 2010: 557). 18. in 19. stoletje sta bila tudi čas revolucij in vojn, ena od posledic vojaških spopadov pa so bili različni vojni begunci, dezertjerji, ki so se preživljali s cestnim ropanjem. Oblast je zato sprejela dokaj stroge predpise o nadzoru nad cestami in nad izdajanjem potnih dovoljenj (nav. delo: 558). V nizu različnih potnih listov so morali imeti posebne potne liste oziroma potne knjižice tudi obrtniški pomočniki in krošnjarji pa tudi romarji (nav. delo: 563–564). Cesar Jožef II. je v desetletju svoje samostojne vlade, med letoma 1780 in 1790, predpise o podeljevanju potnih listov zaostрил. V prvem letu vlade je med drugim prepovedal podeljevanje potnih listov osebam, ki so po deželi potovale pod pretvezo, da so muzikanti. (Nav. delo: 565–556)

Med letoma 1809 in 1813, v času Ilirskih provinc, ko je večji del naših krajev za dunajsko oblast postal tujina, je bil nadzor nad potnimi listi in potovanji še bolj zaostren, kar je omejevalo predvsem krošnjarje (Holz 2010: 556–569). Krošnjarstvo, trgovina od vrat do vrat, je bilo leta 1814 obnovljeno: prebivalci Kočevja in Ribnice, ljudje na drugi strani Kolpe in na morski obali so lahko znova trgovali po Ogrski (nav. delo: 570). Pri lovljenju vagabundov, vojaških obveznikov in ljudi brez potnih dovoljenj pa se je pokazala neenakost med deželami, ki so ves čas pripadale Avstriji, in med nekdanjimi Ilirskimi provincami (nav. delo: 572).

Tako kot je oblast nadzirala potovanje po cestah in naseljih, je nadzorovala tudi plovo po rekah. V letu 1836 so objavili podrobnejše predpise o nadzoru nad čolni, ki so pluli po Savi: od 1. februarja leta 1837 je moral imeti vsak lastnik ali kapitan čolna tako svoj potni list kot tudi potne liste posadke in vseh potnikov. Potne liste so morali vidirati v navigacijskem uradu v Zalogu (Holz 2010: 576).

Poseben nadzor je bil potreben na mestih, kjer se je zbirala vesela družba. Stalna stičišča veselih družb, kjer so se zadrževali tudi popotni pevci, so bile gostilne. Marsikje so v gostilno vabili s pesmijo; ponekod, na primer ob stari dunajski cesti skozi Črni graben, je na pragu stal sam oštir, gostilničar, in s petjem vabil popotnike. Na Štajerskem so za vabljenje v gostilno najemali godbenike: »Oštir na Štajerskem si najame 'mugača' ali 'meheca', da mu vabi z godbo pive v gostilno.« [...] *Mehci* so sloveli kot »ljudje jako lahke vesti«, ki so jih duhovniki imenovali »najbolj garjave ovce cele župnije«. (Šegula 1903: 685) Ponekod so v

gostilno vabili posebni napisi: na poti od Predela proti Rabeljskemu jezeru na Koroškem je bil na zunanji steni gostilne napis:

Ne hod naprej, prijatelj moj!
Pri kaplji vinca tu postoj,
da duša k truplu se priveže
in k vinu kruha kos odreže. (Šegula 1903: 685)

V podeželskih krčmah so popotniki prihajali v stik z domačini. Mati Antona Žaklja, Rodoljuba Ledinskega, je služila na dvojnem gruntu Ažbetovih v Dolenčicah blizu Javorij, v hiši, kjer je bila »še cela desetina poslov: hlapcev, dekel, volarjev, ovčarjev, pastirjev in pastiric«:

Ker je bila v hiši krčma in je bil vsakokratni gospodar obenem tudi javorski župan, je bilo na tem domu shajališče ne le domačinov, ampak tudi vseh mogočih popotnih ljudi; prekupčevalcev, potujočih rokodelcev, beračev, godcev itd. Tu je mogla Ana bolje spoznati svet in si razširiti svoje duševno obzorje. Ker so nekdanj v predpustu hodili od hiše do hiše potujoči pevci-prosjaki, se je mogla s svojo pevsko nadarjenostjo in dobrim spominom tudi od teh naučiti naših najlepših narodnih pesmi, katere je pela kasneje svojemu rodoljubno vnetemu sinu in ki nam jih je v zapisih ohranil. (Dolenc 1956)

Gostilne so bile pomembna prizorišča družabnega življenja in zabave ob glasbi in plesu, hkrati pa so bile tudi prostori ustvarjanja in prenosa pesmi in glasbe. S to vlogo so zaznamovale tako potnike ob prometnih poteh kot večerno dogajanje v romarskih središčih, prav posebno vlogo pa so imele ob semanjih dneh v mestih in trgih. V krčmah so se prenašale novice, tudi pesemske.

Razglašanju vesti, pomembnih za skupnost, pa so bili sicer namenjeni javni prostori. Sporočila, ki so jih objavljali **razglaševalci uradnih obvestil**, niso bila pesemska, spremljali pa so jih ritualizirani zvočni signali. V mestih in v trgih so javna obvestila naznanjali z bobnanjem ali s trobljenjem, državno pomembne dogodke pa so naznanjali tudi zvonjenje, predvsem pritrkavanje, streljanje s topovi in inštrumentalna glasba. Prostori teh zvočnih uprizoritev so bili dominantne točke, v mestih najpogosteje povezane z grajskimi vzpetinami, uradna razglašanja pa s trgi. Oglašanje uradnih obvestil so ponekod, na primer v Kamniku, kjer so obvestila razglašali mestni stražniki oziroma mestni policaji, imenovali *pubəlciranje*: mestni policaj se je ustavil na vnaprej določenih mestih, ponosno vzel v roke palice, *šlegəlne*, trikrat pobobnal in po napovedi »Raz-glas!« prebral obvestilo.

Na podeželju se je oglašanje uradnih obvestil povezovalo s službo občinskih slug, ki so obvestila razglašali po nedeljskih jutranjih mašah, za kar so dobili eno krono, ali pa z oznanili, ki jih je razglasil duhovnik ob koncu maše.

V občinsko službo, zadolženo za javno razglašanje, je sodila tudi služba nočnega čuvaja. Še v 19. stoletju je bilo ponekod del vsakdanje zvočnosti mest, trgov in večjih vasi petje z oznanjanjem ure in opozarjanjem na nevarnost ognja, za katero so bili zadolženi nočni čuvaji. Nočnemu čuvaju so ponavljajoče se oglaševanje olajševali obrazci, ki so vabili ljudi k poslušanju, v Ihanu na primer s pesmijo:

1. Ura je dæset,
varite væn fantu ən dæklet.
Jas vam væšəm vahko noč,
vahko noč,
sej bom vahtu cevo noč.
Če bom vahtu, na bom sam,
sej bo Boh ən svet Flerjan!
2. Ura bije anajst,
varite vagna ən vatrók,
po tæm pride velæk jok.
Jas vam væšəm vahko noč ...
3. Ura je že punuči,
vahtar upije na sred vasi.
Jas vam væšəm vahko noč ...
4. Ura je že polí jane,
grešnik, pobolši soje življene!
Jas vam væšəm vahko noč ...
5. Ura je že jano preč,
grešnæk, ne devi greha več!
Jas vam væšəm vahko noč ... (SNP 4. 1908–1923: 239/7268)

Ker so morali opozorila na nevarnost ognja ljudje dobro slišati, so za nočne čuvaje izbirali ljudi z močnim glasom. Nekateri čuvaji so bili tako tudi dobri pevci, kot na primer lovec in nočni čuvaj v Radovljici (Gerden 1907).

Nočni čuvaji so opozarjali na nevarnost ognja in soustvarjali zvočno podobo javnih prostorov. (Nočni čuvaj, Vrtec 1887: 15)

Mesta in trgi pa so imeli poleg gostiln tudi svoja prizorišča za potujoče komedijante, pevce in godce. Ta prizorišča so prav posebno oživela ob semanjih dneh, zato so postala prepoznavna tudi za pevce, ki so jih zaznamovali s svojimi nastopi.

SEJMARSKI PEVCI

Da so tudi na Slovenskem po sejmi nastopali »potujoči krošnjarji in glumači« in ob tem prodajali letake »kot nekakšne novice s prizori nenavadnih dogodkov, prikazni, hudodelstev (moritati) in podobno« (Cevc 1962: 131), kažejo zapisi, ki se nanašajo na drugo polovico 19. stoletja. Zapis iz Kamnika predstavlja nastop takšnega sejmarskega pevca, ki je po sejmi hodil skupaj z ženo:

'Moritatlerji' so se nazivali tisti zagoreli in raztrgani sejmski kričači, ki so na pripravnem prostoru, navadno pred okrajnim sodiščem, razobešali veliko platneno tablo, čezinčez poslikano z različnimi prizori, ki so kazali krvav umor in njegove posledice ter kaznujočo roko pravice. Kolikor se še spominjam, so bili ti potujoči kričači moravskega porekla. Pred tablo je stalo majhno, suhljato človeče, ki je s palico kazaje na sliko, z vidnim naporom pelo: 'Hört, ihr Leute mit Entse-j-tzen von dem gro-j-ssen Postraubmord, der sich erst neulich hotte zugetrogen in dem Lond Krobotien!' Potem je povabil še ženo: 'Geh, Olte, sing mal mit!'⁶⁵ Hreščavi glas starke je privabil dokaj radovednega in radoglednega ljudstva. Na koncu je po pet krajcarjev delil liste, kjer je bila natanko popisana vsa ta krvava 'moritat'. (Suchy 1928: 92–93).

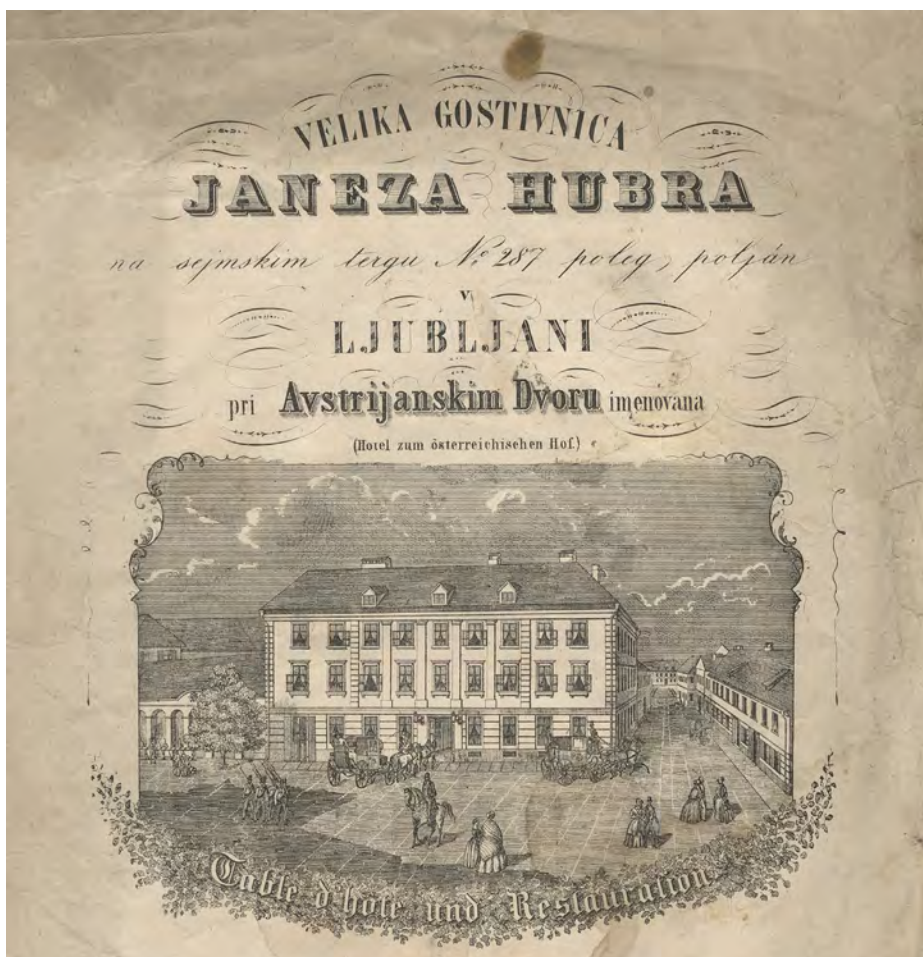
Sejmarski pevci so torej na Slovenskem, tako kot v sosednjih deželah, nastopali s petjem pesmi z grozljivo oziroma senzacionalno vsebino, posamične prizore ob petju kazali na velikem platnu, ki so ga prinesli s seboj, po nastopu pa navzočim delili letake s pesmijo. Poimenovanji *moritatler* in *moritat*, s katerima so ljudje označevali pevce in pesmi, ki so jih ti uprizarjali na sejmih, kažeta na povezanost z nemškim prostorom (prim. Riha 1975: 13–58). Tudi pevca z Moravskega, ki sta očitno nastopala po širšem območju cesarstva, sta pesem predstavljala v nemškem jeziku. Na navzočnost in vpliv starejših nemških pesemskih letakov z moritati kažejo tudi nekatere slovenske ljudske pesmi, kot na primer pesem o zapeljivcu in morilcu deklet *Eno dekle ven z mesta gre*.

»Potujoči kričači« so bili torej ljudje s socialnega obrobja: *moritatler* iz Kamnika je bil »majhno, suhljato človeče«, ki je pelo »z vidnim naporom«. Iz zapisa je razvidno tudi njegovo neobvladovanje nemščine, kar prav tako kaže na njegov nizek socialni status, saj ni bil deležen ustrezne izobrazbe. Sedemdeseta leta 19. stoletja, na katera se nanaša pričevanje o sejmarskem pevcu iz Kamnika, so sodila v zaključno fazo pojava sejmarskih pevcev; zaznamovale so jo parodičnost, zabava in senzacionalnost (Beneš 1970: 279). Nastop tega pevca je imel še vedno vlogo obveščanja z ustreznimi moralističnimi zaključki, čeprav so to vlogo tedaj že prevzeli časopisi.

Iz nemškega okolja se je na Slovensko razširilo še eno poimenovanje za sejmarske pevce, *benkelzengerji*. O teh »klatežih« v Ljubljani govori zapis Antona Cerarja - Danila (Golež Kaučič 2018: 274). Nastopali so na Sejmskem trgu, »Jarmarku«, v neposredni bližini liceja.

⁶⁵ »Poslušajte, vi ljudje, z grozo zgodbo o umoru ob poštnem ropu, ki se je pred kratkim zgodil v hrvaški deželi.« »Pridi, stara, poj z menoj!«

To pa je bilo na velikih jesenskih sejmih, kateri so bili na 'jarmarku', t. j. na današnjem Vodnikovem trgu, tedaj pa še ni stal Mestni dom, ne Vodnik, saj tega je že 60 let. Ob takih prilikah je mesto oživel. Cirkusi so prihajali na jarmark in vrtiljaki. 'Bänkelsängerji' pa so kazali z dolgimi palicami na platno naslikano 'Muritat des Johann Zwitter' v osmih dejanjih s spremljevanjem kitare – za dva krajcarja. Druga točka pa je prikazala devico, ki se je zastrupila na plesu, ker je nosila zeleno barvano obleko, kajti zelena barva je bila 'giftna'. Krojač, ki je napravil obleko, si je od same žalosti s škarjami srce prebodel. (Cerar 1930: 109–110).

V Ljubljani so ob semanjih dneh na Sejemskem trgu, upodobljenem na reklamnem letaku gostilne Huber iz sredine 19. stoletja, nastopali *benkelzengerji* (Reklamni letak gostilne Huber, detajl. SI ZAL LJU 355, Zbirka Šajn, t.e. 1, a.e. 10)

V Ljubljani je prostor za predstavljanje zgodb o umorih nudil tudi Šolski drevored v neposredni bližini liceja. V njem je leta 1870 z letaki v slovenskem jeziku v semanjih dneh služil znani bavarski *benkelzenger* Puls (Laibacher Tagblatt 1871: 1–2). Puls je ilustrirana letaka z zgodbami o umorih, ki jih je predstavljal v Šolskem drevoredu, založil sam, natisniti pa ju je dal v tiskarni Kleinmayr & Bamberg. Prvi letak *O roparju in morilcu Tropman-u iz Pantina pri Parizu, glavnem mestu francozkem, leta 1870*, ki se nanaša na umor družine, namenjene v Ameriko, poleg popisa zgodbe prinaša tudi pesem o umoru in kaznovanju morilca. (Puls 1870a) Drugi letak ima dve zgodbli. Prva je *Popis o grozni morilki otrok, kakor se zgodilo v mestu Montobanu na Francoskem leta 1870*, druga pa ima naslov *Žalostna prigoda, ki se je dne 12. malega serpana 1868 na Dunaju prigodila, kjer je vdova, Avgusta Kaiser po imenu, sebi in troje svojim otrokom tudi svoji 70 let stari materi zavdala*. Prva zgodba je predstavljena tudi s pesmijo, druga, ki predstavlja smrt zaradi skrajne socialne stiske, pa ima le opis. (Puls 1870b)

Pesem.

1.
Kdo je smrti in ropu,
Je Tropman grozni bit,
Ki mu je kraj potovanja,
Dolga leta, pol,
In prava ječa tam,
Se objavi kakor svet,
Al ni, ki ga očena —
Dobri je bilu pot.

2.
Drovnina kate je
Tje sta v Ameriko,
Tje sta v tpe kate bit,
Pa očena dje! — kakor
Priljepe vse letimo
Drovnina — ali je smrt!
Zdaj Tropman nikdar treni
Svojica se lihe v post.

3.
On polje jih sta polje,
Jin kate grozni,
Na smrti jih skaklje,
Kjer tpe dase se
Uol jim je življenje,
Pompa vse smrti,
Nang v Pariz ga lome
Na vse se vrnje bit.

4.
Se Vojtek je na poti,
Ta smrti bit prst!
In bit se Tropman bit,
In bit se Tropman bit,
Slafke kate prst,
Da smrti bit prst!
V bitu! — prst!
Se svoj napljo.

5.
Ko zabolj na smrti
Da polje vrnje svet,
Dokoleni vrnje bit,
Jekaje na-j takent,
On prst, nalle prst,
Da bi spakentil se,
Pa smrti je svoj prst!
V post se vrniti je.

6824

**O roparju in morilcu Tropman-u
iz Pantina pri Parizu,
glavnem mestu francozkem, leta 1870.**

V našim mestu francozka je izvela družina, ki je štela sedem oseb.
Dne tej družini je bil nasilniški klopčar; njegov naj starej sin Vojtek je bil mlaj
klopčar, in oče ga ravno nakopadel v Pariz polje, da ni se bil kot nasilniški popeljena
štrnil v svojem postu.

Ona sta imela vsaki namen, ter se zapovedila, da koviča prav prido, delati in
zavozu nalle narvna biti, da bi očena, ko bi se prvaj denarje skrajaj imela, vrnja v
Ameriko odrinili in tankej dolo na svoje raka nalle. Resnično vrnja starel, kate
in sester spetnjalajo Vojteha ob svojem odhodu v Pariz.

Takaj spomnava Vojtek v kratkem nekoga prijatelja, kateri mu je v vrnju na roko
dal. Tropman, tako je bilo „dobrona prijatelj“ mu, se pomnil in kate vse potrebni
k poselitvi v Ameriko prosterbati. Ko pa oče in sin pridivita, da je obnje imetje
skolil tisek frankov za Ameriko svoj pot jemalo, sta bila namernena, nekotko let v
Evropi se potakati.

Ali Tropman, jako spovoren štrak, jih prepovori, da slednja skleneta, vse prodati
in potem prvoj v Ameriko odrinili.

Natisnil št. Kleinmayr & Bamberg v Ljubljani. — Založil F. Puls.

Eden od pesemskih letakov, s katerim je leta 1870 v času sejma v Šolskem drevoredu za ljubljanskim licejem služil bavarski sejmarski pevec Puls. (*O roparju in morilcu Tropman-u iz Pantina pri Parizu*. NUK)

Leta 1882 je bil v Ljubljani v isti tiskarni natisnjen letak *Življenje strašnega nevmiljenega morilca Janeza Cotarja (rojenega v Felniku pri Marija-Trošt) ki je tri žene in dva otroka strašno nevmiljeno umoril*. Njegov avtor, publicist Filip Haderlap, ki sicer ni podpisan, je s kratkim izvlečkom in v šestih kratkih razdelkih najprej opisal samo zgodbo, na zadnji, četrti strani pa je zgodba predstavljena tudi z dvema pesmima. (Haderlap 1882)

Poleg nemških letakov, ki so jih ob svojih uprizoritvah moritatov prodajali sejmarski pevci, so torej na ta način od začetka sedemdesetih let 19. stoletja v Ljubljani predstavljali v slovenščino prevedene in upesnjene zgodbe o grozljivih umorih in ob tem prodajali letake.

Kot kažejo poznejši zapisi, so Slovenci na sejmi nastopali tudi z drugimi pesmimi, poleg tega pa so v svoje nastope vključevali nemške pesmi, ki so jih dobili na tržišču: v okraju Logatec je na primer starejši rokodelec z goslimi nastopal po sejmi in pel različne slovenske in nemške pesmi (Bezeg 1907). Slovenci so na sejmi privabljali ljudi tudi z *eksempli*, kot npr. *Stoji stoji enà stezica* (GNI M 25.173; SLP 3. 1992: 215–217), ki so jih nekoč uprizarjali v romarskih središčih.

Kot dokazuje že predstavljena pesem *Umor iz ljubosumja*, so pesemske pripovedi o umorih ob slikah v slovenskem jeziku uprizarjali tudi ponekod na podeželju. Pesmi z grozljivo vsebino so spremljale podobe, naslikane na velikem platnu; med petjem so, tako kot na sejmi, pevci kazali na posamezne prizore. S tem petjem so na podeželju ljudi privabljali tudi k nakupu izdelkov, ki so jih prodajali.

Moritate, ki so jih *moritatlerji* oziroma *benkelzengerji* uprizarjali na sejmi, so ljudje sprejemali kot doživeto predstavljene senzacionalistične zgodbe, vendar so te zgodbe v mestih hitro izpodrinile druge novice, objavljene v časopisih ali predstavljene na novih sejmskih uprizoritvah. Moritati, ki so jih predstavljali po podeželju, so imeli – tako kot starejše pesmi o vznemirljivih zgodbah grajske gospode – več možnosti za ustalitev med ljudmi, torej za ponarodevanje. Ob priljubljeni pesmi o umoru iz ljubosumja in nekaterih podobnih zgodbah je precejšen odmev, predvsem na območju Slovenskih goric, doživela tudi pesem o množičnem morilcu na Francoskem.

1. Prijatli, slišite moj glas,
na srce položim vam jaz.
Poglejte francosko sredino,
kaj strašnega tam se zgodilo,
v najhujši čemernosti tam
ne vejo, kaj človek včini.
2. Valon se to mesto veli,
kje tisti hujdobnež živi,

- mejštrija velka se mu dava,
kje drage klobase prodava.
Pa niše nej veda zato,
kaj v njegove srci bilo.
3. Tam meja je lasten svoj hram
in v njem je stanoval sam.
On večkrat po placi potuje,
si mlade dikline ogleduje,
le kera se njemu zezdi,
še tisto on v mrežo vlovi.
4. Pa kero je sprava v svoj hram,
oh, groza, kaj zgodlo se z njoj,
nedužnosti se je znebila,
potem pa življenje zgibila.
Je njo razzmesara cilo^u,
v klobase ponüca meso^u.
5. To^u dela že on deset let,
pa niše nej priša na sle^d,
či glih so dikline sfalile,
zastoj so ble vse oznanila.
Kda vüra dopunjena je,
to mora na svetlo prit vse.
6. Ednok sta diklinici dveⁱ
z dežele na trštov sta šleⁱ.
Sta z malega prijaznosti mele,
kak ro^uža nadužno živele,
na trštvo, kak navada je,
sir mle^lko prinesli obeⁱ.
7. Hujdobnik zdaj nje zagledi,
vse küpi in dobro plati.
- Ta starša je mogla v hram nesti,
ta mlajša jo čaka pri cesti,
pa čakala jo je zastojn,
prijatelce neⁱ blo^u več vün.
8. En gospo^d mi mujmo tam gre
in vidi v njoj žmetno srce.
Jo vpraša, kaj to^u pomeⁿi,
ona njemu vse tenko razloži.
Sem vidla kak sestro v hram iti,
pa nej sem je vidla vün priti.
9. Ta gospo^d zdaj k višišin gre
ino vzeme štondare kre se,
v hram grejo, hujdobnika zvežejo
in scili hram dobro preiščejo.
V toj skrivni pivnici je blo^u
te mrtve dikline telo^u.
10. Vse dle preiščejo še,
kristjan, strahovito poglej:
ena kad je človeškega mesa,
kero on za klobase je kvasa,
kup v ko^uti človeških kosti,
oh, zvoleni, kaj se vam zdi!
11. V ti prvi sodnici on tam
vse svoje pregre^he poveⁱ,
vseh osemdeset nadužnih
je gratalo skozi njega sužnih
in vzel je nedužnosti srca,
potem pa življenje tela.
(GNI OSNP 6675)

Senzacionalistično pesem, moritat, v nekaterih variantah zaključuje opis smrti množičnega morilca: prepis iz zbirke iz prve polovice 19. stoletja omenja »frajmana«, človeka, »ki ljudi vesi« (GNI OSNP 12.315), v varianti iz Novičkega

Pesem od osem-
deset diklin.
(GNI OSNP
6675)

6491
6675

Pesem od pemsdeset diklin.

Jan Karbas, uredil:
Dr. Nikolai Amor

Amoro-palotino

Pri-ja-to-ji shište moj glas, na u-ce po-lo-šim vam jaz
So-glejta francos ko no-di-no, kaj strašnega tam se zgodi-to
Tnajhuji-ši se mer-nosti tam Ne ve-ja kaj človek veči-mi.

2. Dalon se ton mesto oči: 3. Tam moja je lasten svoj hram
če tište hujednevi rivi: In o-njom je stanoval sam
Keritija velka se mu dava On ventrat po placi pituje
če drago Mloban prodava Si mlade dikline ogleduje
Pa misle naj veda rato Le kava se njemu xeredi
kaj o njegovem večtito. So tište on v mrevi slovi

4. Na koro je sprava svoj hram 5. Ton dela je on svetlet let
Oli groza kaj usmelo se z njo Pa misle naj priča uer slatit
Fedičnosti to je knebilita Če plih so dikline ofatitit
Čotem pa riviljenje zjibitit Karitaj so ble uer sinanila
Je njon parumodara cilon Nata misle doruzana je
Mloban ponisa meso. Se noma človek v mrevi slovi

Opomba. Pišite samo na prvo in tretjo stran!

slovenskih narodnih pesmi.

vrha pri Radgoni pa je bil zločinec pokončan »z neusmiljeno francosko koso« (GNI R 15.975), torej z giljotino. Tako kot drugi moritadi, je imela tudi ta pesem izrazito vzgojno poanto.

Sejmarski pevci pa ljudi niso privabljali le s pesmimi o grozljivih umorih in kaznovanju storilcev, temveč tudi z lahkotnimi popevkami; prostori njihovega delovanja so bile poleg ulic tudi gostilne. Prav lahkotne manjvredne tuje popevke, ki so jih po nemškem vzoru imenovali *gasenhauerji*,⁶⁶ so po mnenju skrbnikov javne morale povzročile izrazit upad moralne ravni:

⁶⁶ Izraz »Gassenhauer« se je skozi stoletja spreminjal: v 16. in 17. stoletju je označeval manjvredno mestno glasbo, proti koncu 17. stoletja tudi nočno glasbo in neolikane napitnice, v 18. stoletju

Slovensko ljudstvo se takih 'gassenhauerjev', ker se mu boljšega ponudilo ni, večidel od popotnih potepuhov v krčmah nauči, pa tudi jih posnema od nekterih tacih 'volkssanger-jev', ki posebno v novejšem času svojo kosmato kramo, katero že morebiti po svetu spečati ne morejo in ktera je že Nemcom samim preveč debela, Slovencom po vsi sili vriniti hočejo. (Novice, 12. 7. 1862: 234)

Opozorila o potujočih oziroma sejmarskih pevcih, ki so v mestih, predvsem v Ljubljani, nastopali s pesmimi moralno dvomljive vsebine (Illyrisches Blatt 1822; Slovenski narod 1875) ali z uprizarjanjem pesmi o grozljivih dogodkih, so se pojavljala v dnevnem časopisju. Lahkotne popevke, *gasenhauerji*, s katerimi so na mestnih ulicah ali v parkih nastopali *benkelzengerji*, naj bi škodovala predvsem dekletom. Matere so zato opozarjali, naj svoje hčere obvarujejo pred temi vplivi. (Illyrisches Blatt, 18. 10. 1822: 1)

Petje popevk je bilo posebno nesprijemljivo v okolju, kjer so ljudje pričakovali resnobno vzdušje in zbranost. *Gasenhauerji* so na primer zelo motili Ljubljančane na jutranjih sprehodih na Rožnik, tem bolj zato, ker so jih pela dekleta. Dopisnik nemškega časopisa *Laibacher Tagblatt* se je pritoževal, da so ljubljanske služkinje, z molitveniki in rožnimi venci v rokah, na poti od jutranje maše na Rožniku prepevale melodijo tedaj splošno znane pesmi pripadnikov nemškega telovadnega društva *Laibacher Turnverein Hali halo*. Sprehajalci so se nad tem močno zgražali, hkrati pa je bilo slišati obujanje spominov na to, kako so nekoč služkinje od maše gredé pele Marijine pesmi. Petje zabavljivih pesmi je bilo po mnenju meščanov za služkinje skrajno nespodobno tudi zato, ker so izražale norčevanje iz delodajalcev. Kot poroča dopisnik, pa so si celo cerkvene pevke dovolile peti pesmi, kot je bila pesem *Teržičani, sami so cigani*, in sicer v navzočnosti uradnikov, ti pa so jih nagradili še z aplavzom. Dopisnik se je ob tem obregnil ob katoliško vzgojo, predvsem ob delovanje Marijinih družb, in ob katoliški časnik *Danica*, ki po njegovem mnenju nista opravljala svojega poslanstva: nasledek te brezbriznosti je bil po dopisnikovem mnenju ta, da je bilo iz pobožnih ust, iz katerih je še pred nedavnim vrela Marijina pesem, slišati »nizkotni gassenhauer«. Nemški dopisnik je moralno zgražanje nad tem početjem poglobil z nacionalističnim poudarkom, češ da naj slovenski liberalci ponudijo kaj svojega, da se bodo klerikalci lahko norčevali iz njih in da bodo

predvsem nizkotne in posmehljive pesmi, v 19. stoletju pa je označeval pesmi brez prave vrednosti (Bandur 1990: 1–19; Cigoj Krstulović 2014: 215).

Na poti od jutranje maše na Rožniku so ljubljanske služkinje namesto Marijinih pesmi pele lahkotne popevke po vzoru tujih *gasenhauerjev* in z njimi vznemirjale mestne sprehaljalce. (Marijina cerkev na Rožniku leta 1840, podobica. NUK)

nemške pesmi, kot na primer pesem *Die alte Eiche, Stari hrast*, pustili pri miru. (Laibacher Tagblatt, 9. 7. 1869: 3)

Po priporočilih varuhov javne morale naj bi se torej omikani ljudje vplivom *benkelzengerjev* izogibali. Takšno je tudi opozorilo o neustreznem odnosu do gledališča, ki vključuje primerjavo z nizko poulično kulturo, in v dokaz spornosti te ravni navaja primer: »Kadar pa pride kak 'bankelsanger' ki kosmato ničeve

pesni poje, tačas so pa navdušeni in z vsemi ušesi pozorni« (Slovenski narod, 19. 12. 1875: 3). Poleg nemških *gasenhauerjev* naj bi bile za moralo zelo pogubne tudi italijanske popevke, *laški gassenhauerji*, ki so jih imenovali tudi reške oziroma tržaške poskočnice (Novice, 30. 10. 1867: 366).

Sejmarski pevci so bili del mestne kulture, čeprav so sodili v njeno obrobje. S popevkami se je ta vpliv širil v okolico, njegovi nosilci pa so bili predvsem delavci, delno pa tudi rokodelci in obrtniki. Dopisnik iz Gorice je aprila leta 1875 poročal, »da so rokodelski in obrtnijski stanovi postali za 50 odstotkov surovejši, ko so bili na pr. pred 15–20 leti« (Novice, 28. 4. 1875: 144). Upad moralne ravni naj bi bil še izrazitejši pri delavcih: »Pogovori naših 'komunardov', kedar gredo zvečer od dela, so tako surovi, da se človeku studi, poslušati jih.« Ta vpliv je bil viden v govorici, oblačenju in petju:

[S]lovenska narodnost po vaseh okolice Goriške veliko trpi po fabriškem osebstvu. Nenarodna noša, nenarodno petje in grdo spačen jezik – vse to se je zaneslo po večem iz fabrik po naših vaseh. Vsak mestni laški 'gassenhauer' pride po delavcih med priproste kmečke ljudi; se ve da pokvarjen glede na besedo in melodijo. Celó debelo knjigo bi jaz lahko spisal, ko bi hotel obširno razlagati, kako naš še pred 30 leti čvrsti jezik okoli Gorice peša. (Prav tam)

Petju *benkelzengerjev* se je na mestnih ulicah pridružilo igranje na glasbene avtomate, *lajerkostne*,⁶⁷ lajne. Lastnik takšne lajne, *drehorgelspieler*, z melodijami, ki jih je izvajal iz glasbenega avtomata, skrbnikov javne morale ni mogel vznemirjati. Nekatere meščane so motili le berači z malimi ročnimi lajnami, saj je bilo njihovo beračenje opaznejše od zvokov njihovih lajn. Lajnarji z *lajerkostni* so na mestnih ulicah in trgih za kratek čas prevzeli vlogo, ki so jo imeli dotlej *benkelzengerji*.

Upizarjanje moritativov pa je v času, ko je kot izvirna oblika zabave še privabljal preproste prebivalce, kot parodija postalo tudi del družabnega življenja študentov in izobražencev. Leta 1861 so tako ljubljanski sokoli na narodnem taboru na Vrhniki v obliki moritativa uprizorili pesem *En gulajnar od kaprolov* – pesem o kaprolu – vojaku, ki je smešila moritate z značilno zgodbo: kaprol se je zaljubil v Micko, ubil svojega tekmeča Jurčka, odkrila ga je policija, sledila je smrtna obsodba. Stereotipen je bil tudi način upovedovanja zgodbe, sama uprizoritev pa je bila podprta z deklamacijami: sokoli so imeli »na veliki plahti kričavo naslikane posamezne prizore iz Jurčkove zgodbe v obliki tablic. Eden

⁶⁷ Iz nem. Leierkasten – glasbeni avtomat z valji.

izmed sokolov je s palico kazal na poedine prizore in predvsem krepko deklamiral pritično kitico, nakar so jo vsi drugi zapeli v zboru.« (GNI RZ 437)

Andante

En gu - laj - nar od ka - pro - lov je za Mi - cko_ rad so - ko - lov. Se - kov

5

Jur - čka je po glav_ ter mo - žga - ne_ mu raz - djav_

En gulajnar od kaprolov. (GNI RZ 437)

1. En gulajnar od kaprolov⁶⁸
je za Micko rad sokolov.
Sekov Jurčka je po glav
ter možgane mu razdjav.
2. Jurček pa močno zavpije,
frišna kri iz njega lije.
»Sem, ljudje, le pristopite,
mojih ran se ne bojite.«
3. Micka mu prinese ruto,
on ji založi klofuto.
»Tu imaš, češ še kaj plače,
za le te kaprolske hlače?«
4. Prišov felčer sekat žile
in to zarad Micke mile.
Zavezov mu je s kiselco,
hrenom, cimetom, medico.
5. –

⁶⁸ Gulajnar – poimenovanje vojaka po osovraženem vodji Ferenczu Gyulaiu, ki je bil med Slovenci znan kot Žulaj; kaprol – desetnik. Veliko besed v pesmi je prevzetih iz nemščine, kot na primer: leben – življenje, urtel – razsodba, rihtar – sodnik, špegati se – zgledovati se po nečem, kraftno – močno.

6. Komaj se zariv je v slamo,
z mantelnom odev čez glavo, –
že potrka nekedo, –
oj, kaprol, gorjé ti bo!
7. Vrata široko se odprejo,
noter briči priderejo.
V komple mu denó roké,
springarje pa na nogé.
8. Fort v Ljubljano ga peljajo,
tamkaj rihti čez ga dajo.
In ta rihtar mu je djav:
»Leben boš za leben dav.«
9. Smrten urtel so mu brali,
v Suhibajer ga peljali.
Rabel je pa štrik priprav,
da kaprola bo zadav.
10. Tu se špegaj, brumna duša,
kadar tebe satan skuša!
Ti ljubezni mrežo stavi:
kraftno se mu zoperstavi! (GNI RZ 437)

POTUJOČI ROKODELCI IN PRODAJALCI

Sejmarski pevci so sodili na družbeno obrobje in niso bili deležni spoštovanja. Slovenci so zato kot sejmarski pevci nastopali večinoma kot prodajalci svojih izdelkov ali oglaševalci obrtniških uslug: petje jim je pomagalo pri privabljanju kupcev. Samo s petjem in igranjem so redko nastopali, pa še takrat so jih ljudje večinoma opredeljevali kot rokodelce: »Pred tremi leti sem poznal v vasi Hotederščica, okraj Logatec (med Logatcem in Idrijo) starejšega moža, ki je zlasti po sejmih hodil s svojimi gosli ter pel slovenske in nemške pesmi različnih značajev. Bil je pa sicer čevljar ali krojač, ne vem več dobro.« (Bezeg 1907)

Nizko vrednotenje sejmarskih pevcev in spoštovanje dela pri Slovencih je namreč povzročalo, da se je petje pogosto povezovalo s prodajo izdelkov ali pa

z dejavnostjo potujočih obrtnikov. Potovanje je bilo sicer sestavni del številnih rokodelcev, vključno z njihovim šolanjem: rokodelski pomočniki so si morali v svoji pomočniški dobi, torej v času od treh do šestih let, nabirati izkušnje pri tujih rokodelskih mojstrih. Hodili so iz kraja v kraj in s prepisom učnega pisma pri teh mojstrih iskali začasno zaposlitev. Potujoče rokodelce so v Ljubljani v začetku 19. stoletja še upoštevali pri štetju prebivalcev: leta 1830 je navedenih 300 rokodelcev (Budna Kodrič 2002: 50). »Ustavljali so se na 'jeprgah', zbirališčih in prenočiščih določenega ceha oziroma zadruga, kjer so jih sprejeli domači rokodelci. S seboj so imeli tudi potne knjižice (Wanderbuch), kamor so se podpisovali mojstri« (prav tam). Poleg praktičnega izobraževanja, ki ga je nudilo delo pri tujih mojstrih, »fremd«, so nekateri obrtniki svojo obrt opravljali po hišah – hodili so »v štero« – in niso imeli stalnega delovnega mesta, določeni obrtniki pa so svoje izdelke prodajali na sejmih in od hiše do hiše.

Nekateri obrtniki in potujoči prodajalci so prodajo izdelkov oglašali s petjem, bodisi z značilnimi klici bodisi s pesmimi. Ker so morali opozarjati nase, njihovi klici marsikdaj niso zveneli prijetno: ljudje so jih označevali kot vpitje, nakazano tudi z rečenico, da kdo »vpije kot jesihar«, torej da vpije kot prodajalec kisa. Po posebnih klicih so bili v mestih znani tudi dežnikarji, ki so hodili popravljat dežnike, piskrovezi in prodajalci peska za čiščenje posode. Prepletanje različnih klicev je bilo posebno opazno na jezikovno mešanih območjih: poročilo iz Gorice s konca 19. stoletja navaja, da med uličnimi prodajalci, kot so ribiči, prodajalci karamel in maronov, »vsakovrstni drobni kramarji hvalijo in ponujajo svoje blago z najrazličnejšimi italijanskimi in furlanskimi klici« (Kropej Telban in Slavec Gradišnik 2018: 186).

Potujoča trgovina je bila zelo pomembna za Rezijo. Rezijani so bili namreč zaradi skromnih obdelovalnih površin prisiljeni iskati dodatni zaslužek. Takšno iskanje zaslužka je dokumentirano že v 15. stoletju, ohranilo pa se je vse do začetka 20. stoletja. Trgovali so predvsem v deželah, kjer so se govorili slovanski jeziki, torej v Avstriji, na Češkem in Moravskem. Prodajali so keramiko, med drugimi predmeti pa tudi nože in škarje. Od šestdesetih let 19. stoletja naprej so prodajali limone in pomaranče iz južne Italije; s posebno koncesijo so sadje lahko prodajali vse do Celovca. Svojo dejavnost so označevali s posebnimi znaki, ki so grafično izhajali iz obrnjene štirice, znaka Merkurja, zaščitnika trgovcev. Za

medsebojna dogovarjanja, ki so jih želeli ohraniti zase, so v navzočnosti drugih ljudi uporabljali skrivni rezijanski jezik.⁶⁹

Krošnjarjenje je bilo značilno za prebivalce revnejših pokrajin. Poleg Rezije je na zahodu zaznamovalo Beneško Slovenijo oziroma Nadiške doline (Drnovšek 2007: 388), kjer so krošnjarje imenovali guzirji.

Jeseni so možje odšli in se vračali spomladi. Krošnjarili so po vsej Avstro-Ogrski, zlasti po Madžarskem (Vogeriji). [...] Po domače se je reklo krošnjarjem - guzirji, sami dejavnosti pa guziranje. Ko so prihajali domov, so poročali o dogodkih po svetu. Seveda s precejšnjim zamikom. Ljudje so jih poslušali, se čudili dogodkom in širili pripovedi dalje. (Vuk 2013)

Kot krošnjarji so bili zelo znani tudi Belokranjci, Kočevarji in Judje (Drnovšek 2007). Krošnjarji so pomenili močno konkurenco trgovcem s stalnim prodajnim mestom. Krošnjarski patent iz leta 1852 je tako prepovedoval prodajo številnih artiklov, od čokolade in drugih sladkarij do zdravil, orožja, liturgičnih predmetov in umetniških del (Šega 1999: 401–402). Zaradi nadzora oblasti krošnjarji niso opozarjali nase: pesem bi jih izdajala in jih naznanjala tistim, ki so ljudi svarili pred njihovimi prevarami. Kupce so privabljali z nekaterimi artikli in s prepričljivim govorjenjem.

Krošnjari. Barantači s krošnjo na rami se kaj radi pomikajo in sladikajo po kmečkih hišah. Blaga imajo vsake vrste, dobrega pa je v njih krošnjah redko kaj. Kar kje gospodinja ali dekla potrebuje, to se nahaja v krošnjah teh ljudi, pa tudi gospodar in hlapec dobita od njih reči vsake vrste. Jezik jim gre, kakor kolo na brusu, govoré vam o vsem, da-si marsikaj na videz ni v nobeni zvezi z njihovim poslovanjem. (Slovenski gospodar, 30. 6. 1887: 201–202)

Ribničani so trgovali s suho robo in »lončarijo«. V drugih deželah so jih poznali predvsem kot prodajalce suhe robe, rešetarje. »Z oprtano krošnjo so nekdanj obredli ne le domačo deželo in sosednje Hrvaško, marveč vse alpske pokrajine nekdanje Avstrije, prišli noter čez Donavo na Češko, Ogrsko, v Galicijo in Romunijo.« (Kumer 1968: 33) Ker so hodili zdoma, so jih doma imenovali *zdumarji*.

Prodajalci suhe robe so svoj prihod naznanjali z značilnimi klici:

Suha roba, suha roba,
žlice, kuhavence!

⁶⁹ Podatke je posredoval Sandro Quaglia, Muzej rezijanskih ljudi, Solbica (Stolvizza).

Site, rešeta
za mlada dekleta!

V nemško govorečih deželah so klicali: »Zibmaher, zibmaher«. Njihov klic je nastal iz nemškega izraza za izdelovalca sit, torej iz besede, ki je bila najverjetneje prvotno namenjena njim samim. Nekateri so hodili v stalne okoliše oziroma v mesta, kot na primer na Dunaj in v Salzburg. Ob prihodu v naselje oziroma ob njihovih klicih so jih najprej obkrožili otroci, ki so poskrbeli za nadaljnje obveščanje.

Na Slovenskem so poti *zdúmarjev* pogosto popestrila večerna druženja ob delu in glasbi: na dvoriščih gostiln, kjer so na senikih prenočevali, so ob večerih popravljali stara rešeta in druge izdelke in izdelovali nove. Če je bil navzoč harmonikar, je bilo veselo vzdušje ob glasbi in petju hkrati reklama za prodajo izdelkov. Za predhodno reklamo so prodajalci suhe robe poskrbeli tudi ob sejmi: na predvečer sejma so se zbrali v gostilni, kjer so imeli *kvartir*, in opozarjali nase z glasbo in petjem, med drugim tudi z značilnimi pesmimi, s katerimi so

Pogled na Cerkljico, v sredini prodajalec suhe robe; natisnjeno med letoma 1842 in 1848 v Celovcu. (Malerische Ansichten aus Krain. NUK)

si popestrili čas svoje odsotnosti od doma.⁷⁰ Zadnja desetletja 19. stoletja je prepoznavnost *zdumarjev* krepila pesem *Sem Ribničan Urban*, ki jo ljudsko izročilo pripisuje duhovniku Janezu Podboju iz Ribnice (Kumer 1968: 105).

S petjem in družabnostjo so ljudi privabljali tudi nekateri drugi prodajalci in rokodelci. Brusač je na primer s pesmijo šaljivo nagovarjal posamične stanove:

1. Jast sm žlajfar od Pariza,
brusim, brusim na vse viže.
Ojladri, ojladra,
kdo kej men pobrusit da?
2. Brusim, brusim brittle, škarje,
tudi za te bele dnarje.
Ojladri, ojladra,
kdo kej men pobrusit da?
3. Brusim, brusim tud fantičem,
de me spušajo k deklíčem.
Ojladri, ojladra,
kdo kej men pobrusit da?
4. Brusim ženam in dekletam,
de me futrajo s kofetam.
Ojladri, ojladra,
kdo kej men pobrusit da?
5. Brusim móžem, starim dedom
in je spet drugam odredam.
Ojladri, ojladra,
kdo kej men pobrusit da? (GNI OSNP 7243)

Zelo znani brusači so bili Rezijani – »ti rozajanski brüsarji«: v Reziji so se namreč ob koncu 18. stoletja, tako kot v furlanskih gorah, ljudje začeli specializirati v določenih poklicih. Svoje poklice so označevali s posebnimi znaki na portalih svojih domov: brusače je označevala na primer kombinacija poševnih črt. Za prenašanje orodja so imeli krošnje, *krösma*, z brusom v leseni skrinji, ki so si jo z naramnicami oprtali na hrbet. Kasneje so jih zamenjale samokolnice

⁷⁰ Podatke o klicih, petju in potovanjih ribniških suhorobarjev sta posredovali Polona Rigler Grm in Marinka Vesel.

Jast sm žlajfar od Pariza
(GNI OSNP 7243)

4243 6929
Jast sm žlajfar od Pariza... 7
2133.
Vivace. (St. Vinj na Lorenjskem.)

*Jast sm žlajfar od Pa-ri-za, Brusim, brusim na vse
vi-že. Oj-la-dri, oj-ladri, Kdo kej men' pobrusit' da?*

*2.
Brusim, brusim brittle, škarje,
Tudi za ta bele drarje,
Ojladri, ojladri,
Kdo kej men' pobrusit' da?*

7 Vodilni glas v II. tenorju.
Opomba. Pišite samo na prvo in tretjo stran! *Harjuše (vsojane)*

Odbor za nabiranje
slovenskih narodnih pesmi.

in prilagojene brusilnice na kolesih. Svoj prihod v vas so naznanjali s posebnimi klici, ki so bili jezikovno prilagojeni okolju, v katerega so prišli.⁷¹

Včasih je za oglašanje uslug rokodelca ali za prodajo izdelkov zadoščala že kratka šaljiva rima, kot na primer pri ščetkarjih:

Krtače prodajam
pa babam nagajam (Ljubič 1950–1951: 73).

Prodajalci, kot so bili ščetkarji in lončarji, so pri pesemskem oglašanju svojih izdelkov velikokrat nagovarjali ženske, saj so prodajali izdelke, potrebne v gospodinjstvu. Na to so se sklicevali predvsem lončarji, kot na primer v pesmi

⁷¹ Podatke Muzeja brusacev v Solbici sta s svojimi informacijami dopolnila Sandro Quaglia in Federico Lonardi.

lončarja iz Prekmurja. (GNI M 24.241) Nekateri prodajalci pa so peli ne le zaradi boljše prodaje, temveč tudi zato, ker so radi peli in ker so si s petjem popestrili delo. Na to se nanaša spomin na klobučarje, ki so prodajali svoje izdelke na vaškem sejmu »v Žerovnici pred cerkvijo na hribu«:

Očetova sposobnost izdelovati klobuke in njegovo trdo delo sta bila v nasprotju z njegovo 'cigansko krvjo', ki je kazala na manj resno stran njegove osebnosti. [...] Vedno smo govorili, da so naši starši imeli cigansko kri, saj so [...] vedno igrali ali pa se potepali naokrog. Spominjam se prijatelja, ki je študiral v Sloveniji in je rekel 'Nikoli ne bom pozabil tvojih staršev. Ko sem bil študent, so prodajali klobuke in vedno peli in tako so vedno prodali več blaga kot kdorkoli drug, saj so hkrati peli in prodajali.' (Portis-Winner 2005: 142)

Petje v navedenih primerih – tako vabljenje s pesmijo na sejmih kot petje obrtnikov po vaseh – večinoma ni nudilo dodatnega zaslužka, temveč je le omogočalo zaslužek v osnovni dejavnosti pevca. Upoštevaajoč družbeno lestvico, je šlo torej za tisti sloj ljudi, ki se je preživljal s svojim delom in je s petjem le opozarjal

Piskrovešček s Slovaškega s kuhinjsko posodo in pastmi za glodalce. (Dom in svet 1900: 681)

nanj. Tem ljudem je preživetje omogočala njihova temeljna dejavnost, ki jim je v družbi dajala takšno veljavo, kot je ustrezalo njihovim dohodkom. Včasih pa so se vaščani obrtnika zapomnili prav po pesmi, ki jo je prinesel: pripovedno pesem *Teci, teci, bistra voda*, ki govori o spokorjenem grešniku, so se v Špitaliču v Tuhinjski dolini naučili od potujočega pletarja: »Pri Šimnovih jo je nekoč pel neki Štajerc, ki je 'košarce pletel', bil je iz vranske fare, po imenu Matevž.« (GNI TZ 9: 52) Pogosto pa so se ljudje spominjali le še pesmi in tega, da jo je prinesel popotnik: za pivsko pesem *Lepše rože jo pa ni, ko je ta vinska trta* so na Hribu pri Vrhpolju vedeli, da jo je »prinesel en posvetan človek, zapel pred hišo, starši so se naučili od njega, otroci pa od njih« (prav tam: 89).

Po vaseh so hodile tudi pótovke, ki so od kmetov kupovale kokoši, jajca, maslo in skuto; ljudje so jih imenovali *jajčarice* ali *kokošarice*. Nekatero so pridelke dostavljale branjevkam, na primer v Ljubljani (Holmar 2001: 32). Včasih so v nedrjih skrivale tobak in saharin in ga skrivaj prodajale. Pogosto so bile tudi prenašalke zgodb (Stanonik 2006: 74).

Posebna potujoča trgovina s perutnino se je razvila v Železni županiji, torej tudi v Prekmurju in Porabju. Tam so od kmetov jajca in kokoši sprva kupovali madžarski preprodajalci, v začetku 20. stoletja pa so se v Renkovcih pojavili prvi domači *kupinárji*, ki so kupljeno blago vozili celo na Dunaj in v Budimpešto. Svoj prihod so naznanjali s posebnimi klici, prepoznavnimi po besedah »lobe loub« ali »loube, loub«. Klici so bili včasih tudi hudomušni in so prešli v pesem: *kupinárji* so z dodanimi nagovori gospodinje spodbujali, naj jim prinesejo jajca in piščance. (Skledar 1994: 98–101; Skledar 1995: 74–79) *Kupinárova pesen*, kot so ljudje imenovali oglašanje *kupinárjev*, je bila zaradi značilne melodije in besed »lobe loub« zelo prepoznavna:⁷²

Lobe loub, lobe loub,
piščance lovte!
Loub, loub, loub! (GNI R 15.431)

Prav poseben pomen je imelo petje ob prodaji izdelkov na sejmi. Ta način vabljenja ljudi je pravzaprav nadaljevanje oglašanja obrtniških uslug ali prodaje po vaseh: klici, značilni za nekatere obrtnike, so namreč v določenih primerih

⁷² Zmaga Kumer je ugotavljala sorodnosti teh klicev s klici pastirjev v Švicarskih Alpah (Kumer 1972b: 95–98), Vilko Novak pa je besedo *loube* etimološko povezoval z glagolom *loviti* oziroma z njegovima velelniškimima oblikama *loufte, loufte, louvi, louvi* (več Skledar 1989: 46).

♩ = 68

Lo-be, lo-ub, lo-be, lo-ub, pi-ščan-ce lov-te!

5
Lo-ub, lo-ub, lo-u-o-u-o-u o-ub!

Klic kupinárja (GNI R 15.431)

500

Trgovina z delikatesami **H. HIENG** Ljubljana
Dunajska cesta

„Pri planinskem Janezu“

Ekspert pristinih kranjskih klobas

Reklama s podobo pótovca s poudarjenimi narodonoidentitetnimi elementi, vezanimi na alpski prostor, kjer je bila ta dejavnost v zadnjem obdobju sicer značilna predvsem za ženske. (Zasebni arhiv)

prešli v pesem, pesem, ki je opevala spretnost obrtnika, pa je lahko zamenjala tudi impresivnejša pripovedna pesem.

Pripovedne pesmi so kot oglašanje za prodajo izdelkov izpričane za Primorsko; tako je bila na sejmu predstavljena pesem *St^uoji, st^uoji na stəzica*:

St^uoji, st^uoji na stəzica,
ta stəzica je tak^uo ^uozka,
k^uokər je britev ^uostra.
Po nji gre na b^uoga dušica.
Srečala sta jo dva hudiča
z zavitimi rogámi,
s kosmatimi nogámi,
ki sta začⁱela z njo plesatə,
b^uogo dušo brz r^uogé na r^uogé metatə.
»Kom pa ti grⁱeš, dušica?«
O jəh je lep^uo pr^uosila:
»Jest grem na žegnən britah
m^uojga telesa iskat.«
Kar je na britah pəršla
in je sv^uoj grob našla,
na njem je močn^uo potrəncála:
»Ustan, m^uoje grⁱešno tel^uo, wən z grobá!
Kok^u s ti služila,
da si mene, mojo b^uogo dušo, pogəbila?«
Telo je mučálo
in duš odgovəra niə dalo.
Duša je u drugo potrəncála:
»Ustan, m^uoje grⁱešno tel^uo, wən z grobá!
Kok^u s ti služila,
da s məne, b^uogo dušo, pogəbila?«
Telo je lə mučálo
ən duš odgovora niə dalo.
Duša je u treke potrəncála:
»Ustan, ti m^uoje grⁱešno telo, wen z groba!
Kak^u s ti služilo,
də s məne, ubogo dušo, pogəbilo!«

Telo je začelo g^uor ustaját
ən je začelo zə dušo kamnje metát.
B^uoga duša je təku lət^lela,
da je kri od pet cəpətn^lela.
Pa je duša pred sodnjə stow pərhitela,
kə sta jo čakala hudiča dva ən Mərija.
Mərija je rekla:
»Če bo duša wago m^lela, bo moja.
Če pa ne bo duša wage mela,
bo u peku šla,
ker jo poneseta hudiča oba.
Duša ni wage mela.
Mərij sə je duša smilla.
Mərija se je nizekə pərklonila,
je tri sowzice potočila,
də je duši wago dopolnila.
Hudiča sta dela, de je Mərija golfica,
Mərija je dela: »D^leša je m^uoja!
Kə jo je mat še pod srcam nosila,
jo je men pərporočila.
Usak petk se j postila
ən jo je mənə zročila.«
Duša je z Mərijo u nebesa šla,
hudiča pa u pəku oba. (GNI R 14.707; SLP 3. 1992: 215/8)

Petje pripovednih pesmi na sejmu, namenjeno privabljanju kupcev, je združevalo petje sejmarskih pevcev in pesemsko oglašanje izdelkov potujočih obrtnikov: ljudi je vabilo k prodaji, vendar z zgodbo, značilno za sejmarske pevce, ki so na sejmih služili s petjem grozljivih zgodb. Pesmi, kot je bila *St^uoji, st^uoji na stəzica*, pa niso peli samo na sejmih, temveč tudi ob prodaji po vaseh. Način predstavljanja pesmi naj bi bil enak: tudi po vaseh so namreč hodili s platnenimi slikami, ki so hkrati s pesmijo vabili ljudi k nakupu izdelkov.⁷³

Izjemoma so obrtniki na sejmih oglašali tudi usluge, ki za oblast niso bile zaželeni, na primer zagovarjanje. Dopis z naslovom »Poslušajte! Kaj vam bomo

⁷³ Informator Julijan Strajnar, upokojeni sodelavec GNI.

Sejmi so kot največja redna zbirališča ljudi privabljali tudi sejmarske pevce, proti koncu 19. stoletja pa se ti v javnosti niso več pojavljali. (Kolorirana razglednica Kranja, sejmski dan ob koncu 19. stoletja. Gorenjski muzej)

od zagovarjevcev kačjiga strupa povedali« zagovarjanje ostro obsoja, med primeri zagovorov pa navaja tudi »zagovorico«, ki so jo »od nekiga človeka za 40 krajcarjev zvedli, ki bičnike (gajželnike) prodaja in zraven tega tudi kačje strupe zagovarja«. (Novice, 15. 9. 1847: 147) Objava zagovora naj bi podkrepila vtis o sleparstvu potujočega prodajalca:

'Ena gora sv. Šenpolaja; tam je ena stezica, hodi po nji Marija Devica; jez prosim v imenu sv. Šenpolaja, prosim v imenu Marije Device, vsih svetnikov in svetnic božjih, v imenu sv. treh kraljev, v imenu Boga očeta, sina in sv. duha, Amen. Prosim, de bi šel strup te pozemeljske reči proč od tega človeka (ali te živine).'
Po tem se moli Očenaš, Češena Marija in pa Vera. (Prav tam)

Kljub dobljenemu zagovoru je uredništvo primer tega »zagovarjevca« uporabilo za svarilo pred vraževerjem:

Kaj je od tacih vražnih ljudi misliti, nam še ni nihče lepši razložil, kakor so popisali milostljivi knez in škof Anton Slomšek, rekoč: Skrivnost božje moči je

velika, pa te skrivnosti Bog ni starim babam, ne rokomavzarjam, ne ciganam razodel, katerih veliko se še prav prekrizati ne zna. (Novice, 5. 9. 1847: 147)

Uredništvo je zato povzemalo po Slomšku, da ljudje ne smejo »verjeti vsaki babeli«, ki zagovarja, in svarilo: »[N]e poslušajte ptujih beračev in krivih prerokov, ki po božjih potih in po skrivnih kotih take pomote trosijo.« Hkrati je učilo, kaj »je storiti pravovernimu kristjanu s takimi vražnimi in praznovrnimi rečmi«: te stvari so ljudje dolžni »v ognji sežgati in pokončati«, sicer grešijo, kdor pa se »takih vraž terdovratno derži, je od svete cerkve v pano djan, in večni božji sodbi izročen.« (Prav tam)

Nekatere dejavnosti so živele skrito, zato so zahtevale tišino. Tišina je označevala predvsem tihotapce in jim je dala tudi ime. Poleg orožja je bilo najbolj razširjeno tihotapljenje tobaka. Stanovska pesem tihotapcev je, tako kot je bilo pogosto pri stanovskih pesmih, nastala v drugem okolju: pesem tobakarjev *Prirajžali smo fantje mi* je »po znani viži« zložila Maria Simoneti, hči učitelja na Ljubnem (Glonar 1923: 47). Varianto iz Kapele pri Brežicah je leta 1840 zapisal Franc Berthole, »finančne straže nadziratelj«:

1. Perajžali smo fanti mi
korajžno z našmi punkelni,
johe, joho s Hervackiga,
dej bomo pili ga.	5. Punkel tam v hosti leži,
gerjača poleg nje leži;
librajtar jiše, de se poti,
pa vonder našo ni!
2. Počinmo se, zdaj mamu čas,
komanda še na ve za nas:
pol gremo v hribce zanaprej,
de dobimo gnarcou kej.	6. Tud se večkrat pergodi,
de nas komanda polovi.
Johe, mi na maramo več,
se je tobaka več.
3. Tobak predamo, pol gremo
počasi prot Hervackimo;
korajžno gremo gor no dol,
de ga bmo pili bol.	7. Močavat je še bogat,
s tobakam nas zalaga rad.
Če gnarcou ni, se zna dobit
na krajdo no kerdit.
4. Librajtar per Sotli stoji,
za menoj strelat mi hetí,
tobakar se ga ne boji,
veselo se m smeji.	8. Zdej nas po hribcih jišejo,
de že prou težko dišejo;
pite, hervažke lupce, zdej,
polej gremo mi naprej!
(SNP 4. 1998: 280–281/7378)

Petje pa se je povezovalo z delom tistih obrtnikov, pri katerih narava dela ni zahtevala selitve, a so morali zaradi iskanja dela oziroma zaslužka od vasi do vasi, »v štero«. Po domovih so delali predvsem revnejši čevljarji, krojači, kolarji in nekatere šivilje. Ti ljudje so velikokrat kratkočasili ljudi s pesmijo in prenašali novice, včasih pa se ljudem s tem tudi najbolj priljubili.

OD IGRCEV DO BUKOVNIKOV

Z rokodelstvom so bili povezani nekateri ustvarjalni posamezniki, ki so si ustvarili svoj sloves predvsem s petjem, pesnjenjem in podobnimi veščinami. Eden najbolj znanih je bil **Jurij Vodovnik** s skomarske fare na Pohorju. Vodovnika je domači župnik vzel za cerkovnika, ob tem pa se je ta izučil tkalske obrti. Prepeval je na domačem koru, kot romarski vojvoda je vodil ljudi na božja pota, vabili so ga na domače praznike, kot so bile teritve, *domlatki* in *klobasije*, najemali so ga za *besednika*, da je v imenu umrlega jemal slovo od domačih in od sosedov, najbolj pa je bil znan kot potujoči pevec, ki je povsod »trosil svoje pesmi« (Kotnik 1952: 95).

Jurij Vodovnik, revni tkalec s Pohorja, je sodil med ljudi, ki so živeli »življenje nekje med vagabundstvom in beračijo« (Cvetko I. 1988: 28) in »so postali pravi potujoči, po bližnji in daljni okolici znani 'zabavnjaki', igrci« (prav tam); bil je »igrc 19. stoletja« (Kotnik 1952: 96).

Svoje pesmi je v prepisih dajal ali tudi prodajal ljudem (Cvetko I. 1988: 20). Zadnja leta je »živel po več mesecev zdoma, pri prijateljih in znancih, hodil naokrog oprtan s košem brez dna ter si s petjem svojih in drugih pesmi služil hrano, zlasti pijačo« (Hartman 1980–1991: 537).

Ljudem je ostal v spominu tako s svojim življenjem kot s pesemsko ustvarjalnostjo. Zlagal je pesmi o sebi in svojem življenju, o drugih ljudeh in dogodkih, o življenju v drugih krajih in farah, o različnih stanovih, družbeno, socialno in moralno kritične pesmi, pesmi o nevsakdanjih dogodkih, o nesrečah, pa tudi razne šaljive pesmi, vključno s pesmimi za pust (Cvetko I. 1988: 75–196). Njegove pesmi so se širile iz kraja v kraj in se ohranjale s prepisi in v ustnem izročilu. Pesem *Jaz sem Vodovnik Juri*, ki je bila leta 1854 objavljena tudi v *Novicah* (nav. delo: 69), je ponekod postala identifikacijska pesem godcev, čeprav je Vodovnik sodil mednje le s svojim načinom življenja.

Sprejetost Vodovnikovih pesmi, posebno pesmi *Jaz sem Vodovnik Juri*, je vidna v njenih variantah (več Cvetko I. 1988: 67–97). Nekatere različice kažejo na to, da so se z Vodovnikovo zgodbo istovetili ljudje različnih usod (SNP 4. 1908–1923: 738–743/8675–8685; Cvetko I. 1988: 68–75, 93–97). Prav posebno odmevna pa je bila varianta, znana kot pesem o slepem Nejčetu. Slep pevec, po imenu Nejče, je namreč pesem potujočega pevca Jurija Vodovnika prilagodil svojim potrebam, s tem da je zamenjal imena.

Tako kot se je širila izvirna Vodovnikova pesem *Jaz sem Vodovnik Juri*, je tudi njena različica *Jaz sem ta slepi Nejče* dobila nove, krajevno zaznamovane variante. Iz njih je mogoče razbrati, da je tudi slepi pevec Nejče s potovanjem iz kraja v kraj in s petjem delil usodo slepih pevcev – prosjakov.

Jurij Vodovnik je bil za domačine tudi ohranjevalec zgodovinskega spomina, posebno z izročilom o povezavah med »cerkvico na Skomrah«, na Skomarjah, in Marijinim Celjem, tedaj še imenovanim Marijino Selo, in z zgodbami o turških vpadih. Poznali so ga tudi kot zeliščarja in živinozdravnika, ljudi pa je najbolj osupnil s tem, da je »včasih pri prijateljih zapel novo pesem in jo sproti zlagal«. (Kramaršič 1900: 547) Ko je prenočeval pri prijateljku na žagi, je pesmi pisal kar na deske. Med ljudmi pa je krožila zgodba o tem, da je veliko njegovih pesmi zgorelo, saj »mu jih je po nesreči s košem vred vrgel nek neznanec v ogenj na Kresni večer« (prav tam).

Manj znana je bila Vodovnikova povezava s Slomškom: Slomšek ga je ob njegovih obiskih v Mariboru silil v šolo, vendar Vodovnika to življenje ni mikalo: pošiljal mu je le pesmi, kar je zabeležil tudi v verzih. Pri tem je Slomška, kot je velevalo spoštovanje do višjega stanu, onikal.

Veliko časti vredni
 Slomšek gospod Anton
 so tudi tako rekli:
 če jih še delal bom,
 de moram jih jim gor poslat,
 de hočejo jih drukat dat,
 de bodo brali jih povsod,
 vsak kmetič no Gospod. (Prav tam)

Kot koroško-pohorski ljudski pesnik - pevec (Cvetko I. 1988: 37) pa se je Vodovnik povezoval tudi z izročilom koroških bukovnikov. **Bukovniki** so bili razgledani in ustvarjalni ljudje, večji pisanja; izšli so iz kmečkega okolja, nekateri

pa tudi iz vrst fužinarskih delavcev. Med njimi so bili mlinarji in tudi bivši pastirji, pogosto pa jim je sredstva za osnovno preživljanje omogočalo rokodelstvo, kot na primer tkalska obrt, izjemoma tudi služba cerkovnika. Nekateri med njimi so se branja in pisanja naučili sami. Kot ljudje, ki so vedeli več od drugih, so bili bukovniki pogosto prenašalci raznih vesti, vabili pa so jih tudi za »besednike k ženitovanjem in pogrebom«. (prim. Kotnik 1952: 86–102)

Bukovniška ustvarjalnost je temeljila na širjenju besedil prek pisane in tiskane besede; ustno prenašanje je to le podpiralo (Kotnik 1952: 86). Vrhunec je doseglo na prehodu iz 18. v 19. stoletje, in sicer predvsem z dejavnostjo tkalca **Mihe Andreaša** in kmeta **Andreja Šusterja - Drabosnjaka** (Reisp 2001: 187; prim. Kotnik 1952: 92–95).

V Drabosnjakovi ustvarjalnosti se zrcalijo vse razvojne faze koroškega bukovništva; pisal je prozo, liriko in ljudske igre, ki slonijo na nemških, deloma pa tudi na slovenskih predlogah (več Maurer-Lausegger 2018: 45–46). Imel je srednje veliko kmetijo in enajst otrok, bolj kot kmetija pa so ga zanimale knjige in »rajme«.

Govoril ni skoraj nikoli drugače kot v 'rajmih'. Pri sebi je vedno nosil usnjeno torbico s pisalom in zapiski, za klobukom pa je imel zataknjenih nekaj listov papirja. Verzi so viseli tudi po stenah v njegovi izbi in kozolec je imel ves popisan. Še ko je oral, si je na koncu vsake brazde zapisal verze, ki so se mu naredili spotoma. (Reisp 2001: 188)

Odgovornost gospodarja je nadomeščal s svojo ustvarjalnostjo in z duhovitimi napadi na morebitno kritiko. Ob objavi šaljivih litanij o hudih ženah, v knjižici *Ena lepa zelu nova latania od tah hudah žien*, je avtor Drabosnjak med drugim zapisal, da bodo otroci »to latanijo več barti brali«, pri tem pa »se bojo nieh hudobne matere sramvale noi varuale tačah falarjov kateri so vtei Latanie zapapadani« (Šuster 1825: 1). Med prošnjami, ki so zadevale obnašanje žena, so bile v zbadljivem duhu med drugim navedene tudi želje, ki so zadevale zvočni svet domačega okolja – da bi bili možje obvarovani »nieh grenziga petija«, »šraja teh bab« in »nieh pihenja inu riovenia« (nav. delo: 4–5).

Nekateri bukovniki pa so bili znani tudi kot potujoči pevci. V začetku 19. stoletja je po pesemski ustvarjalnosti in pevcih slovel predvsem Rož. Najbolj znan je bil tkalec in pesnik Miha Andreaš, ki je »zlagal [...] slovenske posvetne in nabožne pesmi in tudi sam komponiral arije«. (Kotnik 1952: 94) Z Drabosnjakom sta vedno govorila »v rajmih« (prav tam).

Andreaša in Vodovnika je posnemal **Franc Leder - Lesičjak**, kočar iz Globasnice v Podjuni; Lesičjak, ki je dobil ta vzdevek zaradi spretnega posnemanja lisice, je sprva delal v bistriških rudnikih. S citrami preko rame je hodil po Podjuni, Mežiški dolini in Rožu; na sejmi in ob žegnanjih je zabaval ljudi s citranjem in petjem, s prisluženim denarjem pa si je postavil kočo v Globasnici. Po poroki je ob igranju in petju po sejmi služil tudi s prodajo žganja iz borovnic, ki sta ga pridelala z ženo (Kotnik 1952: 97–98). Opeval je kmečko življenje od rojstva do groba, najbolj znana pa je njegova *Pesem od rojstva*.

Potujoči pevec Podjunske in Mežiške doline Franc Leder - Lesičjak in Jurij Vodovnik, ki je po Pohorju, v slovenjegraški okolici in v Mežiški dolini »vse sorte pesmi trosil«, sta vplivala na **Antona Lesičnika**. Lesičnik je v svoji avtobiografski pesmi opisal, kako so ga v življenju zaznamovala dela od pastirja, hlapca, tkalca do delavca v prevaljskih fužinah (Kotnik 1949: 95).

1. Eno lepo, novo pesem
vam hočem jes zapet,
vsem fantam in dekletam
njo dam zan lep izgled.	6. Dve okrogli leti
sem morav služiti
pr sami laški repi
pr rajnem Šolarji.
2. To pesem som študirav
na svet'ga Jurja dan,
ko som no mao fantazirou,
sem bil od vinca pijan.	7. V tem štiridesetem leti
en taužent osem sto
smo mogli slovo vzeti,
prestajt se h Judežu.
3. To provo moje leto,
ko som jaz rojen bil,
sem živel na tem svetu
objokan in vesel.	8. Le tam sem ovce pasov
per svojih sedem let,
per ovceh velek zrastel,
potem pa hlapec bit.
4. Na Silovci per Roženi
sem jes odziban bil,
v eni zibelki leseni
si dojsti joka ožil.	9. Som bil v tem dvajstem leti,
som mislil, bom soldat,
pa mev sem dve dekleti,
tak nisem smev ostat'.
5. Ko sem bil o desetem leti,
sem morav zibati
ti mlajši dve dekleti
per rajnem Kružniki.	10. Na prevaljskih fužinah
sem potlej pudler bil,
po Kotleh, po Brdinjah
pogosto moštej pil.

11. Zapustio sem fužine
gratal som en kauč,
lep cajgnast iz grašine,
som dobar bil delavc.
12. Potem sem se povrnil
na Prevale nazaj,
al sem kaj prav obrnil,
je vsak previžan zdaj.
13. Te prevaljske fužine
prav doro jes poznam,
dr dela in vročine
krez glavo dojsti 'mam.
14. Po berkeh se pobijam,
že svojih petnajst liet
pa gnarce vse zapijam,
da nimam groša pried.
15. V mojih sedajnih letah
vesievo jes živim,
per fanteh, per dekletah
najraj se gor držim.
16. Sestre no pa brati
so vsi ožejeni,
moj oče, moja mati
so vsi Silovčani.
17. Moj ti stari oče
so včasih žnidar bli,
so delali nove hlače
in lajbič pisani.
18. Moja mati Ana
so mene zibali,
so pesem ledik stana
zravno spievali.
19. Per zibiki so zbrali
mi srečni ledik stan,
ga z rožcami nastlali
še sadanašni dan.
20. Luba šentjanska fara,
mogočni jejn patron,
med vsiemi najbolj stara,
kaj hočeš 'met za lon?
(Kotnik 1949: 93–94).

Anton Lesičnik se je pri bratu naučil citrati – citre so bile takrat pod Uršljo goro »domač instrument«, šele pozneje so jih izpodrinili »mehi«, harmonika –, ob tem pa tudi orglati in orgle popravljati, na starost pa je postal celo organist (Kotnik 1949: 99). S tem se je uvrstil med glasbene ustvarjalce, znane tudi v drugih slovenskih pokrajinah.

GODCI

Godčevstvo se je do 19. stoletja povezovalo tako z zabavo kot z igranjem za cerkvene potrebe: v Reziji so še v 16. stoletju godci v cerkvah igrali na dude. Na Kranjskem so bili v začetku 18. stoletja znani kot ustvarjalci pesmi o svetnikih (Stržinar 1729: 9), s svojim igranjem pa so nekateri sodelovali v cerkvah še

(Godci, panjska končnica. SEM, EM 2372E; foto Marko Habič)

pozneje. V bolj sproščenem družbenem ozračju, zaznamovanem z nevolniškim patentom, so bili godci od konca 18. stoletja naprej predvsem nosilci veselega razpoloženja. Druženja ob pesmih, glasbi in zabavnih zgodbah so se povezovala z gostilniškim življenjem in z različnimi praznovanji, predvsem s svatbami, žegnaji in nekaterimi kmečkimi deli, vezanimi na širšo skupnost.

Na Štajerskem je v prvi polovici 19. stoletja godce še označeval izraz **igrc**, »popotni igerci« pa so bili potujoči pevci v pravem pomenu besede:

Popotni igerci

1. Gosle, base, cimbale,
žvegle, citre, bernbice
vsaki nas pri sebi ma
ino v nje igrati zna.
2. Klarinete no fagot,
veliki rogél v obód
no trobente tudi mi
nosimo pri sebi vsi.
3. Kodi koli idemo,
tam ljudje svedočijo,
da igrati znamo mi,
kak si koli kdo želi.
4. Zato, dragi vi ljudje,
keri tu zebrani ste,
tudi vas poprosimo,
slušajte nas z radostjo.
5. In oči se bomo mi
tudi vam dopadnuli,
te nam radi dajte to,
kaj si mi zaslužimo.
6. No igrali bomo vam,
da se bode trosil hram,
da vam bode vsim kre nas
kratki no veseli čas.
(Dajnko 1827: 109–110)

Godci so bili pomemben del skupnosti, hkrati pa niso bili vezani izključno nanjo. Včasih so ljudje poznali njihova imena, včasih ne: lahko so prišli kot popotniki, ki so ljudi za kratek čas zabavali s svojim igranjem, nato pa so odšli iz njihovega vsakdanjika. Za nekaterimi je ostal pesemski spomin, s katerim so se zabavali tudi otroci, v pesmi pa je včasih ostal tudi spomin na njihovo glasbilo, kot na primer na dude:

Jaka spad Turjaka
pod mustam pačaka:
na žakəl patarka,
pa muska vən farka. (GNI ŠZ 74, 254)

Godec je moral biti »hudomušen, burkež, jezikov in odrezav«, poleg tega je moral biti »na tekočem z dogodki iz svoje okolice« (Cvetko I. 1988: 27). Njegov ugled se je meril z okolišem, kamor so ga vabili: nekateri godci in godčevske skupine so gostovale »v stalnih okoliših, da so jih vabili celo iz ene pokrajine v drugo, da so bili po več dni zdoma in igrali celo zunaj slovenskega ozemlja« (Kumer 1983: 155). Godce so vabili na osebna praznovanja, predvsem na poroke, in na praznovanja skupnosti, na žeganja. Za godovne podoknice, za domače zabave ali za zabave po končanem delu godci niso zahtevali plačila, ob koledovanjih so jih ljudje nagrajevali, »kot je pač pri koledovanju navada«, sicer pa so godci vedno igrali za plačilo. Veljalo je, da »godec ni konj, ki bi delal zastonj«. (Kumer 1972a: 89)

Godci torej večinoma niso sami iskali zaslužka, temveč so jih ljudje vabili na posebne dogodke. Ljudje jih niso ocenjevali le glede na spretnost igranja: pomembna je bila tudi družabnost godca oziroma zmožnost, da je znal resnično zabavati ljudi – da je bil pravi »kolofoktar«, šaljivec. Ta sposobnost jim je dajala največji sloves. Nekateri so daleč naokrog sloveli kot izredno zabavni vodje svatb:

Glede narodne godbe in drugih na svatovščinah nekaj običajnih stvari pripominjam, da je bil v preteklem stoletju – koncu stoletja je v visoki starosti menda umrl – v javorski župi neki godec, v. Koželjevec: izgovarjaj po javorsko (poljansko) Koželuc, po naše Koželjovc. Znal je menda na vsa tedaj med narodom običajna godala in je bil ženijalen 'kalfoktar'. O tem bi se lahko v naših krajih še mnogo zvedelo, ker njegov spomin živi. Mej drugim je – ko je po noči na svatovanjih spanec svate mučil – take šale zbijal, da jih je takoj minul. Tudi je pridigoval ob takih prilikah, en drug godec mu držal pred njim prižnico, da je imel po čem udariti. Po pridigi je 'klical vohcti', oznanjeval (n. pr. od Delnic do Zaprevala je eden garje zgubil, kdor jih je dobil, je proščen, da jih nazaj

prinese, če ne, se bo kremrov; pri tem je delal take 'frise', da so mlajši gledalci noreli. Ali od – do – je ena dekle možilnik⁷⁴ zgubila. [...] in salva smeha je bila odgovor. Imel je knjigo, ki jo je menda sam spisal, ki je bral iz nje n. pr. krojaške litanije, na ktere so drugi godci odgovarjali n. pr. 'tajkih se bojmo' ali 'fliko pritisni' itd. (Kržišnik 1908)

Knjigo, v kateri je imel Koželjevec zapisana posebna besedila, je na njegovi smrtni postelji »bržkotne kak godec dobil« (nav. delo).

Nekateri godci, ki so sloveli kot glasbeniki, šaljevci ali pa duhoviti kronisti »lokalnega družbenega in družabnega življenja« (Bačer 1956: 225), so tudi sami s svojim življenjem postali legende. Takšna legenda je bil na primer dolnjiški ljudski pesnik in godec Ivan Rupnik - Može, avtor že omenjene pesmi o obešencih v Novem mestu (Ložar - Podlogar 1991: 230–231). Može je bil sicer »klarinetist in velik šaljivec«, ki je »skladal le kosmate«. O življenju tega godca, ki je bil morda sin hlapca hmeljniške graščine, je krožilo veliko zgodb. (Bačer 1956: 217–218) Tudi Može ni bil le spreten godec, temveč je slovel kot »priljubljen prigodničar in 'fakselmaher'«, zelo zaželen predvsem na svatbah. V bogatih hišah so namreč svatovali tudi po ves teden. (Nav. delo: 221) Priljubljen je bil tudi zaradi kritičnosti do oblasti: ko je na primer leta 1872 Avstrija uvedla metrični sistem enot, je Može napisal pesem *Nova mera, nova vaga*, v kateri se je hudoval zaradi te spremembe, predvsem zato, ker naj bi po njegovem mnenju olajševale izkoriščanje kmeta. Zaradi te pesmi je bil kaznovan (prav tam), pesem pa se je hitro razširila med ljudi.

Po zabavljivih pesmih so bili godci znani tudi drugod; v domžalski okolici so rekli, da »so užéranke pisál«.⁷⁵ Za ustvarjalnost godcev je bila pomembna njihova povezanost s skupnostjo. Prostori srečevanj z ljudmi različnih poklicnih in socialnih skupin in s prišleki so bile pogosto gostilne: omogočale so pretok informacij, pesmi in zabavo. Godci, ki so z glasbo skrbeli za dobro razpoloženje, so v tem soočanju svetov dobivali navdih za zabavljive pesmi, za norčevanje iz oblasti in iz drugih ljudi.

Tako viže kot šale so se pogosto prenašale na godčevske prijatelje, »kame-rade«, in na naslednje godčevske generacije (prim. Bačer 1956: 217). Godci so včasih z zapisi ohranjali tudi pesmi ustvarjalnih šolmoštrov: godec Ivan Ivančič z Dravinjskega vrha je na napol prazne živinske potne liste zapisal pesmi školnika

⁷⁴ Znamenje devištva.

⁷⁵ Informacija Mici Jenc iz Domžal.

Ignaca Petriča (Kotnik 1943: 108). Pivske pesmi, napitnice ali druge pesmi, ki so jih peli v veseli družbi, so »zlagali« tudi ljudje drugih poklicev, med njimi tudi duhovniki, godci pa so jih prevzemali. Zaradi stikov s širšim območjem so spoznali širok repertoar pesmi, ki so jih prinašali tudi drugi potujoči pevci. Nekateri godci so hranili pesmi na letakih in razne prepise pesmi, vključno s pesmijo *Jaz sem Vodovnik Juri*.

Tako kot pohorski pevec s košem brez dna, Jurij Vodovnik, so tudi godci večinoma poosebljali sproščenost, zato so pesmi o njih ljudje zelo hitro sprejeli za svoje: preko pesmi so se namreč poistovetili z brezskrbnostjo, ki je označevala godčevsko življenje. To naravnost je izrazila tudi pesem *Veseli godec*, ki jo je sestavil duhovnik Jožef Žemlja: pesem so ljudje sprejeli že dolgo pred tem, ko je bila, pet let po ustvarjalčevi smrti, s komentarjem »Po Krajskim se sliši pogosto propevati«, objavljena v *Novicah* (1. 3. 1848: 1). Izraža pogled na godčevsko življenje in se povezuje z brezskrbnostjo godčevstva. Emil Korytko, urednik prve zbirke slovenskih ljudskih pesmi, jo je leta 1838 že uvrstil v nabor slovenskega ljudskega izročila (NUK Ms 479: 60).

Pesem *Veseli godec* je postala stanovska pesem, ki se je prenašala tudi z zapisi. Tak je zapis godca Klemenčiča, ki je nastal okrog leta 1860 (GNI OSNP 11.011).

1. Povsod me poznajo,
de tiček sem zvit,
vesele imajo
me medse dobit.
Jim pravim, jim lažem,
se smejem, norim
in norca jim kažem,
kej v gosli dobim.	3. Nevesti in ženni
perliznit se znam,
očet starašini
obilno čast dam.
Rat burke uganjam,
pa larmo povem,
povsod se perklajnam,
ker upat kej smem.
2. Doma skor nikoli
me viditi ni,
skoz rajem okoli,
mi nekej diši.
Na vsak ženitvajne
narparu sem svat,
per zajcu, svenjini
pa pijem ga rad.	4. Jo režem, zavijam
basist, trobentač,
s peto k tlam perbijem,
piskač ket škripač.
Kaj maram, k žverglati
znam tako lepo,
ni treba se m' bati,
de b' dolgčas kej blo.

<p>5. Jest Orfeja, Pana
posnemam oba,
kjer godca mi znana
narparva sta bla.
Tud Baha spoštujem,
ker pjancov je Bog,
le k njemu zgihujem –
reš me iz nadlog.</p> <p>6. V adventu in posti
za mizo sedim,
umeram slabosti,
se stradat učim.</p> | <p>U dimnik obesem
trompeto in bas,
pa žalostno pesem
prepevam na glas.</p> <p>7. Ošteva, obero
me žena terdo,
vse skozi prepera
pa dosti jmam ž no.
Po svetu, kar lažem,
bogata nisem biu,
ker družga na pazem,
kako bi ga piv. (GNI OSNP 11.011)</p> |
|---|--|

11.011

(Besede zložil J. Zambija l. 1848.)

Veseli godec.

(Iz Gabsrške Gore na Poljskih hribih.)

1. Pov- sod me po- ruzja. De ticek sem zvit, ve-
2. Da- ma me ne- ka- li. Je vi- di- ti ra, škor'
3. Ne- ves- ti in zenni. Perlar- nat se znan,
se- le i- mija. Ne medse dobit; jin
rujem o- koki. Mi ne- kej di- si; je
iel' stara- jini. O- bilni cast- dam; Rat
pravim, jin lajem. Se smejem norim. In
voh' je- rat- rajine. Kar pa- ru' sem svat. Per
burke u- gajnam. Pa koma povem, Pov-
norca jin kajem. Kej v godli dobim.
rajcu, oven- jini. Pa gijem ya rat.
sod se per klajnam. Uter upat kej smem.

4.
Ja rejem, ravijam
Bariš, trobenčai
I peto h tlam, perlijem
Piskac ket špripacj
Kaj magarj h zborlati.
Znam jako lepa
Ne treba se ni' bati.
Del' dohčias kej bla.

Opomba. Pišite samo na prvo in tretjo strani!

Veseli godec. (GNI OSNP 11.011)

Godce pa so preprosti ljudje povezovali ne le z brezskrbnostjo, temveč tudi z neodgovornim življenjem. Čeprav so dobre godce cenili, je bilo njihovo družbeno vrednotenje na splošno dokaj nizko: denar so namreč po mnenju drugih ljudi zlahka zaslužili, navadno pa so ga hitro tudi zapravili, pogosto celo zapili. Velikokrat so imeli le skromno kajžo ali pa bajto brez lastne zemlje, včasih boren zaslužek od kakšne obrti. Godci so namreč veljali za slabe gospodarje: za godca Možeta so ljudje govorili, da je »sredi dela na polju odšel v hišo, zložil v nekaj minutah pesem in se spet vrnil na delo« (Bačar 1956: 221). Sodbe so bile tudi ostrejšje: »Skladal je pesmi, delal pa ni rad« ali »Za delo ni bil, pač pa bolj za luksuz« (nav. delo: 223).

V določenih okoljih, kot na primer v Zgornji Savinjski dolini, pa sproščenost ob glasbi ni označevala brezbriznosti in neodgovornega odnosa do sveta: »Imamo vse polno godcev – skoro vsak kmetski pastir ali hlapec zna na citre [...] in gosli goditi. [...] [V] tem je Janez Kaker pd Romšak na Ljubnem in njegovi sinovi najbolj priljubljen ki se zna (če prav je spoštovan in premožen kmet) prav po šaljivo – ja po cigansko obnašati.« (Fludernik 1907)

Godci sicer večinoma niso bili znani kot pevci, vendar pa niso iz kraja v kraj prinašali le melodij, temveč tudi pesmi, predvsem ob koledovanju. Kot koledniki so hodili po bližnji in daljni okolici: koledniki s Štajerske so hodili tudi na Moravško in v Črni graben, ihanski koledniki, ki so na svojih obhodih – ko »so nov let nosil« – prepletali pesem z igranjem, pa so hodili po vsem območju jugovzhodne Gorenjske. Zdoma so bili po ves teden, spali so vsako noč drugje. Koledovali so tako, da so igrali in peli: »Najprej so zaigrali, potem zapeli, potem pa spet zaigrali. Za dar so dobili denar.« (GNI TZ 2: 50) Njihova osnovna dejavnost, ki se je – tako kot godčevstvo v družini – prenašala iz roda v rod, je bilo slamnikarstvo, zato je koledovanje nudilo le dodatni zaslužek.

Godci iz revnejših krajev so hodili koledovat v bogatejše vasi. Na Primorsko so v zimskem času hodili igrati tudi *laški piskači* oziroma *pifferari* (Dom in svet 1899: 56). Na Idrijskem in Cerkljanskem pa je bila v navadi *pustna koledva*: godci so koledovali od praznika svetih treh kraljev do pusta, s seboj pa so imeli nosača, *nosarja*, ki je zbiral in nosil darove. Ko so prišli v hišo, je dal gospodar na mizo pehar ajde, godci pa so zaigrali pesem za ajdo, *ta jejdovo*. Pri tem so gospodar, gospodinja in posli zaplesali, včasih skupaj z *nosarjem*. Druga viža je bila *za repo*, tretja pa *za konec*. V hiši, kjer so godci prespali, je bil zvečer ples. (Ramovš 1998: 22)

Med koledniki, ki so v božično-novoletnem času prihajali koledovat za živež, so bili na Primorskem tudi *pifferari*, *laški piskači*. (Godci-pifferari v Vrhpolju pri Vipavi. Dom in svet 1899: 56; foto Henrik Dejak)

Ponekod so koledniške skupine organizirali organisti, šolmoštri, posebno tam, kjer so izbrane godčevske skupine sodelovale tudi v cerkvi oziroma pri cerkvenih slovesnostih. Godci so, skupaj s školnikom ali sami, hodili pet »na starega leta dan« in pred svetimi tremi kralji, še v 19. stoletju pa so koledovali tudi za svečnico. Koledovanje na zadnji dan v letu je bilo namenjeno zbiranju denarja za cerkvene potrebe (GNI TZ 9), temu pa so bila namenjena tudi svečniška koledovanja, ki so se jih sprva udeleževali z godbo. V nekaterih krajih so novoletni koledniki z godbo obiskovali le imovitejše hiše: v Veliki Dolini pri Krškem je bilo »narodno godbo« mogoče slišati poleg svatb in »v tednu od božiča do novega leta, ko godejo pred imenitnejšimi hišami za novo leto. Tudi za godovno [...] godejo, ako hočejo skazati komu čast.« (Dolinar 1907)

Koledovati je bilo mogoče tudi z mehanično lajno: koledovanje s takšno lajno je bilo znano v okolici Cerknega (Omerzel Terlep 1997: 222). Oktobra leta 1902 pa so v Črni na Koroškem pokopali enega zadnjih slovenskih aktivnih lajnarjev, *drehorgelspielerja* Johana Pukla. Potujoči godec Johan, ki je v starosti

Uveljavljeni godci so kot koledniki doživljali posebno spoštovanje; ponekod so na svojih obhodih na hišna vrata napisali tudi simbole hišnega blagoslova. (Godci z Goričice pri Ihanu kot koledniki; izvornik hrani Neža Vozel)

enainosedemdeset let umrl zaradi srčne oslabelosti, je najverjetneje sodil med obubožane. (Nav. delo: 204) V tem času je lajna kot glasbilo z melodičnimi in bordunsko uglašeni spremljevalnimi strunami tudi v širši okolici dokončno utihnila (nav. delo: 215).

BERAČI, SLEPI PEVCI

V 18. stoletju je država skladno z utilitarističnim in racionalističnim načinom razmišljanja z upravnimi, pravnimi in socialnimi mehanizmi skušala nadzorovati nevarnosti moralne kontaminacije, ki jih je predstavljala revščina. To je dosegala z rednimi pregledi mest, z odgoni, z ubožnimi hišami za delovno nezmožne reveže in s kaznilnicami kot vrstami prisilnih delavnic. V Celovcu in Ljubljani sta bili prisilni delavnici z delovnimi hišami ustanovljeni leta 1754. (Čeč 2016: 293) Temu se je pozneje pridružilo še razdeljevanje finančne pomoči

preko ubožnih inštitutov, proti koncu 18. stoletja pa je institucijo sirotišnice nadomestil sistem oddaje otrok v rejo (nav. delo: 294).

Država je želela popolnoma odpraviti beračenje, torej nenadzorovano, potencialno prevarantsko in pogosto tudi prisilno pridobivanje darov oziroma drugih oblik podpore (Čeč 2016: 296). Mestne ulice so »očistili« beračev ob obiskih tujih državnikov. Leta 1758 so v ljubljanske mestne zapore na Tranči za več kot teden dni zaprli kar devetnajst beračev (nav. delo: 300); v začetku 18. stoletja so jih zapirali v iste prostore kot zločince (nav. delo: 303). Podobi berača kot potencialnega požigalca, prinašalca nesreč in bolezni pa je nasprotovala predstava o nadnaravnih oziroma magičnih sposobnostih beračev (nav. delo: 305–306), povezana z izročilom.

Nadzor nad berači je bil doslednejši v mestih. Leta 1847 je v Ljubljani dobila dovoljenje za delovanje prisilna delavnica, saj je bilo delo razumljeno »kot najboljše pripomoček za spreobrnitev« (Anžič 2002: 317). Eno od določil uredbe je bilo: »Ni tedaj kraj zatrašovanja, ampak policijska hiša poboljševanja je« (nav. delo: 318). Glavni namen je bil, »prisiljence poboljšati in jih navaditi na pridnost« (nav. delo: 321). Delavnica je z začetkom 1. svetovne vojne prenehala, do konca vojne je deloval le oddelek za zanemarjeno mladino (nav. delo: 325).

Stroge ukrepe oblasti so berači občutili tudi po vaseh. Med njimi so bili ljudje, ki so se v domače vasi vrnili na starost, potem ko drugje niso bili več sposobni za delo, in jih je njihov položaj ne le poniževal, temveč jih je zaradi strogega postopanja žandarjev spravljal v stisko. V Vinjah pri Dolskem, kjer je bilo, tako kot na širšem območju Ihana, Domžal in Moravč, zaradi povezovanja godčevstva z druženjem ob pletenju slamnatih kit znanih zelo veliko pripovednih pesmi – godci so prinašali pesemske novice, ki so se med slamnikarji in slamnikaricami ustalile kot pripovedne pesmi –, se je ohranila pesem o usodi takšnega berača, prastrica znane ljudske pevke, dninarice in kajžarice Katarine Zupančič, p. d. Živčkove Katre. Razgledani mož, ki je svoje življenje večinoma preživel na tujem in se tam »nauču sedəm šprahâ«, se je na starost vrnil domov in je za preživetje kot občinski revež moral »peklati«, beračiti. Ker je bilo to »glijh tačes, k so žendarji začel tud berače lovit«, se je na veliko noč v strahu pred žandarji obesil. Njegovo truplo so odkrile krave, ki so pod hrastom, na katerem je visel, našle njegove »mavhe, nót pa krapce«, velikonočne štruklje, ki jih je pokojnik za praznik kot berač dobil od dobrih ljudi (GNI OSNP 7269). Pesem iz Vinj je prinašala novico o beračevi smrti.

Smrt
Adamčkovega
Francelna.
(GNI OSNP
7269)

4269
705

Smrt Adamčkovega Francelna.
(Berat se oberi)
1954.
(Čez Vinj na Lokenjskem.)

Sig. tra
grave.

1. Kaj si je Adamčkov Franc zmislu,
ke je od žndarjev slišov?
Gor na Ajdovšno⁷⁶ je šov,
djav je: »Jest na bom več peklov!«

Odbor za nabiranje
slovenskih narodnih pesmi.

Vinje na Gor.

1. Kaj s je Adamčkov Franc zmislu,
ke je od žndarjev slišov?
Gor na Ajdovšno⁷⁶ je šov,
djav je: »Jest na bom več peklov!«
2. Začev se je u hrast ravnati,
in te veje pregledvati,
kera kej bl močna bo,
de bo von visu za jno.
3. Mavhe je od sebe vergu,
ruto je za vrat prdergnu:

⁷⁶ Ajdovščina nad Dolom pri Ljubljani, danes znana kot arheološko najdišče.

oh, koko je bvo strašnó,
de za pohpisat ni bvo!

4. Mavhe so na tleh ležale,
peklenske pošast so vajn režale:
tiste soje preramnce,
je jmov za soje angelce.

5. Oh, kako je čudno slišat,
de že ni moč za pohpisat!
Boh obvari vsaciga,
de b na sturu kej tacega! (GNI OSNP 7269)

Postopanje brez dela je bilo kaznovano, prav tako navajanje otrok na beračenje, čeprav je katoliška stran liberalcem očitala, da se jim »toraj vsak potepuh bolje usmili, kakor delalec poštenjak in davkeplačilec« (Slovenski gospodar, 30. 4. 1885: 138–139). Opozarjala je namreč na to, da so med prosjaki brezdelneži: »Beraška palica se jim v rokah ugrije, da je ne morejo pustiti. Potepljejo se po vseh okolicah, oblazijo vse vesi, hiše, farovže, zlasti ob velikih cestah. Bliže mest, trgov, kopališč so za kmetijske ljudi uže neznosna nadloga.« (Prav tam) Hkrati je menila, da usmiljenje do beračev upada, »čem bolj se nekrščansko brezverstvo širi« (prav tam).

Opozarjanje na usmiljenje do beračev se je navezovalo na izročilo. Revnim beračem, **prosjakom, so namreč ljudje pripisovali posebno vlogo, predvsem slepim**: razumeli so jih kot posrednike med Bogom in ljudmi, zato so verjeli, da je njihova molitev hitreje uslišana (Mihaylova 2012b: 233). Posredništvo med Bogom in ljudmi je na Slovenskem nakazovalo poimenovanje za prosjaka – ubožec, torej Bogu najbližji. Ta pogled se ni skladal s svetopisemsko razlago telesnih hib: v okviru tega razumevanja so bile slepota in druge prizadetosti kazni za greh tega človeka ali za grehe njegovih prednikov.

Ljudsko pravo je določalo, da ljudje prosjakov ne smejo odgnati brez darov, ti pa so se s posebnimi molitvami ali pesmimi oddolžili za hrano in prenočišče.

Berač navadn rajša s palco, zdebelm patanoštram okol uratu, iz žaklam ali bsago čez ramo, učasih skošam na hrptu, kamor deva in hranuje božje darove. In daje za nje: Boh lonej! boh stokrat povrn! – Nekdaj so molil rožnkranc, očenaš, češanomarijo, nekter so znal in molil 'Zlat očenaš' št 453 in zlato češeno Marijo 402 št. dr. Štreklove zbirke I zvezik. (ISN ŠZ 1/35)

Da so berači v resnici prenašali stare apokrifne molitve, dokazujejo tudi poznejši zapisi: »zlato očenaš« iz Logatca je zapisala Marija Hafner, ki se ga je kot šestletna deklica »naučila na sveti večer od berača, ki je pri njih v Logatcu prenočil in pri večerji to molil« (Kumer 1999a: 78–79). Včasih je bila pri teh molitvah poudarjena udeležba berača ali beračice pri cerkvenem obredju, kot na primer pri zlatem očenašu, ki ga je pri sv. Ivanu v Trstu povedala beračica iz okolice Ricmanja:

Zakaj, zakaj b' vesela ne bla,
ki sem pri sveti maši bla [...]. (GNI ŠZ 98)

Apokrifne molitve, kot je bil »zlato očenaš«, so zelo jasno označevale posredniško vlogo beračev. Eno od teh molitev je med drugim zapela nepismena Frančiška Podgorelec, imenovana »slepa Franca«, beračica »od Svetinj blizu Ormoža«, stara nad 60 let. Zapisovalec je zabeležil, da mu pesmi ni »pevala«, ampak »pravila mi jih je v takih prenehljajih kot kakšno pesem.« (Freuensfeld 1884: 25)

Ti sveti zlato očenaš,
ki ga je molio san Bog naš.
Marija ga je tüdi mólila
po svojen sveten raji,
5 po svojem svetem domovanji.
Ona ga je mólila tak lepó,
ka se je čülo gor v sveto nebó,
no ga je čüla sama sveta Trojica.
10 Z nebés sta bila póslana anjgela dva,
anjgela dva, Kerubina dva.
Marija jidva je pitala:
Kaj sta doletela, anjgela dva, Kerubina dva?
Midva sma doletela dol na zemljó
15 po mater svetó,
ka bi jo nesla gor v sveto nebo.
Anjgela dva, Kerubina dva
sta delala zlato trüžico,
z zlatimi klinčeki zbijala,
20 s svilnatimi robčeki povijala.

- Anjela dva, Kerubina dva
sta jo nesla po vozkih stezicah,
sta jo nesla po vozkih mejicah,
sta jo nesla po hladnoj senčici.
- 25 Tam so cvele same romene rožice.
Marija je prvo rožico vtrgala,
Marija jo je dišala,
Mariji je slišala.
Marija je drugo rožico vtrgala,
- 30 Marija jo je dišala,
Mariji je slišala.
Marija je tretjo rožico vtrgala,
Marija jo je dišala,
Mariji je slišala.
- 35 Anjela dva, Kerubina dva
sta nesla Marijo pred peklenške vrata,
tam sta jo doj djalá.
Marija je prvokrat potrklála,
hujdoba je zamrmrala;
- 40 Marija je drugokrat potrklála,
hujdoba je hüje zamrmrala;
Marija je tretjokrat potrklála,
in vrata raznesle so se na vse falate.
No je rekla Marija:
- 45 hote düše vse k meni
no se primte vse za moj sveti plašč.
Vse so se prijele za njeni mili plašč,
samo tri so se ne.
Marija je pitala prvo düšico:
- 50 Kaj je tebi, prva düša,
ka si se ne prijela za moj sveti plašč?
Ti bi šla z menoj v nebesa.
Sveta ste vi, moja mati!
Kak bi se jaz vašega svetega plašča prijela,
- 55 da sen očitna grešnica,

- da sen očé in matere vmorila!
Marija je pitala drügo düšo:
Kaj je tebi, drüga düša,
ka si se ne prijela za moj sveti plašč?
- 60 Ti bi šla z menoj v nebesa.
Sveta ste vi, moja mati!
Kak bi se jaz vašega milega plašča prijela,
da sen očitna grešnica,
da sen brata no sestro vmorila.
- 65 Marija je pitala tretjo düšo:
Kaj je tebi, tretja düša,
ka si se ne prijela za moj sveti plašč?
Ti bi šla z menoj v nebesa.
Sveta ste vi, moja mati!
- 70 Kak bi se jaz vašega milega plašča prijela,
da sen očitna grešnica,
da sen na Bóga scagala,
za mé Bog ne mara.
Marija je šla z düšami pred nebeške vrata;
- 75 tan je rekla: Peter, odpri vrata,
nebeška kraljica gre z düšami!
Marija je šla z düšicami
po svojén svetlén raji,
po svojén dugén domovanji.
- 80 No se ogledala na desno stran
in zagledala na desnoj strani
svojega ljübljenega sina.
No je pitala svojega ljübljenega sina:
Kaj 'š ti meni da,
- 85 ka sen ti düše dopeljala?
Teko ga jih nikdar ne biló,
pa jih tüdi ne bi biló,
či jih jaz ne bi dopeljala.
Mati vi moja ljübljena!
- 90 Jaz 'man dve kraljestvi,

eno 'de mojo, eno 'de vašo;
 kaj bode vašo, to bode mojo,
 kaj bode na zemlji odvezano,
 to 'de na nebi odvezano;
 95 kaj 'de na zemlji zavezano,
 bode na nebi zavezano. (Freuensfeld 1884: 25–27)

Zlati očenaš, ki ga je na Slovenskem mogoče razvrstiti v štiri skupine, je del širše evropske dediščine (več Kumer 1999a: 7–11). Izraz *žebati*, ki označuje monotono molitev, Slovence povezuje s slovaškim izročilom: na Slovaškem so bili prosjaki v okolici Trnave povezani v »ceh žobrákov« (Mihaylova 2012b: 228). Molitev in petje prosjakov s temi molitvami nista bila razumljena le kot prosjačene, temveč hkrati kot duhovni dar v zahvalo za prejete darove. Položaj prosjakov, posebno slepih, se je v tem **povezoval s tradicijo v širšem evropskem prostoru**.

Na Balkanu so bile stoletja vidne posledice ukrepov po tragičnem dogodku, ki je sledil bitki pri Bjelašnici leta 1014. Po tej bitki so namreč zmagovalci oslepili premagano vojsko bolgarskega carja Samuela, upornika proti bizantinski oblasti, ki je vladal tudi na območju Srbije: v tej bitki je bilo oslepljenih 15.000 vojakov (Michajłowa 2010: 113). Ukrepi za pomoč oslepelim vojakom so tem omogočili preživetje s petjem in igranjem na spremljajoče glasbilo: slepe so šolali v združenjih, podobnih cehom, ki so bila v bližini samostanov in so imela religiozni značaj. Znana je bila Slepачka akademija v mestu Irig na Fruški gori, sorodne ustanove pa so bile tudi med Bolgari, Makedonci, Slovaki in drugimi. V teh šolah so največ pozornosti namenjali poučevanju glasbe, ob tem pa so jih učili tudi ustreznega obnašanja. (Mihaylova 2012b: 228) Slepi so imeli skrivni jezik, sestavljen iz besedja bolgarskega, grškega, turškega, srbskega, vlaškega in romunskega jezika (nav. delo: 229).

Skrb za slepe v ustanovah v bližini samostanov so poznali tudi drugi narodi. Med letoma 1299 in 1471 so bile v Genovi, Benetkah, Firencah, Padovi in Milanu, v 16. stoletju pa tudi v Bologni in Rimu, ustanovljene posebne bratovščine, ki so slepim nudile pomoč v revščini in skrbele za zadušnice. V Padovi in Milanu, kjer je za pouk slepih skrbela Šola svetega Krištofa, so morali biti slepi prosjaki, ki so prosjačili s petjem in glasbo, vključeni v bratovščine. Imeli so posebne pesmi in molitve, njihovo delovanje pa je moralo biti usklajeno s posvetno in cerkveno oblastjo, v Benetkah so bili vključeni celo v ceh muzikantov. Molitve so bile kot »posel za slepe« znane tudi v Španiji (Carnelos 2016: 2–4). Ob koncu

13. stoletja so v Evropi gradili ubožnice za vojne invalide, poleg samostanov pa so zanje skrbeli tudi plemiči (Klasinc idr. 2005: 16). Pri organizaciji oskrbe vojnih invalidov je imel velike zasluge kralj Ludvik Sveti (1226–1270): za tristo vitezov, ki so se vrnili iz šeste križarske vojne v Egiptu in so zaradi bolezni oslepeli, je ustanovil posebno hišo (nav. delo: 20).

V 16. in 17. stoletju so imela italijanska mesta vsaj po enega slepega pevca, ki je s pripovedmi in pesmimi zabaval ljudi na trgih in na najbolj prometnih ulicah (Carnelos 2016: 1). V drugi polovici 17. in v začetku 18. stoletja so se zahteve po organizirani skrbi za vojne invalide zaostrole, hkrati pa se je povečala tudi skrb za oslabele in stare vojake (Klasinc idr. 2005: 35). Cesarsko-kraljeva hiša vojnih invalidov na Dunaju je začela delovati kmalu po letu 1686. V začetku 18. stoletja so takšne ustanove nastale v Pragi, v Budimpešti in v Padovi, leta 1751 pa tudi na Ptujju: leta 1752 je invalidska uprava za hišo invalidov kupila hišo nemškega viteškega reda in jo spremenila v t. i. invalidsko kasarno. (Nav. delo: 52–56)

Navzočnost teh ustanov je položaj slepih spreminjala, nanj pa je vplivala tudi s spreminjanjem glasbenih praks: vojni invalidi so namreč dobili pravico **igranja na lajno**. Te lajne niso bile več glasbila aktivnega tipa, temveč mehanične lajne v mali ročni izvedbi, *sukajoče orgle*, *Drehorgel*, glasbilo s prenosnim jezičnim piščaljem, njegov razpoznavni znak pa je bilo hitro vrtenje ročice. Mehanične lajne v mali ročni izvedbi so se kot beraško oziroma ljudsko glasbilo uveljavile v 18. stoletju. (Omerzel Terlep 1997: 205–207) Na Slovenskem se je igranje na mehanično lajno pojavilo na prelomu iz 18. v 19. stoletje (Klasinc idr. 2005: 56). Takšne lajne so vojaški invalidi dobili tudi v času Napoleona (Omerzel Terlep 1997: 218). Po letu 1848 so imeli predvsem vojni invalidi v Franciji in Avstriji »pravice za igranje po celi monarhiji«. Do lajne so pogosto prišli po priporočilu oziroma z donacijami bogatih plemičev, saj si takega glasbila sami niso mogli kupiti. (Klasinc idr. 2005: 56) Takšna lajna in dovoljenje za igranje po monarhiji sta vojnim invalidom nadomeščala pokojnino.

V tem času je v družbenem položaju tistih slepih pevcev, ki niso oslepeli kot vojaki, prihajalo do velikih razlik: medtem ko v precejšnjem delu Evrope od konca 18. stoletja naprej glasba slepim potujočim pevcem ni več zagotavljala posebnega položaja, so se slepi pevci med slovanskimi narodi kot posebna profesionalna skupina obdržali vse do tridesetih in štiridesetih let 20. stoletja (Mihaylova 2012b: 227). Pomen petja za preživetje slepih je pri Slovanih viden tudi v tem, da imajo nekateri narodi zanje posebne izraze ali pa celo več poimenovanj, pri čemer jih

jasno ločujejo od drugih potujočih pevcev in od neprofesionalnih pevcev pripovednih pesmi (Mihaylova 2012a: 28). Tradicija petja slepih pa se je ohranjala še ponekod drugod v Evropi, in sicer tudi v mestih, v Bologni in Palermu celo v 19. stoletju (Carnelos 2016: 4).

Slepe so v veliki meri odlikovale posebne govorne in glasbene sposobnosti in sposobnosti pomnjenja, kar jim je dajalo posebno veljavo (Carnelos 2016: 6). V okviru tradicionalnih predstav je ubošstvo prosjake oziroma slepe pevce moralno **povezovalo s svetostjo in pravičnostjo** (Mihaylova 2012a: 29–30), to vrednotenje pa je veljalo tudi med Slovenci. Pri Slovanih so imeli slepi posebno vlogo v obredju življenjskega cikla, torej pri krstu, porokah in smrti, in v letnih šegah, posebno za dan vseh svetih, ko so jim ljudje na njihovih obhodih delili poseben kruh (Mihaylova 2012b: 234–238). Religiozni značaj so imele tudi šole za slepe, kar je bilo poudarjeno s posebnimi zavetniki. Pomen zavetnikov je bil med drugim razviden iz posebnih pesmi, ki so jih peli njim v čast; med njimi so bili sveti Peter, sveti Nikolaj in prerok Elija, ki so bili zavetniki v Bitoli. Te pesmi so hkrati z junaškimi, družinskimi in drugimi legendnimi pripovednimi pesmimi, med katerimi so bile tudi pesmi o grehu in pokori, sestavljale repertoar slepih pevcev. (Nav. delo: 230–232) Med pesmimi slepih so bile še pesmi o sodnem dnevu, o svetem Lovrencu (Zupanić 1936: 103–105), pesmi o kesanju, o božjem usmiljenju in Marijinem posredovanju pri reševanju duš, ki sodijo v reprezentativni nabor baročne ustvarjalnosti. Pesmi se pogosto začenjajo z omembo zgodnjega vstajanja, ki je dokazovalo redoljubnost.

Nekatere od teh pesmi so označevale tudi druge prosjake. Eden od zavetnikov ubogih oziroma beračev, ki so hodili od hiše do hiše, je bil sveti Nikolaj, Miklavž. V varianti iz Starega sela pri Kobaridu se pesem o svetem Miklavžu, ki vrže hudobo v morje, zaključí z besedo amen, tako kot molitev:

<p>1. Svet Šnklašč je zgodo ustu,
se je lepo belo umu.
Je uvzeu skirco na rame,
gre po poti ravni
iskat drevca krivega in ravnega,
za barčico pripravnega.</p>	<p>»Pober se, hudoba, iz barčice,
al' te bom učil abece,
al te bom prijel za dolge lase,
in te bom vrgel v morje čez se.«</p>
<p>2. Sv. Šnklausch je uzeu barko na rame.
Sv. Šnklaucha barka obteži,
gvišno hudoba v nji sedi.</p>	<p>3. Sv. Šnklausch je rekel: »Amen,«
hudoba je rekla: »Kamen!«
Sv. Šnklausch je rekel: »Marija!«
Hudoba je rekla: »Verigla!
De b' polna vina bila,</p>

de b' ga z Meklaužem pila,
de b' lože barko vozila
noter v laško deželo!«

4. Koder svetga Šnklauža barka plava,
vse za njo rumeno:
lepe rožce rasejo,

rudeče, plave, rumene.
Koder hudoba plava,
vse za njo rujavo:
nobena rož'ca ne cveti,
nobena tica ne zleti. Amen.
(SNP 1. 1895–1898: 574/607)

Berač v Moravški dolini ob koncu 19. stoletja. (Foto Josip Nikolaj Sadnikar; Sadnikarjeva zbirka v Kamniku)

Ob zapisu sorodne variante iste pesmi iz Ravnice pa je pripomba, da se ta pesem »ne poje – nek berač jo je vsak večer kot večerno molitev opravljal z vso pobožnostjo, kakor je treba moliti« (GNI OSNP 4972). V pesmi o svetem Miklavžu, ki hudiča vrže v morje, se kažejo povezave z zbirko *Legenda aurea* (Kumer 1981: 424), v njej pa je mogoče najti tudi elemente eksorcizma (Boško-vič-Stulli 1974: 273).

Slepi in drugi prosjaki torej niso le prosili miloščine, temveč **so v zameno sami nudili pesmi in molitve**, večinoma apokrifne, kot so bili zlati očenaši, ali pesmi o določenih svetnikih. Ena od njih je bila pesem o svetem Petru in o njegovi materi (SNP 1. 1895–1898: 443–445); pesem je motivno povezana s pesmijo o svetem Petru in godcu oziroma o »devetem kralju«, ki si je po božjem nasvetu na semnju kupil »ene gosli pa črn lok« in šel »pred peklenske vrata gost«, duše pa se rešijo s tem, da se oprimejo godčevega plašča (nav. delo: 114–115/65). Pesem o materi svetega Petra so poznali tudi Kočevski Nemci – *Die Mutter des heiligen Petrus* (Tschinkel 1931: 150). V izročilu slepih pevcev se je v vlogi godca oziroma igrca, ki rešuje duše iz pekla, ohranjala tudi podoba kralja Matjaža (Kuhač 1881: 265–266).

Slovensko izročilo slepih pevcev se prepleta z izročilom sosednjih narodov: pesmi o svetem Petru in njegovi grešni materi, znane na Slovenskem, so peli prosjaki na Hrvaškem, prav tako pesmi o Antonu Padovanskem (Michajłowa 2010: 345–346, 356–359), na Slovaškem znane tudi iz pesemskih letakov (Droppová in Krekovičová 2010: 58–59, 199–203). Lik svetega Petra je pogost v srbski tradiciji, in sicer v povezavi z grešno dušo ali z njegovo grešno materjo (Michajłowa 2010: 344–346). Na Poljskem sta bili v repertoarju slepih pesem o poljskem kralju, ki premaga Turke na Dunaju, in pesem o mačehi in siroti (nav. delo: 457–458), podobna, kot so jo poznali v slovaškem (nav. delo: 471) ali v slovenskem izročilu (SLP 5. 2007: 256–345). Pesem o mačehi in siroti z motivi smrti matere, vnovične očetove poroke, hudobne mačehe, joka oziroma naricanja otrok na materinem grobu in Marijinega posredovanja oziroma rešitve otrok, je namreč sodila med sejmarske pesmi, povezane z letaki (Droppová in Krekovičová 2010: 70–72, 435–444). Ta zgodba, zelo razširjena med evropskimi narodi (Golež Kaučič 2007: 354), je imela med Slovenci velik odmev (SLP 5. 2007: 256–345).

Petje o sirotah je tudi samim pevcem – sirotam – in drugim prosjakom odpiralo vrata: z njimi so pevci pri poslušalcih zbujali sočutje s prizadetimi osebami v zgodbi, to pa je spodbujalo radodarnost, od katere so bili sami odvisni.

Na Slovenskem se pesem v nekaterih variantah vsebinsko povezuje s Slovaški najbližjo Železno županijo in z »vogrskim orsagom« (NUK, VO IX: 7; SLP 5. 2007: 256–257), torej z madžarskim delom habsburške monarhije. V tem pesemskem izročilu je torej povezovanje z bližnjim slovanskim izročilom izjemno pomembno. Takšno »epično pesem o siroti« je sredi 19. stoletja pri slepem pevcu slišal zapisovalec Stanko Vraz (Glonar 1923: 5), pesem s to tematiko pa je pol stoletja pozneje zapel tudi slepi pevec iz Podsrede, imenovan »Jaskala, materna hči« (GNI OSNP 5500).

Berači so s petjem prosili miloščine na sejmih, romanjih in po domovih. Zlati očenaš so molili predvsem po hišah, na romanjih pa so pogosto peli legendne pesmi o svetnikih. Romarje so večinoma pričakali že ob poteh, kot na primer ob poti na Sveto goro: »So po hribu sedeli slepi, kajšen je biw brez rok, brez nog [...] so mu dali ljudje kašn čentežim. Na vsakem ovinku so bli.« (Pisk 2018: 83–84)

Po domovih so berači ljudi obveščali tudi o dogodkih po svetu, to pa je bilo za marsikaterega berača temelj preživetja: »Brez novic, ki jih je prenašal od vasi do vasi, od vrat do vrat, bi se mu pletle pajčevine v želodcu« (Škodič 2010). Večinoma so prosjačili ljudje brez družine, predvsem starejši možje, alkoholički, redkeje ženske, včasih pa tudi matere z otroki, ki jih je v beračenje prisilila bolezen v družini ali kakšna druga nesreča. Na Primorskem so se med berači včasih znašli odpuščeni koloni (Pisk 2018: 83), propad kmetije pa je marsikatero družino prisilil v beračenje tudi drugod, če njeni člani niso našli zaposlitve pri večjih kmetih ali drugje. Nekateri so prosili darov s petjem legendnih pesmi: v Istri so legendne pesmi imenovali »molitvice, koje siromaki pevaju milostinju proseč pred kučami« (Slavjan 1874: 92).

Prosjaki, vključno s slepimi, so se redno zadrževali ob romarskih cerkvah, v Beli krajini tudi pevci z goslimi. V belokranjsko romarsko središče Tri fare je na primer leta 1888 že v soboto pred praznikom prišlo okrog šest tisoč ljudi, nekateri tudi v procesijah. Poleg drugih glasbenikov – skupina iz hrvaškega Žumberka je v Tri fare prišla z okrašenim vozom – so prav posebno pozornost zbujali prosjaki oziroma invalidi, ki so ob glasbeni spremljavi nastopali za miloščino (Kuba 1933: 30–32). Eden od stalnih obiskovalcev teh romanj je bil Mate Crnić, slepi mož z violino, ki je bil hkrati tudi izjemen pevec. Ljudje so mu dajali v dar – pravzaprav njegovi ženi, ki ga je spremljala – slive, hruške in denar. Tako kot drugi slepi pevci na romanjih, je pel pesmi o svetnikih in druge nabožne pesmi. Češkemu raziskovalcu Ludviku Kubi je med drugim zapel pesem o svetem Antonu (nav. delo:

55°

5500. — Dete mlado milo — — — — —

Var. 4836.

Pr. 2

ETNOGRAFSKI MUZEJ
V
LJUBLJANI

Ljubljana 15. IX. 08.

Frankbaduach

De-ter mlado mi-lo ma-ter je zgu-
bi-lo za-ine od-er-va-to
pra-sa kje so ma-ti

Odbor za nabiranje
slovenskih narodnih pesmi

Dete mlado milo. (GNI OSNP 5500)

1. Dete mlado milo
mater je zgubilo,
začne odrešvati,
praša, kje so mati.	Jez ne morem vstati,
tebi pomagati.	10. Ličice mi vmije,
vedno me nabije,
vi ste me vmivali,
še v lice küševali.«
2. »Tam na kopališu,
tam vštric zida išči.«
Dete to slišalo,
h grobu je zbežalo.	6. Pojdi, dete, damo,
saj maš drugo mamo,
ki ti ni tak mila,
kak sem ti jaz bila.«	11. »Bogu se, dete, zroči
in božji pomoči,
v kratko pridem k tebi
in te vzamem k sebi.«
3. Z iglcoj kopalo,
truge dna iskalo,
je trugo odkopalo,
milo razjokalo.	7. »Kruha reže blede,
trikrat ga pogleda,
vi ste mi ga dali,
pa se nasmejali.	12. Prvi dan veselo,
drugi dan strpelo,
dal so ga v jamo,
poleg mater tamo.
4. »En glasek, mati, spusti
s svojih zlatih ust.«
»Dete, nisem v stani,
ker mi zemlja brani.	8. Srajčico mi pere,
se o me zmirom dere,
vi ste mi jo prali,
še lepše popevali.	13. Prvi dan zbolelo,
drugi dan stpelo,
šlo je tak počivat,
večni mir uživati.
(GNI OSNP 5500)
5. Na srci leži kamen,
še hujši kakor plamen.	9. Češe me po glavi,
lasi so krvavi,
vi ste me česali,
pa še pomazali.	

32–33), eno od značilnih pesmi slepih pevcev, pripovedno pesem *Oj, poslušajte vi, ljudi, poštene žene kak muži!* in prošnjo za miloščino *Darujte mi, prijatelji, darujte me, roditelji!* (GNI OSNP 2563, 2576; Kuba 1933: 35).

Mate Crnić, na Slovenskem znan s priimkom Črnič (Šašelj 1909: 183), je za darove prosil tudi z besedami:

Žalostno je srce moje,
kada vidi roke svoje.
Poglejte vi roke vaše,
da ne bo trdo srce vaše.

Marija vam zdravlje dala,
Marija vam srečo dala.
Aj ta dobrotnica,
aj ta jaboka.

Obdaritvi je sledila zahvala, ki omenja tudi zavetnika ubožcev:

Hvala duše Kristusove!
Hvala duše Jezusove!
Bog očuvaj zdravlje vaše!
Bog očuvaj blago vaše.
Sveti Anton Padovanski,
vam naj zdravlje podeli. (GNI GZ 84; Šašelj 1909: 183)

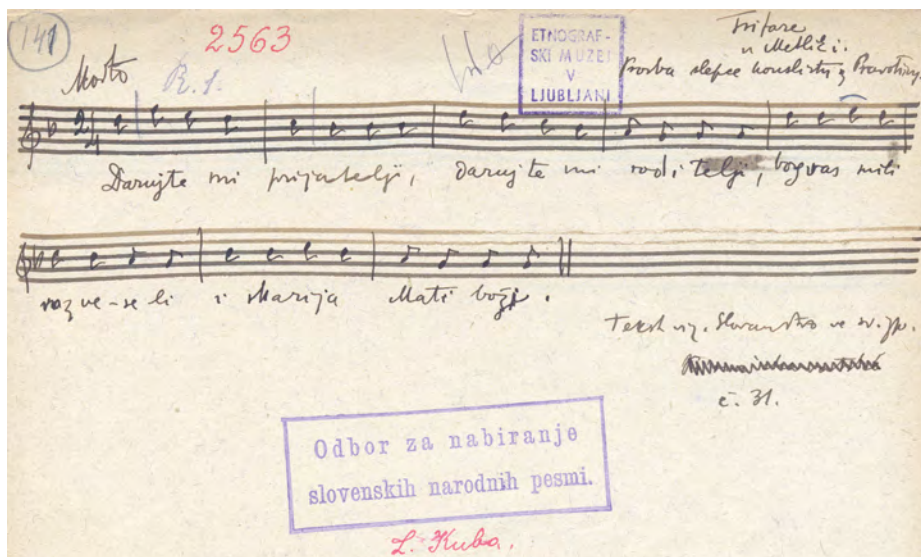
Slepi pevec Mate Crnić oziroma Črnič, eden redkih, ki je bil deležen pozornosti raziskovalcev ljudskega izročila, pa ni samo pel, ampak tudi

goslal, to se pravi, da je delal k petju daljše uvode na godalu. Prav tako je presledke – odmori – izpolnil z godbo in tudi konec pripovedne pesmi je zaključil z goslanjem. Njegov spremljajoči instrument pa ni bila morda kaka enostruna srbska gusla, okrašena s kakšno oslovsko ali konjsko glavo na vratu, ampak je bila to prava vijolina s štirimi strunami. In tem strunam izvabljeni zvoki so tvorili polne in krepke akorde, ki so se zlivali v pristno jugoslovansko otožno melodijo. (Zupanič 1936: 102)

Mate Crnić je bil zadnji pevec in guslar v Beli krajini:

Skozi 40 let ga ni bilo sejma v Črnomlju in Metliki in ni ga bilo proščenja (žegnjenja) pri Treh farah in na Žezlju pri Vinici, da ne bi bilo videti tam gruče ljudi, ki so se zgrinjale okoli 'Pravutinskega slepca'. Ogromen mož je bil, kodrastih črnih las in rjave kože, na kateri so se poznali sledovi koz. Pel je v močnem

baritonu, ki je bil otožno pobarvan, njegov glas in njegove gosli so bile znane daleč naokoli. Če so ga ljudje zaslišali, so zdrinjali tja in ga obkolili. Za njega je imel vsakdo, tudi revež, novčič (krajcar) in mu ga je vrgel v nastavljeni klobuk, ki je ležal pred njim na tleh. (Nav. delo: 101–102)

Darujte mi, prijatelji. (GNI OSNP 2563)

Zgodba »Pravutinskega slepca« je bila le ena od usod od rojstva slepih ljudi. Mate Crnić je namreč oslepel kot novorojenček: na poti od krsta, kamor ga je botra nesla v nečkah na glavi, ga je veter razodel, v oči mu je padala drobna toča in mu jih trajno poškodovala. Že kot mlad fant je moral skrbeti zase, iskanje miloščine pa ga je pripeljalo do glasbe: na proščenjih in na sejmi v Karlovcu in »v Granici« je namreč slišal pesmi guslarjev in jih začel posnemati. (Zupanič 1936: 108) Imel je izjemen spomin, zato se je zlahka naučil tudi zelo dolgih pesmi. Za svoj repertoar je imel predvsem dva vira: »v vojaški granici« se je naučil »najlepših in najboljšežnejših vojaških pesmi«, nabožne in legendne pesmi o svetnikih pa je slišal na Trsatu. Na Trsatu, kakor tudi v drugih romarskih krajih, je pozneje te pesmi pel tudi sam. Ob petkih je hodil pet na sejme v Karlovec, in sicer na stalno mesto ob kupskem mostu, kjer je pel ljudem z levega brega Kolpe. (Nav. delo: 103)

Vojaške pesmi, ki se jih je naučil na strateško močno poudarjenem območju v Karlovcu, kažejo na tradicionalni način učenja junaških pesmi, hkrati pa tudi

na to, da je petje junaških pesmi še vedno nudilo socialno pomoč. Mate Crnić sicer ni sodil med vojne invalide, vendar je prevzel repertoar, značilen zanj. To dokazuje, da se je ob organizirani skrbi za vojne invalide, s katero je oblast že leta 1727 želela preprečiti beračenje po državi (Klasinc idr. 2005: 59), ohranjal tudi tradicionalni način preživljanja, torej petje junaških pesmi. Repertoar tega slepega pevca je poleg dolgih junaških pesmi in legend, kot so bile na primer pesmi o sodnem dnevu, o svetem Lovrencu in svetem Antonu, obsegal tudi šaljive in druge pesmi (Zupanić 1936: 103–105), tudi takšne, ki niso ustrezale moralnim normam: »Kvante, ki jih je znal slepec, so bile številne in nekatere od njih zelo mastne« (nav. delo: 105).

Čeprav so se pesmi prenašale, so slepi pevci svoje pesmi ljubosumno varovali. Ob pesmi *Duša vagana* je Ivan Kukuljević zapisal, da jo je slišal »od jednoga mladoga bogčara koprivničkog«, ki je šest let vodil po svetu »jednoga slepca« (SNP 1. 1970: 419–420/389). Mladi prosjak se je od njega naučil nekaj pesmi, pozneje pa je z njimi gostoval od vasi do vasi, od sejma do sejma, z beraško palico v roki in z javorjevimi goslimi na ledjih, in si z igranjem in petjem služil »težki kruh«. Mladi berač je zapisovalcu razkril, kako težko se je od slepca naučiti pesmi. Vodič, ki je slepega vodil, namreč med petjem ni smel biti nikoli ob njem, temveč je moral medtem na primer k vodnjaku po vodo, v gozd po palico ali kaj podobnega. Šele takrat, ko je slepi pevec zelo oslabil, je skušal svoje pesmi nekomu predati. Sicer pa je veljalo, da slepi pevec ne sme slišati pesmi drugega slepega pevca, saj je to pomenilo, da mu »krade kruh« in ogroža njegovo slavo. (Prav tam)

Med slepimi so bili nekateri deležni prave glasbene izobrazbe. Slepi otroci z območja Kranjske so imeli od leta 1834 **možnost izobraževanja** v Holdheimovem zavodu v Linzu, ob koncu 19. stoletja pa še v zagrebškem in graškem zavodu (Serše 2018: 32). Možnost posebnega izobraževanja, ki ga je omogočala »c. k. deželna odgojilnica v Lincu«, so imeli tudi slepi otroci iz ubožnih družin. Starši ali njihovi namestniki so morali prošnjam za sprejem priložiti krstne liste, spričevala o cepljenju proti kozam, ubožne liste ter »spričala o otrokovi izobražljivosti in njegovem zdravju«, potrjena v farnem uradu in na okrajnem glavarstvu. (Novice, 1. 7. 1885: 212)

Tega izobraževanja so bili deležni le redki: Mihael Kunšič z Zabrezna, ki se je šolal v tej ustanovi, je bil deset let organist na Gorjah pri Bledu, Matevž Golmajer iz Predtrga pri Radovljici, ki se je prav tako šolal v Linzu, pa je bil »znani godec na citre« (Kramar 1926: 126). Oba godca sta bila opažena v pripravi na

veliko zbirateljsko akcijo *Narodna pesem v Avstriji*, ki jo je na Slovenskem vodil Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi. Poročilo iz Gorij pri Bledu kot improvizatorja besedil in melodij navaja slepega pevca Miho Kunšiča iz Zabreznica, ki je igral na citre in gosli: zanimiv je bil zaradi pesmi, ki bi jih bilo pri njem vredno zapisati, in zato, ker »je tudi nekaj pesem sam zložil in uglasil« (Kunstelj 1907). Slep pevec iz Radovljice je bil naveden kot »igralec na citre« (Gerden 1907).

Da sta bila med slepimi pevci tudi na Slovenskem navzoča spontano ustvarjanje in monotono petje ob inštrumentalni spremljavi, dokazuje slepi godec iz Drežnice pri Kobaridu, prav tako zabeležen v pripravah te zapisovalske akcije: poročilo iz leta 1907 navaja, da se ga »sliši skoro na vsakem ženitvanju na Kobariškem in je zanimanja vreden« in da »njega monotone pesmi katere poje v narečju, sklada proti (besedilo in napev) ter jih spremlja z mehomo (harmoniko)« (Ivo 1907). V vprašalniku iz Podsrede na Štajerskem pa je kot slepi pevec omenjen Anton Zidar, znan kot Štacelnov Tonek, ki ni imel stalnega bivališča (Potočnik 1907).

Ob koncu 19. stoletja se je z uvajanjem lajne **družbena vloga prosjakov, tudi tistih, ki jih je prizadela slepota, začela spreminjati**. To je zapisovalec ljudskega izročila iz Motnika, Gašper Križnik, označil z besedami: »Zdej kdor je slep, šantov ali de roke nima, samorok, omisl si muzsko na vinto ali na kluč, namest, de bi molu, ali prosu, navije škrinco in ta začne muzcerat, nastau klabuk ali kapo, ko dobi dar se zahval.« (ISN ŠZ 1/35) Na spremenjen odnos do slepih in drugih *božcev* je vplivalo tudi siceršnje spreminjanje družbenih norm: razgledani ljudje jim niso več pripisovali posebne posredniške vloge med Bogom in ljudmi.

Slepi so namesto zlatih očenašev in drugih molitev in nabožnih pesmi milodare začeli nabirati z igranjem na lajno, na glasbeni avtomat, s tem pa se je njihova posredniška vloga spremenila tudi v očeh preprostih ljudi. Ti so jih zato sprejemali kot druge potujoče pevce, miloščina pa je bila le še nagrada za igranje. Parodije na račun njihovega zavetnika, svetega Antona, so s tem dobile pomembnejšo vlogo. V osrednjeslovenskem območju se je takšna parodija nanašala na zvijačnost beračev oziroma na njihovo izkoriščanje telesnih okvar:

Sv'et' Ant^uon de Paduva,
pomagej, de kej vkradeva!
Ti bš nosu, jest bm krov,
bš vidu, T^oone, de bo prov! (GNI ŠZ 74, 188)

Prosjaki so se torej v veliki meri izenačili z drugimi potujočimi pevci. Berač Franc Janežič s Cirknika pri Mirni na Dolenjskem se je v začetku 20. stoletja preživljal s petjem in pripovedovanjem pravljic in šaljivih zgodb. Pel je na pamet, in sicer tudi takšne pesmi, kot je bila pesem *Od kmeta*, ki je imela sedeminštirideset kitic. Rad se je hvalil s tem, koliko litrov vina si je z njo prislužil po gostilnah. (Kramar 1926: 104)

Spomin na obredno vlogo prosjakov oziroma slepih se je ohranjal v nekaterih obdarovanjih, na primer ob obdarovanju za praznik vseh svetih oziroma na verne duše, ponekod pa so ob krstu obdarovali prvega otroka, ki so ga srečali. Ob določenih priložnostih so se ohranjale tudi posamezne pesmi slepih, čeprav se ljudje niso več zavedali njihove obredne povezanosti z nekdanjimi nosilci tega izročila. Kot je zapisal Matija Majar Ziljski, so na Brdu (Egg) v Ziljski dolini v 19. stoletju za žegen še peli pesem o svetem Antonu (SNP 1. 1895–1898: 447/417).

Tako se je ponekod ob svatbah ali ob bedenju ob pokojniku ohranjala tudi pesem *Bratec od Ljubljane*. Tega, zakaj se mora ob teh priložnostih peti ta pesem, ljudje večinoma niso več vedeli. Védenje o njenem pomenu se je ohranjalo v Istri. Jakob Volčič je to hagado, v kateri se je vsaka kitica začela s »Povej meni, dite«, imenoval *Evangeljska pesen*, ljudje pa so jo imenovali *Molitvica sv. Martina*, češ da jo je »on molil i zapovdal moliti pri umirajočih, da se duša laglje deli od toga sveta i to se ješče vo naše vreme overšuje« (Slavjan 1874: 88–90).

Hagado oziroma pesem z naraščajočo vsebino *Svetjga Martina uočenaš* je Rozini Kastelic, rojeni leta 1865, v mladih letih povedala neka beračica iz Podgrada; pesem je bila zapisana leta 1940.

1. Marija, mati cartana,
milosnu suajga Sina uprašala:
»Kaj je narbulšega?«
»Ena je buožji Sin,
ki se je za nas porodiu,
ceu svejt razveseliu.«
2. Marija, mati cartana,
milosnu suajga Sina uprašala:
»Kaj je narbulšega?«
»Dvej so božja uočca:
sunce in lüna,
Ena je božji Sin ...«

[Na isti način potekajo kitice od 3 do 10, z vzratnim ponavljanjem sporočil predhodnih kitic.]

11. Marija, mati cartana,
milosnu suajga Sina uprašala:
»Kaj je narbulšega?«
»Anajst je taužent teh devic svjete Uršule,
deset je buožih zapoudi
na Mojzesovi guori;
devjet je koru angelu;
uosm je zveličanih,
sjedm je darou svjetga Duha;
šjest je vedrih tje uodje,
Jezus je narediu vinu ž nje
u Kani Galileji
na Mojzesuoui uohceti;
pjet je Jezusovih ran,
ljudje so mu jih dali,
Boga nejsuo spoznali;
štjiri suo Evangjelisti:
Markuo, Lüka, Janez in Matjeuž;
tri suo patrijarhi:
Abrah, Izak in Jakob;
duej so buožja uočca:
sunce in lüna;
ena je boužji Sin,
ki se je za nas porodiu,
ceu svjet razveseliu.«
12. Marija, mati cartana,
milosnu suajga Sina uprašala:
»Kaj je narbulšega?«
[...]
Duanajst je jogru Kristusovih
in Kristus ta trinajsti. Amen. (ISN Matičetov, 777)

Hagade so se začele tudi z verzom »Povej meni, dite«. V Istri so v sedemdesetih letih 19. stoletja nekateri vsako kitico še začeli s »Sv. Martine, moli Boga za nas, povej meni dite ...«, vsakemu »odstavku« pa so dodali:

Pomoz Bože vsele nam,
blaženi sveti Martin,
ki nam znamenuje,
mertvih duše pomiluj, ali:
moli Boga za nas. (Slavjan 1874: 90)

Revežem, siromakom, je posebno možnost nabiranja darov nudilo **koledovanje**, predvsem v zimskem času, ko je hrane najbolj primanjkovalo. Za razliko od koledovanja, ki je imelo obredni značaj in se je povezovalo z različnimi prazniki v letu, potekalo pa je znotraj sosek, vasi, fará ali širših zaključenih območij, so ta koledovanja predvsem v božično-novoletnem času in za svečnico revnim olajšala nabiranje darov v oddaljenih, bogatejših krajih.

Revnejši, ki so hodili koledovat v oddaljena območja, tako niso bili le nosilci obrednega izročila, temveč potujoči pevci oziroma pevke in godci. Ženske so koledovale s pesmimi: iz revnih hribovskih vasi so ponekod hodile pet v dolino, iz revnih pokrajin pa v bogatejše vasi v okolici Ljubljane. S Hrvaškega so pred prvo svetovno vojno na Dolenjsko hodile koledovat tudi ob kresu, v Belo krajino pa so žumberške *ladekarice* prihajale pet kresne pesmi vse do druge svetovne vojne.

Koledovanje žensk je izražalo skrajno materialno stisko, vendar so te ženske, čeprav tuje in neznane, prinašale blagoslov, zato so jih ljudje sprejemali in obdarovali. Podlaga za to obdarovanje je bilo usmiljenje do revežev. Kot navaja opažanje iz doline Kamniške Bistrice, so jih ljudje v bogatejših vaseh pričakovali: »V božičnih dnevih pridejo tudi nekatere stare žene iz drugih krajev in pojo kolednice« (Mrkun 1925: 30). Kolednice so marsikje peli tudi prosjaki: »[J]e prišel star prosjak in zapel kolednico« (Kržišnik 1908). Revščina je predvsem na vzhodnem Štajerskem in v Prekmurju ohranjala koledovanje ob svečnici: iz Haloz so revne žene ob svečnici hodile v oddaljena območja in na svojih obhodih spale po hišah, prekmurske *siro^utice* pa so svečniške kolednice pele po okoliških vaseh.

Koledniki, ki so prihajali iz oddaljenih krajev, so ljudi nagovarjali v govoricah njihovega lastnega obredja, čeprav z drugačnimi pesmimi. S pesmijo in glasbo niso prinašali novic, temveč blagoslov, spomin nanje pa se je redko ohranil, saj so prihajali in odhajali kot neznanci, tako kot žene, ki so hodile v Staro vas pri Vidmu ob Savi:

Včasih pridejo iz rajhenburških hribov k nam 3 – 5 žensk, – včasih tudi moških – ki pojejo cerkvene pesmi v narodnem duhu, katere so pa popolnoma različne od teh, ki jih pojejo pri kmetskih farnih cerkvah. Po navadi pridejo o sv. 3 Kraljih in o svečnici, k Novemu letu manj. Imena ni sem mogel izvedeti in ga tudi ne povedo, ker se jim zdi to povpraševanje sumljivo. (Kralj 1907)

Vrednotenje teh potujočih pevcev oziroma pevk je bilo blizu vrednotenju najnižje družbene skupine, beračev, oziroma njihovih obhodov, velikokrat združenih s pesmijo in molitvijo.

Oblast jih je obravnavala kot ljudi, ki hočejo služiti denar na nelegalni način, in je petje potujočih pevcev preprečevala ali vsaj omejevala:

Ne smemo pa pozabiti, da so tudi posvetne oblasti preganjale in odpravljale narodno petje. Spominjam se, da so na začetku sedemdesetih let preteklega stoletja v mojih božičnih počitnicah žandarji pripeljali domov kolednike od Sv. Urbana pri Ptujju, ki so bili odšli celo v ljutomerski okraj. (Murko 1962: 229–230)

Prosjaki, ki so kot koledniki hodili iz kraja v kraj, pa so prenašali tudi pesmi: neznane pesmi so bile bolj zanimive in so pevcem lahko prinesle več darov.

ROMI

Podoba ljudi, ki so hodili iz kraja v kraj, dopolnjujejo Romi, nomadsko ali polnomadsko ljudstvo, izhajajoče iz severozahodne Indije (Mlakar 2019: 141–142). Na Slovenskem, kjer so jih ljudje na splošno imenovali Cigani, so prvič izpričani leta 1387, v 17. stoletju, ko so bili v Evropi najbolj preganjani, pa so njihove omembe jasnejše (Štrukelj 2004: 25; Mlakar 2019: 142). K stalnemu naseljevanju so jih ponekod prisilili patenti Marije Terezije in cesarja Jožefa II.: stalno so se na Slovenskem naselili predvsem na Dolenjskem, Gorenjskem, v Prekmurju in v Beli krajini (Gogovič 2004: 509; Mlakar 2019: 142).

Slovenci so Rome dojemali kot drugačne, in sicer tako tiste od Prekmurja do Bele krajine kot skupine Sintov, ki so prihajale v razne kraje na Gorenjskem. Njihov način življenja in njihove spretnosti družbeno niso bili zaželeni: veljali so za goljufe in lažnjivce, celo za razbojnike. Moške so imeli tudi za zapeljivce, ženske pa za vedeževalke in za tatice kokoši. (Mihelič 2005: 39) Na splošno pa so veljali za »nenavadno in skrivnostno skupnost, živečo izven norm 'normalne' družbe« (Mlakar 2019: 141–142).

Romi so privabljali ljudi z glasbo, nekateri pa tudi s plešo-
šočim medvedom. (Rom z medvedom
v Šmarci, 1934. Foto
Peter Naglič; izviri-
nik hrani Matjaž
Šporar)

Kljub prizadevanjem za stalno naselitev so Romi ohranjali nekatere značilnosti nomadskega življenja, predvsem potovanja. Na Gorenjskem so se v okolju, kamor so prišli, zadrževali na skupnem, *gmajnskem* svetu, kot so bili skupni pašniki ali lanišča, pozimi pa so naprosili prenočišče, »jerperge«, pri domačinih.

Ako pridejo polet, postavjo ute, ali če majo voze na kako dobrovo, ker lahko pasejo žvino in bližno vas hodjo petlat, smetano, mleko, špeh naj bol obrajtajo. Pozim, prideta dva, terje, naprosjo za jerperge, de jih malo puolej jih pride cela tropa. Ker jih žendari uzamejo, kje ne pridejo več na jerperge. Ali če urajmajo bounga človeka u post'l, se kar ročno odpravjo naprej. (ISN ŠZ 1/18)

Romi, »večni Drugi« (Mlakar 2019: 140), so bili, tako kot berači, del družbenega obrobja, vendar niso poznali molitev, s katerimi bi si pridobili vlogo posrednikov med Bogom in ljudmi. Bolj kot ideološka drugačnost pa jih je v

percepciji ljudi opredeljevalo njihovo razumevanje lastnine: drugi ljudje so bili prepričani, da so glasba in razne uprizoritve pretveza za temeljne namene Romov – za krajo, prosjačenje in goljufijo:

C'gan so nekdej pršl bel pogostama, zdej pridejo malkrat; pregajnao jih žendari, ko rad umes kradejo, petlajo in golfajo l'di, za to so posebno c'ganke prekanene. Pridejo z muzsko komendjo, redko ko kupci. C'ganke rade zberajo ogerski drobiž ali dnar z ogersko krono, pravjo de ga nucajo pri špil, de so poštene, drgač bi ne smel hodit po svet, drobiža, kdor jim ga zberat da, je čez dalej majn, ker ga mnogo C'gank zgine u rokau. (ISN ŠZ 1/18)

Ljudje so Rome poznali tudi kot brusače in kot konjske mešetarje. Med Slovenci v Železni in Zalski županiji so izdelovali in prodajali izdelke iz topolovega lesa, predvsem nečke, ob žegnanjih, *proščenjih*, pa so darov naprosili z glasbo. Po glasbi in sproščenosti, povezani z igranjem, so jih poznali tudi Slovenci, ki so živeli v dednih deželah Avstrije. V ljudskem izročilu se je ohranil spomin na to, da so služili tudi s kovanjem in prodajo drumlic:

Pitali su ciganice:

»Gde su cigani?«

»Tamo gore na marove

brunde kujejo:

jeden puše, drugi kuje,

tretji prodaje.« (SNP 4. 1908–1923: 388/7746)

Odnos Slovencev do Romov, torej do družbene skupine, ki sta jo zaznamovala popolna drugačnost in popotništvo, kaže na to, da so ljudje pesem in glasbo lahko razumeli kot cenen način izvabljanja denarja. Vrednotenje tega pojava tako morda ne korenini samo v etnični drugačnosti Romov, temveč tudi splošnem sistemu družbenih vrednot: ta je namreč – razen pri vrednotenju gospode oziroma izobražencev – najbolj spoštoval zemljo in trdo delo, povezano z njo.

Negativna podoba Romov, vidna tudi v slovenskem ljudskem pesemskem izročilu (Kunej R. in Serec Hodžar 2006: 99–100), se je utrjevala z vzgojo otrok: starši in vzgojitelji so porednim otrokom grozili, da »jih bodo Cigani vzeli«. Pesem *Bežimo, tecimo, cigani gredo* je zapisovalec ljudskega izročila, učitelj Janko Žirovnik, kot prvo uvrstil tudi v zbirko *Narodne pesmi za mladino* (Žirovnik 1910: 3). Z objavo je pesem dobila nove možnosti za krepitev stereotipne podobe o Romih, ki ne poznajo reda in čistoče.

Romkinji z opicama leta 1934 v Šmarci pri Kamniku. (Foto Peter Naglič; izvirnik hrani Matjaž Šporar)

V *Angelčku*, prilogi *Vrtca*, »časopisa s podobami za slovensko mladino«, pa je leta 1906 izšla pesem učitelja Frančiška Ločniškarja *Sit in pa bogat*. Pesnik, znan pod psevdonimom Taras Vasiljev, je v pesmi o veselem in ubogem romskem otroku nevsiljivo gradil pozitivni odnos do otroka iz te zaničevane družbene skupine. (Vasiljev 1906: 61) Z uglasbitvijo Hinka Druzoviča oziroma z uvrstitvijo v *Pesmarico – Zbirko pesmi za ljudsko šolo* (Druzovič 1909: 8), ki jo je na Dunaju izdajala Cesarsko-kraljeva zaloga šolskih knjig, je pesem, sčasoma znana predvsem po začetku *Prišel je ciganček*, postala del šolskih programov in se ponekod ustalila v vsakdanjem pevskem naboru.

Še večji odmev pa je doživela pesem *Sirota jaz okrog blodim*. Leta 1897 je izšla v *Pomladnih glasih*, in sicer po smiselnih enotah vpletena v zgodbo o

osirotelem romskem otroku, ki je ostal pri dobri kmečki družini: s pesmijo in goslimi je otrok Janoš, sin romskega poglavarja, izpovedoval svojo stisko in pot iz nje (Lampe 1897: 18–53). Melodramatično zasnovana zgodba je rešitev zanj ponujala v okviru krščanske ureditve sveta.

Da je Lampetova objava neposredno vplivala na sprejetost pesmi *Sirota jaz okrog blodim*, kaže sicer ne povsem točni Kramarjev zapis iz Matene pri Igu iz leta 1907 (GNI OSNP 4342). V tem času je bila pesem zapisana še v Črnomlju (GNI OSNP 1231), v Bovcu (GNI OSNP 6748), zapisovalec Vrabl pa jo je zapisal na Vranskem (GNI OSNP 956). Vrablovemu notnemu zapisu je dodano besedilo, ki je dokaj blizu objavi v *Pomladnih glasih*; najverjetneje ga je zapisala učenka Mar. Žušman, ki je učitelju Vrablu pesem zapela. Deklica besedila pesmi, ki se je je naučila od šivilje Roze, očitno ni v celoti razumela – na to med drugim kažejo zapisi besed smeji namesto smeje, toge namesto »tuge« in »gore« namesto gorje, prav tako ni obvladala pravopisa:⁷⁷

956:1231 v. 1

144

ETHNOGRAF.-
SKI ARHIV
V
LJUBLJANI

Očulo za nabiranje
slovenskih narodnih pesmi.

Sirota jaz okrog blodim

Si - ro - ta - jaz okrog blodim, m -
 bog si - ganih otrok - , v namsti liho
 se solzim, kjer si - je ime le Bog, v sa -
 mti liho se solzim, kjer si je ime le Bog

Opomba: To pesem mi je pela 27. 11. 1907
 učnica: Mar. Moir. Žušman na Vranskem.
 Naučila se je od šivilje Roze Jurnjer
 šivilje na Vranskem. Podoben besedilo
 sem nekoli čital v dopisniških glasilih.

Sirota jaz okrog blodim.
(GNI OSNP 956)

⁷⁷ V besedilu so, tako kot pri drugih pesmih v monografiji, ločila popravljena.

1. Sirota jaz okrog blodim,
ubog cigansk otrok,
v samoti tiho se solzim,
kjer čuje me le Bog.
2. Ko sem na vasi se igral,
nikdo ni maral me,
nikdo mi ni roke podal,
le vsak je karal me.
3. Spremite, prosim, me med se,
tak Vas rad imam,
a rekali so mi smeji,
cigan naj bo le sam.
4. Zato pa hodim v temni log,
kjer ptičke žvrgole,
tam zabi toge in nadlog
užaljeno srce.
5. Tam mati v tih jamici
mi spe že mnogo let,
ko pridem k mili mamici,
vesel pač bodem spet.
6. Če mati moja v grobu spe,
Bog daj jim večni mir,
saj boljša Mati čuva me,
bdi nad mano mir.
7. Glej, Tebi, mati, bom udan,
bom služil ti zvesto,
če tudi sem ubog cigan,
ti varuj me skrbno.
8. Pregarjen tudi Ti si bil,
o Rešenik sveta,
nedolžen grenki kelih pil,
trpljenja in gore.
9. S teboj udano bom trpel
in hodil križev pot,
dokler bom k Tebi gor dospel,
kjer ni več zla in zmot.
10. Ne grem več v gaj, ne pojdem v log,
kjer rožice cveto,
v prekrasni vrt me kliče Bog,
kjer angelci pojo.
11. Pijo, da žalost kratka je,
da srce s vmeri,
srečna radost sladka je,
tam nihče ne trpi. (GNI OSNP 956)

Leta 1927 je bila pesem z naslovom *Ciganski otrok* objavljena v Bajukovi zbirki *Slovenske narodne pesmi* 5 (Bajuk 1927: 28–29), in sicer kot ljudska pesem, leta 1929 pa je skrajšana varianta pesmi izšla na gramofonski plošči v založništvu Elektre oziroma družbe »Gramofon« A. Rasberger. Besedilo na gramofonski plošči je obsegalo le prve štiri kitice: nadaljevanje, ki se nanaša na upanje na posmrtno srečo, osmišljeno s krščanskim pogledom na svet, je bilo izpuščeno. Osirotelemu romskemu otroku je s tem skrajšanjem pesmi tolažbo nudilo zavetje v naravi, tudi s spremenjenim sporočilom pa je pesem spodbujala predvsem sočutje.

»KODERKOL BOM STAU IN HODU, TAM BOM ZMIREJ ARJE PEU« – ŠTUDENTJE IN ŠOLMOŠTRI MED POTUJOČIMI PEVCI

Študentje, *sholarji*, predvsem v vzhodnoslovenskih pokrajinah kot študentje latinskih šol imenovani tudi *dijaki*, so bili potujočim pevcem zelo blizu: sodili so namreč v družbeno skupino, ki je ohranjala izročilo svobodomiselnega in brezskrbnega pesemskega ustvarjanja, zaznamovanega s časovno in prostorsko fluidnostjo. Ob njihovih druženjih ob raznih omizjih in na popotovanjih v *vakancah*, počitnicah, se je prenašalo izročilo, zarisano s srednjeveško pesemsko produkcijo, in ustvarjalo novo. Študentska družjenja in združenja so se oplajala ob znanju latinščine in grščine, ob izobrazbi, ki so je bili študentje deležni, in ob njihovi mobilnosti, bodisi zaradi študija bodisi zaradi možnosti, ki so jih imeli v počitnicah ali ob iskanju priložnostnih zaposlitev. Njihova pesniška ustvarjalnost se je povezovala z ustvarjalnostjo drugih jezikov, hkrati pa so jo oblikovali veselje do življenja, ljubezen, iskrivost pivskih omizij in svoboda.

Prav v življenjskih in pesemskih praksah študentov se je najbolj prenašal ustvarjalni naboj, ki je s pesnjenjem vagantov zaznamoval že srednji vek. Izročilo teh druženj, povezanih s pesnjenjem, izraža tudi ohranjanje vagantskega verza (Ludvik 1978: 53–69), poimenovanega po »srednjeveških potujočih klerikih in študentih, ki so veseljaško opevali vino in ljubezen« (Kumer 1996: 64). Vagantski verz, ohranjen v slovenskih ljudskih pesmih kot del kitice z raznimi merami

(Ludvik 1978: 66),⁷⁸ je večinoma razvezan, anakruza je svobodna, hkrati pa so zanj značilne neregularnosti slovenske ljudske pesmi.

Primer verza z regularnim metrumom in anakruzo:

Ta čaša mora prazna bit
zavoljo tovaršije (SNP 3. 1904–1907: 389/5642; Ludvik 1978: 66)

je v drugi varianti ohranjen tudi v osrednjem delu zdravice iz Kamnika:

Le pimo ga, ne glejmo ga,
saj je vince, saj ni voda.
Zato smo sem privandrali,
da b' dobre vole b'li.

Zdravička mora spita bit'
zavolo kompanije,
France pa mora po rit dobit
zaradi lumparije.

Le pimo ga, ne glejmo ga,
saj je vince, saj ni voda.
Zato smo sem privandrali,
da b' dobre vole b'li. (GNI OSNP 6437)

Gostilne so študentom omogočale dostop do pivskih omizij in jih s tem povezovala z drugimi intelektualci in s *faliranimi* študenti, ki so se velikokrat preživljali tudi s priložnostnim pesnjenjem. Dijaki in študentje so pri tem sodelovali kot prepisovalci in razširjevalci pesmi, predvsem parodij in kvantarskih pesmi.

Študentje sicer niso sodili med potujoče pevce v pravem pomenu besede, počitnice, *vakance*, pa so jim vendarle nudile možnost brezskrbnega pohajkovanja po svetu in drugačnih druženj s pesmijo. Kot bodoči izobraženci so imeli namreč poseben status tako za svoje domače kot za same izobražence. Med počitnicami so lahko potovali iz kraja v kraj, dobrodošli so bili v župniščih, kjer so bili deležni gostoljubja s hrano in s prenočiščem, če so imeli dobro spričevalo, včasih pa tudi dodatne finančne podpore. S spričevalom o opravljenem letniku so bila v župnišča odprta vrata posebno *bogoslovcem*, študentom teologije. Prosto gibanje

⁷⁸ Etnomuzikolog Valens Vodušek je med 800 raziskanimi pesmimi ugotovil 5,6 odstotkov takšnih z vagantskim verzom (Ludvik 1978: 66).

Pozdravica.
(GNI OSNP
6437)

6437.
27. II. 1910.
6437

Pozdravica.

Güßler za nabiranje
slovenskih narodnih pesni.

Zapel so let stari France Štari, in Daba pri
Rammnka.
Ne pihajo.

Le pi-mo ga, ne glej-ma ga, saj je vin-
ce, saj ni vo-da, za-ta ima sem pri van-
da-li, do b-
do-bre vo-le bli--ga bli. Zela ni-ka ma-
ka spi-la bli ga-vo-la kompa-ni-je * France pa
ima pro (ni) do bli, ga na-di kompa-ni-je. Le
pi-mo ga, ne glej-ma ga, saj je vin-
ce, saj ni vo-da, za-ta ima sem pri van-
da-li, do b-
do-bre vo-le bli--ga bli.

* pri-meru so lahko pri-stavi' kolesa m'o ali pa
pru-meri.

(v Rammnka, dne 28. II. 1910.)
France Štari

Opomba. Pišite samo na prvo in tretjo stran!

študentov nakazuje tudi pesem *Če študent na rajžo gre*, ki je bila sicer znana v več jezikih, v nemščini kot *Geht der Studio auf die Reis'* (SNP IV. 1908–1923: 296/11).

<p>1. Če študent na rajžo gre,
jupajdi, jupajda,
dobro pije ino je,
jupajdi pajda.
On ne pita za račun,
pa si upa priti v Rim.
Jupajdija, jupajda,
jupajdija, jupajda,</p> | <p>jupajdija, jupajda,
jupajdi pajda.
2. Saj ima bistro glavico,
v roki pa ma palico.
Krčme strašno se boji,
tam bi mogel plačati.
3. Če on čuje od primic,
od veselja trosi škric;</p> |
|--|---|

- tam je on najprvi gost,
na primicah in na post.
4. Za kvartir se ne skrbi,
v kaki listnjak spet leti.
Dobre volje je povsod,
pravijo mu vsi gospod.
5. Če je lačen, trkat gre
tam na vrate farovske,
tam z gospodi vkup sedi
s kako kokljo se masti.
6. Če mu dajo vina pit,
...
Klati se od vesi v ves,
žvižga in prepeva vmes.
7. On ima prijatelje
od J. do Amerike,
on pretekne vsaki kot,
najde k dobrim babam pot.
8. Njegov dom je celi svet,
ge je le nej prazna klet;
če pa prazen je trebuh
če je gut in mojžer suh,
9. on ne joče, ne mrmra,
jucka z grla suhega.
Pač srečnejših ni ljudi,
kakor smo študenti mi.
(GNI OSNP 1648)

Če študent na rajžo gre.
(GNI OSNP 1648)

Pesem v nekaterih variantah omenja tudi nove maše, kjer je bil študent bogato pogoščen. Prav nove maše, na Štajerskem in Prekmurju imenovane *primicije*, so bile namreč priložnosti za druženja študentov in za stike med študenti in preprostimi ljudmi:

Hej, to so vam nove maše! Na trati pred rojstno hišo novomašnikovo stoji uta, nalašč za primicijo postavljena, obsežna senčnica, lepo okrašena z venci in zelenjem. Tri dni so zbrani v tem domu veselja vaščani in sorodniki novomašnikovi; belo opravljena dekleta (svatovce). Bogoslovci – tovariši in cela dolga miza dijaštva – godba svira, govori se govore, 'živio' doni gromovito, to je slika štajerskih primicij. (Stanek 1958: 70)

V zvezi s *primicijami* so si nekateri študentje pridobili poseben sloves, na primer bogoslovec Jakob Gomilšak, ki je s pesmimi in petjem razveseljeval ljudi (prav tam). Gomilšak, ki je želel postati profesor, a »je materi na ljubo šel v bogoslovje« (Ilešič 1907: 32–33), je ljudem ostal v spominu tudi kot avtor pesmi *Vse, kar lazi po tem sveti*, znane tudi kot *Dere sen še mali bija*, v kateri se je z veliko mero sproščene samoironije spominjal časov svojega šolanja. Pesem, ki jo je zložil na ljudski napev, je s petjem po *primicijah* ponarodela, še preden je bila, brez navedbe avtorja, leta 1898 in 1899 objavljena v tržaškem satiričnem listu *Brivec* (Stanek 1958: 76).

Pesem uvaja znani začetek, ki je hkrati vabilo k poslušanju:

Vse, kar gazi po tem sveti,
napni uho zlo,
da bo čulo zdaj zapeti
pesem visoko. (Stanek 1958: 69)

Poleg šaljive predstavitve šolanja je pesem v nekaterih kriticah ironično predstavljala pogled preprostega človeka na vlogo študenta, bodočega duhovnika:

Nejsi za nobeno delo,
hajdi se učit,
čast bi bla za faro celo,
če češ mašnik bit! (Nav. delo: 80)

Priljubljenost pesmi o študentu je v besedilo, ki se je širilo med ljudmi, vnašala druge študentske izkušnje, kar kaže na to, da so jo peli študentje na svojih druženjih. Ena od variant omenja namreč tudi druge študijske smeri:

Matematik, hidrostatik
in pa geometri,
da svetniki iz vseh pratik
bi se jokali. (Nav. delo: 82)

Jakob Gomilšak je bil v času, ko je nastala ta pesem, študent teologije v Gradcu, sedežu sekovske škofije, torej škofije, s katero je povezan nastanek *Carmine Burane*. Čeprav je Gomilšakova pesem zaznamovala povsem druge generacije, je ohranjala moč pesmi ter sproščen in iskriv pogled na družbeno skupino, ki je s pesemskimi spomini utrjevala predstavo o brezskrbnih študentskih časih.

Prek te pesmi in še nekaterih drugih se je študentski duh ohranjala tudi med številnimi duhovniki. Na povezanost z izročilom nekdanjih študentskih pesmi pa prav posebno opozarja pesem *Kolkor kapljic, tolko let*: njen melodični začetek je namreč zelo soroden pesmi *Gaudeamus igitur*.

Ob novih mašah se je ustvarjalnost študentov in izobražencev prepletala z izročilom. (Ples čindara na novi maši, *primiciji*, v Vanči vasi v Prekmurju v času med obema vojnoma. Foto Gider; izvirnik hrani Olga Ropoša)

Medtem ko so študentje v času študija, predvsem med počitnicami, lahko živeli tudi kot potujoči pevci, je to po zaključku študija do neke mere veljalo le še za učitelje. **Učitelji, večinoma imenovani šolmoštri, v vzhodnih pokrajinah**

pa školniki, so se sicer le izjemoma uvrščali med potujoče pevce, s svojo ustvarjalnostjo pa so vlogo te družbene skupine sooblikovali. Prav šolmoštri so bili avtorji številnih pesmi, ki so se širile z letaki.

S terezijansko šolsko reformo leta 1774 so učitelji postajali člani posebne poklicne skupine, ki je zahtevala pedagoško izobrazbo (Šuštar 2000: 13), večinoma pa so ostajali povezani s službo organista, šolmoštra. Številni šolmoštri so se tudi izšolali drugače: znanega šolmoštra Matevža Kračmana je učil brati in pisati dekan baron Gallenfels, pri katerem je mladi Kračman služil kot strežaj, orgljanja pa se je naučil pri nekem kaplanu. Okrog leta 1800 je začel poučevati v ostanku nekdanjega turškega tabora v Šmarju, v »turnčku« (Lah 1905: 12).

Nameščanju učiteljev organistov so se ljudje marsikje upirali, predvsem v Slovenski okroglini, torej Slovenci, ki so živeli pod ogrsko krono. V Martjancih v Prekmurju je moral pri nameščanju školnika posredovati celo sombotelski škof János Szily, ki je o tem pisal duhovniku, pisatelju, prevajalcu in dekanu Slovenske okrogline Miklošu Küzmiču:

Kar se tiče zadeve glede martjanskega organista – šolnika, se bom prav tako obrnil na slavno Županijsvo, da strogo nastopi proti tistim, ki so povzročili tisti splošno pohujšanje zbujujoči hrup v cerkvi, ko so organista – šolnika, ki ga je z mojim privoljenjem gospod župnik vpeljal v službo, s silo odvedli s kora. In tako bo imenovani organist – šolnik v svoji službi trdneje in zanesljiveje ustavljen. (Smej 1998: 129).

Za preživetje so morali imeti učitelji dodatno zaposlitev. Predvsem na podeželju je učitelj hkrati opravljal službo organista ali cerkvnika in je bil plačan z bero in šolnino (prim. Šuštar 2000: 13), nekateri pa so ob učiteljski službi opravljali kakšno mirno obrt. Še v času vladanja Franca I. je šolski red »dovoljeval 'šolmaštrom' v šoli istočasno izvrševanje kake tihe 'brezšumne' obrti« (Učiteljski, 3. 2. 1921: 2).

Ljudje so predvsem na podeželju učitelje »skopo plačevali, ponekod so bili veliki reveži« (Kotnik 1943: 108). Njihovo delo so vrednotili »z izrečnim vračunanjem dohodkov iz mežnarske in orgljarske službe« (Učiteljski, 3. 2. 1921: 2). Pobiranje šolnine je učitelje spravljalo v podrejen položaj, zato so to nalogo ponekod opravljali pomočniki, podučitelji; čeprav je bil leta 1783 sprejet odlok, naj učitelj šolnine ne pobira sam (Zajc - Cizelj 1993: 30), je marsikje ta navada še dolgo ostala, predvsem v Slovenski okroglini. Materialno stanje školnikov, kantorjev, je bilo namreč v tem okolju še težje, zato so za nabirko koledovali

še v 19. stoletju, in sicer na gregorjevo. Sprva so koledovali sami školniki, sredi 19. stoletja pa so v njihovem imenu že koledovali najboljši učenci, ki so skoraj zaključili šolanje. Darovi so bili namenjeni tudi nakupu šolskih potrebščin: »Okoli dneva S. Gregora pápe sta dva malobole zevčeniva šolara po fari pohošvajuč in popevajuč kajtou tüdi naprosila; - i tak se je šolska potrebnouša obaljavala.« (Košič 1845: 20)

Kolednico, ki je bila po madžarskem izvirniku v »starom slovenskom«, torej v prekmurskem jeziku objavljena v knjigi *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Mürov i Rábov* (nav. delo: 138–143), so v skrajšani obliki na gregorjevo po vaseh najboljši učenci oziroma dijaki peli še na prelomu stoletja. Leta 1898 jo je v Tišini v Prekmurju na voščeni valj posnel madžarski raziskovalec Béla Vikár:⁷⁹

1. Svet Gregor doktora,
modra preceptora,
na njega den
po^uleg stare rede
šo^ula nastavlena
je za fčenje.
2. Odite vi z nami,
ar smo po vas prišli,
dobra deca.
Odimo vu šo^ulu,
vu to^u ižu božu,
s toga mesta. (GNI, 11-MH 1224)

$\text{♩} = 168$

Svet Gre-gor dok - to - ra, mo - ra pre - cep - to - ra, na nje - ga den,
6 po^u - leg sta - re re - de šo^u - la na - stav - le - na je za fče - nje.

Svet Gregor doktora (Stara Gregoracia). (GNI, 11-MH 1224)

⁷⁹ Béla Vikár je leta 1898 v Tišini na šest voščeni valjev posnel trinajst pesmi, ki so najstarejši zvočni zapisi slovenskih ljudskih pesmi (Kunej D. 2008: 73).

V večjih župnijah so imeli školniki svoje *pomagače* oziroma *pomočne učitelje*. Pri učitelju Ignacu Petriču iz Svetega Andraža v Halozah, ki je imel več pomočnikov – podučiteljev ali kantnarjev, so ti dobivali hrano, spali pa so na slamnici v šolski sobi. Tak *pomagač* je jeseni zbiral darove za učitelja – »hodil po zbirci in zbiral žito, vino, v pozni jeseni pa tudi meso in klobase« (Kotnik 1943: 108–109).

Ljudje so učiteljem za biro radi dajali slabše pridelke, čemur so se šolmoštri najučinkoviteje uprli samo s kora. Eden najbolj znanih učiteljev in organistov, Matevž Kračman, je svojim faranom v nedeljo po pridigi s kora zapel:

Preljubi moji farani,
ne dajte mi drv kot lani,
ne dajte mi slabih jelševih,
dajte mi suhih, bukovih. (Lah 1905: 13)

Ponekod v bogatejših farah so učitelji doživljali večji ugled in spoštovanje, posebno če so imeli oporo v župniku. Na Breznici je župnik Gašper Šoklič z donacijo bogatega podpornika rešil tudi problem financiranja šolmoštra, o čemer je z veseljem poročal prijatelju Janezu Bleiweisu:

Ljubi moj Janez! Naj se tudi jez, ker radi od šol kej slišite, s svojo Brezniško šolo vašim Novicam perdružim. Mi na Breznici imamo obilno 12 let farno šolo od leta do leta po 35 do 45 učenčikov; moji farmani dajejo učeniku (šomaštru), ki tudi v cerkvi orgla, vsako leto vnovič poterjeno radovoljno biro mnogiga žita in druge prikuhe obilno 50 gold. vrednosti, nekoliko derv in lepo stanovanje v šoli. Stariši mu dajejo mesečno plačo po 10 krajcarjev. – To pa je pičli živež šomaštru, akoravno zraven tega še vedno kake dariče dobiva. K veči pomoči naše šole nam je Bog velikiga dobrotnika naklonil [...], Jurja Prešerna, velikiga kupca v Terstu in naše fare rojaka. (Novice, 17. 12. 1845: 203)

Takšnih primerov ni bilo veliko: učitelj je urejal svoj finančni položaj večinoma s cerkvenega kora in s petjem in igranjem skrbel za svoj ugled. Novi župniji se je predstavil z nastopno pesmijo, v kateri je moral pokazati predano navdušenje nad svojim bodočim delom in nad samo župnijo. V *Eni novi peismi kader en organist perveč v faro pride* iz pesmarice organista Jožefa Ambrožiča, ki je v drugi polovici 18. stoletja učiteljeval v Dobropolju na Dolenjskem, je to v šesti kitici izraženo z besedami:

Jest se bom vselej pofflisou
z mojem peitiam vsaki čas,
de vas bom k nebesam vižou,

na zadne zdahnem na glas:
 oh, prosite tud vi z mano
 troštarja svetga duha,
 da nam bode js sojo gnado
 resuetu naša serca! (Kramar 1923: 10–11)

Veliko šomoštrov je bilo predanih tudi službi organista in so z vso spoštljivostjo sodelovali pri obredih. Iz njihove službe ali pa iz okoliščin, v katerih so nekateri šolmoštri delovali, pa so se drugi izobraženci radi ponorčevali. Družbeni položaj šolmoštra ironizira *Ena prau lejpa ino kunštna Peisem, ki jo je peu Juri Naboré tejga 20. novembra tejga lejta 1775, ki je v ano začeto faro peršou* (Cepec 1871), ki je kot duhovita parodija ustvarjalnosti in družbene vloge šolmoštrov krožila med ljudmi. Ohranil jo je Bernard Tomšič, učitelj na Vinici, za objavo pri Egerjevi založbi v Ljubljani pa je poskrbel njegov sin Ivan.

<p>1. Kir jest v prvič danes pojem
 inu te orgle igram,
 se k Bugi obernit morem,
 to doužnost spoznam jest sam,
 mojo prošnjo bom polužu
 dones narpaprej Bogu,
 de bi on meni dodejlu
 ana fajn štima taku.</p> <p>2. Kir me še vsi nepaznate,
 se vam razodenem ves,
 naj poprej si zamirkajte,
 da sim jest rojen zarejs.
 Jest sim rojen u Šenčuri
 pod hišno numaro deset,
 men je ime Nabore Juri,
 Miha Nabore očet!</p> <p>3. An posebni, lušt, vesale
 od mladost do petja imam,
 zmiraj so ble moje žale
 stopit v šumosterski stan,
 in zagvišno, de nar bulši</p> | <p>je zarejs ta sveti stan,
 šumoštram tim je nar lejpsi,
 to premisli vsak kristjan.</p> <p>4. Komej mečkeno zapoje
 in s teh orgel glas spusti,
 odpira fara šace svoje,
 strašno biro mu dejli.
 Nuč in dan se njemu mejsi
 ta preljub, vsakdajni kerh,
 kir je kašči tulku zmejsi,
 de je pounu vse na vrh.</p> <p>5. Oče so me dal štedirat,
 de b' bil novo mašo brau,
 jest se nejsem otu flisat,
 rajši s šole sem ostau.
 Potim per Cepcu Francetu
 sim se orgle učiu lepu,
 tako sim se orgle zuču,
 vsmil se tauženkrat Bogu!</p> |
|--|--|

6. Zdaj, možje, me poslušajte,
ojstro opominjam vas,
radi lubo biro dajte,
kadar pride zadnji čas.
Če bo dobra kolektura
meni na tejm svetu zdej,
potem svet Bonaventura
vam bo dubu večni rej.
7. Upet drugič se prou živo
jest ženam perporočim,
glejte, da čistu predivu,
ne pak kak pezdir dobim.
Oh prejoh! V en sami srajci
sem jest Jurček k vam peršov,
tako sem jest revež zdajci,
usmil se tavžentkrat Bogu.
8. Zdaj, deklíč, me poslušajte,
mehek sim ko lipov les,
oh! zatu ne zapelvajte
me v pregrejšni grejh zares!
Preč od mojega telesa
se ve poberite preč,
jest nejmam za vas očesa,
jest za vas nemaram neč.
9. Štertič pridite sem fantje,
poslušajte me na glas,
zapustite pitje, kvarte,
tule opominjam vas.
Pole! orgle bote vlekli,
kadar jih jest špilov bom
inu v turen k men pertekli,
kadar treba bo: »Bom bom!«
10. V zadnjič ljube otročaje
jest tako nagovarim,
pridite k meni, da vas braje
in pisaje naučim,
kir bo jabuk dost pernesu,
ta bo dobro glavo imu,
al! za lase ga bom stresu,
kir bo prazen k men peršu.
11. Moje dobro zaderžaje
bo vsim farmanam v izgled,
pitje, flandraje, kvartaje,
tejga nemorem terpet.
Še nkol nejsem piu jest vina
in ga ne bom nikdar več,
ko pak bo kaka botrina,
zato nemorem perseč'.
12. Vsako uro nu minuto
bom vam na Piketu⁸⁰ stau,
de bi jest, večna sirota,
od vas štole kaj nabrau.
Torej h kerstu rad nosite,
scer ne bo otrokov neč;
ali tudi radi mrite,
ker je vas taku preveč.
13. Koderkol bom stau in hodu,
tam bom zmirej Arje peu,
če b mi usta kdo zamašu,
bom pak čez ušesa peu,
vsak nedel bo druga peisem,
vsak nedel bo novi marš,
torej rad hodite lesem,
ker se znajde vaš tovarš.

⁸⁰ Piké – tu v pomenu zbirnega mesta, kjer so farani dajali biro šolmoštru.

14. Kaj ne, de je bla ta peisem
prov, prov lejpa, lub kristjan?
Zdej pak ne grem prej od lesem,
dokler vam ta svet ne dam:
vsi vkup na kolejnah stujte
in ozrite se v nebu,
z mano zadni štikelc pujte
na to Arijo taku:
15. »Ceu svejt nejma tacga Prima,
kakor je Naboreta;
srečna fara, ktera ima
tacga gospod Šumoštra.
Pedeset lejt še živeti
daj Bog našmu šumoštru
ino čez stu lejt uzeti
od nas farmanov slovu.«

Pod pesmijo je dopisano: »To peisem je zložou, komponirov in na to vižo ali Arijo gor postavou: FRANCE CEPEC, škozjanski šumošter, kakor tudi mežnar, tejga 8. Novembra v tejmu lejtu 1775.«

Temu zapisu sledi še zaključek:

Finis oder Ende
Bie froh sind meine Hände,⁸¹
kdor zna komponirat taku
ta je imeniten močnu.« (Cepec 1871)

Pesem je s širjenjem dobivala nove različice, kar dokazujeta varianti, natisnjeni v reviji *Dom in svet* (1906) in v časniku *Učiteljski tovariš* (5. 6. 1908: 1–2).

Školniki so zastopali vrednote države in cerkve, če so se z njimi strinjali ali ne. Matevž Kračman je v *Pejsmi od tiga pričejočiga svejta* tako med drugim obsodil odvrčanje od cerkvenega nauka, ki ga je bilo čutiti po francoski revoluciji:

Svejt se močnu prebračuje,
za vjero nevarnu stoji,
cjerkou se zabstojn vojskuje,
vsak verje, kar se mu zdi. (Ahačič 2007: 446)

Ljudje so zelo cenili petje svetniških legend in, kot kaže primer »šmarskega šomoštra«, Matevža Kračmana, so »bili veseli, da imajo tacega 'šomaštra', da jim evangelij na koru zapoje«: pesmi »iz pridig« oziroma »mirakuli«, ki jih je pel Kračman, so bili znani daleč naokrog (Lah 1905: 13). Nekateri učitelji pa so ustvarjali s težavo, zato so težko ustregli ljudem z novimi pesmimi, jeseni pa se je to poznalo pri biri:

⁸¹ Finis ali konec / kako srečne so moje roke.

Tisti učitelj, ki posebno v prejšnjih časih ni znal dobro orgljati, lepo peti in nove cerkvene pesmice slagati, tisti pri naših kmetih ni bil priljubljen. [...] V jeseni pa, kadar je učitelj z žakljem prišel, ni dobil tolike merice, kakor je bi bil dobil inace. Kdo bi tedaj takim učiteljem zameril, če so sem ter tje kako napačno skovali o cartani Mariji ali o sv. Frančišku. Kar se ni htelo z lepa strinjati, se je s silo zvevalo. In tako smo zelo obogateli na cerkvenih pesmih, ki so na pol narodnega, na pol pa umetnega značaja, ali z eno besedo rečeno: pravi poetični spaki. (Kočevar F. 1868a: 202)

Organisti so pri novih pesmih pogosto uporabljali že obstoječe melodije, posebno »kadar so peli kakšne zanimive 'eksemple' ali 'mirakelne« (Kramar 1925: 81–82), zato je imela »komaj deseta ali petnajsta pesem svoj napev«: veliko pesmi različnih vsebin je bilo napisanih na primer na vižo pesmi o lizbonskem potresu, dodane so bile le ustrezne oznake, kot na primer »Od vse sorte Nadluh, Arija od lissabone« (prav tam).

S stališča preprostih ljudi pa je bila ustvarjalnost organista vendarle pomembna ne le v cerkvi, temveč tudi v vsakdanjem življenju. Pavlu Knoblu, ki je kot organist, učitelj in mežnar služboval v Postojni, Kranju, Višnji gori, Ribnici in v Tomaju, pripisujejo odmevni prevod iz nemščine *Ena lepa, lubezniva inu branja vredna historia od Grafnje Genofefe*. Knoblovo avtorstvo pa je bilo precej odmevnejše ob zbirki *Štiri pare kratko-časnih novih pesmi*, ki je izšla istočasno, torej leta 1801, pri istem založniku in je pri sodobnikih izzvala veliko zgražanja (Glonar 1928). Kljub prizadevanjem varuhov javne morale, da bi izrinili sledi ustvarjalnosti, ki je bila »tako rada trivialna« (Lah 1905: 11), se je pesem *Od prdca* Pavla Knobla širila, in sicer tudi z melodijo (GNI R 22.005), variante pa dokazujejo njeno priljubljenost.

Šolmaštra oziroma školnika so imeli radi posebno tam, kjer ni bil le učitelj, organist in cerkovnik, temveč je za glasbo in petje skrbel tudi zunaj cerkve in šole, in sicer ob raznih koledarskih in osebnih praznikih. Školniki so »zlagali pesmi« za umrle, za ženine in neveste, pesmi ob raznih nesrečah, novih mašah, godovih in ob drugih posebnih priložnostih, te pesmi pa so sami ali skupaj s pevci zapeli v cerkvi. Zelo odmevne so bile pesmi za rajne: na Štajerskem in ponekod v Slovenski okroglini so ob smrti pomembnih vaščanov školnika povabili na bedenje pri pokojniku, kjer je – sam ali s svojimi pevci – pel priložnosti primerne pesmi. Školnika so vedno vabili na sedmino, kjer je zapel »prigodnico ob smrti«. (Kotnik 1943: 108)

Ponekod so kmetje školnikom očitali, da se veselijo smrti faranov, saj jim je zagotavlja zaslužek (GNI GZ 29), po drugi strani pa so se zavedali, da jih morajo podpirati: školnik je namreč svojim zunanjim videzom odražal radodarnost župnije:

Špot za celo faro je,
če ma sühe školnike. (GNI OSNP 6062)

Školnik oziroma cerkovnik pa ob smrti faranov ni imel posebne vloge le pri bedenju ob pokojniku, ob pogrebu in na sedmini, temveč je bil pogosto tudi mrliški oglednik. Eden od teh je bil Franc Berlan, ki je kot organist služboval osemindeset let, in sicer na šestih dolenskih župnijah. Berlan je med drugim zlagal mrliške pesmi in jih pel pri pogrebnih mašah. V njih je predstavil pokojnika, vključno z njegovimi dobrimi lastnostmi, in se poslovil od njega. (Kramar 1926: 14)

Če je bil školnik znan po tem, da dobro »sklada pesmi« in da je »imeniten pevec«, so ga za plačilo vabili vsepovsod: pri Sv. Andražu v Leskovcu v Halozah, kjer se je služba školnika v Petričevi rodovini ohranjala od leta 1797 do leta 1882, so učitelja Ignaca Petriča »proti odškodnini« z vse okolice vabili na gostije in na nove maše, *primicije*: sam ali s svojimi pevci je pel tako pri novi maši kot na novomašnikovem *gostüvanju*. Za največje praznike, posebno za božič, pa so ponj hodili iz sosednjih župnij, saj je imel »tako močan in dober glas, kakor bi zvonili zvonovi«. (Kotnik 1943: 108–109)

Po popotovanjih po drugih župnijah je slovel tudi šmarski šolmašter Matevž Kračman:

Poznali so ga daleč naokrog. Hodil je na »žeganja« v vse bližnje fare [...] in po domačih podružnicah. Seveda ta pota niso bila zastonj. On je zapel na koru pesem o svetniku, ljudje pa so ga potem veseli povabili v najboljšo hišo, če ni bil povabljen v župnišče, in so ga pripeljali šele zvečer zadovoljnega in obloženega s 'struklji' v Šmarje. Koliko pa je palo po vrhu, kdo ve? (Lah 1905: 13–14)

Matevž Kračman, šolmošter in organist, je tako ob petju obhodil vso okolico, z njim pa se je širila njegova osebnoizpovedna pesem, v kateri je objokoval izgubo svojih dveh otrok. Pesem so ljudje prenesli tudi v kraje, kjer Kračmana niso poznali, in jo včasih pripisali drugemu avtorju, v Trebnjem na primer šolmoštru iz Šmartna pri Litiji (GNI OSNP 4585).

Dober organist je svojo ustvarjalnost izražal tudi z improvizacijo. Matevž Kračman je ustvarjal s tako lahkoto, da se mu marsikdaj ni zdelo vredno pisati.

Zložil je kar 'gredoč'. Pripovedujejo, da je duhovnik pridigoval, on pa je sproti deval glavne misli v verze. Šmarci pa so seveda komaj čakali, kaj jim danes njihov 'šomašter' zapoje. Tudi na posebne mrličje je zlagal posebne pesmi. Seveda so take pesmi le krajevnege pomena. Zlagal je tudi zdravice in popevke, kakor podobni mu pesniki Vodovnik, Andrejaš, Modrinjak, Lipold, Volkmer in drugi enaki. (Lah 1905: 12)

Nekateri spretni in dovolj muzikalični školniki so organizirali vaško godbo – skupine godcev, ki so z njimi hodili *novoga leta pet*. Včasih je bilo takšnih skupin celo več. Godci, ki so prišli *k novemu letu*, so smeli zapeti in zagosti tudi *k svetim trem kraljem*. Školnik je ob jesenski biri – na Štajerskem se je imenovala *koruzna zbirca* – nad hišna vrata domačij, hkrati z letnico naslednjega leta, napisal simbol C + M + B, začetnice besed blagoslova Christus Mansionem Benedicat, »Kristus, blagoslovi to hišo«, ki so pozneje pomensko prešle v začetnice imen svetih treh kraljev, torej v G + M + B. Če teh začetnic niso zapisali jeseni, so jih školnik in drugi koledniki napisali ob prazniku sv. treh kraljev. (Kotnik 1943: 108) Inštrumentalno zasedbo, ki jo je vodil organist, so imeli ponekod v cerkvah tudi ob žegnanjih. V Tomišlju so imeli štiri godce – poleg očeta so igrali še sinovi – in so »tako špilali, da se je kar kor tresel«, ljudje pa so bili najbolj zadovoljni, kadar je organist po maši zaigral še marš. (Kramar 1925: 79)

Ob velikih praznikih so namreč organisti ob koncu maše na željo faranov marsikje zaigrali posebno vižo, v radomeljski cerkvi na primer *Marš Radeckega* (Holmar 2001: 31): če ne bi upoštevali glasbenih želja faranov, bi jih ti slabše nagrajevali. V nasprotju s tem so si usmerjevalci cerkvene glasbe že v zadnjih desetletjih 18. in v začetku 19. stoletja prizadevali za kvalitetnejšo cerkveno glasbo: pri bogoslužju so želeli uvesti več petja, inštrumentalna glasba, ki so jo izvajali instrumentalisti in godci, pa se jim za cerkev ni zdela primerna (več Pisk 2019).

Po prizadevanju teh usmerjevalcev so se iz cerkva umikale tudi posebne glasbene predstave, ki so jih uprizarjali ob velikih praznikih, predvsem na sveti večer in za veliko noč. Ponekod so jih šolmoštri kljub prepovedim skrivaj še ohranjali. V Dobu so med petjem pesmi *Ja use, ja use, karkul ževi* prišli otroci »s piščalkami v cerkev, da so z njimi posnemali kukavico« in s tem pripomogli, da je bilo »na sveti večer veličastneje« (GNI OSNP 9589). Na Notranjskem so imeli na ta večer v nekaterih cerkvah, na primer na Blokah in na Igu, na koru »bobne

iz zvončke«, da je bilo slovesneje. Boben je »pel« tudi za veliko noč. Ljudem je ta »'turška muzika' seveda silno dopadla« (prav tam); k takšnim mašam so na Ig hodili tudi iz sosednjih župnij. »Rajni nadučitelj Govekar je zadnji na njega bobnal in zvončkal okolu l. 1870« (prav tam), torej v času, ko to ni bilo več v navadi.

Sredi 19. stoletja si je namreč cerkvena oblast zelo prizadevala, da bi cerkveno glasbo očistila posvetnih elementov; z ukazi iz leta 1842 in 1856 so bila iz cerkva izključena vsa tolkala (Cvetko D. 1960: 231). To držo je bilo čutiti tudi na Slovenskem (nav. delo: 231–237). Za vnašanje posvetnosti v cerkev so dolžili prav šolmoštre, hkrati pa so jim očitali nesposobnost:

Mnogo sem jih slišal tožiti, da v nekterih krajih na deželi ni skoraj v cerkev iti, ker petje in orglanje je tako slabo, da morajo človeka ušesa boleti, ako bi imel tudi zabasane. Prepričal sem se pa tudi večkrat sam, da take tožbe niso zgolj domisljije, ne sovražtvo do tega ali unega orglarja; dostikrat so take tožbe prav pravične. Ako ti nad glavo njavkajo, kako boš serce kviško povzdigoval v nebesa – saj človek ne more drugzega misliti, kakor, da bi bilo cviljenja in ropotanja kmalo konec. Naj večja napaka je pa, da cerkvene pesmi pojejo na posvetne viže ali napeve, polke in Bog vé kaj še, popravljen in pokvarjen čobodro pri sv. maši lomijo. Vém kraj, kjer je orglavec (in čisla se visoko omikanega) med povzdigovanjem svoje serčne čutila razlival, Prešernovo 'Pod oknom' igraje!! Ali je mar neomikani kmet kriv, da se mu noge in rožnikranc začno mesti, kadar 'šomošter' tako okrogle žvižga?! (Mašek 1857: 170–171)

Nosilec reformističnega gibanja 19. stoletja, ki si je prizadevalo za liturgično poglobitev cerkvene glasbe, je bilo Cecilijino društvo (Cvetko D. 1960: 234–236). Preprosti ljudje so se spremembam cecilijanskega gibanja upirali: odbornika Cecilijinega društva Antona Foersterja, organista ljubljanske stolnice oziroma pevodjjo njenega zbora in ustanovitelja orglarske šole Cecilijinega društva, so ljubljanske branjevke zmerjale z »lajzon«; zmerljivka se je nanašala na odpev Kyrie eleison (Holmar 2001: 35).

Leta 1869 je bila s tretjim avstrijskim osnovnošolskim zakonom uvedena enotna osnovna šola, ta zakon pa je uredil tudi **vprašanje vzdrževanja šol in učiteljev** (Zajc - Cizelj 1993: 30). Kljub temu so bile plače učiteljev v raznih deželah Avstrije odvisne od tega, v kateri »srenji« je učitelj delal: srenje so se razlikovale glede na poseljenost in družbeno strukturo prebivalcev. Po vseh deželah so bile šolske srenje razdeljene v tri ali štiri razrede. Leta 1871 so imeli učitelji 1. razreda, kamor so sodile tudi mestne šole, 600 ali 700 goldinarjev letne plače, enako so bili vrednoteni učitelji meščanskih šol, najnižje pa so bili plačani

učitelji 3. ali 4. razreda, in sicer 300 ali 400 goldinarjev; razlikovali so se tudi dodatki za ravnatelj in nadučitelj, medtem ko so imeli podučitelji le 60 % plače učitelja. (Učiteljski, 1. 5. 1871: 129–131) V deželah, kjer so živeli Slovenci, so bile plače nižje, »na nemškem Štajerji« boljše kot »na slovenskem«, najnižje plače pa so bile v Istri. Na Kranjskem so bile plače od »100 in še nekaj goldinarjev, nekaj krajcarjev in nekaj polkrajcarjev«, do plač nadučitelja, »ki mu tudi 'direktor' rečejo«, ki je »obenem tudi organist in menda tudi mežnar – dobi nekaj v biri, nekaj krajcarjev v denarji, nekaj v štoli i. t. d., kar vse skupaj toliko znese – da ne more s tem ni živeti, ni ne umreti«. (Učiteljski, 15. 11. 1872: 337–341)

Učitelji so zahtevali dostojne plače, in sicer »s tem pristavkom, da take plače naj dobiva učitelj kot učitelj, ne kot mežnar in orglavec. Mežnarija nij za učitelja.« (Učiteljski, 15. 11. 1872: 337–341) Hkrati so učitelji poudarjali svojo vlogo pri oblikovanju slovenske narodne zavesti: leta 1872 so na prvem splošnem zborovanju slovenskih učiteljev izpostavili pomen izobraževanja »v narodnem jeziku« in ustreznega nagrajevanja: »[Č]e pa bodemo za narod delali, smo in tudi moramo – če hočemo živeti – od naroda zahtevati, da nas za naš trud tudi dostojno odškoduje.« (Prav tam)

Čeprav so marsikje učitelji ostajali organisti ali pa celo mežnarji in mrliški ogledniki, se je z ureditvijo njihovega financiranja njihov družbeni položaj spremenil: deležni so bili ugleda in spoštovanja. Med ljudmi pa so ostale nekatere šaljive pesmi, ki so jih zložili školniki; ohranjali in širili so jih godci, včasih celo berači. Nekateri učitelji, ki zaradi nemirnega duha oziroma vdajanja pijači niso več mogli opravljati svojega poklica in so se preživljali le s pesnjenjem, pa so še spominjali na potujoče pevce: »V občini Vodranci je torej naš pesnik doma, toda pravzaprav skoraj nikoli ni doma, zakaj vedno roma okrog kakor večni popotnik [...], nikjer miru, nikjer pokoja« (Kosi A. 1913: 8).

»[N]OBENIGA NI BILO, KI BI BIL TE PESME ZBIRAL, OLIKAL IN POTOMCOM IZROČIL« – ZNAČILNOSTI IZROČILA POTUJOČIH PEVCEV V ZAPISIH

V tridesetih letih 19. stoletja, ko se je zaradi želje po prepoznavanju in predstavljanju narodnega ob živi pesemski ustvarjalnosti začelo intenzivnejše zanimanje za pesemsko izročilo, ustvarjalci oziroma nosilci še niso bili deležni pozornosti. Opazovanje značilnosti slovenskega ljudskega pesemskega izročila in primerjava s sočasno ustvarjalnostjo pa sta prestregla značilnosti, ki kot oblikovalce in nosilce glasbenega okusa in njegovih sprememb predstavljajo potujoče pevce.

Za to interpretacijo je poskrbel mladi poljski raziskovalec **Emil Korytko**, ki je leta 1837 kot politični izgnanec prišel v Ljubljano. Korytko je kot plemiški sin želel osmisliti svoje izgnanstvo, zato se je posvetil zbiranju in izdaji slovenskega pesemskega izročila. Načrtoval je namreč celovito delo o Slovanih, pri čemer je bilo zbiranje slovenskega ljudskega izročila, zaokroženo z izdajo slovenskih ljudskih pesmi, prvi korak. Pri svojem zbiranju se je zaradi jezikovnih preprek in zato, ker se je kot politični izgnanec smel gibati samo v Ljubljani, naslonil predvsem na Prešernov krog, ob posebnih dovoljenjih oblasti pa mu je bil omogočen tudi neposredni stik s pevci na podeželju. (Novak V. 1986: 141–173; Stanonik 2012: 153–164; Klobčar M. 2017b) Hkrati z zbiranjem gradiva je kot glasbeno izobraženi intelektualec s pogledom »od zunaj« to gradivo tudi analiziral in

opazil razlike, ki nakazujejo pomembne spremembe glasbenih praks, izražene v petju na Slovenskem.

Korytko je v drugem delu predgovora, s katerim je želel pospremiti objavo slovenskih ljudskih pesmi, 21. novembra 1838 objavljenem v praškem listu *Ost und West*, opisal izrazito nasprotje med starimi in novimi ljudskimi pesmimi na Slovenskem. To nasprotje je prepoznaval tako na besedilni kot na glasbeni ravni. Ob tem je predstavil tudi odnos mladih do starejšega izročila in označil njihovo pevsko kulturo: ugotavljal je, da mladi teh pesmi ne pojejo in jih celo prezirajo, pojejo pa »arije novih pesmi«, ki jih »poljubno spreminjajo in menjavajo« (Novak V. 1986: 164). Poudaril je drugačnost novejše produkcije: »Novejše imajo raznovrstne mere. [...] Napev je poskočen, vesel, plesen, tako stare kot nove so vsaj približno metrične, to je po akcentu in tonskem načelu« (prav tam).

Trditev o izrazitem nasprotju med starimi in novimi pesmimi ne zadeva le razhajanj v glasbenem okusu. V tem besedilu je namreč Korytko posebej izpostavil **pesmi z začetkom »stoji, stoji beligrad«, ki naj bi se pele v »molskem tonu«**, bile naj bi v štiri- ali petstopnih jambih ali trohejih, tako kot srbske (po Korytkovem mnenju jih je bilo težko razlikovati), podobne pa naj bi bile nekaterim rusinskim melodijam. Navedel je celo rusinske pesmi, pri katerih je našel podobnosti s slovenskimi: to so bile pesmi od št. 107 do št. 130 v zbirki, ki jo je pripravil Karol Lipinski, napeve pa je zapisal Waclaw z Oleska. (Lipinski 1833; Novak V. 1986: 164) S tem je Korytko posredno nakazal povezanost tega izročila in možnosti posebnih vplivov starejše profesionalne ustvarjalnosti, vezane na izmenjavo informacij, pri čemer so bile pomembne tako zveze z mesti kot s širšim prostorom.

Pesmi z začetkom »stoji stoji« ali s podobnimi ustaljenimi besednimi zvezami so v 19. stoletju sodile v pesemsko produkcijo, ki je poleg tematike, vezane na boje s Turki, zgodbe iz grajskega okolja in legendne pesmi, po predstavah zbiralcev najjasneje označevala izročilo. **Prav to pa so zgodbe, ki so jih ustvarjali in sprva tudi prenašali potujoči pevci.**⁸² Objava melodij, ki jo je načrtoval

⁸² V Štrekljevi zbirki *Slovenske narodne pesmi* je več kot sto pesmi, ki se začenjajo s »Stoji ...«; večinoma so pripovedne (prim. SNP 4. 1908–1923: 797–798). S tem uvodnim verzom se začenjajo vsebinsko različne pripovedne pesmi, kot so pesem o rešitvi iz oblasti bajnega bitja, o navidezno mrtvem, o smrti rejenke, o ženi, ki umori otroka nezvestega moža, o smrti lahkožive županove hčerke in še katera (prim. Kumer 2002: 49). Pogosti so tudi uvodni verzi z začetkom »Leži, leži« in pa obrazec »je zgodaj vstal«, ki večinoma označuje posamezne svetnike (prim. Kumer 2002: 49–50). Vsebina pesmi s temi uvodnimi formulacijami se vsebinsko pogosto nanaša na srednji vek, medtem ko so legendne pesmi s temi začetki tudi mlajše.

Korytko (Korytko 1983: 105), bi omogočila etnomuzikološko analizo in ugotavljanje povezav, ki bi osvetlile tudi nosilce tega izročila. V zbirki *Slovenske pesmi krajnskiga naróda* (1839–1844), ki je izšla po Korytkovi smrti, so bila objavljena le besedila, sled za zbranimi zapisi melodij pa se je izgubila.

Značilnostim starejšega pesništva je bil namenjen tudi daljši zapis *Od slovenskih pesem kaj*, objavljen v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*, ki je prav tako opozarjal na starejše sledi slovenskega pesemskega izročila. V prepričanju, da smo Slovenci živeli na veliko širšem območju, in sicer že davno pred prihodom Rimljanov, je avtor to izročilo povezal z antičnim viteštvom: po njegovem prepričanju »nobeniga ni bilo, ki bi bil te pesme zbiral, olikal in potomcom izročil, kakor od Homerja pravijo, da je okrog potoval, pesme in druge take povesti zbiral in med svoje dela poprešne raztresene gregovske pesmi sprejemal, jih morebiti nekoliko olikal, ter pozabljivosti otel.« (Novice, 20. 7. 1859: 224) Avtor zapisa, po jeziku in po drugih objavah v *Novicah* sodeč najverjetneje Matevž Ravnikar - Poženčan, se je pri tem navezal na domnevni ustni vir Homerjevih pesnitev, na katerega je več desetletij pozneje »kot prvi« opozoril Milman Parry (Parry 1930, 1932; Leydi 1995: 190).

V opredeljevanju značilnosti najstarejšega izročila se zapis osredotoča na ujemanje ali neujemanje končnih poudarjenih zlogov in na metroritmične značilnosti, nanaša pa se na junaške in na legendne pesmi, torej na pesmi, ki so jih prenašali potujoči pevci:

Pesmi, ktere mi iz pomanjkanja še starejih stare imenujemo, so večidel brez soglasov namerjene; njih napevi so li po zategleji (Accent). Naj je v njih govorenje od junaštva ali od svetih reči: vse je po pevsko olišpano s primerami, s tem da se nežive stvari z lastnostmi živih predstavljajo itd. – To je njih duh, to je mogel duh še starjih pesem biti. (Novice, 20. 7. 1859: 224)

Ob tem poudarja, da »naši nekdanji pevci niso natanko pesem merili, [...] ker niso vsake besede proti pregledovali, koliko ima dolgih ali kratkih zlogov, to je, posebna umetnost, oni so sploh verstico poskusili: ali se bo dala zapeti po odločenem odpevu, če se kaka beseda skrajša ali čez navado zategne« (Novice, 20. 7. 1859: 224–225). Tako ujemanje končnih samoglasnikov kot ritem označuje za novejšo značilnost slovenskega ljudskega izročila, saj je »okus novih časov [...] bolj soglasov navajen«, potrebo »merjenja« pa utemeljuje z izvajalsko prakso: »Prav zmerjene pesmi so lažje za petje, imajo tudi to dobro, da sosedom glasovo mero kažejo, kako besede zatejemo ali nagleje izgovarjamo.« (Novice,

20. 7. 1859: 224–225) Ob tem je nakazal izhodišče za presoje starosti pesmi: »Če je kaka pesem merjena, če so v nji soglasi, je znamenje, da je poznejšega dela ali poprave, da ni prav stara imenovati« (nav. delo: 224).

Že ob samem začetku zanimanja za slovensko pesemsko izročilo **sta se vlogi zapisovalca in ustvarjalca prepletli**: Stanko Vraz je v zbirki *Narodne pesni ilirske* objavil pesem o smrti Megličeve Anjčike (NPI 1839: 75; Glonar 1923: 47), ki jo je zložil sam. Njegova je tudi pesem o ljubezni med Anjčiko in Japcem, ki predstavlja njega samega; kot pesem »neznanega zapisovalca« jo je pozneje Štrekelj uvrstil v zbirko *Slovenske narodne pesmi* (SNP 2. 1900–1903: 171/1362; Glonar 1923: 47).

Zaradi vloge ljudskih pesmi v procesih narodne identifikacije (Pisk 2018: 43) je bilo sredi 19. stoletja samo zbiranje ljudskih pesmi usmerjeno na zbiranje besedil, in sicer predvsem pri pripovednih pesmih (Klobčar M. 2016b: 63–64). Ferdo Kočevar, ki je v Zagrebu odkril gradivo Stanka Vraza, je izrecno opozoril na nujnost iskanja napevov pripovednih pesmi: »Pa naši nabiratelji naj se ne drže le mladih deklet, ki celi božji dan popevajo in vriskajo; S[tanko]. V[raz]. pravi, da je naj lepših pesem od starih bab si zapisal. Če zdaj ne bodemo pobrali, kar je še v narodu, za kakih 30–40 let javaljne bodemo imeli več kaj pobirati. Tedaj na noge, kdor med narodom živi!« (Kočevar F. 1868b: 86) Stare pripovedne pesmi, v veliki meri izročilo potujočih pevcev, so bile v tem času marsikje ohranjene le še med starejšimi ženami.

V vabilu k zbiranju slovenskega ljudskega pesemskega izročila, objavljenem sredi 19. stoletja, **ni bilo več opozoril na ločevanje med starimi in novimi pesmi**, torej med pesmimi brez rime in urejene metrične sheme in pesmimi, kjer so bila ta načela upoštevana. Poudarjena je bila le razlika med petjem na podeželju in petjem v mestih oziroma razlika med spontanim petjem in petjem za plačilo:

Pesem v slovenskim duhu in pa v slovenski meri zloženih imamo vsaciga obzira, za cerkev, za pošteno dobro voljo, in za mnoge razmere vesele in žalostne v človeškim življenju, pri svatovšinah, pri merliču, koledniške itd. Priprosti kmetje bolj v straneh od poptujčanih trgov, mest in cest oddaljšani, po hribih in med hribi jih še imajo povsod lepo zalogo, in jih pri tacih okoljšinah čversto in krepko pojéjo, da se omikani poslušavec, ki je po mestih za plačilo peti slišal, čuditi mora. Človeka zares nadzemeljsko čutje prešine, to združeno petje v prečudnim soglasji slišati. (Novice, 15. 5. 1852: 1–2)

Prav godci, torej glasbeniki, ki so nastopali za zaslužek, naj bi tej ustvarjalnosti najbolj škodovali:

Od več strani pa se hoče to lepo veselje slovenskiga naroda kerhati. Godci nam narbolj lepoto narodskiga petja kazijo. Učijo se brenkati in piskati po nemških ali laških napevih (vižah); stare častitljive pesmi našiga naroda v nepristrano obleko ptujih jezikov silijo, in tako petje je potem nevživna čorba. (Prav tam)

Tudi glasbeno izobraženi zapisovalci, predvsem šolmoštri, so bili v tem času veliko bolj naklonjeni ustvarjanju novega, saj so s tem zaslužili. Pri oblikovanju podobe »slovenske narodne glasbe«, ki se je naslanjalo na ljudsko izročilo in spodbujalo produkcijo »v ljudskem duhu«, so bili prav *gasenhauerji* oziroma poulične pesmi s tujimi prevzetimi napevi izredno moteči (več Cigoj Krstulović 2014: 214–215). Posnemanje »nemških gassenhauerjev« je označevalo dejavnost najslabše vrste (Novice, 12. 1. 1859: 13). Ob presoji sodobne glasbene ustvarjalnosti, Gerbičevih *Glasov slovenskih*, natisnjenih na Dunaju, je dopisnik *Novic* poudaril: »[P]odpirajmo kar moremo naše domače skladatelj[e], ki se lepo trudijo iz naše muzike mrzlo ptujščino in druge napake trebiti [...] in kmali bomo veselje doživeli, da bodo tiste neslane in nesramne viže, tisti po ptujem duhu posneti napevi, ktere Nemeč sam zaničljivo imenuje »lerchenfelder gassenhauer«, poginili.« (Novice, 12. 7. 1862: 234)

Ustvarjanje »v ljudskem duhu« je tem pesmim zaradi relativne preprostosti hitro odprlo prostor v nabor »narodnega«, torej ponarodevanju (več Šivic 2008: 29), glasbeno izobraženim učiteljem pa je, tako kot drugim skladateljem, družbeni ugled dajalo tudi prirejanje ljudskih pesmi. Lovru Horvatu iz Bistrice v Rožu, nadučitelju v Kamniku, ki je prvi zapisal pesem *Čej so tiste st'zdice, Kje so tiste stezice*, in jo harmoniziral, so to zapisali celo na nagrobnik.⁸³ Ustvarjanje »v ljudskem duhu« pa ni vključevalo glasbene estetike tistih pripovednih pesmi, ki so nosile sledi ustvarjalnosti potujočih pevcev. Pri teh pripovednih pesmih so bile zaradi melodij, ki se zapisovalcem niso zdele zanimive, večinoma zapisana le besedila, včasih celo z oznako, da je določeno pesem pevka »povedala«.

V času priprave na izdajo zbirke *Slovenske narodne pesmi* je bil ustni način prenašanja pesmi pripisan predvsem kmečkemu prebivalstvu. Zavedanje o pomenu ustvarjalnosti med drugimi družbenimi skupinami, predvsem med plemstvom, in pomenu tega izročila je bilo dokaj izjemno:

Čestite naše čitateljke, ki imajo polne mizice lepo vezanih knjižic, da nikdar ne pogrešajo zabavnega in poučnega berila, ne morejo si danes niti misliti, kako

⁸³ Ploščo s tem napisom iz leta 1938, pritrjeno na nagrobnik ob vzhodni strani cerkve na Žalah v Kamniku, so odkrili ob prenovi leta 2019.

vesele so nekdam na samotnih višavah svojih bile grajske gospe in gospodične, kadar se je oglasil kak pevec potnik ali trubadur. Dobro so mu postregle, da se je rajši mudil pri njih in jim povzdigoval srca s pesmimi svojimi, katere je zopet in zopet moral ponavljati, da jim ni ušla nobena lepa misel, in da so jim čudovite zgodbe ostale v spominu. (Starè 1887: 137–138)

Pozornost je veljala temu, kar se je ohranilo med preprostimi ljudmi, predvsem na kmetih.

Za reprezentativno zbirko *Slovenske narodne pesmi* (1895–1923), ki se je naslonila na zbrano gradivo Stanka Vraza, so veliko gradiva prispevali duhovniki in dijaki oziroma študentje, urednik Karel Štrekelj pa je v skladu s svojimi načeli o presojanju »narodnega« te pesmi selekcioniral. Prav Štrekljeva selekcija, predvsem izločanje določenih pesmi, povezanih z zgodovinskimi dogodki, njihovo uvrščanje v dodatke k posamičnim razdelkom in izločanje družinskih pripovednih pesmi, nakazuje dejavnost potujočih pevcev ali obstoj letakov. Štrekelj je v *Dodatek* kot ne povsem ustrezne uvrstil tudi nekatere novejšje pesmi o nesrečnih dogodkih, torej slovesa (SNP 3. 1904–1907: 633–646). Med pesmimi, uvrščenimi v dodatek, je pri nekaterih jasno vidno, da so služile obveščanju, kot na primer pesem o smrti novomeškega prošta, vendar je sprejetost pesmi sled za tem izvorom zameglila:

Prišla je žalostna pošta
iz mesta Rudolfovega (SNP 3. 1904–1907 : 645/85).

Tej usmeritvi je zbirka sledila vse do konca Štrekljevega uredništva, do njegove smrti leta 1912. Izločanje nekaterih odmevnih starejših pesmi, kot je bila pesem o lizbonskem potresu, ali v Štrekljevem času zelo razširjenih pesmi, kot so bile pesem o Fekonji oziroma o umoru iz ljubosumja, pesem *Dva nesrečna Italijana*, nekatere variante o obsojeni detomorilki in številne druge pesmi, je kazalo na to, da se je Štrekelj dobro zavedal njihovih povezav s petjem potujočih pevcev ali pa z letaki. Ob tem pa je objavil dotlej znane različice pesmi *Vdovec na ženinem grobu*, ki je bila v tem času zelo odmevna. Na njeno odmevnost kaže veliko število poznejših zapisov, na povezavo z letaki, ki je Štrekelj v tem primeru ni prepoznal, pa dejstvo, da so se ljudje še dolgo spominjali »nekakšne razglednice' s tragičnim motivom vdovca na grobu, v ozadju pa je bila Marija, ki skrbi za otroka« (Terseglav 2007b: 216). Po pričevanju enega od informatorjev so ob koncu 19. stoletja v nekaterih božjepotnih središčih še prodajali tudi lističe s prepisi duhovnih pesmi (Kumer 1976: 125).

Glasbeno izobraženi zapisovalci, predvsem učitelji, so se odzvali predvsem na **državno akcijo zbiranja ljudskega izročila** *Volkslied in Österreich, Narodna pesem v Avstriji*, ki je združila avstrijske dedne dežele, vodilo pa jo je c.-kr. Ministrstvo za bogočastje in nauk na Dunaju. Na Slovenskem je akcija stekla leta 1906. Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi (OSNP), ki je na Slovenskem vodil projekt, je v začetku akcije razposlal posebne vprašalnike. S pomočjo odgovorov je namreč želel dobiti temeljni pregled nad dobrimi pevci in ohranjenostjo in živostjo pesemskega izročila. Pozornost do pevca kot posameznika je imela torej povsem pragmatične razloge: navedba pevcev v vprašalnikih naj bi usmerjala zapisovalce in olajševala zbiranje ljudskih pesmi. V nasprotju s pričakovanji je odbor s tem dobil razmeroma malo odgovorov, kljub temu pa je bilo v izpolnjenih vprašalnicah tudi nekaj zaznamkov o dobrih pevcih in godcih, med katerimi so bili tudi slepi in mali obrtnik iz Hotederščice, ki je na sejnih prepeval različne slovenske in nemške pesmi, torej sejmarski pevec.

Med zahtevami akcije je bilo tudi določilo, da je potrebno vsakemu zapisu »pripisati natančen domovinski list«, torej navesti podatke o pevcih in godcih (Štrekelj 1906a: 7). Eno od vprašanj, ki naj bi usmerjala samo zapisovanje pesmi, glasbe in plesa, se je dotaknilo tudi potujočih pevcev: »Kdo razširja pri vas narodno petje, godbo in narodne plesse? (Dopustniki [urlavbarji], slepci, berači, posli, popotniki, cigani ...)« (Štrekelj 1906b: 21). Med vprašanji je navedeno tudi petje za nagrado (nav. delo: 25). Akcija je zahtevala zapisovanje z melodijami; ob tem so se posamezniki zavedali, da le melodija zagotavlja avtentičnost pesmi. Z napevom zapisana pesem naj bi ohranila »naravno krasoto« oziroma »narodno ženijalnost« (Kržišnik 1908).

Medtem ko so bili zapisovalci izročila, namenjenega objavi v zbirki *Slovenske narodne pesmi*, večinoma dijaki oziroma študentje in duhovniki, so v zapisovalski akciji Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi največ pesmi zapisali organisti. Med možnimi zapisovalci so bili tudi drugi polprofesionalni ustvarjalci: »Slavni Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi [...], jaz vem za eniga takšniga moža ki zna pesmi zlagati pa mislim, da bi bil tudi poceni. Pa tudi za nabiranje narodnih pesmi [...]. Če kaj plačate se vse zgodi« (Kržišnik 1908). Zapisovalci so bili torej velikokrat hkrati tudi ustvarjalci pesmi.

Posamezniki, ki so izpolnjevali to vprašalnico, so že ob prvem stiku s tereonom prišli do nekaterih **ugotovitev, ki so se povezovale z izročilom potujočih pevcev oziroma s petjem za denar**: petje za nagrado, ki so ga omenjali, je

nakazovalo tradicijo potujočih oziroma sejmarskih pevcev. Pogosto so se namreč pritoževali, da je ljudem potrebno dajati za pijačo, da začnejo peti, tako kot so nagrajevali tiste, ki so peli za denar, torej potujoče pevce in godce: »Znabiti bi peli tudi proti plačilu.« (Dolinar 1907) Hkrati so se ob pijači ljudje lažje znebili zavor in nelagodja, ki je nastalo ob navzočnosti zapisovalca: »Najprej bi bilo pa treba človeka v potrebno razpoloženje spraviti, sicer ga zastonj nagovarjaš.« (Kržišnik 1908)

Ker je bila akcija plačana, so zapisovalci zapisali tudi pesmi, pri katerih niso bili povsem gotovi, če ustrezajo opredelitvi »narodnega«, na primer popularne pesmi oziroma pesmi, povezane s potujočimi pevci in z letaki. Nekateri zapisovalci so se zavedali pomena pesmi, vezanih na pomembne zgodovinske dogodke, ne glede na njihovo starost, pri čemer se niso ozirali na njihov izvor. Izpolnjevalec povpraševalne pole iz okolice Škofje Loke Ivan Dolenc je zapisal, da bi se pri Svetem Tomažu v župniji Škofja Loka dobile »morebiti še nezapisane nar. pesmi (o kralju Ludviku XVI, Napoleonu, franc. vojski)«, in dodal, da »so zlasti hribi med poljansko in selško dolino še zelo nepreiskani« (Dolenc 1907).

V času zbirateljske akcije OSNP so ljudje poznali še zelo veliko družinskih pripovednih pesmi, ki so izšle iz moritatov, med pesmimi, razširjenimi v tem času, pa so bile tudi nekatere pesmi o svetnikih, pri katerih je mogoče prepoznati povezavo z letaki oziroma s starejšo produkcijo potujočih pevcev. Tako se je širila na primer odmevna pesem o praškem svetniku Janezu Nepomuku, ki so jo kot legendno pesem peli ob raznih druženjih in na romarskih poteh (GNI OSNP 5432). Na Slovaškem se je zgodba o tem svetniku širila z letaki s šestimi vsebinsko različnimi pesmimi (Droppová in Krekovičová 2010: 188–194, 290–294), v času največje priljubljenosti pa je tudi na Slovenskem veljala za popularno pesem. O tem priča zapis enega od zbiralcev, saj ga je popularnost pesmi begala pri odločanju za zapis:

Rad bi vedel ali je pesem od sv. Janeza Nepomučana izvirna slovenska ali celo narodna, ali iz češčine morda prevedena, ali nemška. Ta pesem (znam jo na pamet in tudi napev) je imela na narod tak vpliv kot redko ktera (menda 'Za Bogom častimo' enakega). Ko sem jo deček slišal 16. majnika⁸⁴ v domači cerkvi so mi solze prišle v oči. Slišal sem jo popevati med mašo v cerkvi, doma in pri delu, fante na nočnem vasovanju in v praznik pri pijači in plesu. Pravil mi je star godec, da je šel z drugimi godci mimo neke krčme, ki so fantje notri pili.

⁸⁴ 16. maj je praznik Janeza Nepomuka.

Odpri so okno in vprašali [novodošle]: če jo znate od sv. Janeza, pojte noter, če ne pa naprej pojte! (Kržišnik 1908)

Zapisovalci so torej lahko neposredno opazovali **ponarodevanje pesmi, povezanih z dejavnostjo potujočih pevcev**, organistov oziroma z letaki: nekatere popularne pesmi, ki so jih peli v gostilnah, so prešle v nabor pesmi, ki so jih peli na romanjih, pri bedenju ob pokojniku in po skupnih delih. Za zbiralce ali za posrednike, ki so zbiralcem pomagali najti dobre pevce, gostilniško petje navadno ni imelo nobene vrednosti. To je v povpraševalni poli zelo jasno izrazil poročevalec Lukas Spanžel, »vajenec orglarske in goslarske šole do izpita – do 1. 5. 1907, potem Organist in Krojač«: »Ljudje kateri imajo nekoliko omike, pojejo navadno pesmi iz pesmaric dr[uštva] sv. Mohorja. Kar zadeva navadno fantovsko petje – ponoči, po gostilnah i. t. d., to so pa žalibog take pesmi in melodije, da niso nič vredne. Dere se namreč kakor vsak ve in zna.« Za te pesmi pravi zapisovalec, da so »od vsih vetrov vkup narejene«. (Spanžel 1907) Izločanje pesmi, ki so jih peli v gostilnah, je v veliki meri izločalo tudi aktualno produkcijo, torej popularne pesmi.

V nasprotju s tem so posamezniki opozarjali na ustvarjalnost domačih pesnikov, ki je bila v začetku 20. stoletja še zelo živa:

Še v današnjih časih ima skoraj vsaka okolica kakega takega 'pesnika', ki pesni-kuje ali pa kuje pesni ob raznih svečanih prilikah, bodisi da se je izpeljal vodo-vod, da je stekla v obližju železnica, da je vas zadela kaka posebna nesreča, da sta dve vasi v pravdi med seboj in podobno. Prihodnja zbirka Štreklevih 'Slovenskih nar. pesni' nam prinese baje pesmi o vaseh. Tam se bo pokazala zbadljiva, duhovito-satirična narava našega človeka. (Lah 1905: 11).

Nekatere od teh pesmi so s svojimi zapisi ohranili zapisovalci akcije *Narodna pesem v Avstriji*, medtem ko jih je v zbirki *Slovenske narodne pesmi*, ki je delno izhajala v času trajanja omenjene akcije, malo. Množica teh pesmi pa je Joži Glonarju, novemu uredniku *Slovenskih narodnih pesmi*, iz pragmatičnih razlogov narekovala izrazito selekcijo, čeprav jim je Glonar kot zagovornik recepcijske teorije (Glonar 1923: 45; Kumer 2002: 9–10) priznaval veljavo ljudskega.

Zaradi sočasne pesemske ustvarjalnosti, v katero so bili vključeni tudi sami zapisovalci, je bilo prepoznavanje »narodnih« pesmi težavno. Zapisovalec Franc Zemljič, organist pri Svetem Tomažu pri Ormožu, je poročal, da je tudi sam pisal slovesa, hkrati pa jih je zapisoval: v dvanajstih letih, kar je bil na eni od takšnih far, kjer je to navado našel, je napisal okrog petdeset do šestdeset takšnih pesmi.

Na Štajerskem so organisti v začetku 20. stoletja še spremljali ustvarjalnost, povezano z nenadnimi in tragičnimi smrtmi, in v njej sodelovali tudi sami. (Organist in zapisovalec pesemskega izročila Franc Zemljic ob družinskem grobu. Iz zbirke Milivoja Zemljiča)

(Tominšek 1937: 320) Učitelj Fran Zacherl, ki je v ljutomerski okolici zapisal 401 pesem (Klobčar T. 2011: 67), je Odboru potožil, da ne more zaključiti zbiranja, saj stalno odkriva nove pesmi: »Od kod prihajajo, mi ni znano. Ni še dolgo, da se je ponesrečilo neko dekle – pa že pojo pesem o dogodku.« (Tominšek 1937: 318) Zapisovalcem se pri tem dejstvo, da so bila slovesa tudi priložnost za služenje z novicami, ni zdelo pomembno.

Značilnosti »starih pesmi«, kot jih je označil Emil Korytko, glasbeno izobraženih zapisovalcev tudi v začetku 20. stoletja niso zanimale: spremenile so se tako estetika kot družbene potrebe. V času intenzivne pesemske produkcije je bilo namreč zanimanje za izročilo podrejeno možnostim vnovičnega izvajanja zapisanih pesmi. Izpolnjevalec vprašalnika iz Mengša je tako razumel tudi samo povpraševanje po pesemskem izročilu: »V našem okraju se poje veliko narodnih pesmi, ampak so zlo že izpete, kar bi se eden ali drugi rad pri učil kake nove, kar je pri nas veliko da razumejo note, da pojejo po notah, samo da bi se kaj lepega dobilo, to bi jaz kupil, posebno če bi bilo četvero glasno skupaj sestavljeno.« (Gregorc 1908)

Spremenjena estetika je neopazno zaznamovala tudi percepcijo usmerjevalcev zbiranja. Pol stoletja po začetku zavzetega zapisovanja pripovednih pesmi je spomin na glasbene značilnosti starejšega izročila oziroma na petje posameznikov, potujočih pevcev, ki so ga sooblikovali, že zbledel: tradicijsko petje so tako opredeljevali le na podlagi glasbenih značilnosti tistih pesmi, ki so bile zapisane z melodijo, in na podlagi sodobnih pevskih praks, na katere je vplivalo tudi zborovstvo: »Povrh je med našim in srbohrvaškim petjem še ena kardinalna razlika: naše petje je zborovo, pri nas ne poznamo recitativa ali rapsodičnega petja.« (Glonar 1923: 56)

Zavest o tem, da se je starejše pripovedno izročilo po metro-ritmičnih značilnostih razlikovalo od sodobne ustvarjalnosti, je bila ponekod vendarle še navzoča: Avgust Pirjevec, ki je bil od leta 1921 bibliotekar v Državni študijski knjižnici v Ljubljani, po letu 1927 pa vodja rokopisnega oddelka, je ob pesmi *Rošlin in Verjanko* zapisal: »[N]arodna pesem se je recitirala, bila je recitativ, ki ga je narodni pevec pel, v starih časih morda s spremljevanjem kakega nam neznanega godala, ali ga sicer recitiral z muzikalno varijacijo glasu, o kateri danes nič ne vemo.« (Pirjevec 1937: 232) Ob varianti te pesmi iz Smoletove zapuščine, ki jo je obravnaval tudi Pirjevec, so se metro-ritmične posebnosti pozneje obravnavale kot napaka zapisovanja: »Očitno je zapisovalec zabeležil pesem po nareku in ne

po petju, saj je zapis metrično, ritmično in tudi drugače nezanesljiv.« (Terseglav 2007a: 473)

Omejitve pri odkrivanju ustvarjalnosti potujočih pevcev pa nakazuje tudi pričevanje Franca Zemljiča, organista pri Svetem Tomažu pri Ormožu, ki je bil »v mladih letih krojač, potujoč po 'šterah' od hiše do hiše«. Tudi kot organist se je rad družil z ljudmi: »In sedaj kot organist sem tudi priljubljen pri ljudstvu in poznan kot veseljak na dobri volji pri gostijah, kolinah itd.« (Tominšek 1937: 319) Kljub temu so mu godci za akcijo zbiranja ljudskih pesmi zaupali le nekatere viže: najboljših mu niso zaigrali, »da ne pridejo v navado in jih lahko večkrat, kakor nove, izvajajo ob drugih prilikah« (nav. delo: 319–320).

Zemljič, ki je sicer dobro poznal živo pesemsko produkcijo in je v njej sodeloval tudi sam, se je ob tem zavedal omejitev zapisovanja: vedel je namreč, da bi »glasbeno izživetje«, kot se je razvilo ob nekaterih priložnostih, lahko posnel le fonograf (Tominšek 1937: 319–320). Tehnične novosti pa so na Slovensko prišle v času, ko je ljudsko izročilo, ki so ga soustvarjali potujoči pevci, večinoma živelo le še med starejšimi ženami.

»POSLUŠAJTE TA APARAT« – RADIJSKO OBVEŠČANJE IN IZROČILO POTUJOČIH PEVCEV

Leta 1895, ko je Nikola Tesla s predstavitvijo brezžičnega prenosa signala na krajše razdalje (Pohar 1993: 2) nakazal čas novih načinov sporočanja, je v uredništvu Karla Štreklja izšel prvi zvezek reprezentativne zbirke z naslovom *Slovenske narodne pesmi*. Prvi del zbirke, kamor je zvezek sodil, je prinesel tiste pripovedne pesmi iz slovenske »junaške zgodovine«, ki jim je bil po mnenju oblikovalcev folkloristične misli mogoče pripisati lastnosti »narodnega«. Nekatere pripovedne pesmi, objavljene v Štrekljevi zbirki, so v tem času marsikje pele le še starejše žene, v združevanju sosesk, predvsem med bedenjem ob pokojniku, pa so jih zapeli tudi drugi. V Prekmurju, ki ga zapisovalska akcija ni zajela, so pesmi o svetnikih še v začetku 20. stoletja ob večerih peli fantje na vasi (GNI RZ 319).

V tem času so meščane nekaterih mest zabavale mehanične lajne, uglednejše, kot so jih ob prosjačenju uporabljali nekateri berači. Predvsem v letoviških mestih pa so si meščani prizadevali, da bi lajnarjem prepovedali njihove obhode, saj so bili javni prostori namenjeni predvsem promenadnim koncertom. V Kamniku se je leta 1906 mestno županstvo zaradi tega obrnilo na okrajno glavarstvo:

Jako slabo vpliva na letoviščarje prosjačenje s takozvanimi lajnami, ki že včasih v zgodnem jutru in potem ves dan usiljivo nadlegujejo letoviščarje z neprijetno glasbo. – Županstvu je na tem, da se naše mesto vedno bolj razvija in modernizira. [...] Radi tega prosi podp. žup. da bi c. k. okrajno glavarstvo izvolilo posredovati naj bi se naše mesto od sedaj prištevalo med zdravišča oziroma letovišča naše kronovine, ter enkrat za vselej prepovedalo lajnarjem po mestni občini in v bližnjem kopaljšču beračiti. (KAM 1906)

V začetku 20. stoletja so zvočne prostore mest še napolnjevali zvoki lajn. (Lajnar na vogalu nekdanje gostilne Pri Bučarju na Marijinem trgu v Ljubljani. Foto Fran Vesel, 1904–1905. NUK)

Okrajno glavarstvo v Kamniku je mestnemu županstvu dalo pravico, da je v času od 15. maja do 15. septembra lahko vsem lajnarjem odreklo godbeno dovoljenje (Klobčar M. 1998: 225). V javni prostor so namreč sodili uglednejši glasbeni dogodki.

O aktualnem dogajanju, ki ga je bilo mogoče opreti celo na strankarska nasprotja, pa so v tem času poleg časopisnih vesti pripovedovale tudi nekatere sodobne, popularne pesmi. Dogodke, ki so odmevali v nasprotjih med političnimi strankami, so pogosto odražali pesniško iskrivi pamfleti. Takšen odziv se je pojavil leta 1913 ob škandalu zaradi prevare, znane kot zgodba o Vodiški Johanci. Vodiška Johanca, Ivana Jerovšek, je s pretvezo, da ima stigme, v župnišče v Vodicach privabljala množice, ki so jo častile kot božjo poslanko (Globočnik 1999). Odkritju, da je za prikaz krvavenja uporabljala telečjo kri, so sledili burni odzivi, tudi v pétih pamfletih (GNI, Kamnik, 6. 5. 2009; Klobčar M. 2016a: 109).

Pomembno mesto so imele tudi lahkotne popevke, *gasenhauerji*. Zavedanje o deležu popevk pa je bilo v tem času navzoče ne le med Slovenci, temveč tudi

med nemškimi prebivalstvom, predvsem v Ljubljani in Celju. Maja leta 1914, na predvečer prve svetovne vojne, je dopisnik časopisa *Laibacher Zeitung* ob sklicevanju na statistiko poročal o razširjenosti *gasenhauerjev* v Evropi in Ameriki: poudaril je izjemno razširjenost te zvrsti v Franciji in njeno povezanost z literarno ustvarjalnostjo, vsebinsko označil značilnost te zvrsti v Ameriki in med Angleži in poudaril, da teh pesmi Rusi sploh ne poznajo. Ob tem je ugotavljal, da naj bi se od sedemsto nemških *gasenhauerjev*, ki so večinoma sodili med ljubezenske pesmi s poudarjeno sentimentalnostjo, dvesto petdeset *gasenhauerjev* povsem ustalilo. (*Laibacher Zeitung*, 6. 5. 1914: 801)

Po začetku prve svetovne vojne, že novembra istega leta, pa je Alois Ulrich, dopisnik celjskega nemškega časopisa *Deutsche Wacht*, osredotočen na promocijo nemške navzočnosti v mestu, med drugim poročal o spremenjenem odnosu do *gasenhauerjev* pri Nemcih: po njegovem pričevanju je pesem na mestnih ulicah povsem utihnila, namesto nekdanjih *gasenhauerjev* pa je bilo slišati požvižgavanje pesmi, kot so bile pesem o Princu Evgeniu in njegovi zmagi pri Beogradu in pesem *Wacht am Rhein* (Straža ob Renu), in drugih nemških ljudskih pesmi. (*Deutsche Wacht*, 7. 11. 1914: 1–2)

Že leta 1915 so Ljubljančani zaradi vojne čutili pomanjkanje in štirje pastirji so v Mestnem logu pri Ljubljani okrog 900 glav govedi in drobnice gonili s travnika na travnik, da bi jih nahranili (Vrhovnik 1933: 155). 19. avgusta tega leta je kronist ob zaznamku o pomanjkanju v mestu omenil tudi satirični odziv, ki se je očitno naslanjal na tradicijo paskvilov in pamfletov: »Ne dobi se ne moke ne kruha. Redarji gonijo ljudi izpred vojne prodajalne. Ljudstvo je razdraženo. Ko so čakali pred vojno prodajalno kakor duše v predpeklju, je zapel neki hudomušnež ginljivo pesem:

Lepa naša domovina,
nima kruha, nima vina.

Takoj je pristopil redar in ga odgnal v zapor.« (Vrhovnik 1933: 154)

Kritika oblasti, ki so si jo radi privoščili tudi potujoči pevci, torej v Ljubljani ni bila dovoljena. Zelo izrazit parodični odziv pa je vojna sprožila v Trstu, v svetovljanskem mestu, ki je svojo odprtost ob prelomu stoletja kazalo tudi s sledenjem tehničnim novostim, kot je bilo oddajanje brezžičnih sporočil (Osana 1929: 5). Tu so imele zabavljive in hkrati zabavne pesmi, ki so izhajale iz ustvarjalne tradicije pouličnih pevcev, v času zaostrenih razmer še vedno pomembno družbeno vlogo,

če so bile usklajene z interesi oblasti. Leta 1915 so se v Trstu pojavile »avstrijsko-patriotične italijanske popevke, naperjene zoper novega sovražnika Avstrije, Italijo. Popevali so jih poulični pevci.« (Kuret N. 1973: 251)

Zelo odmevna pesem, ki se je navezovala na soško fronto, je bila pesem *Santa Lucia*. Niko Kuret, ki je bil doma v Trstu, je v svojem zapisu ohranil tudi podobo takšnega pouličnega pevca: »Med njimi se spominjam slepca, ki je v spremstvu majhnega dečka prihajal na dvorišča mestnih hiš in prepeval parodijo znane napolitanske pesmi o sv. Luciji. Metali smo mu iz oken v papir zavite krajcarske novčiče, ki jih je fantiček pobiral.« (Kuret N. 1973: 251)

Zapis dopolnjuje pesemski letak v obliki dvojne dopisnice s pesmijo *Sveta Lučija*, kot avtor pa je naveden Dr. Spott, torej dr. Posmeh.

Nekoliko drugačen prevod italijanskega izvirnika te pesmi je bil objavljen v časopisu *Štajerc*.

Santa Lucia. Prednašamo v italijanskem izvirniku ter v enostavnem slovenskem prevodu zanimivo pesem, ki jo zdaj naši vojaki in tudi civilno prebivalstvo na južnem zapadu prepevajo. Pesem, ki s posebnim humorjem zasmehuje izdajalske Italijane, se poje po znani melodiji 'Santa Lucia' in bode cenjene čitatelje gotovo vrlo zanimala. Evo jo! (Štajerc, 21. 11. 1915: 4)

Objava v *Štajercu* je ob italijanskem besedilu s slovenskim prevodom skušala slediti parodični drži izvirnika:

<p>1. Straži na morju
naše brodovje,
na Krnu pobija
sovražno rogovje!
Živila Avstrija
in Ungerija! –
Santa Lucia, santa Lucia!</p>	<p>3. In Gabriela
nosi kitaro,
tužno prepeva
svojo pesmico staro:
»Pridi, oj Trst,
za te se pobija!« –
Santa Lucia, santa Lucia!</p>
<p>2. Tik tam ob Soči
Emanuel zdihuje
in z nosom on kvišku
zvezde opazuje:
»Dovoli, da vstopim,
Gorica mila!« –
Santa Lucia, santa Lucia!</p>	<p>4. Tudi Cadorna
prepeva v tercetu,
z robcem si solze
nabira v aržetu:
»Zakaj nisi nagnila
se mi, zmaga ti mila?« –
Santa Lucia, santa Lucia!</p>

5. In v koru prepevajo
garibaldinci:
»Mi smo vlomilci,
vkup vsi morilci,
zbežimo od teh hribov,
že je zdaj sila.« –
Santa Lucia, santa Lucia!
6. In v zrakoplavu
med temnim oblakom,
ki se vzdiguje
z vrlim vojakom:
»Glej, v Italiji
je strašna dragingja! –
Santa Lucia, santa Lucia!
7. Legar in kolera
in druge bolečine,
kroglje sovražne
ob tla so nas bile ...
Ah, moje hlačice –
disenterija, –
Santa Lucia, santa Lucia!
8. In lepa Elena
v Miramaru
kopala se rada
ob solčnem bi žaru!
Ah – moja mamica:
morska zver tam je b'la!
Santa Lucia, santa Lucia!
9. In Salamandra
z gospodom Sonnino
bežita v vrste
a ne – v bližino:
»Ker njih neprijatelj
je artiljerija!«
Santa Lucia, santa Lucia!
10. Emanuele
pač slabe je volje
in reče Cadorni:
»Znoreti je bolje,
ajdiva v Napoli.«
Tam je oštarija!
Santa Lucia, santa Lucia!
11. Pregaziti Sočo,
huda težkota.
Tamkaj v gorovju
je grozna temnota. –
Nikdar več videl te,
Avstrija-Ungarija –
Santa Lucia, santa Lucia!
12. Torej na svidenje,
dragi Italijani,
mogoče že danes
ali jutri v Milani,
tamkaj se snidemo,
le naša je Lombardija!
Santa Lucia, santa Lucia!
(Štajerc, 21. 11. 1915: 4)

Časopisna objava ni bila povezana s prevodom pesmi, objavljenem na prej omenjenem letaku. Dejstvo, da so to varianta pesmi že pred objavo v časopisu peli vojaki in da se je širila tudi med civilnim prebivalstvom, pa kaže na obstoj predhodne tiskane verzije, morda tudi na letaku. Letaki so namreč prav v prvi svetovni vojni in v dogajanjih po njej vnovič dobili večji pomen. Na podlagi

enega izvirnika so torej lahko nastali različni prevodi, ki so se ustno in pisno širili med ljudmi.

Petje slepega pevca na dvoriščih tržaških hiš in parodija pesmi *Santa Lucia* izražata vrednostno izenačenje slepih pevcev z drugimi pevci, ki so si v mestnem okolju služili kruh s pouličnim petjem. V tem času pa se je v družbi nakazovala nova oblika skrbi za slepe in druge vojne invalide: v Trstu je bil že leta 1913 za slepe ustanovljen Istituto Rittmeyer (Rittmeyer 2018), v Rogaški Slatini, kjer je bila šola za slepe, pa je bilo zanje organizirano šolanje za poklic knjigoveza ali za izdelavo krtač (Klasinc idr. 2005: 104). Darežljivosti mimoidočih so bili torej prepuščeni le še redki slepi pevci.

Spremembe pa so v času med obema vojnama sčasoma segle tudi v obveščanje. Na račun vojne odškodnine je država naročila radiotelegrafske in telefonske postaje, med drugim tudi radiofonsko postajo v Domžalah, ki jih je gradila »tvrška Telefunken« (Osana 1929: 5–6). **Prenos preko radia** pa so Slovenci spoznali že pred zgraditvijo te postaje: po poskusih z brezžično radiotelegrafijo, v začetku 20. stoletja povezanih z ljubljansko Realko, je bilo odločilno predvsem leto 1925 (Brojan 1999: 10). »Z letom 1925. stopamo v dobo pravega radioamaterskega pokreta. Ljubljana je imela malo senzacijo z domačo radiooddajno postajo, ki je v anteni imela morda 2 watta in je pričela delati 8. marca 1925. Slišala pa se je s štirielektronskim aparatom na Bledu v zvočniku.« (Osana 1929: 6) Štiri leta pozneje, 1. septembra leta 1928, je s pomočjo radijskega oddajnika v Domžalah »prvič zadonela v svet slovenska pesem« (prav tam). 28. oktobra istega leta je Radio Ljubljana začel tudi uradno oddajati svoj program (Brojan 1999: 28).

Medtem ko so časopisne vesti in oglasi prinašali informacije v obliki zgodb, krajših sporočil ali celo pesmi, ta način obveščanja v časopisnih vesteh, razen ob glasnem branju, ni več vseboval osebnega posredovanja, izraženega z glasom. Radijski sprejemniki pa so omogočali spremljanje vesti, ki jih je v živo predstavil poročevalec ali pripovedovalec. Sredi dvajsetih let 20. stoletja so sprejemnike kupovali najbogatejši, pozneje pa so postali dostopnejši tudi za nekatere meščane: cena radijskega sprejemnika je namreč presegala ceno parcele za preprosto delavsko hišo.

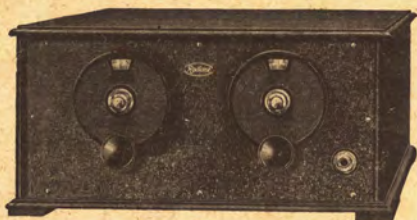
Z radijskimi sprejemniki so osebno posredovane vesti vnovič vstopile v domove. Oglas na naslovni strani tednika *Radio Ljubljana*, ki je poleg sporeda in reklam prinašal različne prispevke, vezane na vsebine, predvajane na radijskem sporedu ali povezane z razvojem nove tehnologije, je radijske poslušalce

Dva izborna družinska aparata:

1. Trielektronski Ingelen

za kratke, normalne in dolge valove	Din 1579—
1 stavek Tungsram-barium elektronk	Din 300—
1 zvočnik Ingelen-Bled	Din 690—
1 akumulator 18Ah in ena 150 voltna anoda	Din 420—
antenski material	Din 130—
	<hr/> Din 5110—

2. Trielektronski Reinartz-aparat RADIONE	Din 2260—
1 stavek Philipsovih elektronk	Din 370—
1 angleški zvočnik Amplion-Standard	Din 830—
1 akumulator 18Ah z držajem in ena voltna anoda	Din 450—
antenski material	Din 130—
	<hr/> Din 4040—

Radio Ljubljana

Miklošičeva cesta št. 5 / Telefon št. 3190

Največja izbira omrežnih in baterijskih aparatov vseh vodilnih tovarn!
Stalno preko 300 najmodernejših zvočnikov v zalogi. Oglejte si množine
naših anodnih aparatov in polnilcev!

LIST IZHAJA VSAK PETEK — IZDAJA KONZORCIJ „RADIO LJUBLJANA“ (V. ZOR) — UREDNIŠTVO
IN UPRAVA: LJUBLJANA, MIKLOŠIČEVA C. 5 (FR. BIRK) — ČEK. RAČUN POŠT. HRANILNICE 15.228
NAČRT OVITKA IN VINJETE: ING. ARCH. IVAN PENGOV — TISK JUGOSLOV. TISKARNE (K. ČEČ)

V tedniku *Radio Ljubljana* je dunajsko podjetje Ingelen med drugim oglašalo zvočnik Ingelen - Bled. (*Radio Ljubljana* 1 (20), 1929: [18]; iz zbirke Božene Možina)

seznanjal tudi s temeljnimi prednostmi radia. »Radio – najcenejše in najhitrejše sredstvo za seznanjanje z dogodki doma in na tujem; skrbi za pouk, zabavo in razvedrilo; nudi najcenejši umetniški užitek.« (Radio Ljubljana, 14.–20. 5. 1938) Ob pomenu osebno posredovanih vesti so obvestila o prednostih radia poudarjala tudi občutek navzočnosti na vrhunskih glasbenih prireditvah, ki ga je omogočilo spremljanje radijskih oddaj: »Glas tega šestelektronskega aparata je čudovit. Mehak je in zvonk, nežen in silen, jasen in teman, vriska in poje. Tudi ta aparat ima svojo dušo« (prav tam). K nakupu radijskih sprejemnikov in k radijskim naročinam so oglasi vabili tudi v imenu nacionalne zavesti: »Dolžnost vsakega zavednega Slovenca je, da se uvrsti med radijske naročnike pri radiofonski oddajni postaji v Ljubljani, Bleiweisova 54.« (Prav tam)

Najpomembnejšo vlogo v obveščanju pa so imeli **časopisi**. Obvestila so sporočali v resnem tonu. Med oglasi so se včasih pojavile tudi kratke verzificirane reklame, ki pa so le redko ostale v spominu bralcev. V eni od takšnih reklam je nastopal sveti Peter, tokrat ne več kot zavetnik slepih, temveč kot oglaševalec liberalnega dnevnika *Jutro*:

V oblakih pisanih sedi
sam sveti Peter,
divjajo angelčki okrog
in delajo mu veter.
Svet Peter pa ne briga se
za take špase,
on s pridom čita venomer
le Jutrove oglase.

Na podeželju so obvestila še vedno oznanjali pred cerkvijo, večinoma na za to posebej določenem prostoru, ponekod celo na posebnem kamnu. Nekateri so se iz ritualnosti tega načina obveščanja norčevali, včasih tudi s kratkimi rimami, v Šmartnem v Tuhinjski dolini na primer:

Raz-glas!
Od cerkle do tlela se gre počas.
Pol pa – če se bæl leti,
prej si doma.⁸⁵

⁸⁵ Povedala informatorka Minka Kališnik, Godič pri Kamniku.

Javno razglašanje obvestil, pubalciranje, so kljub nasprotovanjem razgledanih meščanov in samih mestnih policajev, ki se jim je ta način zdel preveč zastarel, ohranili v Kamniku. V začetku tridesetih let 20. stoletja so ga postopno opuščali in ga nadomestili z oglasi na občinskih deskah in v lokalnem časopisu, dopolnjevali pa so ga tudi z oglasi v kinu pred začetkom filmov.

Sledi nekdanjega petja potujočih pevcev so ostajale tudi v romarskih središčih. Tam so še znali nekatere pesmi o svetnikih, vendar so jih ljudje peli tako kot druge legendne pesmi. Le izjemoma je bilo ob farnih žegnanjih in ob romarskih središčih še slišati glas potujočega pevca: Mate Crnić, »poslednji rapsod na ozemlju Brajcev in Belokranjcev« (Zupanič 1936: 107), je leta 1923 po krajši bolezni za vedno utihnil (nav. delo: 109). Spomin na nekdanje nastope pevcev, ki so s petjem od romarjev dobili kakšen krajcar, pa se je celo v osrednji Sloveniji pokazal ob odzivu na spontano petje: ko je na primer deklica iz Kamnika, pozneje v domačem okolju znana pevka, ob romanju v Novi Štifti zapela pred cerkvijo, so ji romarji takoj začeli metati denar. Po posredovanju očeta, ki ga je bilo sram, da bi se njegov otrok z nagrado za petje enačil z berači, je morala deklica prenehati peti.

Še vedno pa so svojo dejavnost ali izdelke **s posebnimi klici oglašali nekateri obrtniki**, in sicer tako po vaseh kot v mestih. Po posebnih klicih so pred drugo svetovno vojno celo Ljubljančani prepoznali dežnikarje, ki so hodili popravljat dežnike, piskroveze, prodajalce peska za čiščenje posode in prodajalce kisa, *jesiharje*. Ti obrtniki so s svojimi klici prišli tudi na velika meščanska dvorišča oziroma na dvorišča poslovnih obratov in manjših tovarn.⁸⁶

Rezijani so ohranjali vlogo brusačev nožev in škarij, popravjalcev dežnikov in loncev, pri čemer so nekateri za prevoz in za delovno postajo že uporabljali kolesa. Svoj prihod so še vedno naznanjali z značilnimi klici, prilagojenimi govorici pokrajine, v katero so prišli:

Klic rezijanskih brusačev. (Posnetek hrani Federico Lonardi)

⁸⁶ Med razgovorom z Urošem Krekom, ki se je nanašal na snemanje pesmi *Stoji stoji enà stezica* in na vprašanje potujočih pevcev, je o oglašanju obrtnikov v Ljubljani pripovedovala Lilijana Krek, hči nekdanjega ljubljanskega tovarnarja.

Škarje, nože brusimo,
lonce flikamo,
ombrele popravljamo.⁸⁷

Rezijanska brusača v Labinu v Istri leta 1937. (Muzej brusačev Solbica/Stolvizza)

S kolesi so se po prekmurskih vaseh prevažali tudi nekateri kupinarji, prodajalci jajc in piščancev, kolesa pa so jim omogočala trgovanje v bolj oddaljenih krajih (Pšajd 2019): perutnino so kupovali tudi na Madžarskem, kjer so svoje klice jezikovno prilagodili. Nekateri obrtniki, kot na primer lončarji, prevoza svojih izdelkov niso mogli posodobiti, njihova pesem za prodajo izdelkov pa je kot stanovska pesem ostajala. Takšne pesmi so nekateri rokodelci še peli *v štéri*, torej ob opravljanju obrti po hišah, na primer šivilje in čevljarji, pa tudi ljudje, ki so se preživljali s priložnostnimi deli, na primer s pletenjem košev in košar.

Medtem ko so ljudje potujočim obrtnikom še vedno zaupali, so bili do drugih naključnih obiskovalcev, predvsem do krošnjarjev, vedno bolj nezaupljivi. Krošnjarstvo je v nekaterih slovenskih pokrajinah še vedno prinašalo pomemben vir dohodka, hkrati pa je omogočalo stik s tujimi kraji. Na Primorskem, v Posočju,

⁸⁷ Oglašanje rezijanskega brusača je v Solbici predstavil starejši Sežančan; posnetek njegovega petja je posredoval Federico Lonardi.

so **krošnjariji**, *guzirji*, še vedno hodili prodajat v oddaljene pokrajine, domov pa so prinašali razne predmete in novice. »Moj ded iz Kostanjevice je moji babici ob rojstvu prvega otroka iz Vogerije prinesel mlinček za kavo. [...] Guzirjev je bilo kar nekaj. Iz vsake vasi je bil kdo. Več jih je bilo iz Kostanjevice. Velika vas, majhne kmetije in guziranje je bilo še kar dober vir dohodka.« (Vuk 2013)

Leta 1937 je bilo na območju dravske banovine izdanih 250 krošnjarskih dovolil za krošnjarjenje z manufakturo, 494 za trgovanje z drugim blagom in 95 za rokodelske obrti brez lokala, ki so vključevali delo bruslačev, potujočih kinematografov, popraviljalcev dežnikov in kuhinjske posode, mlatenje z mlaitilnim strojem in žaganje drv z motorno žago. Nekateri krošnjariji so se vozili s kolesi, z motornimi kolesi ali avtomobili, med njimi pa so bili tudi taki, ki so se ukvarjali s tihotapstvom, širili zdravju in morali škodljive predmete ali pa so delovali proti državi. (Šega 1999: 403–406) Obrtniški zakon iz leta 1931 je prepovedoval prodajo določenega blaga, med drugim tudi prodajo knjig, ki so izhajale v nadaljevanjih (nav. delo: 402–403), torej kolportažnih romanov. Oblast je krošnjarije redko kaznovala, po mnenju trgovcev predvsem zato, ker so bili žandarji ali slabo stimulirani za zasledovanje goljufivih krošnjarjev ali pa so bili povezani z njimi (nav. delo: 408).

Časopisi so ljudi svarili, da se za krošnjarstvom skrivajo tudi goljufi: »Ponujajo razno blago, hvalijo in prigovarjajo, da je kaj. Vedno več poročil pa je iz raznih krajev, kako so ti krošnjariji ogoljufali kmeta.« (Slovenski gospodar, 8. 11. 1939: 1) Bojazni, da bi kmete opeharili, se je pridružil strah pred širitvijo revolucionarnih idej. Po poročanju dopisnika časopisa *Slovenski gospodar* so bili ti »popotniki« namreč

agitatorji za vse, kar je na škodo našemu kmetu. Širijo razne govornice, plašijo ljudi, govorijo tudi v pohujšanje naše mladine, zvaljajo jo v svet, norčujejo se tudi iz naše vere. Čisto brez vsake kontrole hodijo na naš strošek okrog in nam delajo škodo. Naša zahteva je torej: Vsa krošnjarija se naj prepove! Vsako postopanje teh popotnikov od hiše do hiše z raznim blagom naj preneha! (Slovenski gospodar, 8. 11. 1939: 1)

Drugače pa so sprejemali tiste tujce, ki so v času od božiča do treh kraljev prihajali kot koledniki. Na nekdanjo obredno vlogo ubožcev so poleg koledovanja spominjali še nekateri zlati očenaši in pesmi, povezane z umiranjem. Ob tem so v oddaljene vasi nekateri berači še vedno prinašali novice, številne pesmi s socialno vsebino, s katerimi so reveži trkali na vrata premožnejših, pa so bile že

Krošnjar v Šmarci pri Kamniku leta 1932. (Foto Peter Naglič; izvornik hrani Matjaž Šporar)

del stalnega repertoarja ob bedenju ob pokojnikih in drugih mirnejših druženjih skupnosti. Ob teh pesmih se je le redko kdo še spomnil **revezev**, ki so z njimi pri gruntarjih prosili kruha, kot v pesmi iz Bratonec v Prekmurju:

1. Vöra bije, vajtar kričä:
»Jeli, grêšnik, si doma?«
Smrt je prišla, po dväraj klonka:
»Jeli, grêšnik, si doma?«
2. »Domaj, domaj, boža dekla!
Jä ščä s täboj nejdän zaj;
kratka lêta san na svêti,
paj ščä malo blaga man.«
3. Da bi blago kaj valalo,
näbi nobän grêšnik mru!
Füršti, krali no casari
dosta sräbra, zlata majo,
pa dönok mrêti moräjo.
4. Vi bi vändar radi znali,
ot kodär san jäz doma.
S Cvena, doma lotmärčkä farä,
f štiblici san rojäna. (GNI ŠZ 82)

Še bolj kot v času pred industrializacijo, so po hišah pele le še najrevnejše ženske, večinoma v času božično-novoletnih praznikov; petje tujih žena je v okviru koledovanja nakazovalo skrajno revščino. Za žensko oziroma za dekle pa je bilo še bolj nenavadno, če si je služila kruh z igranjem od hiše do hiše. Dekle s citrami, ki je prihajalo v vasi ob Kamniški Bistrici, so domačini povezali z Romi in jo klicali Ciganka. Zelo redki pa so razumeli, da človek lahko igra tudi zaradi lastne nuje: »Igrav je zase, da je iz sebe spravu tist, kə je blo težko.«⁸⁸

Posebno je bilo tudi petje žensk v gostilnah. Tam so sicer goste večinoma zabavali godci, v nekaterih gostilnah so imeli gramofone, ki so večinoma zamenjali glasbene avtomate, *lajerkostne*, ponekod pa so za denar pele tudi ženske. V Ljubljani so te ženske imenovali *hauzerarce*: »Nekateri so igrali po lokalih za denar harmoniko ali kitaro, tako da so hodili iz gostilne v gostilno. Posebno

⁸⁸ Izjava informatorke Božene Možina, Kamnik.

Ljudje potujočih pevcev in godcev večinoma niso cenili, kar je veljalo posebno za ženske. Potujočo citrarko so imenovali kar Ciganka. (»Ciganka« s citrami v Šmarci pri Kamniku leta 1937. Foto Peter Naglič; izvornik hrani Matjaž Šporar)

zanimivi sta bili med drugimi v tistem času dve ženski s Koroškega, ki sta hodili iz 'štarije' v 'štarijo' in peli za denar. Rekli so jim 'hauzerarce' (nem. Haussänger) ali 'hauzengarce'.« (Ovsec 1979: 41)

Ti nastopi niso prinašali ugleda, vendar so razveseljevali goste. Veliko glasbe in petja je bilo v gostilnah predvsem ob semanjih dneh. Na ulicah oziroma trgih pa so ob sejnih nekdanje potujoče pevce zamenjali Romi, ki so hodili po mestu »s plešočim medvedom in malo opico, sedečo na Cigankini rami«. ⁸⁹ Z medvedom in opico so Romi zabavali ljudi tudi po okoliških vaseh.

Po vaseh pa niso hodili le popotniki, ki so prinašali zabavo, pesmi in glasbo in prosili kruha, temveč tudi drugi. Vaščani so tujcem vedno manj zaupali: občinskim revežem so sicer dajali hrano in prenočišče, kot so ga bili glede na svoje premoženje dolžni, včasih tudi denar, do drugih beračev pa so bili zelo nezaupljivi. Če so jih prenočili, so jim pobrali samokrese in vžigalice. Med obiskovalci, ki so prosili hrano in prenočišče, je bilo pred drugo svetovno vojno veliko brezposelnih. Dopisniki v časopisih so opozarjali na to, da brezposelni le še zahtevajo pravic zase. Dopisnik iz Slovenskih goric je poročal:

Potepuhov in delomrznežev je vedno več! [...] Toliko potepuhov, kakor se jih v sedanji dobi klati po kmečkih naseljih, posebno tu na meji, pa še ne pomnim! Pride ti v hišo, največkrat z robato besedo zahteva, ne prosi jedi in pijače. [...] In potem sledi zabavljanje čez vse: državo, vlado, bana, škofa, duhovnike, oblasti itd. Če mu ponudiš kmetsko delo pri hrani in primerni dnini, ti ponudbo gladko odkloni, češ da ni vaje takega dela. (Slovenski gospodar, 16. 10. 1940: 5)

Ljudje so opozarjali na tatvine in maščevanja prosjakov in zahtevali, naj se organizira »delavske kompanije« in se jih zaposli pri komunalnih delih (prav tam).

V Prekmurju pa so siromaki še vedno napovedovali blagoslov: ljudje so verjeli, da prosjak, ki na novo leto ostane v vasi, napoveduje poroko (Möderndorfer 1946: 141). V drugih slovenskih pokrajinah je oporo prosjakom nudil spomin na nekatere zavetnike ubogih oziroma prosjakov:

⁸⁹ Spomini iste informatorki.

Stoji tam gora
Limbarska. (GNI
OSNP 4333)

4 3 3 3.
Var. 5/4 4.

297. *Dober večer, o mam'ca vi!*

ETNOGRAFSKI MUZEJ
V LJUBLJANI

Lento. (Iz Šikeloke pri Sgu.)

1. Sta - ji tam go - ra Lim - barska, Pod njo ze - le - na tratica, Na trati sta - ji hi - šica, Na trati sta - ji hi - šica, Na trati sta - ji hi - šica, Na trati sta - ji hi - šica.

Odbor za nabijanje slovenskih narodnih pesni.

ritardando

hi - šica, Na trati sta - ji hi - šica, Na trati sta - ji hi - šica, Na trati sta - ji hi - šica.

ritardando

Opomba. Pišite samo na prvo in tretjo stran!

1. Stoji tam gora Limbarska,
pod njo zelena tratica,
na trati staji hišica,
je notri mlada vdovica.
2. Vdovica ima hčerkico
in toči sladko vinčice.
Sonce še nej za gorco šlo,
po cest' popot'va še nekdo.
3. Sta brata dva: svet' Valentin,
in brat njegov, svet' Peregrin.
Ko do te hiše prideta,
se zdej pred njo ustavita.
4. Na prag' prkaže žena se,
za pasom ima kluče vse;
svetnik zdej ke pred njo hiti,
ženo prijazno obgovori:
5. »Dober večer, o mam'ca vi,
bi naju prenočili vi?
Za božji lon storite to,
da vaša sreča večji bo!«
6. Žena prevzetno odgovori:
»Men večje sreče treba ni:
'mam v hlevu trop živinice,
in v kevdru sladko vinčice.

<p>7. V skrinji d'narja dost' imam
in v hiši polno pivcev 'mam.
Le tisti bode pr nas spav,
kter' bo za sladko vince dav!«</p> <p>8. Svetnik spred hiše se spusti
in ženi s prstom zapreti:
»Le čakaj, ti prevzetnica,
še n'coj boš naju klicala.«</p> <p>9. Zdej zgineta popotnika,
jh nej več žena videla.
Zdej se j' nar'dila čarna nuč
in kmal' se skaže božja muč.</p> <p>10. Devet še urca bila ni,
ji ž'vinca v hlevu vsa m[ə]ni.
Ženica vsa prestrašena
je z milim glasom klicala:</p> <p>11. »Pomagej Buh, svet' Valentin
in brat njegov, svet' Peregrin!«</p> | <p>12. Deset še urca bila ni
in vince v kevdru vse skipi.
Ženica vsa prestrašena
je z milim glasom klicala:</p> <p>13. »Pomagej Buh, svet' Valentin
in brat njegov, svet' Peregrin!«</p> <p>14. Anajst še urca bila ni,
ji hčerka že mrtva leži.
Ženica vsa prestrašena
je z milim glasom klicala:</p> <p>15. »Pomagej Buh, svet' Valentin
in brat njegov, svet' Peregrin!«</p> <p>16. Dvanajst še urca bila ni,
ji hiša že do čist' zgari.
Ženica vsa prestrašena
je z milim glasom klicala:</p> <p>17. »Pomagej Buh, svet' Valentin
in brat njegov, svet' Peregrin!«
(GNI OSNP 4333)</p> |
|--|--|

Izročilo o potujočih pevcih je živelo tudi ob spominih na določene pesmi. Zapisovalec Jean Frischowitz je za pesem *V dolinci prijetni*, ki mu jo je ob spremljavi kitare pela mati, leta 1930 zapisal: »Pravila mi je mnogokrat, da je, ko je bila še deklica, potoval skozi Vrhniko večkrat nek siromašen oslabel starček, bivši nekdanji učitelj, doma iz Planine in pel po gostilnah in kavarni s slabim tresočim glasom med drugimi tudi tole pesmico, spremljajoč se z neko malo otroško harmoniko, da je dobil kaj vbogime. Poslušalo ga je vse rado.« (GNI R 21.999)

Spomin na ustvarjalnost potujočih pevcev, povezan z letaki, je bil namreč tudi v mestih še vedno navzoč, vključno s spominom na »one nemške 'Muritaten', ki so jih svoje dni na ljubljanskih semnjih prepevali potujoči 'umetniki'« (Funtek 1922: 710). To izročilo je kot skoraj pozabljena značilnost mest (Suchy 1928: 92–93; Cerar 1930: 109–110) ob petju nekaterih pesmi vnovič oživel: v veseli družbi so še zapeli *Gulajnarja* – pesem *En gulajnar od kaprolov* – in *Havtmana Gašperja*, kot moritate pa so nekateri dojemali tudi *Velesovsko nuno* in pesem o obsojeni

Odnos do beračev se je od konca 19. stoletja naprej spreminjal, na božjih poteh pa so bili še vedno deležni darežljivosti romarjev. (Obdarovanje berača na Limbarski gori leta 1940. Foto Peter Naglič; izvornik hrani Matjaž Šporar)

detomorilki Urški: moritati so bili zanje »večkrat sila žalostni in ganljivi, a tudi pridigarski in zbadljivi ter šaljivi« (Gaber 1937: 182). Spomin na petje moritatom je bil hkrati povezan z načinom petja: ko je Niko Štritof pri Glasbeni matici v Ljubljani izdal prvi zvezek *Narodnih* po zapisih Stanka Vraza, je pri pesmi *Kozarič* zapisal, naj se poje »[m]onotono tekoče, v načinu moritat« (Štritof 1930: 6).

Leta 1937 pa je bila pesemska produkcija, povezana z obveščanjem, deležna posebne pozornosti: na vlogo sejmarskih pevcev v Ljubljani je v tem letu zelo odmevno opozorila **Razstava slovenskega novinarstva** na Ljubljanskem velesejmu. Razstava, pripravljena ob 140-letnici prvega pravega časnika na slovanskem jugu, Vodnikovih *Lublanskih noviz*, in tridesetletnice organizacije slovenskih poklicnih novinarjev, je predstavila pomen novinarstva in tiskov na Slovenskem skozi zgodovino.

Ante Gaber je v publikaciji, izdani ob pripravi razstave, opozoril na senzacionalistično naravnost slovenskih pripovednih pesmi in utrdil pojem moritat. Pri tem se je navezal na značilni uvod, znan iz pesmi *Laudon zavzame Beograd*, za katerega je domneval, da je starejši:

*'Stoji, stoji tam Beli grad,
za gradom teče rdeče kri,
da b'gnala mlinske kamne tri'*

je morda naša najbolj živo ohranjena narodna pesem, ki je prej najbrž opisovala starejše boje za našo današnjo prestolnico, naposled se je pa ustavila pri generalu Lavdonu in dobila značaj moritata. To nemško ime smo pustili, ker je že sprejeto v slovensko strokovno izrazoslovje za pesmi, ki so jih po sejmi in cerkvenih shodih poklicni pevci peli o umorih in razbojništvih, o bitkah in obleganjih, o zmagovalcih in izdajalcih, o prikaznih na nebu in nesrečah, torej sploh o senzacijah. (Gaber 1937: 182).

Ob tem je opozoril na aktualne moritate, med drugim tudi na pesem *Dva nesrečna Italijana*, hkrati pa označil pomen šolmoštrov in njihovih pesmi o čudežih, namenjenih romarjem, in pesmi o dogodkih, kot je bila francoska revolucija (Gaber 1937: 182).

Na razstavi so bili predstavljeni Valentin Vodnik in njegov čas, vključno z granadirji v francoskih uniformah, s Sternenovimi slikami pa so bile zaznamovane pomembne prelomnice. Na sliki, ki uprizarja leto 1575, je Sternen upodobil tiskarja Janža Mandelca in Jurija Dalmatina, ki graščaku s Fužin in ustanovitelju papirnice Janžu Kislu, mecenu slovenske knjige, izročata prvo v Ljubljani tiskano knjigo *Jezus Sirah*, ob tem pa je prikazal tudi Adama Bohoriča in Jurija Kisla, ki

očetu izročča odtis letaka *Herberta Turjaškega življenje in smrt*. (Zgonik 2005: 227) Druga slika je ponazarjala dogodek iz leta 1797, ko je tiskar Egger baronu Zoisu in njegovemu krogu prinesel krtačni odtis *Lublanskih noviz*. Sliki naj bi služili kot podlaga za freski v palači nove Univerzitetne knjižnice, ki so jo takrat gradili, za kar se je z iskanjem mecena posebej prizadeval Ante Gaber. (Nav. delo: 230)

Sternen je upodobil tudi Ljubljano v času izida Vodnikovih *Novic*, v poročilu o razstavi pa je eden od poročevalcev ob tem opozoril na »vse današnje težave, ki se z njimi Ljubljana bori že dolga leta«, med drugim tudi na »poglobitev kolodvora in vse proge skozi Ljubljano« (Slovenski dom, 3. 9. 1937: 3). Ob steni pod slikami so bili v vitrinah predstavljeni posamezni izvodi najstarejših slovenskih časopisov, s povečavo Vodnikovih *Lublanskih noviz*. Poudarjana je bila težavnost izdajanja časopisa v malem narodu, hkrati pa je bilo prav izdajanje časopisov predstavljeno kot »znamenje velike naše kulturne samobitnosti«, ki bi se ji, kot je poročal *Slovenski dom*, nekateri radi odrekli in slovenski jezik »utopili v neko novo bodočo 'jugoslovanščino'«. (Slovenski dom, 3. 9. 1937: 3)

Poseben prostor je bil odmerjen uprizoritvi sejmarskega petja:

Da se ta za večino obiskovalcev papirnata puščava, ki je bila zaradi preobilice gradiva tudi za ljubitelje utrudljiva, vsaj nekoliko poživi, je bila dvorana okrašena z nekaterimi slikami, ki so hkrati ilustrirale posamezne dobe. Najživahnejše in najbolj veselo bi bil moral delovati odrček s prizorom sejma, kjer pevec poje moritate, novičarka prodaja novine in relacije ter sejmarji gledajo strahotne dogodke tudi v kukalcu ter kupujejo na stojnicah razne letake in podobe prikazni na nebu ter drugih groznih dogodivščin. (Gaber 1938: 31)

Ob razstavi, ki je s pomočjo kolegov iz nemškega jezikovnega okolja in gradiva, hranjenega v Bavarski državni knjižnici v Münchnu, tedaj med Slovenci še imenovanem Monakovo, na Dunaju in v Augsburgu (Gaber 1938: 26–27, 31), predstavila razvoj novinarstva na Slovenskem, so želeli uprizoriti živo govorjeno in péto pesemsko poročanje, vendar »'ustnih novin', ko bi bili svoje prispevke sami govorili pred občinstvom«, niso mogli uprizoriti. To nalogo je prevzela ljubljanska »radijsko-oddajna postaja«, ki je »na razstavi v paviljonu 'J' uredila svojo zares poučno podružnico in oddajo na kratke valove, redno oddajala dnevna poročila in tudi pete novine, namreč odlično predvajane epske narodne pesmi in moritate, ki so jih z razumevanjem za folkloro in stil pripravili nekateri člani Akademskega pevskega zbora«. (Nav. delo: 27–28) Načrtovali so tudi koncerte in

gledališke prireditve, česar pa zaradi počitnic, »ko v Ljubljani ni mogoče zbrali niti kvarteta k skušnji«, niso mogli izvesti (prav tam).

Novinarska razstava na ljubljanskem velesojmu je dobila pohvalno oceno tudi v tujini. V mesečniku za mednarodno raziskovanje novinarstva *Zeitungswissenschaft* je obširno poročilo o razstavi in o »razstavni knjigi« napisal nemški raziskovalec novinarstva Karl d'Esther, ki je opozoril na tisk slovenskih knjig v Nemčiji in na tiskovine v nemškem jeziku na Slovenskem ter na povezavo med »narodno pesmijo« in moritati. Njegovo poročilo je povzel tudi slovenski dopisnik: »Dobra misel razstavnega vodstva je bilo predvajanje takih moritativ, ki jih je na plošče pel Akademski pevski zbor.« D'Esther je opozoril tudi na zvezo med obveščanjem in panjskimi končnicami: »V drugih deželah menda nikjer ni take oblike poročanja v podobah in satire v slikah, kakršno tvorijo končnice panjev v Sloveniji. V prebogati in mikavni zbirki teh svojevrstnih pričevanj kmečke dovtipnosti in prebrisanosti je vse, kar v drugih deželah nahajamo na samcih (Einblattdrucke). Lahko bi sestavili cel šaljiv list iz teh podob.« (Slovenski dom, 10. 11. 1937: 3)

Ocenjevalec je ovrednotil delo Anteja Gabra in vrednost njegovega prispevka v razstavnem katalogu. Poročilo je dopolnil s podrobnostmi o razstavljenih dokumentih in z opozorilom na upodobitev »zgodovine slovenskega novinstva na velikih slikah.« (Slovenski dom, 10. 11. 1937: 3)

Razstava je predstavila tudi pismenost Slovencev v tem času in sodobni način sporočanja poročevalske agencije Avala s prikazom telefonskih in brezžičnih postaj: »Na vseh so pritrjene majhne žarnice, da bo obiskovalcem na nazoren svetlobni način prikazano, kako se vrši poročevalska služba iz evropskih središč do Belgrada, Zagreba, in Ljubljane ter do posameznih uredništev dnevnikov.« (Slovenski dom, 14. 8. 1937: 3) Poudarjena je bila tudi vloga ljubljanske radioodajne postaje: poseben oddelek je ponujal vpogled v studio med koncertom in med drugimi oddajami, povezanimi z razstavo.

Prav Radio Ljubljana pa je poskrbel tudi za predstavitev pesemskega sporočanja. Ob ponazoritvi vloge radia v javnosti in seznanitvi z novostmi, ki so to vlogo spremljale, je bilo namreč prvič **predstavljeno prenašanje novic v preteklosti**. Pri tem so imeli poseben poudarek moritati, torej obveščanje o grozljivih dogodkih:

Pač pa predvajajo v studiu na velesojmu neko po svoje zanimivo stvar: to so tako zvane »pete novine«. Radijska postaja je posebej za priliko novinarske razstave

posnela na plošče nekoliko starih pesmic, ki opevajo to ali ono svoječasnno senzacijo in predstavljajo torej dobesedno pete novine. Beseda »moritat« je prišla k nam iz Nemčije, kjer je že služila za oznako pesmi, ki so opevale »Mordtaten«, torej morilska dejanja. Značilen moritat je oni o »dveh nesrečnih Italijanih, ki sta bila na gauge djana«. Razni potujoči pevci so take moritate prepevali po sejmi in tako raznašali novice, seveda v dokaj svojevrstni izbiri ... so že vedeli, kaj bolj nese! (Radio Ljubljana, 12. 9. 1937: 14)

Razstava slovenskega novinarstva je leta 1937 torej odmevno opozorila na **povezavo med upesnjenimi novicami, moritati, in pripovednimi pesmimi**. V času pred drugo svetovno vojno je bila zavest o pesemskem izročilu na Slovenskem dovolj široka, da se je Akademski pevski zbor pod vodstvom Franceta Marolta odločil za predstavitev »pétih novin«. Ob tem pa je posebej zgovorno prav to, da so med pété novice šteli ne le moritate, temveč tudi »epske narodne pesmi«. S tem so opozorili ne le na pomen sejmarskih pesmi za pesemsko izročilo, temveč tudi na vlogo pripovednih pesmi pri obveščanju o zanimivih dogodkih.

Retrospektivni pregled novinarstva pa je opozoril tudi na sodobne možnosti obveščanja, na obveščanje z »gibljivimi slikami«: iz nemškega poročila je razvidno, da je »nemška filmska tvrdka Tobis [...] dala na razpolago v Nemčiji napravljeni novinski film 'Zrcalo iz papirja', da so »lahko obiskovalci to, kar so videli na razstavi, gledali še enkrat v filmu vzorno prikazano in z vso nazorostjo pred seboj«. (Slovenski dom, 10. 11. 1937: 3) Domači izum za prenos slik, Codellijev *daljnazor*, v ta prikaz ni bil vključen: mehanska naprava, ki jo je s pomočjo radiotehnika Francija Bara izdelal ljubljanski izumitelj baron Anton Codelli in jo leta 1928 patentiral v dvanajstih državah, namreč Radia Ljubljana ni zanimala (Pohar 1993: 10–11).

V času, ko je *Razstava slovenskega novinarstva* želela »pokazati slovenskim ljudem bogastvo in silo svojega jezika v časopisu in knjigi v preteklosti in sedanjosti« (Slovenski dom, 3. 9. 1937: 3), so nove možnosti raziskovanja, ki jih je sprožilo odkritje elektronike, napovedovale nov način obveščanja: dve televizijski postaji na svetu sta že oddajali televizijski program (Pohar 1993: 11). Možnost potovanja z letalom je začela drugače meriti tudi krajevne razdalje:

Z letalom iz Ljubljane v Celovec. Poslužite se vožnje z letalom iz Ljubljane v Celovec! 20 minut traja vožnja, ki vas dvigne visoko nad našo zemljo in vas čez Karavanke popelje k Vrbskemu jezeru. Moderno trimotorno Junkersovo letalo družbe OELAG vozi vsak torek, četrtek in soboto. [...] Vožnja na tej progi velja

le 200 din. [...] Nadaljnje informacije in vozovnice dobite pri Aeroputu, telefon 3621. (Slovenski dom, 14. 8. 1937: 3)

Pol leta po razstavi slovenskega novinarstva na Ljubljanskem velesejmu so dogodki onstran Karavank napovedali čas, ki je spremenil ne le prostorske razdalje, temveč tudi razdalje med ljudmi. Kljub tem razdaljam in bližinam pa je podoba o pevcu, ki zaznava nepravilnost družbe, v izročilu še živela: **pevec je na simbolni ravni še vedno povezoval nebo in zemljo, zaznaval krivice in pomagal ljudem v stiski**. Kot godec pred peklom je reševal duše svojih bližnjih, včasih kot navaden pevec in godec, včasih kot kralj. V Reziji in ponekod v osrednji Sloveniji je ohranjal spomin ne le na mitološko izročilo, navezano na svetopisemsko vlogo kralja Davida in na staro obredno tradicijo, temveč tudi na žlahtno izročilo pozabljene visoke ustvarjalnosti, ki je gosli pred peklom položila v roke kralju Matjažu. V pesmi o godcu pred peklom, ki jo je leta 1940 v Učji v Reziji zapisal Milko Matičetov, tedaj še kot Milko Ukmar, se je tako izrisala podoba godca, kralja Davida, nosilca presežnega, ki v pesmi ni nikoli povsem utihnila. V Reziji so pesem *Sveti Sintiláwdec* peli tudi v cerkvi: mitološki godec je ohranil svoje vzvišeno obredno poslanstvo:

- Sveti Sintiláwdec
e šow po ni potyci,
e talyko ókow,
ke barvi te nosylo.
5 E sritow naga múža.
»Kambéj ti greš, ti Lávdec?«
»A grim po světu se žyvět.«
»Pridè faméj ta h mlě,
ćon ti dáti wsake sjórte béćow.«
10 »Za néjćon nínih béćow,
ćom máter no oćó
no mýje brátre dwa.«
»A vin, ke jé twa máte no oćá
no twije brátre dwa,
15 ni so wse ta nú w peklě:
máti ne obíšana za láse,
oćá e za azèk,
brátre dwa ni plépata ta po peklě.«

- E mè daw nu trombéticu:
- 20 »Zapýšči no zatrombatěj,
ka twójo máter an oóc
ano twíje brátre dwa
h kráju to će gnát.«
Zapýskow no zatrombatów,
- 25 paklō te gnálo w tróge,
matèr te gnálo h kráju.
»Maté, ko sta foláwala?«
»Si býla na woštèra,
wódo vá si míšala,
- 30 te bógin a si pýla krij.«
Zapýskow no zatrombatów,
paklō te gnálo w tróge,
oóc te gnálo h kráju.
»Ocá, ko sta foláwow?«
- 35 »Si by perí ta nó nodár,
te bóge a si bógew,
te bogáte si bogátow.«
Zapýskow no zatrombatów,
paklō te gnálo w tróge,
- 40 brátre dwa te gnálo h kráju.
»Bratré, ko sta foláwalo?«
»Judín sawá se směalo
no fáme sawá venášalo.«
Zapýskow no zatrombatów,
- 45 zá ni so se jéli za láwdiça,
za ní so šle um paravýš.⁹⁰ (SLP 1. 1970: 263–264)

⁹⁰ Sveti Sintilavdič / je šel po eni stezici, / je tako jokal, / da je brvi odnašalo. / Je srečal enega moža. / »Kam pa greš, ti Lavdič?« / »Jaz grem po svetu se preživljat.« / »Pridi za hlapca k meni, / ti bom dal vsake vrste denarcev.« / »Jaz nočem nobenih denarcev, / hočem mater in očeta / in svoja dva brata.« / »Jaz vem, kje so tvoja mati in oče / in tvoja dva brata, / vsi so tam notri v peklu: / mati je obešena za lase, / oče za jezik, / oba brata plešeta tam po peklu.« / Mu je dal trobento: / »Zapiskaj in zatrobi, / ker tvojo mater in očeta / in tvoja dva brata / h kraju bo prignalo.« / Zapiskal in zatrobil, / pekel je gnalo v drobce, / mater je prignalo h kraju. / »Mati, kaj ste zagrešili?« / »Sem bila gostilničarka, / vodo jaz sem mešala, / ubogim jaz sem pila kri.« / Zapiskal in zatrobil, / pekel je gnalo v drobce, / očeta je prignalo h kraju. / »Oče,

Godci so v izrazu ustvarjalne moči in notranje svobode ponekod ohranjali vlogo nekdanjih potujočih pevcev. (»Muzikantje« v Ribnici na Pohorju v tridesetih letih 20. stoletja. Foto Maks Dolinšek, učitelj. Koroški pokrajinski muzej, Muzej Ravne na Koroškem, inv. št. FRK 5954)

Ob podobi mitološkega pevca, obdarjenega z nadzemsko močjo ali s kraljevo slavo, so se ohranjale druge podobe pevcev – popotnikov. Tistih, ki so jih ljudje poznali, in tistih, o katerih so si le še pripovedovali zgodbe in peli njihove pesmi. Podobe ljudi, ki sta jih, tako kot nekoč viteške pevce, na pot vodila ustvarjalni

kaj ste zagrešili?« / »Sem bil zemljemerec in notar, / uboge sem ubožal, / bogate sem bogatil.« / Zapiskal in zatrobil, / pekel je gnalo v drobce, / oba brata je prignalo h kraju. / »Brata, kaj sta zagrešila?« / »Ljudem sva se posmehovala / in jih obrekovala.« / Zapiskal in zatrobil, / potlej so se prijeli za Lavdiča in so šli v nebesa. (SLP 1. 1970: 263–264; prevod Milka Matičetovega z malenkostnimi popravki)

nemir in želja po doživetjih. Podobe številnih igrcev - godcev, ki so se jih ljudje s pesmijo in z zgodbami spominjali še dolgo po njihovi smrti, nemirnih šolmoštrov in nekdanjih študentov, obdarjenih z védenjem in izročilom latinskih šol, in znanih in neznanih koroških bukovnikov, ki so ohranjali izročilo žlahtne besede, pesmi in glasbe. Spominjali so se jih kot ljudi, ki jim sicer pogosto ni bilo mar za skrbi vsakdanjosti, vendar so prav to vsakdanjost močno presegli. Tako kot Jurij Vodovnik so jo žlahtnili s sledmi svoje ustvarjalnosti, zapisane v izročilo: »A njegova pesem se je stopila z narodno in živi še danes« (Kotnik 1952: 96).

»A NJEGOVA PESEM SE JE STOPILA Z NARODNO IN ŽIVI ŠE DANES« – ZAKLJUČEK

Monografija *Poslušajte štimo moja* s tem pregledom razkriva, kdo so bili potujoči pevci v posamičnih obdobjih, kakšno je bilo njihovo mesto v družbi, na katere potrebe so se odzivali s svojimi pesmimi in kako je njihova ustvarjalnost s ponarodevanjem ostajala med ljudmi. Delo je prineslo več spoznanj, ki spreminjajo dosedanje védenje o potujočih pevcih na Slovenskem ali povezanih s Slovenci; nanašajo se na različna obdobja in na različne družbene skupine potujočih pevcev, od nosilcev viteške kulture, ki razkrivajo vlogo slovenskega jezika v srednjem veku, do sejmarskih pevcev in prosjakov, pojasnjujejo pa tudi vlogo letakov in prehajanje obveščanja na druge medije.

Pregled problematike, povezane s potujočimi pevci na Slovenskem, kaže na izrazito kompleksnost tega pojava, v analizi okoliščin, ki so spodbujale in omogočale ustvarjalnost potujočih pevcev, pa se vendarle izrisujejo **štiri temeljne skupine. Prva izhaja iz želje po presežnem, povezana pa je s posebnim družbenim ali duhovnim poslanstvom njenih nosilcev.** V tem okviru sledenje zgodovinskemu dogajanju najprej izriše lik igrca, nosilca obrednih tradicij, povezanih z glasbo. Do reformacije se je pojem igrc večinoma že spremenil: označeval je neodgovorno življenje, povezano z igrami na srečo, predvsem na Štajerskem pa je kot sopomenka za izraz godec ostajal blizu prvotnemu pomenu. Posebna, ritualno poudarjena vloga igrca, torej vloga pevca in glasbenika, se je ohranjala v pesmi o godcu, ki s svojim igranjem rešuje duše bližnjih iz pekla. Ta godec je v slovenskem ljudskem izročilu kralj Matjaž, kralj David ali neopredeljeni godec,

obredno vlogo igrca, posrednika med Bogom in ljudmi, pa so sčasoma prevzeli ljudje z družbenega obrobja, predvsem slepi.

Vloga igrca v pesmi o kralju Matjažu je v raziskavi pokazala potrebo po vključitvi trubadurske ustvarjalnosti, povezane s Slovenci. Monografija poudarja razhajanja nekaterih pogledov na ta čas, sopostavlja ustvarjalnost različnih viteških lirikov iz srednjeevropskega prostora, povezanih s Slovenci ali delujočih na slovenskih tleh, analizira nekatere vidike njihove ustvarjalnosti in jih umešča v kontekst 13. in 14. stoletja. Z novimi spoznanji odpira nove poglede na vlogo Slovencev v tem času.

Na pomen viteške kulture, povezane s Slovenci, kaže vloga nekaterih srednjeevropskih minezengerjev, ki so ustvarjali v nemškem jeziku: pesnjenje v slovenskem jeziku namreč v tem času neposredno izpričuje le fragment ljubezenske pesmi, ki ga analiza pisave umešča v 14. stoletje. Povezave s Slovenci kažejo najslavnejši nemško govoreči minezengerji tega časa, Walther von der Vogelweide, Wolfram iz Eschenbacha, Ulrik Liechtensteinski in Oswald Wolkensteinski. To ustvarjalnost dopolnjujejo pričevanja o treh viteških lirikih z območja današnjega slovenskega ozemlja; Žovneški, vitez Gornjegrajski in gospod Ostrovrški so prav tako ustvarjali v nemškem jeziku. Na podlagi oblačilne kulture spremstva na upodobitvi Neidharta von Reuentala v *Velikem heidelberskem rokopisu (Codex Manesse)* monografija nakazuje možnost njegovih povezav s Slovenci.

Od minezengerjev je bil v zgodovinski zavesti Slovencev doslej najbolj navzoč Ulrik Liechtensteinski, prav njegova vloga pa sproža velika razhajanja v pogledih. Pot od Benetk na Češko leta 1227, vključena v njegovo pesnitev *Frauendienst*, je Slovincem razkrivala pomen slovenskega viteštva in vlogo slovenskega jezika; pri tem je najpomembnejši pozdrav »buge waz primi«, s katerim so Ulrika, preoblečenega v Venero, pri kraju Vrata (Thörl) ob vhodu v Ziljsko dolino sprejeli koroški vojvoda Bernard Spanheimski in stotnija vitezov. Pričevalnost opisov tega potovanja so od sredine 19. stoletja relativizirale različne študije iz nemško govorečega okolja, ki dokazujejo, da je pesnitev karikatura minezanga (Hahn 1860: 66; nav. po Young 2010: 38) oziroma politični konstrukt z literarno funkcijo (Linden 2010: 87). Ob teh pogledih, odmevnih tudi na Slovenskem, raziskava opozarja na potrebo po vnovičnem premisleku. Opira jo na pričevanja o slovenskem viteštvu, zaznavna tudi iz Eschenbachove pesnitve Parzival, na pričevanja o vlogi slovenskega jezika in petja pri ustoličevanju koroških vojvod, na dokument o razširjenosti in veljavi slovenskega jezika, vključen v uvod v

prevod Durandijevega dela *Rationale Divinorum officiorum* (Cod. 2765), in na vlogo slovenskega jezika v večjezičnih pesmih južnotirolskega pesnika Oswalda Wolkensteinskega, ki je ustvarjal na prehodu iz 14. v 15. stoletje. Ena od njegovih pesmi se začne s slovenskim pozdravom »Bog te primi«, znanem iz sprejema Ulrika Liechtensteinskega leta 1227.

Na vlogo slovenskega viteštva opozarja tudi ugotovitev, da je najvidnejša slovenska zgodovinska pripovedna pesem, pesem *Pegam in Lambergar*, bistveno starejša, kot je veljalo doslej: v pesmi *Pegam in Lambergar* je namreč mogoče prepoznati obračun, ki je sledil spopadu med obrambo Rudolfa Habsburškega in Otokarjem II. Přemislom. Spopad je bil 26. avgusta 1278 pri Dürnkrotu (Suhih Krutih) na Moravskem polju med Dunajem in Bratislavo, Otokar pa je bil ubit kmalu za tem. Umestitev pesmi *Pegam in Lambergar* v kontekst teh dogodkov spreminja pogled na ustvarjalnost, povezano z nosilci starejše viteške pripovedne tradicije.

Pesništvo, ki ga ne omejujejo materialne potrebe, se je po zatonu viteške kulture izražalo v drugih okoljih: vidno je bilo kot ustvarjalnost študentov, zarisana že v *Carmini Burani*, kot pesniško izražanje izobražencev, predvsem šolmoštrov in nekaterih duhovnikov, ohranjalo pa se je tudi pri drugih posameznikih, ki niso prišli do načrtovanega poklica. To pesništvo so vodile potrebe po umetniškem izražanju in zabavi, grajsko in prigrajsko okolje pa so v veliki meri zamenjale gostilne in drugi družabni prostori.

Med pesnike, ki jih je vodila želja po ustvarjanju, so v nadaljnjih stoletjih sodili nekateri umetniško zelo nadarjeni godci oziroma igrci, na Koroškem imenovani bukovníki, v tem okolju pa je bil tudi prostor za ustvarjanje tistih posameznikov, ki so željo po prostosti izražali s pesmimi o svobodnih popotnikih. Med njimi so bili tudi duhovniki in ženske. To pesnikovanje je, tako kot viteška ustvarjalnost, izhajalo iz svobode duha in je bilo – razen pri študentih, godcih in bukovníkih – redko oprto na neposredna potovanja: nove prostore je ustvarjala sama pesem.

V ljudsko izročilo so iz tega nabora prišle predvsem pesmi o vinu in družanju ob njem, posredne povezave z ustvarjalnostjo *Carmine Burane* pa so vidne tudi v ohranjanju vagantskega verza (Ludvik 1987: 53–69). Na simbolni ravni se je moč tega ustvarjanja, zgodovinsko utemeljena v povezovanju zemeljskega in presežnega, izražala v pesmi o godcu pred peklom. V tej pesmi je bila moč stika z

nadzemeljskim vse do 20. stoletja med drugim izražena s podobo kralja – kralja Davida ali kralja Matjaža, tudi če so te pesmi prešle v repertoar slepih pevcev.

Pesmi teh ustvarjalcev, razen pesmi šolmoštrov, so le izjemoma našle pot do letakov, pogosto pa so jih prepisovali. Duhovito družbenokritično pesništvo pa je bilo v mestih navzoče v obliki paskvilov, kritičnih zapisov na letakih, ki so jih lepili na stene hiš (Korytko 1983: 48).

Pomembno skupino pesemskega sporočanja so narekemale potrebe po obveščanju, posebno ko je Evropi grozila nevarnost turških vpadov. Izum tiska je obveščanje močno olajšal: obvestila so se namreč širila z letaki, na Slovenskem po nemškem zgledu imenovanimi tudi *novi cajtengi* ali *Flugblätter*. Zaradi pomembnega geostrateškega položaja oziroma bližine Otomanskega imperija je imelo obveščanje od 16. stoletja naprej za slovenski prostor poseben pomen: Ljubljana je postala pomembno obveščevalsko središče za Srednjo Evropo. To je spodbujalo tisk letakov, ki pa so redkeje vključevali pesmi.

Najpomembnejše pesemsko sporočilo na letaku je za Slovence *Ain neues lied von kraynnerischen baueren* (*Nova pesem o kranjskih kmetih*). To besedilo prinaša prve tiskane besede v slovenščini, vendar Slovence prikazuje izrazito negativno. V pesmi so citatno uporabljena gesla slovenske kmečke vojske, in sicer puntarsko geslo »stara pravda«, ki je gospodi sporočalo zahtevo slovenskih kmetov po uveljavitvi starih pravic, in poziv »Le vkup, le vkup, le vkup, le vkup, boga gmajna«, ki je kmete v tem boju spodbujal in združeval. Pesem, napisana po porazu kmečke vojske, je bila s precejšnjo mero zasmeha napisano poročilo o zatrtju upora, s stališča oblasti opredeljenega kot grozodejstvo, namenjena pa je bila obveščanju v nemško govorečem prostoru. Ritmičnost puntarskih gesel in način njihovega vključevanja v pesem nakazujeta, da so bile tako izvirne kmečke pesmi, iz katerih so gesla vzeta, kot *Nova pesem o kranjskih kmetih* péte.

Tisk letakov je omogočal hitro obveščanje o posebnih dogodkih, z letaki so širili vesti o vojaških spopadih, bodisi v nevezani besedi bodisi v pesmih. Medtem ko so novice o vojnah širili posredovalci uradnih vesti, ki so s hitrim obveščanjem pripomogli k obrambi dežel, so pesemska sporočila o vojnah vojnim invalidom, predvsem slepim, zagotavljala preživetje. S temi pesmimi so vojni invalidi ljudi po deželi seznanjali s preteklimi dogajanjem na bojiščih. Prostori širjenja teh pesmi so bile vojašnice, kar kaže na njihov vojaško-obveščevalni značaj. Pesemsko obveščanje o vojnah in spopadih je Slovincem dalo temeljni

nabor pesmi o turških bojih, nekatere od teh pesmi, kot na primer pesem o Turkih pred Dunajem, pa so se širile tudi z letaki.

Slovenski prostor so s širšim srednjeevropskim območjem povezovale tudi drobne tiskovine, ki so izšle v drugih deželah oziroma v mestih, kot so Nürnberg, Köln, Mainz, Benetke in Gradec. Nekateri tiski, kot na primer tiski iz Augsburga, so na Slovensko prihajali z razširjevalci tiskov podjetja Remondini, med katerimi so bili tudi slovenski distributerji iz Nadiških dolin, imenovani *guzirji*.

Z letaki ali ob drugih upodobitvah so se širile tudi pesmi z nabožno vsebino: molitve in zgodbe o svetnikih, dopolnjene s poučnimi zgledi, *eksempli*, so namreč v času rekatolizacije prav tako omogočale trženje oziroma petje ob slikah. Nekatere pesmi z versko vsebino nakazujejo širjenje s pesemskimi letaki. To obliko kateheze oziroma verske propagande so Slovenci srečevali predvsem na romanjih, na obstoj svetniških pesmi ob upodobitvah zgodb pa kaže tabla s prizori iz življenja sv. Primoža in Felicijana, ohranjena v cerkvi svetega Primoža nad Kamnikom. Večinoma pa legendne pesmi razkrivajo ustvarjalnost organistov, ki so bili ponekod še sredi 19. stoletja tudi cerkovniki in školniki, in se navezujejo na farne zavetnike in izročilo romarskih središč. Povezanost z dejavnostjo organistov in z letaki dokazuje tudi pesem o lizbonskem potresu leta 1755. Za ustvarjalnost organistov je bilo značilno, da so, potem ko dogodek ni bil več zanimiv, melodijo pesmi napolnili z drugimi vsebinami, predvsem verskimi.

Nabožne pesmi in pesmi o vojnah, namenjene preprostim ljudem, so se širile v deželnih jezikih, kot kaže pesem o lizbonskem potresu, pa je to veljalo tudi za obveščanje o posebnih dogodkih. V uradnem obveščanju, za katerega je skrbela oblast, se je slovenski jezik pojavil ob koncu 18. stoletja, pravo veljavo v pesemskem sporočanju pa je dobil v času ustanovitve Ilirskih provinc. Iz tega časa je ohranjenih nekaj propagandnih pesmi, bodisi brambovskih bodisi pesmi o zmagi nad Napoleonom. Ena od teh pesmi je bila *Ena nova Pejsem od pokončaine te Voiske*. Ugotovitev Zmage Kumer, da se je pesem, natisnjena na letaku, kot ljudska pesem pela na Goričici pri Ihanu (Kumer 1976: 122–123), dopolnjujejo spoznanja iz raziskave vsakdanjega življenja tega območja: za prenos pesmi med lokalno prebivalstvo je bila odločilna vloga godčevske družine. Godci so prinašali nove pesmi, tudi tiste na letakih, za nadaljnje širjenje pa so poskrbele žene. Na Goričici pri Ihanu je širjenje pesmi in njihovo ustalitev v izročilu omogočalo druženje vaščanov ob delu, ob pletenju slamnatih kit, iz katerih so izdelovali slamnike. Uradne vesti, izražene v pesmih, pa so se širile tudi v gostilnah oziroma

v višjih družbenih krogih. To kaže napitnica *Notervzetje Mesta Pariza*, leta 1814 natisnjena v Kamniku.

Pesemsko obveščanje o pomembnih dogodkih ali nesrečah ni izhajalo iz ustvarjalne nuje, prav tako ne le iz iskanja zaslužka, pa vendarle ga je možnost zaslužka omogočala in spodbujala. To kaže tudi pesem o izgonu stiških menihov, saj je petje te pesmi najverjetneje nekomu od nekdanjih menihov omogočalo življenje v novih razmerah. Ustvarjalci teh pesmi so bili posredniki med oblastjo in preprostimi ljudmi. Kot kaže pesem o koleri, ki se nanaša na prvi veliki izbruh kuge v 19. stoletju, torej na epidemijo leta 1836 (Ramšak 2017: 411), pa je pri prenašanju pesmi lahko prihajalo tudi do veriženja oziroma do sekundarnega posredništva: pesem, ki jo je napisal »ljubljski šolmošter«, so v novih okoljih širili pismeni potujoči pevci in z njo ljudi o grozeči nevarnosti osebno obveščali.

Iz pesemskega obveščanja so se v ljudskem izročilu poleg že omenjenih pesmi o turških bojih in nekaterih pesmi, povezanih z vojaškimi spopadi v 19. stoletju, ustalili še nekateri odzivi na revolucijo leta 1848, pesmi o nevarnostih, kot je bila na primer kolera, in odzivi na oblastvene odloke, ki so se nanašali na vsakdanje življenje, na primer spremembe merskih enot. Njihovi avtorji in razširjevalci so bili večinoma ustvarjalni šolmoštri, razgledani godci, na Koroškem bukovníki, torej ljudje, ki so imeli dovolj znanja in so se na aktualne dogodke kritično odzivali. Upesnjene politične vesti, od turških spopadov do dogodkov iz 19. stoletja, so med preproste ljudi prinašali potujoči pevci. Kot zgodbe o vojaških oziroma političnih dogajanjih so zanimale tudi ali pa predvsem moške. Z ustalitvijo oziroma s ponarodevanjem so vedno bolj postajale tudi del repertoarja žena, ženske pa so jih pele tudi potem, ko niso bile več aktualne. Opazovanje poti upesnenih novic od potujočih pevcev do žena tako dodatno osvetljuje vprašanje vloge moških in žensk kot nosilcev pripovednih pesmi.

Pesmi, vezane na dogodke iz 19. stoletja, so bile zaradi hitrejšega prenosa novic podvržene hitrejšemu pozabljanju. Vlogo pesemskega obveščanja so v 19. stoletju prevzeli časopisi, deloma pa se je ohranjalo vzporedno z njimi. Novičarsko vlogo je dokazala tudi pesem o vojni v Bosni. Pesem, pripisano neznane-mu organistu (Kumer 1975: 121), je napisal publicist Filip Haderlap: širila se je s prepisi in je hitro ponarodela. Ponarodevale so tudi nekatere pesmi, objavljene v časopisih. Prepletanje ustnega in pisnega pesemskega obveščanja se je nazadnje pokazalo leta 1895 pri odzivu na ljubljanski potres: pesnik Josip Stritar je prek časopisnih objav s pesmijo, ki je vključevala simbolično primerjavo z lizbonskim

potresom, pri drugih narodih Avstro-Ogrske monarhije skušal Ljubljani pri-skrbeti pomoč, na Dolenjskem pa je eden od organistov o potresu in o svojem videnju vzrokov zanj obveščal farane s svojo pesmijo.

Čeprav sta torej pisanje propagandnih pesmi, namenjeno širjenju idej ali sporočil, in širjenje teh sporočil nudila tudi možnost zaslužka, **je zaslužek omo-gočalo predvsem širjenje pesemskih novic o senzacionalnih dogodkih in o posebnih usodah posameznikov**. Sem sodijo upesnjene novice o dogodkih, povezanih z grajsko gospodo, zgodbe o posameznikih iz nižjih družbenih slojev, ki so prestopali meje zakona in so bili za svoja dejanja kaznovani, in posebne usode najrevnejših.

Pesmi, ki se nanašajo na zgodbe grajske gospode, so lahko nastale med ljudmi, ki so poznali življenje na gradovih, večinoma med bolj razgledanimi in glasbeno bolj izobraženimi posamezniki. Med temi pesmimi so tudi pesmi o zločinih, kot je na primer pesem *Rošlin in Verjanko*: ta pesem je nastala na podlagi resničnega dogodka, povezanega z lastniki gradu Pusti gradec blizu Črnomlja (Pirjevec 1937: 233). Leta 1937, torej v času, ko je v Ljubljani velika novinarska razstava opozorila na povezavo med pesmimi s senzacionalistično vsebino in pripovednimi pesmimi, je bila označena kot *grajska moritat*. Te pesmi razkri-vajo značilnosti srednjeveške družbe, hkrati pa so kot zgodbe o grajski gospodi še dolgo ostajale zanimive, zato so ob ponarodevanju postale pomemben del slovenskega ljudskega pripovednega izročila.

Tudi na Slovenskem so bile navzoče pesmi o senzacionalnih dogodkih pripadnikov nižjih družbenih plasti, ki so jih ustvarjali ali širili sejmarski pevci; to nasprotuje prepričanju, da se zaradi razširjenosti ljudskih pesmi to petje pri nas ni razvilo. Raziskava dokazuje, da so z upesnjenimi senzacionalnimi vestmi hodili na Slovensko pevci od drugod, hkrati pa tudi, da so takšne pesmi nastajale med samimi Slovenci. Zaradi navzočnosti nemških sejmarskih pevcev, ki so na Slovenskem prepevali pesmi o grozljivih dogodkih, so sejmarske pevce imenovali *benkelzengerji* ali *moritatlerji*: pesmi o umorih in njihovem kaznova-nju so namreč po nemškem zgledu imenovali *moritati*. *Benkelzengerji* oziroma *moritatlerji* so s temi pesmimi nastopali na mestnih sejmih, večinoma na stalnih mestih; s petjem pesmi in s sprotnim sledenjem podobam na platnu so najprej predstavili zgodbo, nato pa so prodajali letake s predstavitvijo pesemske zgodbe.

Opis nastopa sejmarskega pevca iz Kamnika, ki je spodbudil to raziskavo, dopolnjujejo predvsem pričevanja iz Ljubljane, nanašajo pa se na petje v nemškem

in slovenskem jeziku. Sejmarske pevce, ki so peli v nemškem jeziku, je namreč v začetku sedemdesetih let 19. stoletja, tik pred zatonom sejmarskega petja, nadomestilo nastopanje bavarskega pevca Pulsa, ki je pel v slovenskem jeziku (Laibacher Tagblatt, 19. 6. 1871: 1–2). Ohranila sta se dva slovenska moritata, ki ju je pevec Puls dal natisniti v Ljubljani in ju je predstavljal oziroma prodajal v Šolskem drevoredu za ljubljanskim licejem. Te pesmi, tako kot sočasna moritat slovenskega publicista Filipa Haderlapa, niso ponarodele, temveč so bile zanimive le kot grozljive novice. V nasprotju s tem nekatere slovenske ljudske pesmi, kot na primer pesem o zapeljivcu in morilcu deklet *Eno deklet ven z mesta gre*, kažejo na sledi starejših nemških pesemskih letakov na Slovenskem.

Pesmi s senzacionalistično vsebino, moritati, so bile v precejšnji meri povezane z nemško govorečim območjem, na Slovensko pa so jih prinašali tudi pevci z Moravskega. Povezane so bile s pesemskimi letaki, ki so jih pevci ob petju prodajali. Za njihovo nadaljnje širjenje so skrbeli predvsem godci, ki so prišli v stik s tujimi *benkelzengerji*, včasih tudi ob prodaji svojih ali tujih izdelkov na sejmu. Mednje so sodili tudi nekateri predstavniki domačih obrti ali pa krošnjariji.

Veliko pesmi o usmrtitvah je tudi med slovenskimi ljudskimi pesmimi, in sicer med ljubezenskimi in družinskimi. Da so pesmi o usmrtitvah lahko povezane z moritati, s katerimi so služili potujoči pevci, dokazujejo številne pesmi s senzacionalističnimi uvodnimi verzi, kot so »Nekaj novega sem zvedu«, »Poslušajte od vbijavca«, »Poslušajte, kristjani«, in drugi, ki neposredno vabijo k poslušanju. Tako kot pesmi o bojih s Turki ali o grajski gospodi, te pesmi s številnimi variantami in s poetiko izražajo folklorizacijo.

Pesmi o umorih ali usmrtitvah, ki so prešle v izročilo, so sicer večinoma delovale kot negativni zgled, v nekaterih primerih pa kažejo sočutje do obsojenca ali obsojenke. V nasprotju s tem je usmrtitev tujcev lahko izzvala obešenjaški humor, kot na primer pri pesmi *Dva nesrečna Italijana*. Pesem, ki jo je ob usmrtitvi dveh Italijanov v Ljubljani leta 1861 zložil star berač, je hitro ponarodela, vnovič pa je bila aktualizirana leta 1882 ob usmrtitvi Wilhelma Oberdanka, italijanskega iredentista slovenskega rodu.

Razširjenost pesmi, ki kažejo na novelistično produkcijo, dokazuje, da so prav zgodbe o prestopnikih močno bogatile slovensko ljudsko pesemsko izročilo. Nastanek te ustvarjalnosti je potrebno v veliki meri iskati v pesemskih odzivih na aktualne dogodke, ki so bili zaradi dinamike dogajanja najbolj intenzivni prav v mestih. Hkrati so bila mesta s sejmi in kupno močjo najustreznejši odjemalec te

ponudbe: pesmi o aktualnih dogodkih so bile namreč »trgovsko blago« (Brednich 1973: 243–251), ustvarjalci teh pesmi pa posredniki, ki so prinašali pesemske novice. Pripadali so vmesni plasti med družbeno elito in preprostimi ljudmi in so nastopali v vlogi posrednikov. Ta skupina je bila kljub poklicni socializaciji in določeni profesionalizaciji zelo diferencirana in odprta za različne vplive.

Ustvarjanje, prenos in ponarodevanje novelističnih pesmi pojasnjujejo pogostnost pripovednih pesmi v osrednjeslovenskem območju. Številčnost pripovednih pesmi v alpskem delu Slovenije razlaga informacijska vloga pripovednih pesmi: pretok informacij je bil bistveno bogatejši in hitrejši v razvitejših krajih kot v krajih, kjer so ljudje živeli večinoma od poljedelstva, kjer je bila mobilnost prebivalstva manjša in razlike med ljudmi manj občutne. Iz madžarskega dela habsburške monarhije, iz »vogrskega orzaga«, so na Štajersko in Kranjsko prihajale predvsem pesmi o sirotah.

Kot je razvidno iz raziskave, so bili na Štajerskem razlogi za pogostnost pripovednih pesmi nekoliko drugačni. Analiza štajerskih mrliških pesmi je namreč, v nasprotju z dosedanjim prepričanjem, pokazala, da so nekatere od teh pesmi izraziti moritati, vključno s pesmijo *Umor iz ljubosumja*, imenovano tudi *Fekonja*, ki je veljala za tipični primer mrliške pesmi, *slovesa*. Vsebina te pesmi je senzacionalistična, pričevanja s Primorskega pa dokazujejo, da so na podeželju pesem *Fekonja* ob slikah na platnu peli potujoči obrtniki oziroma prodajalci, ki so s senzacionalistično vsebino privabljali ljudi. Te pesmi, ki so nastajale predvsem na Štajerskem, so ponarodevale, zato je bilo tam zabeleženih toliko pripovednih pesmi: v pripovedne pesmi so se prevrščala predvsem *slovesa*, napisana kot novelistične pesmi. V nasprotju s temi pa *slovesa*, namenjena obredju, razen izjem niso ponarodela.

Potujoči pevci so služili tudi s šaljivimi pesmimi. Nosilci zabave so bili poleg godcev pogosto sejmarski pevci, *benkelzengerji*: s petjem popularnih popevk, *gasenhauerjev*, ki kažejo na nemški in italijanski vpliv, so kratkočasili ljudi tako na ulicah in trgih kot v gostilnah. S petjem so vplivali na pevske prakse mladine, na kar so varuhi javne morale od sredine 19. stoletja naprej pogosto opozarjali v časopisih.

Podobna opozorila so veljala godcem. Godci so ob tem pogosto veljali za slabe gospodarje, dobri godci pa so kljub temu uživali velik sloves. Domači godci so pogosto skladali zabavljive pesmi o zakonu in družbenokritične pesmi, pesmi pa so prinašali tudi od drugod. Poleg godcev, ki so skrbeli za zabavo v gostilnah

v mestih in na podeželju, so v mestnih gostilnah, predvsem v Ljubljani, vse do 2. svetovne vojne pele potujoče pevke, imenovane *hauzerarce*. V večjih mestih so za zabavo skrbeli tudi nekateri slepi pevci, včasih tudi kot lajnarji: lajnarji so namreč na mestnih ulicah in trgih ljudi zabavali še v začetku 20. stoletja, ko so bili *benkelzengerji* že skoraj pozabljeni. Na podeželju so imele za prenos izročila potujočih pevcev velik pomen predvsem občestne gostilne.

Nekatere pripovedne pesmi s senzacionalistično vsebino ali šaljive pesmi, tako parodije kot popevke, so na sejmih ali na svojih poteh po mestih in podeželju peli tudi nekateri obrtniki in prodajalci: s pesmimi, pogosto pa tudi s posebnimi klici, so privabljali kupce svojih izdelkov ali naročnike svojih storitev. Kot kaže pesem *Stoji stoji ena stezica*, so ob prodaji izdelkov nekateri peli celo versko poučne *eksemple*. Pevce, ki so opravljali tudi kako drugo delo, so ljudje bolj cenili kot tiste, ki so služili kruh le kot pevci. Nekateri potujoči prodajalci, kot na primer prodajalci suhe robe, so reklamo za svoje izdelke delali tudi s petjem in godbo ob druženjih v gostilnah, kjer so prenočevali.

Petje za zaslužek je bilo v okviru petja potujočih pevcev najbolj oprto na tisk. Zaslužek je omogočala tudi sama prodaja drobnih tiskov. Ta je najbolj zaznamovala Slovence v Nadiških dolinah, ki so prodajali izdelke podjetja Ramondini: po nemškem izrazu za prodajo po hišah (*hausieren*) so se imenovali *guzirji*. Tako kot pesmi, tudi nekatere upodobitve na letakih kažejo na povezave s širšim evropskim izročilom, vključno z ruskim tiskom *lubok*, hkrati pa je viden njihov vpliv na poslikavanje panjskih končnic. Na panjskih končnicah pa – razen izjemoma – ni prizorov moritatorv: podobe o umorih niso sodile v sožitje ljudi in čebel.

Na panjskih končnicah so bili pogosto upodobljeni tudi svetniki. Pesmi in zgodbe o svetnikih, ki so jih skladali šolmoštri oziroma organisti in godci, pa so bile pomemben del repertoarja **zadnje skupine potujočih pevcev, in sicer tistih, ki jim je po ljudskem pravu pripadala miloščina**; to so bili slepi oziroma ljudje z velikimi telesnimi okvarami in najrevnejši. V ljudskih predstavah so bili Bogu posebno blizu, kar ponazarja tudi izraz *ubogi*.

Ubožci milodarov niso le prosili, temveč so v zameno nudili pesmi in molitve. Slepí so imeli v tej skupini posebno mesto. Kljub nekaterim sorodnostim s skrbjo za slepe v srednjeevropskem prostoru se pesemsko izročilo slepih na Slovenskem izraziteje povezuje s slovanskim svetom. V prepoznavnih nabožnih pesmih slepih, v pesmih o svetem Petru in njegovi materi, o svetem Eliju – Ilji, o svetem Antonu Padovanskem, svetem Lovrencu in Miklavžu in v pesmih o

grehu in pokori, se kaže izročilo tiste krščanske tradicije, ki so jo v skrbi za slepe oblikovali samostani. To zvrst na Slovenskem dopolnjujejo tudi pesmi o grehu in pokori, o kesanju, o božjem usmiljenju in Marijinem posredovanju pri reševanju duš, ki sodijo v reprezentativni nabor baročne ustvarjalnosti.

Legendne in druge nabožne pesmi so slepe spremljale na romanjih, po domovih pa so pogosto prosili darov z apokrifnimi molitvami. Petje junaških pesmi je bilo predvsem socialna pomoč vojnim invalidom, v območju vojašnic pa so se teh pesmi učili tudi drugi slepi. Z junaškimi pesmimi se slovensko izročilo povezuje predvsem z izročilom drugih balkanskih narodov. Med slepimi se je ohranjala tudi pesem o godcu pred peklom, ki z igranjem iz pekla reši duše svojih bližnjih. Najrevnejši pa so si pri ljudeh skušali pridobiti naklonjenost tudi s pesmimi o družbenih krivicah in o sirotah.

Medtem ko so pevci drugih družbenih skupin prinašali novosti, so bili najrevnejši večinoma izraziti ohranjevalci pesemskega izročila. Izročilo jih je z vlogo posrednikov med Bogom in ljudmi tudi varovalo: njihova molitev, ki so jo namenjali svojim dobrotnikom, je bila po mnenju ljudi hitreje uslišana. Posebni pesemski spomin na to, da so slepe kot posebne nosilce obrednega izročila ljudje vabili k šegam življenjskega cikla, je pesem z naraščajočo vsebino, hagada, *Bratec od Ljubljane*. V Istri so jo poznali kot »molitev svetega Martina« oziroma »evangeljsko pesem«. Povezava med to pesmijo in slepimi se je do 20. stoletja večinoma izgubila, pesem pa so kot obredno ponekod še peli ob porokah ali ob bedenju pri pokojniku.

Položaj slepih in drugih prosjakov je spremenila uveljavitev mehaničnih lajn, s katerim so v vojni oslepeli vojaki smeli beračiti po deželi. Z uveljavljanjem tega glasbila slepi darov niso več prosili z molitvijo zlatih očenašev, njihova vloga posrednikov med Bogom in ljudmi pa se je izgubljala: ljudje so jih sprejemali kot druge potujoče pevce, miloščina pa je bila le še nagrada za igranje. K večji darežljivosti so prosjaki druge ljudi nagovarjali s posebnimi pesmimi, vključno s pesmimi o sirotah.

Pesmi o sirotah in nekatere molitve so pogosto peli tudi drugi ubužani ljudje oziroma berači, sicer pa so revni s pesmijo prosili darov predvsem kot koledniki. Koledniki so za živež hodili koledovat v bogatejša območja. V oddaljenih krajih so koledovali tudi godci, in sicer tisti, ki so v tem našli dodatni zaslužek, in revni godci, prav tako so na Slovensko prihajali godci od drugod, na Primorsko *laški piskači*, *pifferari*. Koledovanje za živež je bilo pogosto predvsem od božiča do

svečnice, ob drugih praznikih so v oddaljene kraje hodili koledovat le izjemoma. Med koledniki so bile pogosto tudi starejše žene, ki so hodile pet predvsem v božično-novoletnem času, ob svečnici pa na Štajerskem in v Slovenski krajini.

Med popotnike z družbenega obrobja, povezane s pesmijo in glasbo, so sodili tudi Romi. Slovenci so jih dojemali kot drugačne, med drugim tudi zaradi njihovega odnosa do lastnine in do dela; tudi njihovo petje in glasbo so razumeli kot cenen način izvabljanja denarja. Na odnos Slovencev do ljudi z družbenega obrobja, posebno do slepih in do Romov, pa so ob koncu 19. stoletja začele vplivati vzgojne pesmi, namenjene mladini. Največji odmev je imela pesem *Sirota jaz okrog blodim*, ki je spodbujala usmiljenje do Romov in je v zelo kratkem času ponarodela.

Pregled ustvarjalnosti potujočih pevcev na Slovenskem, ki ga ponuja monografija, razkriva posamične podobe grajske kulture, utripa mestnih ulic in trgov, vaških žegnanj in življenja v mestnih in predvsem obcestnih gostilnah, hkrati pa tudi vsakdanje stike potujočih obrtnikov, prodajalcev in prosjakov s podeželskim prebivalstvom. Odstira različne ustvarjalne svetove in družbeno zelo raznoliko skupino posrednikov, ki so v pesmi prelite novice, pouk, družbeno kritiko ali zabavo prinašali preprostim ljudem. **Ponarodevanje pesmi, ki so to življenje zaznamovale, je pustilo svoje sledi v ljudskem izročilu.** Folklorja je namreč »rezultat neprestanih zgodovinskih procesov, ki se gibljejo med pisnim in ustnim, profesionalnim in neprofesionalnim, med konstruirano in improvizirano ustvarjalnostjo« (Dégh 1994: 1, nav. po Frlic 2016: 32).

Dokazi, da so bili tudi na Slovenskem potujoči pevci, tako spreminjajo razumevanje ustvarjalcev oziroma nosilcev ljudskega izročila: v ljudskosti ni izražena samo kultura kmečkega prebivalstva, temveč vrsta ustvarjalnih posameznikov iz raznih slojev, ki jim je pesem omogočala preživetje. Spoznanje o pomenu ustvarjalnosti potujočih pevcev pa nikakor ne zanikuje vrednosti ustvarjanja in poustvarjanja podeželskega prebivalstva, temveč le širi socialni krog ustvarjalcev pesmi, ki so s folklorizacijo dobile vlogo ljudskega izročila.

Verzni klišeji z uvodnimi ali zaključnimi formulami, ki sodijo med temeljne značilnosti številnih slovenskih pripovednih pesmi (Kumer 1996: 97–103), kažejo na hitro produkcijo, s tem pa na ustvarjalnost potujočih pevcev: sejmarski tisk je imel namreč pomemben vpliv na ljudsko balado (Burlasová in Droppová 1968: 656–659; Droppová in Krekovičová 2010: 13–74). Raba klišejev, ki nakazuje pesemsko obveščanje oziroma njegovo profesionalizacijo, opozarja tudi na

pomen uvodnih verzov v starejši pesemski produkciji: te pesmi se najpogosteje začenjajo s »Stoji stoji« ali »Leži leži«, ki sta prav tako omogočala hitro ustvarjanje in posredovanje novic s pesmijo. Leta 1838 je poljski raziskovalec Emil Korytko opozoril, da so pesmi z začetkom »stoji, stoji beligrad« drugačne od sočasnih slovenskih pesmi. Pri njih je opazal molovski način, v nekaterih melodijah pa je prepoznal podobnosti z rusinskimi. (Novak V. 1986: 164) Opis teh značilnosti kaže na dolgo izročilo profesionalnega posredovanja pesemskih novic, hkrati pa tudi na njegove povezave v širšem prostoru.

Iz nabora pesmi potujočih pevcev so slovensko ljudsko izročilo obogatile nekatere junaške pripovedne pesmi, najbolj pa so ga zaznamovale novelistične pesmi, torej pesmi o novicah, od nekaterih vojaško pomembnih vesti do opisov družinskih in ljubezenskih usod, svetniške legende in nekateri drugi *eksempli*, socialne pripovedne pesmi, apokrifne molitve in šaljive pesmi. Pesmi, ki nosijo sledi ustvarjalnosti potujočih pevcev, so bile večinoma zapisane med kmečkim prebivalstvom, pogosto kot pesmi, ki so jih peli ob bedenju pri pokojniku. Novi življenjski prostori teh pesmi in novi nosilci, posebno potem ko so te pesmi ohranjale le še ženske, so brisali sledi o njihovem resničnem izvoru.

Pripovedne pesmi, ki so z ustalitvijo med ljudmi postale najvišje vrednoteni del narodnega izročila, imajo tudi po obrušenju nekaterih aktualnih podrobnosti logiko časopisa: junaške pesmi so izpolnjevale potrebo po obveščanju o političnem dogajanju in odzivih nanje, družinske in ljubezenske pripovedne pesmi so prinašale novice iz raznih krajev, legendne pesmi so odražale obzorja duha in njegovo oblikovanje, šaljive pripovedne pesmi, posebno živalske, pa so prinašale razvedrilo. V bajeslovnih pesmih, ki časovno segajo najdlje, pa je mogoče prepoznati ustvarjalne sledi nekdanjih igrcev.

V slovenskem ljudskem izročilu odzvanjajo tudi pesmi razgledanih posameznikov, ki so izhajale iz želje po izražanju presežnega; od teh so najmanj vidne sledi viteške kulture. Konteksti, ki jih razkriva ustvarjalnost nekaterih viteških lirikov, njihova navzočnost v našem prostoru in ozadja, ki jih odstira umestitev pesmi *Pegam in Lambergar* v nemirno 13. stoletje, pa tudi slovenski historiografiji ponuja nov premislek tega časa.

LITERATURA

- Ahačič, Kozma. 2007. Ljudski pesnik Matevž Kračman (1773–1853). V: Jakob Müller (ur.), *Šmarska knjiga: Jubilejna monografija ob 500-letnici šolstva v Šmarju*. Šmarje-Sap: Kulturno-raziskovalno društvo Turenček.
- Anžič, Sonja. 2002. Postlana je postelja kranjskim lenuhom in potepuhom!: Prislina delavnica v Ljubljani. *Kronika* 50 (3): 313–326.
- Apih, Milan idr. (ur.). 1976. *Vstanite, sužnji: Zbirka revolucionarnih pesmi narodov vsega sveta*. Ljubljana: Borec.
- Bačer, Karel. 1956. Dolenjski ljudski pesnik in godec Ivan Rupnik-Može: (1813–1892). *Slovenski etnograf* 9: 215–236.
- Bačer, Karel. 1988. Pesem o obešanju v Novem mestu. *Dolenjski razgledi* 239 (4), 2. 12.: 31.
- Bajuk, Marko. 1927. *Slovenske narodne pesmi za moški in mešani zbor: V. zvezek*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- Bandur, Markus. 1990. Gassenhauer. V: Albrecht Riethmüller (ur.), *Handwörterbuch der musikalischen Terminologie: Ordner III: F-L*. Hans Heinrich Eggebrecht. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1–19.
- Beguš, Ines. 2009. Primož Simoniti (ur.), Carmina Burana: Razširjen izbor. Ljubljana, Založba Modrijan, 176 str. *Acta Histriae* 17 (1–2): 323–326.
- Bele, Martin. 2015. Slovenian Styria in the Narrative Sources of 13th Century. *Acta Histriae* 23 (4): 655–674.
- Benedik, Francka. 1993. Nova varianta Pegama in Lambergarja. *Slavistična revija* 41 (4): 536–542.
- Benedikt, Wolfgang in Günther Antesberger. 2001. Kärnten. V: *Österreichisches Musiklexikon online*. Dostopno na: https://www.musiklexikon.ac.at/ml/musik_K/Kaernten.xml, 5. 7. 2019.
- Beneš, Bohuslav. 1970. *Světská kramářská píseň: Příspěvek k poetice poezie*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Bevk, France. 1937–1938. Pevec Gruje. *Dom in svet* 50 (7): 310–319.
- Blažič, Milena Mileva. 2016. Dva modela ženskega pravljicarstva na Slovenskem – pisateljice in pripovedovalke. *Studia mythologica Slavica* 19: 237–250.

- Bleiweis, Janez. 1877. Ain neues lied von den kraynerischen bauren. *Letopis Matice Slovenske za leto 1877*: 200–201.
- Bleyer, Jakob. 1906. Die germanischen Elemente der ungarischen Hunnensage. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 31: 429–599.
- Bonazza, Sergio. 1988. Zur Frage der slowenischen mittelalterlichen Literatur. *Wiener slawistischer Almanach* 22: 249–254.
- Bošković-Stulli, Maja. 1974. Dona Ethnologica: Beiträge zur vergleichenden Volkskunde: München 1973. *Traditiones* 3: 271–274.
- Braudel, Fernand. 1988 [1979]. *Strukture vsakdanjega življenja: Mogoče in nemogoče: Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje: Zvezek 2*. Ljubljana: ŠKUC; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Brednich, Rolf Wilhelm. 1973. Pesem kot trgovsko blago. *Traditiones* 2: 243–252.
- Brojan, Matjaž. 1999. *Začetki radia na Slovenskem*. Ljubljana: Modrijan; Radio Slovenija.
- Budna Kodrič, Nataša. 2002. Popotništvo in popotniki v Ljubljani od 16. do 19. stoletja. *Kronika* 50 (3): 259–276.
- Burke, Peter. 1983 [1978]. *Popular Culture in Early Modern Europe*. New York idr.: Harper in Row.
- Burke, Peter. 2007. *Kaj je kulturna zgodovina*. Ljubljana: Sophia.
- Burlasová, Soňa in Ľuba Droppová. 1968. Lidová a zlidověla píseň. V: Andrej Melicherčík (ur.), *Československá vlastivěda: Díl III: Lidová kultura*. Praha: Orbis, 636–663.
- Carnelos, Laura. 2016. Street Voices. The Role of Blind Performers in Early Modern Italy. *Italian Studies* 71 (2): 1–13. DOI: 10.1080/00751634.2016.1175716, 1–13; <http://dx.doi.org/10.1080/00751634.2016.1175716>
- Casas-Delgado, Inmaculada in Juan Gomis. 2019. Female Transgression and Gallows Literature in the Spanish *Literatura de Cordel*. V: David Atkinson in Steve Roud (ur.), *Cheap Print and the People: European Perspectives on Popular Literature*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 33–59.
- Cepec, Franc. 1871. *Ena prav lejpa ino kunshtna peissem, ki jo je peu Juri Naboré tejga 20. novembra tejga lejta 1775, ki je u ano sazheto faro pershou*. [B. n. k.]: Tisk in založba Egerjeva. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-N40C14U3>
- Cerar, Anton. 1930. *Spomini*. Ljubljana: Samozaložba.
- Cevc, Emilijan. 1962. Fantastični ptici s panjskih končnic. *Slovenski etnograf* 15: 119–134.
- Cheesman, Tom. 1994. *The Shocking Ballad Picture Show: German Popular Literature and Cultural History*. Oxford, Providence: Berg.
- Chuchvaha, Hanna. 2019. Images, Words, and Book Production in the Russian Empire: Popular Prints, *Lubok* Books, and illustrated Magazines. V: David Atkinson in Steve Roud (ur.), *Cheap Print and the People: European Perspectives on Popular Literature*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 191–222.
- Cigoj Krstulović, Nataša. 2014. Prizadevanja Glasbene matice za ohranitev in oživitev ljudske glasbene dediščine ter ustanovitev Instituta za raziskovanje slovenske glasbene folklore leta 1934. *Traditiones* 43 (2): 213–236.
- Cvetko, Dragotin. 1958. *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem: Prva knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Cvetko, Dragotin. 1960. *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem: Tretja knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Cvetko, Igor. 1988. *Jest sem Vodovnik Juri: O slovenskem ljudskem pevcu: 1791–1858*. Ljubljana; Slovenske konjice: Partizanska knjiga; Kulturna skupnost občine.

- Čeč, Dragica. 2016. Revščina kot grožnja družbenemu redu v 18. stoletju. *Acta Histriae* 24 (2): 291–312.
- Čerin, J[osip]. 1927. Zgodovinski razvoj vojaških ozir. turških godb. *Pevec* 7 (7–8): 26–28.
- Dajnko, Peter (ur.). 1827. *Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajarskem*. Radgona: Alojz Wajcinger.
- Debeljak, Anton. 1932. Najstarejši slovenski letak. *Življenje in svet* 6=knjiga 12 (26): 688–689.
- Dégh, Linda. 1989 [1969]. *Folktales and Society: Story-Telling in a Hungarian Peasant Community: Expanded Edition With a New Afterword*. Bloomington: Indiana University Press.
- Dégh, Linda. 1994. *American Folklore and the Mass Media*. Bloomington: Indiana University Press.
- Derganc, Fr[an]. 1905. Janez Trdina. Avtobiografska pisma. *Ljubljanski zvon* 25 (10): 588–593.
- Dimitz, August. 1874. *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813: Erster Theil*. Laibach: Druck und Verlag von Ig. v. Kleinmayr in Fed. Bamberg.
- Ditmajer, Nina. 2017. Romarske pesmi v Foglarjevi pesmarici (1757–1762). V: Aleksander Bjelčević idr. (ur.), *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja; 36), 75–82.
- Dolenc, Janez. 1956. Anton Žakelj - Rodoljub Ledinski (Odlomek iz monografije). *Loški razgledi* 3 (1): 205–216.
- Dolenc, Janez. 1982. Pregled potresne motivike v slovenski književnosti. *Jezik in slovstvo* 4 (27): 113–118.
- Dolgan, Marjan idr. 2014. *Literarni atlas Ljubljane: Zgode in nezgode 94 slovenskih književnikov v Ljubljani*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Dovič, Marijan. 2007. *Slovenski pisatelj: Razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Drnovšek, Marjan. 2007. Podoba kočevskih in belokranjskih krošnjarjev v očeh javnosti do začetka 20. stoletja. *Kronika* (Ljubljana) 55 (3): 387–404.
- Droppová, Lubica in Eva Krekovičová. 2010. *Počúvajte panny, aj vy mládenci: Letákové piesne zo slovenských tlačiarňí*. Bratislava: Eterna Press; Ústav etnológie SAV.
- Druzovič, H[inke]. [1909]. *Pesmarica I: Zbirka pesmi za ljudsko šolo: Nižja stopnja*. Dunaj: C. kr. zaloga šolskih knjig.
- Duhovna. [Ok. 1810]. Duhovna bramba: kero je dobro pri sebi imeti próti duhovnim ino telovnim nevarnostim; sapopáde hasnovitne shegne ino molitve, in tál od Boga rasodete, ... ino od Papesha Urbana VIII. poterdjene. Mainz.
- Dular, Anja. 2009. Rozalija Eger – pomembna, a premalo znana ljubljanska tiskarka. *Kronika* 57: 401–412.
- Fikfak, Jurij. 2008. Med delom in celoto: Nekatera vprašanja etnološkega raziskovanja in reprezentacije. *Traditiones* 37 (2): 27–44. DOI: 10.3986/Traditio2008370202
- Freuensfeld, Jos[ip]. 1884. Narodno blago s Štajarskega. *Kres* 4 (1): 25–28.
- Frlič, Špela. 2016. *Sodobno pripovedovanje folklornih pripovedi v slovenskem prostoru*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.
- Fuld, James, J. 2000 [1966]. *The Book of World-famous Music: Classical, Popular and Folk*. New York: Dover Publications.
- Funtek, A[nton]. 1922. O besedilu naših popularnih pesmi. *Ljubljanski zvon* 42 (12): 705–715.
- Gaber, Ante. 1937. Skozi stoletja za našim novinarstvom. V: Božidar]. Borko (ur.), *Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937*. Ljubljana: Jugoslovensko novinarsko združenje, ljubljanska sekcija, 197–223.

- Gaber, Ante. 1938. Razstava slovenskega novinarstva. *Kronika slovenskih mest* 5 (1): 26–35.
- Gantar, Kajetan. 1971. Suchy Josip. *Slovenski biografski leksikon: Enajsti zvezek: Stele–Švikaršič*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 541–542.
- Gerlanc, Bogomil. 1962. Založništvo, periodični tisk in knjigotrštvo: V mestu in okraju Ljubljana v letu 1961. *Kronika* 10 (1): 42–47.
- Gestrin, Ferdo. 1952. Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija. V: Mirko Rupel (ur.), *Drugi Trubarjev zbornik: Ob štiristoletnici slovenske knjige*. Ljubljana: Slovenska matica, 15–56.
- Glaser, K[arel]. 1894. Rokopisna slovenska pesmarica iz l. 1781. *Ljubljanski zvon* 14 (12): 763–766.
- Glonar, Joža. 1923. Predgovor. V: Karel Štrekelj (ur.), *Slovenske narodne pesmi: 16. snopič*. Ljubljana: Slovenska matica, 1–66.
- Glonar, Joža. 1928. Knobl Pavel. *Slovenski biografski leksikon: 3. zvezek: Hintner–Kocen*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 472.
- Glück, Helmut. 2002. *Deutsch als Fremdsprache in Europa vom Mittelalter bis zur Barockzeit*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Golema, Martin. 2010. Igrici ako arhaički poeti a žreci u pohanských Slovanov: Kam ukazují strekoveké pramene i niektoré významové dimenzie praslovanského slova *jьgrьcь (jeho odvodenín a kontinuantov) vo vybraných slovanských enojazykových tradíciach. *Studia mythologica Slavica* 13: 107–124.
- Golež Kaučič, Marjetka. 2002. Živalske pripovedne pesmi – vloga in pomen živalskih podob. *Traditiones* 31 (2): 23–42.
- Golež Kaučič. 2007. Pomembnost besedila. Detomorilka – iz življenja v pesem in leposlovje. *Traditiones* 46 (3): 33–85.
- Golež Kaučič, Marjetka. 2018. *Slovenska ljudska balada*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Folkloristični zvezki; 2).
- Grafenauer, Bogo. 1974. *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem: Slovenski kmečki upor 1515 in hrvaško-slovenski kmečki upor 1572/73 s posebnim ozirom na razvoj programa slovenskih punarjev med 1473 in 1573*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Grafenauer, Ivan. 1973. *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*. Celje: Mohorjeva družba.
- Granda, Stane. 1987. Brambovci. *Enciklopedija Slovenije: 1. zvezek: A–Ca*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 354.
- Grdina, Igor. 1994. Srednji vek na Slovenskem v raziskavah literarne vede. *Zgodovinski časopis* 48 (1): 79–102.
- Grum, Martin. 2017. Blaznik, Jožef. *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi143410/#novi-slovenski-biografski-leksikon>. Izvirna objava v: Barbara Šterbenc Svetina idr. (ur.), *Novi Slovenski biografski leksikon: 2. zvezek: B–Bla*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2017.
- Gspan, Alfonz. 1978. *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja: I. knjiga*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Habjan, Vlado. 1988. Prvi slovenski posvetni verzist Oswald Wolkenstein (1377–1445) in njegov čas. *Obzornik* 88 (4): 306–313; (5): 379–384; (6): 463–472; (7–8): 569–573.
- Haderlap, Lipe [Filip]. 1878–1879. *Kuhnovci v Bosni: Nova pesem s podobami*. Novo mesto: J. Krajec.
- Hahn, Werner. 1860. *Geschichte der poetischen Literatur der Deutschen: Ein Buch für Schule und Haus*. Berlin: Wilhelm Hertz.

- Hammerl, Christa. 2000. The Earthquake of January 25th, 1348: Discussion of Sources. *EC Project »Review of Historical Seismicity in Europe« (RHISE) 1989–1993*. http://emidius.mi.ingv.it/RHISE/ii_2oham/ii_2oham.html, 14. 2. 2017.
- Harambaša [Fran Podkrajšek]. 1895. Kapelica na Friškovcu. *Ljubljanski zvon* 15 (8): 516–517.
- Hartman, Bruno. 1980–1991. Vodovnik Jurij. *Slovenski biografski leksikon: Četrta knjiga: Taborska–Žvanut*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 537–538.
- Holmar, Tomaž. 2001. Avtobiografija. V: Marija Makarovič (ur.), *Tomaž Holmar*. Celovec: Krščanska kulturna zveza; Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, 25–220.
- Holz, Eva. 2010. Policijski predpisi o cestah, vozovih in potnikih od cesarice Marije Terezije do sredine 19. stoletja. *Acta Histriae* 18 (3): 557–596.
- Hrovat, Ladislav. 1864. Jezikoslovne drobtinice: Trebuša, Tuhinj, Wildon. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne* 22 (3), 20. 1.: 19–20.
- Ilešič, Fran. 1907. *Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1908*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 32–33.
- Janko, Anton. 1980. Viteški pesnik Walther von der Vogelweide. *Sodobnost* 28 (12): 1152–1160.
- Janko, Anton. 1989. Der von Suonegge, der von Obernburg, der von Scharpfenberg – trije nemški viteški liriki s slovenskih tal. V: Jože Toporišič (ur.), *Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: Mednarodni simpozij v Ljubljani od 29. junija do 1. julija 1988*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 171–180.
- Janko, Anton. 1994. Parzival in slovenska Štajerska. V: Janko Germadnik (ur.), *Celjski zbornik*. Celje: Osrednja knjižnica Celje, 191–195.
- Janko, Anton in Nikolaus Henkel. 1997. *Nemški viteški liriki s slovenskih tal: Žovneški, Gornjegrajski, Ostrovrški/Deutscher Minnesang in Slowenien: Der von Sounegge, Der von Obernburg, Der von Scharpfenberg*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Jeršin, Jurij. 2016. Dve stari zgodbi nesreč pod Jalovcem leta 1815 in Pončico leta 1853. *Zgodovina*, 7. 3. Dostopno na: <http://grs-ratece.si/dve-stari-zgodbi-nesrec-pod-jalovcem-leta-1815-in-poncico-leta-1853/>, 16. 1. 2018.
- Jezernik, Božidar. 2013. *Nacionalizacija preteklosti*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Razprave FF).
- Ježić, Slavko (ur.). 1936. *Djela Frana Krste Frankopana*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- Juhász, József idr. 1972. *Magyar értelmész kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Juričič, Jurij. 1578. *Postilla, to ie Kerszhanske Evangelske predige, verhu vsakiga Nedelskiga Euangelia ... Od I. Spangenberga, na vprashanie, inu odgouor isloshena*. Liblana: Iohannez Mandelz.
- Kavčič, Fridolin. 1895. Slovenska osebna imena koroških plemičev do l. 1500. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 5 (1): 1–7.
- Keber, Katarina. 2007. *Čas kolere: Epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU; Založba ZRC, ZRC SAZU (Thesaurus Memoriae; Dissertationes 6).
- Kelemina, J. 1930. Matl Jos., Die Entwicklungsbedingungen der epischen Volksdichtung bei den Slawen. (Jahrb. für Kultur und Geschichte der Slawen. NF V, 1, 1929, 57–76). *Časopis za zgodovino in narodopisje* 25 (3–4): 248–249.
- Kidrič, France. 1929–1938. *Zgodovina slovenskega slovstva: Od začetkov do Zoisove smrti: Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*. Ljubljana: Slovenska Matica.
- Kidrič, France. 1933. Prešernova Nebeška procesija. *Ljubljanski zvon* 53 (11): 641–647.
- Klasinc, Peter Pavel idr. 2005. V: Božo Repe (ur.), *Vojni invalidi: Pravna zaščita in organiziranost vojnih invalidov na Slovenskem*. Ljubljana: Zveza društev vojnih invalidov Slovenije.

- Klein, Karl Kurt idr. (ur.). 1987 [1962]. *Die Lieder Oswalds von Wolkenstein*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag (Altdeutsche Textbibliothek 55).
- Klemenčič, Ivan. 2003. Slovenska glasba med evropskim in izvirnim. *Muzikološki zbornik* 39: 81–105.
- Klobčar, Marija. 1989. *Občina Domžale*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost Slovenije; Občinska raziskovalna skupnost Domžale; Kulturna skupnost Domžale (Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, 20. stoletje).
- Klobčar, Marija. 1998. *Kamničani med izročilom in sodobnostjo: Življenje kamniških meščanov od leta 1880 do druge svetovne vojne*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Klobčar, Marija. 2002. Štajerska slovesa – odsev družbene razslojenosti ali enakosti med ljudmi. *Traditiones* 31 (2): 7–22.
- Klobčar, Marija. 2010. Zvrstnost slovenskih ljudskih pesmi: Refleksija pesemskega razvoja ali pogledov nanj. *Traditiones* 39 (2): 124–145. DOI: 10.3986/Traditio2010390208
- Klobčar, Marija. 2012. Itinerant Singers in Slovenia: Views on a Distinct Phenomenon. V: Thomas A. McKean (ur.), *Songs of People on the Move*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag, 3–15 (B.A.S.I.S. Ballads and Songs – International Studies; 8).
- Klobčar, Marija. 2014. »Kako in kdaj so prišle žene do tega, da pojejo pesmi tudi o takih junakih, kakor sta Pegam in Lambergar ...?«: Matija Murko in vprašanje nosilcev pripovednih pesmi. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 54 (3): 21–29.
- Klobčar, Marija. 2015. Songs About the Lisbon Earthquake, or the Slovenian Response to Stories About Someone Else's Misfortune. *Traditiones* 44 (3): 53–72.
- Klobčar, Marija. 2016a. *Na poti v Kamnik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Folkloristika; 7).
- Klobčar, Marija. 2016b. »Morebiti bi se še dal kje kak tak napev vloviti«: Zapisovalske usmeritve na Slovenskem v kontekstu slovanskih povezav. *Traditiones* 45 (2): 53–81. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-Y5AZTETB>
- Klobčar, Marija. 2017a. Hidden behind the Transcriptions: Men and Women as Bearers of Slovenian Ballads. V: Marjetka Golež Kaučič (ur.), *What to do With Folklore?: New Perspectives on Folklore Research*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag, 41–55 (B.A.S.I.S.; 9).
- Klobčar, Marija. 2017b. Vloga Emila Korytka pri spoznavanju slovenskih pesemskih praks. *Traditiones* 46 (3): 19–32. DOI: 10.3986/Traditio2017460302
- Klobčar, Marija. 2017c. Skrita pričevanja o potresu leta 1348 v slovenskih deželah. *Studia mythologica Slavica* 20: 145–177.
- Klobčar, Teja. 2011. *Jezikovni in muzikološki pristopi zapisovalcev v zbirateljski akciji OSNP*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Oddelek za muzikologijo.
- Klobčar, Teja. 2014. Singer-Songwriters in Slovenia: An Ethnomusicological Study. *Muzikološki zbornik* 50 (1): 139–156. <https://doi.org/10.4312/mz.50.1.139-156>
- Koblar, A[nton]. 1893. Donesek k zgodovini pošte na Kranjskem. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 3 (2): 54–59.
- Kočevar, Ferdo. 1868a. Naše narodne pesmi. *Slovenski gospodar* 2 (50), 10. 12.: 202–203.
- Kočevar, Ferdo. 1868b. Stanko Vrazova literarna zapuščina. *Slovenski gospodar* 2 (22), 28. 5.: 202–203.
- Kočevar, Vanja. 2012. *Odmevi tridesetletne vojne na Kranjskem*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino.
- Kokole, Metoda. 2012. Pričevanja o plesu. V: Jurij Snaj (ur.), *Zgodovina glasbe na Slovenskem 1: Glasba na Slovenskem do konca 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 319–348.

- Komac, Andrej. 2006. *Od mejne grofije do dežele: Ulrik III. Spanheim in Kranska v 13. stoletju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU (Thesaurus memoriae; Dissertationes 5).
- Koruza, Jože. 1972. O začetkih slovenskega pesništva. *Jezik in slovstvo* 17 (7–8): 222–229.
- Koruza, Jože. 1974. O doslej neznanem slovenskem pesnjenju v dobi pred pisanicami. *Jezik in slovstvo* 19 (6–7): 221–233.
- Koruza, Jože. 1983. Vodnikov Zadovolne Krajnc. *Jezik in slovstvo* 28 (6): 161–169.
- Korytko, Emil. 1983. V: Monika Leeming in Henry Leeming (ur.), *Korespondenca z družino (1836–1838): II*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Kos, Dušan. 1997. *Turnirska knjiga Gašperja Lambergerja*. Ljubljana: Viharnik.
- Kos, Franc. 1928. *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku: Knj. 5 (1201–1246)*. Ljubljana: Leonova družba.
- Kos, M[ilko]. 1967. Spanheim. *Slovenski biografski leksikon: Deseti zvezek: Schmidl–Steklasa*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 419–420.
- Kosi, Anton. 1913. *Božidar Flegerič: Ljudski pesnik in pisatelj slovenski: Spomenica ob odkritju Flegeričevega nagrobnika pri Sv. Polfenku na Kogu in spominske plošče na njegovem domu v Vodranciha dne 17. avgusta 9113*. [Središče]: Samozaložba.
- Kosi, Miha. 2017. Babenberžani. V: Barbara Šterbenc Svetina idr. (ur.), *Novi Slovenski biografski leksikon: Zv. 2: B–Bla*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 6–20.
- [Košič, Jožef]. 1845. *Zobrizzani Szloven i Szlovenka med Múrov i Rábov*. Körmendín: Ferenc Udvary.
- Kotnik, Fr[ance]. 1906. »Nova brambovska pesem« iz l. 1809. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 3: 86–91.
- Kotnik, Franc. 1943. *Slovenske starosvetnosti: Nekaj zapiskov, orisov in razprav*. Ljubljana: [Konzorcij Slovenca].
- Kotnik, France. 1949. Ljudski pesnik Anton Lesičnik. *Slovenski etnograf* 2: 93–99.
- Kotnik, France. 1952. Naši bukovníci, ljudski pesniki in pevci. V: Ivan Grafenauer in Boris Orel (ur.), *Narodopisje Slovencev: II. del*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 86–102.
- Kovačič, Mojca. 2018. Kako naj zveni mesto?: Religijski in ulični zvoki Ljubljane med zakonodajo in človeškim izkustvom. *Etnolog* 28: 123–140.
- Kramar, Franc. 1922. Kako in kje sem nabiral slovenske narodne pesmi. *Cerkveni glasbenik* 45 (11–12): 96–99.
- Kramar, Franc. 1923. Kako in kje sem nabiral slovenske narodne pesmi. *Cerkveni glasbenik* 46 (1–2): 10–13.
- Kramar, Franc. 1925. Kako in kje sem nabiral slovenske narodne pesmi. *Cerkveni glasbenik* 48 (1–2): 6–10; (3–4): 33–37; (5–6): 56–59; (7–8): 78–82; (9–10): 102–105; (11–12): 132–136.
- Kramar, Franc. 1926. Kako in kje sem nabiral slovenske narodne pesmi. *Cerkveni glasbenik* 49 (1–2): 13–16; (5–6): 71–75; (7–8): 102–104; (9–10): 125–126.
- Kramaršič, A[lojz]. 1900. Jurij Vodovnik, slovenski trubadur. *Dom in svet* 13 (18): 545–547.
- Kreže, Karmen. 2015. *Občina Polzela skozi čas*. Polzela; Žalec: Občina Polzela; Medobčinska splošna knjižnica Žalec.
- Kropej, Monika in Ingrid Slavec Gradišnik (ur.). 2018. *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi: Slovenci: 2. Kranjska, Primorje*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kuba, Ludvík. 1933. *Cesty za slovanskou písni: 1885–1929: S hudebními příklady a vlastními kresbami*. Praha: Orbis.
- Kuhač, Franjo. 1881. *Južno-slovenske narodne popievke: IV. Knjiga*. Zagreb: Tiskara i litografija C. Albrechta.
- Kumer, Zmaga. 1957. »Francozi v Ljubljani«. *Slovenska glasbena revija* 4 (2–3): 17–21.

- Kumer, Zmaga. 1959a. Pesem o koleri. *Slovenska glasbena revija* 5 (1–2): 2–5.
- Kumer, Zmaga, 1959b: Pegam in Lambergar. V: Vinko Žganec (ur.), *Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Varaždinu 1957*. Zagreb: Savez udruženja folklorista Jugoslavije, 225–232.
- Kumer, Zmaga. 1962. Balada o maščevanju zapuščene ljubice. *Slovenski etnograf* 15: 167–198.
- Kumer, Zmaga. 1963–1964. Fekonja. Primer prevrstitve mrliške pesmi v pripovedno. *Slovenski etnograf* 16–17: 115–132.
- Kumer, Zmaga. 1968. *Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini*. Maribor: Obzorja.
- Kumer, Zmaga. 1972a. *Slovenska ljudska glasbila in godci*. Maribor: Obzorja.
- Kumer, Zmaga. 1972b. Ein Loberuf aus Slowenien. *Alpes Orientales* VI: 95–98.
- Kumer, Zmaga. 1975. *Pesem slovenske dežele*. Maribor: Obzorja.
- Kumer, Zmaga. 1976. Zur Frage der Flugblattlieder in Slowenien. *Jahrbuch für Volksliedforschung* 21: 114–125.
- Kumer, Zmaga, 1981. Sveti Miklavž in hudoba. V: Zmaga Kumer idr. (ur.), *Slovenske ljudske pesmi: Druga knjiga: Pripovedne pesmi* II. Ljubljana: Slovenska matica, 424.
- Kumer, Zmaga. 1982. Vom bänkelsängerischen Totenlied zur Ballade in Slowenien. V: Stefaan Top in Eddy Tielemans (ur.), *12de internationale Volksballadentagung, Alden Biesen 22–26. juli 1981*. Brussel: Centrum voor vlaamse volkscultuurm, 21–28.
- Kumer, Zmaga. 1983. *Ljudska glasbila in godci na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica Ljubljana.
- Kumer, Zmaga. 1990. Odsev resničnosti v baladi o obsojeni detomorilki. V: Ferdo Šerbelj (ur.), *Zbornik občine Slovenska Bistrica 2*. Slovenska Bistrica: Skupščina občine; Kulturna skupnost, 403–409.
- Kumer, Zmaga. 1996. *Vloga, zgradba, slog slovenske ljudske pesmi*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU (Zbirka ZRC).
- Kumer, Zmaga. 1999a. *Zlati očenaš. Slovenski ljudski pasijon*. Ljubljana: Družina.
- Kumer, Zmaga. 1999b. Ludvík Kuba als Sammler slowenischer Volkslieder. *Narodna umjetnost* 36 (2): 99–104.
- Kumer, Zmaga. 2002. *Slovenska ljudska pesem, njena vsebinska, oblikovna in glasovna podoba*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kunej, Drago. 2008. *Fonografje prispel: Prvi zvočni zapisi slovenske ljudske glasbe*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kunej, Rebeka in Anja Serec Hodžar. 2006. »Jaz bi rad cigajnar bil ...«: Podoba Ciganov v slovenskem ljudskem pripovedništvu in pesništvu.« V: Božidar Jezernik (ur.), *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi: Narativne podobe Ciganov/Romov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 67–100 (Županičeva knjižnica; 17).
- Kuret, Niko. 1973. Neznani »slovenski« pesemski letak. *Traditiones* 2: 251–252.
- Kuret, Primož. 1967. Glasbeni instrumenti na srednjeveških freskah na Slovenskem. *Kronika* 15 (2): 84–90.
- L. T. 1882. Romarska cerkev v Marijinem Celji. *Vertec* 12 (10): 153–155.
- Lachmann, Karl (ur.). 1841. *Ulrich von Lichtenstein mit Anmerkungen von Theodor von Karajan*. Berlin: Verlag der Sanderschen Buchhandlung, Bayerische Staatsbibliothek digital, <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10799912-6>.
- Leydi, Roberto. 1995. *Druga godba: Etnomuzikologija*. Ljubljana: Škuc; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Studia humanitatis).
- Linden, Sandra. 2010. Biographisches und historisches: Eine Spurensuche zu Ulrich von

- Liechtenstein. V: Sandra Linden in Christopher Young (ur.), *Ulrich von Liechtenstein: Leben, Zeit, Werk, Forschung*. Berlin, New York: De Gruyter, 45–98.
- Linden, Sandra in Christopher Young (ur.). 2010. *Ulrich von Liechtenstein: Leben, Zeit, Werk, Forschung*. Berlin, New York: De Gruyter.
- Lah, Ivan. 1905. Šmarnski »šomašter« in njegova doba. *Dom in svet* 18 (1): 10–15.
- Lampe, Evgen. 1897. Janoš. V: Evgen Lampe (ur.), *Pomladni glasi* 7. Ljubljana: Samozaložba, 18–53.
- Lapajne, Ivo. 1937. Razvojne smeri slovenskega novinarstva. V: B[ožidar]. Borko (ur.), *Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937*. Ljubljana: Jugoslovensko novinarsko združenje, ljubljanska sekcija, 224–236.
- Legiša, Lino in France Tomšič. 1956. Pismenstvo. V: Lino Legiša in Alfonz Gspan (ur.), *Zgodovina slovenskega slovstva* I. Ljubljana: Slovenska matica, 139–184.
- Lipinski, Karol. 1833. Muzyka do piesni polskich i ruskich ludu galicyjskiego zebranych i wydanych przez Wacława z Oleska. Lwow: Franciszek Piller.
- Lipphardt, Walther. 1990. *Lateinische Osterfeiern und Osterspiele*, VIII. Berlin, New York: Walter de Gruyter. https://books.google.si/books?id=VsjpBWffqiEC&pg=PA837&lpq=PA837&dq=propst+heinrich+maria+saal&source=bl&ots=u6hK6J_Qko&sig=ACfU3U17ubLI7G-KNJVKdHA2BIS26bxBBA&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKEwifwJ7V253jAhUFZVAKHUTbA84Q6AEwBnoECAkQAQ#v=onepage&q=propst%20heinrich%20maria%20saal&f=false, 5. 7. 2019.
- Ljubič, Tone. 1950–1951. Izumrle panoge domače obrti v okolici Turjaka. *Slovenski etnograf* 3–4: 28–67.
- Ljubljanski. 1895. Ljubljanski potres. *Ljubljanski zvon* 15 (6): 382–387.
- Logar, Engelbert. 2016. Liedersammlung, handschriftliche. V: Katja Sturm-Schnabl in Bojan-Ilija Schnabl (ur.), *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: Von den Anfang bis 1942: Band 3: PO–Ž*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 816–826.
- Ložar - Podlogar, Helena. 1991. Karel Bačar: Iz dolenske preteklosti, Literarnozgodovinski in etnološki zapiski. Novo mesto, Dolenska založba, 1991, 107 str. *Traditiones* 2 (3): 230–231.
- Lowenthal, David. 1995 [1985]. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Ludvik, Dušan. 1978. Srednjeveške in staronemške verzne oblike. V: Anton Ocvirk (ur.), *Literarni leksikon* 4. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Majciger, J[anez]. 1882. Ulrih vitez žlahtni Lichtenstein. *Kres* 2 (3): 174–177; (6): 327–331.
- Majciger, J[anez]. 1883. Ulrih vitez žlahtni Lichtenstein. *Kres* 3 (1): 33–36.
- Makarovič, Gorazd in Bojana Rogelj Škafar. 2000. *Poslikane panjske končnice: Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Mal, Josip. 1957. *Stara Ljubljana in njeni ljudje: Kulturnozgodovinski oris*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Malovrh, Miroslav. 1880. Marijino Celje. *Vrtec* 10 (7), 1. 7.: 5.
- Mašek, Kamilo. 1857. O cerkvenem petji in orgljanji po deželi. *Kmetijske in rokodelske novice* 15 (43), 30. 5.: 170–171.
- Matičeto, Milko. 1970a. Pripomba k pesmim, ki v njih nastopa Kralj Matjaž. V: Zmaga Kumer idr. (ur.), *Slovenske ljudske pesmi: Prva knjiga: Pripovedne pesmi* 1. Ljubljana: Slovenska matica, 51.
- Matičeto, Milko. 1970b. Godec pred peklom. V: Zmaga Kumer idr. (ur.), *Slovenske ljudske pesmi: Prva knjiga: Pripovedne pesmi* 1. Ljubljana: Slovenska matica, 257–282.
- Matičeto, Milko, 1992–1993. Od koroškega *gralva* 1238 do rezijanskega *krajaua* 1986. *Jezik in slovstvo* 38 (5): 169–174.

- Maurer-Lausegger, Herta. 2016. Koroško bukovištvo skozi čas. *Jezik in slovstvo* 61 (3–4): 35–48.
- Maurer-Lausegger, Herta. 2018. Avtografi ljudskih iger Andreja Schusterja - Drabosnjaka, eniga pavra v Korotane. V: Urška Perenič in Aleksander Bjelčevič (ur.), *Starejši mediji slovenske književnosti: Rokopisi in tiski*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja; 37), 45–53.
- Megiser, Hieronymus. 1592. *Dictionarium quatuor linguarum. Graecii Stiriae*: Georgius Widmanstadius.
- Merhar, Boris. 1970. Predgovor. V: Zmaga Kumer idr. (ur.), *Slovenske ljudske pesmi: Prva knjiga: Pripovedne pesmi* 1. Ljubljana: Slovenska matica, VII–XXIII.
- Michajłowa, Katia. 2010. *Dziad wędrownny w kulturze ludowej Słowian*. Warszawa: Oficyna naukowa.
- Mihaylova, Katya. 2012a. Itinerant Mendicant Singers among the Slavs. V: Thomas A. McKean (ur.), *Songs of People on the Move*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag, 28–56 (B.A.S.I.S.; 8).
- Mihaylova, Katya. 2012b. The Wandering Blind Mendicant Singer and the Slavic Ritual Year. *Traditiones* 41 (1): 227–242. DOI: 10.3986/Traditio2012410119
- Mihelič, Darja. 2005. Cigani v slovenskem ljudskem izročilu/Gypsies in the Slovene Popular Tradition. *Glasnik ZRS Koper* 10 (6): 38–40.
- Mikhailov, Nikolai. 1998. *Frühslowenische Sprachdenkmäler: Die handschriftliche Periode der slowenischen Sprache (XIV. Jh. Bis 1550)*. Amsterdam; Atlanta: Rodopi (Studies in Slavic and General Linguistics; Volume 26).
- Mrakar, Anja. 2019. *Skrivnostni tujec in demonski sovražnik: Drugi in drugost v slovenski slovstveni folklori*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Möderndorfer, Vinko. 1946. *Verovanja, uvere in običaji Slovencev: (Narodopisno gradivo): Peta knjiga: Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Moser, Dietz-Rüdiger. 1981. Verkündigung durch Volksgesang: Studien zur Liedpropaganda und -katechese der Gegenreformation. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Mrkun, Anton. 1925. *Homec*. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna.
- Murko, M[atija]. 1937. Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 32 (1–4): 300–307.
- Murko, Matija. 1962. Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih. V: Anton Slodnjak (ur.), *Matija Murko: Izbrano delo*. Ljubljana: Slovenska matica, 229–236.
- Mustard, M. Helen in Charles E. Passage (ur.). 1961. *Wolfram von Eschenbach: Parzival*. New York: Vintage Books.
- Nartnik, Vlado. 1995. Lambergarjev lik in ime v slovenski ljudski pesmi. V: Jure Sinobad (ur.), *Radovljiški zbornik*. Radovljica: Občina Radovljica, 132–140.
- Novak, Boris. A. 2015. Razmerje med poezijo in glasbo pri trubadurjih. *Primerjalna književnost* 38 (2): 25–42.
- Novak, Vilko. 1986. *Raziskovalci slovenskega življenja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- NPI. 1839. *Narodne pesni ilirske*. Stanko Vraz (ur.). Zagreb: Samozaložba.
- Omerezl Terlep, Mira. 1997. Od lire do lajne: Razvoj glasbila od staroveške oblike aktivnega tipa do instrumentalnega predhodnika sodobnega računalnika. *Etnolog* 7 (1): 197–240.
- Osana, Marij. 1929. Radio pri nas od početka do danes. *Radio Ljubljana* 1 (3), 2.–8. 6.: 5–6. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-H1CQTGDI/fd275f64-052a-4bc2-9053-04aaccoa3c64/PDF>
- Ovsec, Damjan. 1979. *Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Društvo arhitektov Ljubljane.

- Parry, Milman. 1930. Studies in the Epic Technique of Oral Verse-Making: I: Homer and Homeric Style. *Harvard Studies in Classical Philology* 41: 37–147.
- Parry, Milman. 1932. Studies in the Epic Technique of Oral Verse-Making: II. The Homeric Language as the Language of an Oral Poetry. *Harvard Studies in Classical Philology* 43: 1–50.
- Perenič, Urška in Aleksander Bjelčevič (ur.). 2018. *Starejši mediji slovenske književnosti: Rokopisi in tiski*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja; 37).
- Petrič, Franci. 1996. Romanje. *Enciklopedija Slovenije: 10. zvezek: Pt–Savn*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Pirjevec, Avgust. 1926. Haderlap Lipe (Filip). *Slovenski biografski leksikon: 2. zvezek: Erberg–Hinterlechner*. Ljubljana: Zadrúžna gospodarska banka, 287–288.
- Pirjevec, Avg[ust]. 1937. Književni pregled: En relisant »Prešeren«. *Sodobnost* 5 (5): 232–237.
- Pisk, Marjeta. 2008. Raziskave ljudske pesmi med tekstem in kontekstom. *Traditiones* 37 (1): 99–111.
- Pisk, Marjeta. 2018. *Vi čuvarji ste obmejni: Pesemska ustvarjalnost Goriških brd v procesih nacionalizacije kulture*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Pisk, Marjeta. 2019. Rokopisne pesmarice – med religioznim in ljudskim. *Traditiones* 48 (2): 69–95. DOI: 10.3986/Traditio2019480204
- Pohl, Walter in Karl Vocelka. 1994. *Habsburžani: Zgodovina evropske rodbine*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Ratkoš, Peter (ur.). 1964. *Pramene k dejinám Velkej Moravy*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akademie vied (2. izdaja).
- Pohar, Lado. 1993. Začetki radia in televizije v svetu in pri nas. V: Lado Pohar idr. (ur.), *Televizija prihaja: Spominski zbornik o začetkih televizije na Slovenskem*. Ljubljana: RTV Slovenija, uredništvo Kričača, 7–12.
- Portis-Winner, Irene. 2005. *Semiotika kmetstva v tranziciji: Slovenski vaščani in njihovi sorodniki v Ameriki*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Opera ethnologica Slovenica).
- Pregelj, Barbara. 2018. Leteči verzi: Letaki v starejši slovenski in španski književnosti. V: Urška Perenič in Aleksander Bjelčevič (ur.), *Starejši mediji slovenske književnosti: Rokopisi in tiski*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja; 37), 169–179.
- Pšajd, Jelka (ur.). 2019. *Staro jajce ma svoj glas: Trgovec z jajci in perutninov*. Renkovi: KD Anton Martin Slomšek.
- Pukl, Adela. 2013. O razmerju med nesnovno kulturno dediščino in zbirko vraževerja v Slovenskem etnografskem muzeju. *Traditiones* 42 (1): 227–238.
- Radics, Peter. 1877. *Frau Musica in Krain*. Laibach: Im Selbstverlage des Verfassers.
- Radics, Peter. 1879. Sloveščina v besedi in pismu po šolah in uradih. *Letopis Matice slovenske za leto 1879*: 1–33.
- Ramovš, Mirko. 1992. *Polka je ukazana: Plesno izročilo na Slovenskem: Gorenjska, Dolenjska, Notranjska*. Ljubljana: Kres.
- Ramovš, Mirko. 1998. *Polka je ukazana: Plesno izročilo na Slovenskem: Od Slovenske Istre do Trente: 1. del*. Ljubljana: Kres.
- Ramšak, Mojca. 2017. »Pesem od Kolare«. V: Aleksander Bjelčevič idr. (ur.), *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja; 36), 405–412.
- Rapuc, William idr. 2018. 6600 Years of Earthquake Record in the Julian Alps (Lake Bohinj, Slovenia). *Sedimentology* 65: 1777–1799. DOI: 10.1111/SED.12446
- Reisp, Branko. 1989. O nekdanji knjižnici knezov Auerspergov (Turjaških) v Ljubljani. *Zgodovinski časopis* 43 (1): 37–47.

- Reisp, Branko. 1996. Karteli turnirja leta 1652 v Ljubljani iz Knjižnice Narodnega muzeja. *Zgodovinski časopis* 50 (1): 47–52.
- Reisp, Branko. 2001. *Redki stari tiski*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Repež, Filip Jakob. 1775 [1770]. *Romarsku drugu blagu*. Videm: Murero.
- Riha, Karl. 1975. *Moritat, Bänkelsong, Protestballade: Zur Geschichte des engagierten Liedes in Deutschland*. Frankfurt am Main: Athenäum Fischer Taschenbuch.
- Rittmeyer Institute. 2018. Rittmeyer Regional Institute for the Blind. <https://uicifvg.it/en/about-us/rittmeyer-institute/>, 6. 5. 2019.
- Roud, Steve in David Atkinson. 2019. Introduction. V: David Atkinson in Steve Roud (ur.), *Cheap Print and the People: European Perspectives on Popular Literature*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 1–6.
- Rummer, Eva. 1969. Helbling, Seifried. V: *Neue Deutsche Biographie* 8, 460 f. URL:<https://www.deutsche-biographie.de/pnd101240805.html#ndbcontent>
- Salman, Jeroen. 2019. Devotional and Demonic Narratives in Eighteenth- and Nineteenth-Century Dutch Penny Prints. V: David Atkinson in Steve Roud (ur.), *Cheap Print and the People: European Perspectives on Popular Literature*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 121–138.
- Satz, Aura in Jon Wood. 2009. *Articulate Objects: Voice, Sculpture and Performance*. Oxford idr.: Peter Lang.
- Schmidt, Leopold. 1963. Geistlicher Bänkelsang: Probleme der Berührung von erzählendem Lied und lesbarer Bildkunst in Volksdevotion und Wallfahrtsbrauch. *Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes* 12: 1–16.
- Schönmetzler, Klaus J. 1979. *Oswald von Wolkenstein: Die Lieder*. München: Emil Vollmer Verlag.
- Serše, Aleksandra. 2018. Skrb za slepe v slovenski zgodovini ter vloga Minke Skabernè pri organizaciji izobraževanja slepih in slabovidnih. V: Petra Testen idr. (ur.), *Minka Skaberne (1882–1965): Pobudnica in ustanoviteljica prve slovenske knjižnice za slepe*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 31–43.
- Simoniti, Primož. 1979. *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Simoniti, Primož. 2008. *Carmina Burana: Razširjen izbor*. Ljubljana: Modrijan.
- Si[moniti], V[asko]. 1988. Deželna bramba. *Enciklopedija Slovenije: 2. zvezek: Ce–Ed*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 249–250.
- Skledar, Štefan. 1989. *Kupinarji iz Renkovcev*. Diplomaska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja, Oddelek za etnologijo.
- Skledar, Štefan. 1994. *Kupinarji: Stopinje*: 98–101.
- Skledar, Štefan. 1995. *Kupinarji iz Rénkovec. Stopinje*: 74–79.
- Slodnjak, Anton (ur.) 1971. *Prešeren, France: Pesnitve in pisma*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Knjižnica Kondor).
- SLP 1. 1970. *Slovenske ljudske pesmi: Knj. 1: Pripovedne pesmi* 1. Zmaga Kumer idr. (ur.). Ljubljana: Slovenska matica.
- SLP 2. 1981. *Slovenske ljudske pesmi: Knj. 2: Pripovedne pesmi* 2. Zmaga Kumer idr. (ur.). Ljubljana: Slovenska matica.
- SLP 3. 1992. *Slovenske ljudske pesmi: Knj. 3: Pripovedne pesmi* 3. Marko Terseglav idr. (ur.). Ljubljana: Slovenska matica.
- SLP 4. 1998. *Slovenske ljudske pesmi: Knj. 4: Pripovedne pesmi* 4. Marjetka Golež idr. (ur.). Ljubljana: Slovenska matica.

- SLP 5. 2007. *Slovenske ljudske pesmi: Knj. 5: Pripovedne pesmi V*. Marjetka Golež Kaučič idr. (ur.). Ljubljana: Založba ZRC; Slovenska matica.
- Smej, Jožef. 1998. Težave in skrbi Mikloša Küzmiča kot vicearhidiakonovega namestnika v letu 1779. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 69=34 (1): 121–131.
- Smolik, Marijan. 1963. *Odmev verskih resnic v slovenski cerkveni pesmi*. Inavguralna disertacija. Ljubljana: Teološka fakulteta v Ljubljani.
- Smolik, Marijan. 1996. Auersperški fragment. V: Janko Kos idr. (ur.), *Slovenska književnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SNP I. 1895–1898. *Slovenske narodne pesmi: Zvezek I*. Karel Štrekelj (ur.). Ljubljana: Slovenska matica.
- SNP 2. 1900–1803. *Slovenske narodne pesmi: Zvezek II*. Karel Štrekelj (ur.). Ljubljana: Slovenska matica.
- SNP 3. 1904–1907. *Slovenske narodne pesmi: Zvezek III*. Karel Štrekelj (ur.). Ljubljana: Slovenska matica.
- SNP 4. 1908–1923. *Slovenske narodne pesmi: Zvezek IV*. Karel Štrekelj in Joža Glonar (ur.). Ljubljana: Slovenska matica.
- SPKN I. 1839. *Slovenske pesmi krajnskiga naróda: Pervi svesik*. [Emil Korytko] (ur.). Ljubljana: Joshef Blasnik.
- SPKN IV. 1841. *Slovenske pesmi krajnskiga naróda: Zheterti svesik*. [Emil Korytko] (ur.). Ljubljana: Joshef Blasnik.
- St[anek], L[epold]. 1935. Beletristične drobtine o ljubljanskem potresu l. 1895. *Kronika slovenskih mest* 2 (1): 98–99.
- Stanek, Leopold. 1958. »Dere sen še mali bija«: Variante prleške pesmi o študentu. *Slovenski etnograf* 11: 69–100.
- Stanonik, Marija. 2006. *Procesualnost slovstvene folklore: Slovenska nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Stanonik, Marija. 2012. *Folkloristični portreti iz treh stoletij: Od baroka do moderne*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Starè, Josip. 1887. Pisma iz Zagreba. *Ljubljanski zvon* 7 (2), 137–142.
- Staroslav [Ivan Vrhovnik]. 1926. *Gostilne v stari Ljubljani: S slikami*. Ljubljana: Jutro.
- Stepanowna Sytowa, Alla. 1984. *Lubok. Russische Volksbilderbogen.:17. bis 19. Jahrhundert*. Leningrad: Aurora.
- Stopar, Ivan. 1990. *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji: Knjiga 1: Območje Maribora in Ptuja: Občine Maribor-Pesnica, Maribor-Pobrežje, Maribor-Rotovž, Maribor-Tabor, Maribor-Tezno, Ptuj*. Ljubljana: Partizanska knjiga; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Stritar, Josip. 1895. Slovenska Lizbona. *Ljubljanski zvon* 15 (6): 329–330.
- Stržinar, Ahacij. 1729. *Catholish Kershanskiga Vuka Peissme*. Gradec: bey denen Widmanstätterischen Erben (hrani Biblioteka SAZU).
- Studen, Andrej. 2004. *Rabljev zamah: K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Suchy, Josip. 1928. *Spomini Krištofovega Pepčka*. Ljubljana: Samozaložba.
- Svetina, Anton. 1952. Protestantizem v Ljubljani: Kulturnozgodovinske slike. V: M[irko]. Rupel (ur.), *Drugi Trubarjev zbornik: Ob štiristoletnici slovenske knjige*. Ljubljana: Slovenska matica, 161–174.
- Svetina, Peter. 2007. *Kitične oblike v starejši slovenski posvetni poeziji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRS SAZU (Studia literaria).
- Sydow, Carl Wilhelm von. 1948. *Selected Papers on Folklore*. Copenhagen: Rosenkilde in Bagge.

- Szarvas Gábor in Zsigmond Simonyi (ur.). 1890–1893. *Magyar nyelvtörténeti szótár. A legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig*. Budapest: Hornyánszky. <http://mek.oszk.hu/07000/07026/pdf/nyelvtort1.pdf>
- Šašelj, Ivan. 1909. *Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada II: V Adlešičih nabral Ivan Šašelj*. Rudolfovo: Katoliško tiskarsko društvo v Ljubljani.
- Šega, Polona. 1999. Pritožbe nad krošnjariji na Slovenskem med svetovnima vojnama. *Traditiones* 28 (1): 401–408.
- Šegula, Franc. 1903. O reklami z ozirom na narodno gospodarstvo. *Dom in svet* 16 (10): 617–621, 685–691, 739–743.
- Šerbelj, Ferdinand. 2019. *Sv. Primož nad Kamnikom*. Kamnik; Celje: Društvo sv. Jakoba; Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba.
- Škodič, Dušan. 2010. Dobrač – spomin na dni, ko so se rušile gore. *Gore in ljudje, Planinski vestnik* 2, <http://www.gore-ljudje.net/novosti/62233/>
- Šivic, Urša. 2008. *Po jezeru bliz Triglava: Ponarodevanje umetnih pesmi iz druge polovice 19. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Štih, Peter. 2006. K predzgodovini mesta Maribor. *Studia Historica Slovenica* 6 (2–3): 243–260.
- Štih, Peter. 2012. Ustoličevanje koroških vojvod med zgodovino in predstavami: Problemi njegovega izročila, razvoja in poteka kot tudi njegovo razumevanje pri Slovencih. *Zgodovinski časopis* 66 (3–4): 306–343.
- Štih, Peter idr. 2016. *Slovenska zgodovina: Od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.
- Štih, Peter in Vasko Simoniti. 2009. *Na stičišču svetov: Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.
- [Štrekelj, Karel]. 1906a. Osnovna načela za publikacijo »Avstrijske Narodne Pesmi«, ki jo namerja izdati c. k. ministrstvo za bogočastje in nauk. Ljubljana: Zadržna tiskarnica.
- [Štrekelj, Karel]. 1906b. Navodila in vprašanja za zbiranje in zapisovanje narodnih pesmi, narodne godbe, narodnih plesov in šeg, ki se nanašajo na to. Ljubljana: Po c. k. ministrstvu za bogočastje in nauk postavljeni slovenski delovni odbor za publikacijo »Avstrijske Narodne Pesmi«.
- Štritof, Niko. 1930. *Narodne po zapisih Stanka Vraza: Glas in klavir: Zvezek 1*. Ljubljana: Glasbena matica.
- Šuster, Andrej. 1811. *Pasion tu je popisvanie od terpleinia Jesusa Kristusa inu niegove shalostne matere Marie Deviza*. B. n. k.: b. n. z.
- Šuster, Andrej. Pred 1825. *Ena lepa zelu nova latania od tah hudah shien?* B. n. k.: b. n. z. (antikvarno gradivo, hranjeno v Biblioteki SAZU).
- Šuštar, Branko. 2000. Učiteljstvo. *Enciklopedija Slovenije: 14. zvezek: U–We*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 13–14.
- Terseglav, Marko. 2001. Štrekljev sindrom. *Traditiones* 30 (1): 201–220.
- Terseglav, Marko. 2007a. Pastorek umori očima (Rošlin in Verjanko). V: Marjetka Golež Kaučič idr. (ur.), *Slovenske ljudske pesmi: Knj. 5: Pripovedne pesmi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; Slovenska matica, 473–478.
- Terseglav, Marko. 2007b. Vdovec na ženinem grobu. V: Marjetka Golež Kaučič idr. (ur.), *Slovenske ljudske pesmi: Knj. 5: Pripovedne pesmi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; Slovenska matica, 127–216.
- Till, Wolfgang. 1985. *Lubok: Der russische Volksbilderbogen*. München: Münchner Stadtmuseum.
- Torkar, Silvo. 1993. Najstarejša slovenska varianta Pegama in Lambergarja: Najdba v graškem Deželnem arhivu. *Delo* 35 (45), 25. 2.: 13.

- Trček Marušič, Katarina. 2018. *Potujoči glasbeniki: Glasbene migracije v 17. in 18. stoletju povezane s prostorom današnje Republike Slovenije* (elektronska izdaja). Ljubljana: Muzikološki inštitut ZRC SAZU (Slovenska glasbena dediščina; 4). <http://ezb.ijs.si/fedora/get/ezmono:pggm/VIEW/>
- Trošt, Ivo. 1912. Naš postiljon. *Zvonček* 13 (5), 1. 5.: 100–103.
- Trubar, Primož. 1562. *Articuli oli deili, te prave stare vere kerszhanske, is S. Pysma po redu postauleni inu kratku sastopnu islosheni: kateri so tudi taku, utim 1530. leitu ... Inu potle utim 1552. leitu, timu Concilyu Vtrienti, od enih uelikih Nembshkih vyudou ... naprei polosheni inu dani*. Tübingen: Ulrich Morhart.
- Trubar, Primož. 1567. *Suetiga Paula lystuui, htim Efeseriem, Filiperiem, Colosseriem, Tessalonihieriem, Timoteu, Titu inu Filemonu, pissani, sdai peruizh vta slouenski iesyk tolmazheni, inu kratku sastopnu islosheni, skusi Primosha Truberia Crainza*. V Tibingji: Ulrich Morhart.
- Trubar, Primož. 1575. *Catehismus sdveima islagama ... skusi Primosha Truberia*. V Tibingji: Georg Gruppenbach.
- Trubar, Primož. 1595: *Hishna postilla D. Martina Lutherja* (faksimile): Državna založba Slovenije.
- Trubačev, Oleg Nikolaevič idr. 1981. Etimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov 8. Moskva: Nauka.
- Tschinkel, Wilhelm. [1931]. *Gottscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen*. Gottschee: Samozaložba.
- Tuma, Henrik. 1937. *Iz mojega življenja: Spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana: Naša založba.
- Uhland, Ludwig. 1844. *Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder: Erster Band*. Stuttgart, Tübingen: J. G. Cotta'scher Verlag.
- Umek, Ema. 1989. Pismo Krištofa Ungnada barona Žovneškega iz leta 1561. *Arhivi* 12 (1–2): 40.
- Valvasor, Johann Weichard Freiherrn 1689a [1877]: *Die Ehre des Herzogthums Krain: Knjiga XI*. Rudolfsverth: J. Krajec.
- Valvasor, Johann Weichard Freiherrn 1689 [1877]: *Die Ehre des Herzogthums Krain: Knjiga XIV*. Rudolfsverth: J. Krajec.
- Verdinek, Alenka. 2005. Ljubljanski potres v slovenskih literarnih delih. *Slavistična revija* 53 (4): [569]–581.
- Vodušek, Valens. 1960. Neka zapažanja o baladnim napevima na področju Slovenije. V: Miodrag Lalević (ur.), *Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Zaječaru i Negotinu 1958*. Beograd: Savez udruženja folklorista Jugoslavije, 109–118.
- V[odušek], V[alens]. 1981. Pevec-berač [komentar k pesmi št. 27 pri pesemskem tipu Sv. Izidor pastir - vojak]. V: Zmaga Kumer idr. (ur.), *Slovenske ljudske pesmi: Knj. 2: Pripovedne pesmi*. Ljubljana: Slovenska matica, 485.
- Voloshenko, Viktorija. 2019. Cheap Print for the Ukrainian People: Lubok Books, »Little Russian Literature«, and »Literature for the People«. V: David Atkinson in Steve Roud (ur.), *Cheap Print and the People: European Perspectives on Popular Literature*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 223–251.
- Vredništvo. 1848. Vožnja po železnici. *Kmetijske in rokodelske novice* 6 (16), 19. 4.: 68.
- Vidmar, Luka. 2017. Odmevi božjih poti, češčenj in podob svetnikov na Gorenjskem v Paglovčevi pesmarici *Cantilenae variae*. V: Aleksander Bjelčevič idr. (ur.), *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja; 36), 23–31.
- Volkmer, Leopold. 1807. *Hvala kmetizhkega stana ino tobazhie trave v- dveh pesmah sapoiena v- leti 1807*. V Marburgi: Joseph Martin Merzinger.

- V[rhovec], I[van]. 1895. Kapelica na Friškovcu. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 5 (2): 85–86.
- Vrhovnik, Ivan. 1933. *Trnovska župnija v Ljubljani*. Ljubljana: [Učiteljska tiskarna].
- Vuk, Helena. 2013. *Krošnjarjenje*. MojaObčina.si. 19. 5. 2013. <https://www.mojaobcina.si/kanal-ob-soci/novice/lokalne-skupnosti/krosnjarjenje.html>
- Weiss, A[lios]. 1869. *Kärnthen's Adel bis zum Jahre 1300*. Wien: Wilhelm Braumüller (hrani knjižnica Narodnega muzeja Slovenije).
- Zajc - Cizelj, Ivanka. 1993. Vzdrževanje šole in učiteljev na Celjskem: 1774–1918. *Šolska kronika* 26: 30–50.
- Zanini, Alba. 2009. Proti Nemčiji in Ogrski. Sezonsko izseljevanje iz beneške Schiavonie. V: Donatella Ruttar in Alba Zanini. Gužiranje: Dalla Schiavonia veneta all'Ongheria con le stampe dei Remondini/Z Beneškega na Ogrsko s tiskovinami Remondini/From Venetian Schiavonia to Hungary with the Remondini prints. Stregna idr.: Commune idr., 67–83.
- Zgonik, Darja. 2005. Sternenova slika »1575«, redki primer zgodovinskega slikarstva na Slovenskem. *Zbornik za umetnostno zgodovino (Nova vrsta)* 41 (41): 226–235.
- Zika, Ivan. 2011. *750 let mesta Kamnika: Iz kamniške zgodovine*. Kamnik: Studio Dataprint.
- Zupanič, N[iko]. 1936. Poslednji guslar na ozemlju Brajcev in Belih Kranjcev. *Etnolog* 8–9: [100]–110.
- Žirovnik, Janko. 1910. *Narodne pesmi za mladino: I. stopnja*. Ljubljana: Društvo za zgradbo učit. konvikta.
- Žmuc, Irena. 2005. *Tuji berači skozi Ljubljano v času tridesetletne vojne*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino.
- Žmuc, Irena. 2009. Prva ljubljanska beraška značka iz leta 1622. *Kronika* 57 (1): 19–28.
- Wachinger, Burghart. 2011. *Lieder und Liederbücher: Gesammelte Aufsätze zur mittelhochdeutschen Lyrik*. Berlin, New York: De Gruyter.
- Young, Christopher. 2010. Ulrich von Liechtenstein in German Literary History: The Don Quixote of the Steiermark. V: Sandra Linden in Christopher Young (ur.), *Ulrich von Liechtenstein: Leben, Zeit, Werk, Forschung*. Berlin, New York: De Gruyter, 1–43.

VIRI

- Bezeg 1907. Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi. Povpraševalne pole.
Povpraševalna pola iz Kamnika. Izpolnil Karol Bezeg, 27. 3. 1907. Ljubljana:
Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Celjske. *Celjske slovenske novine*. Celje: J. K. Jeretin, 1848–1849.
- Codex. *Codex Manesse* ali *Veliki heidelberški rokopis*. <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848>
- Delo. *Delo*. Ljubljana: Delo d. o. o. 1959–.
- Deutsche Wacht. *Deutsche Wacht*. Celje: Vereinsbuchdruckerei »Celeja«, 1883–1919.
- Dolenc 1907. Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi. Povpraševalne pole.
Povpraševalna pola za Sopotnico pri Škofji Loki. Izpolnil Ivan Dolenc na Dunaju, 1. 12. 1907. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Dolinar 1907. Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi. Povpraševalne pole.
Povpraševalna pola iz Velike Doline pri Krškem. Izpolnila Elvira Dolinar, 14. 1. 1907. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Fludernik 1907. Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi. Povpraševalne pole.
Povpraševalna pola iz Ljubnega ob Savinji. Izpolnil Ignacij Fludernik, 22. 10. 1907. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Gerden 1907. Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi ZRC SAZU. Povpraševalne pole. Povpraševalna pola iz Radovljice. Izpolnil Franc Gerden, organist, 22. aprila 1907. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- GNI GZ 29. Glonarjeva zapuščina. Mapa 29. *J. Kreinz*. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- GNI GZ 84. Glonarjeva zapuščina. Mapa 84. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- GNI RZ Jamšek. Rokopisna zbirka. *Aleš Jamšek*. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut.
- GNI RZ 319. Rokopisna zbirka. Mapa 319. *France Cigan*. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- GNI RZ 437. Rokopisna zbirka. Mapa 437. *Jean Frischkowitz, Stare slovenske ljudske pesmice s katerih je sestavljen potpourri: »Kaj so peli naši dedi«*. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.

- GNI ŠZ 42. Štrekljeva zapuščina. Mapa 42. *Pesmarica J. Kranjc X*. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- GNI ŠZ 66. Štrekljeva zapuščina. Mapa 66. *Tomanov zbornik A*. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- GNI ŠZ 74. Štrekljeva zapuščina. Mapa 74. *Franc Kramar*. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- GNI ŠZ 82. Štrekljeva zapuščina. Mapa 82. *Števan Kuhar*. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- GNI ŠZ 98. Štrekljeva zapuščina. Mapa 98. *Milko Matičetov: Narodne pesmi 1–5*. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- GNI TZ 2. Terenski zvezek. Zvezek 2. Goričica pri Ihanu, 28. 12. 1956. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- GNI TZ 9. Terenski zvezek. Zvezek 9. Veliki Hribi, 10. 5. 1960, Hrib pri Vrhpolju, 2. 10. 1960, Špitalič, 13. 5. 1960. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Gregorc 1908. Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi ZRC SAZU. Povpraševalne pole. Povpraševalna pola iz Mengša. Izpolnil Valentin Gregorc, 6. 3. 1908. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Haderlap 1882. Filip Haderlap. 1882. *Življenje strašnega nevsmljenega morilca Janeza Cotarja (rojena v Felniku pri Marija-Trošt) ki je tri žene in dva otroka strašno nevsmljeno umoril*. Ljubljana: Stutz. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
- ISN Matičetov, 777. Zapuščina M. Matičetovega. *Narodne pesmi III*. Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.
- ISN ŠZ 1/18. Štrekljeva zapuščina. *Gašper Križnik 1/18*. Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.
- ISN ŠZ 1/35. Štrekljeva zapuščina. *Gašper Križnik 1/35*. Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.
- Illyrisches Blatt. *Illyrisches Blatt: Zeitschrift für vaterländisches Interesse, Wissenschaft, Unterhaltung und Belehrung*. Ljubljana: Kleinmayr, 1819–1849.
- Ivo 1907. Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi ZRC SAZU, Povpraševalne pole. Povpraševalna pola s Tolminskega. Izpolnil Ivo [...], davčni pristav v Trstu, 18. 3. 1907. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Kralj 1907. Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi. Povpraševalne pole. Povpraševalna pola iz Vidma ob Savi. Izpolnil Karl Kralj, 4. 1. 1907. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Kržišnik 1908. Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi. Povpraševalne pole. Povpraševalna pola za občino Selca, Škofja Loka. Izpolnil Janko Kržišnik v Trnovem na Notranjskem, 16. 6. 1908. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Kunstelj 1907. Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi. Povpraševalne pole. Povpraševalna pola iz Gorij, okraj Radovljica. Izpolnil Jakob Kunstelj, posestnik in gostilničar, 14. 3. 1907. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Laibacher Tagblatt. *Laibacher Tagblatt*. Ljubljana: Otomar Bamberg, 1868–1880.
- Laibacher Zeitung. *Laibacher Zeitung*. Ljubljana: Ignaz Alois Edler v. Kleinmayr, 1784–1918.
- Ljubljanski zvon. *Ljubljanski zvon: mesečna revija za leposlovje, književnost in kritiko*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1881–1941.
- Lublanske. *Lublanske novice*. Ljubljana: J. Fr. Eger, 1797–1800.
- Napisi. 1853. *Napisi za sladkarije*. Natisnil J. Rud. Millic. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-XJEQ1QAL>

- Napisi. 1858. *Napisi za sladkarije. Aufschriften für Zuckerwerk etc.* Natisnil J. R. Milliz.
<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-19UOIUUL>
- Novice. *Kmetijske in rokodelske novice*. Ljubljana: Jožef Blaznik, 1843–1902.
- NUK Ms 478. Rokopisna zbirka. Mapa 478. *Emil Korytko*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
- NUK Ms 479. Rokopisna zbirka. Mapa 479. *Emil Korytko*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
- NUK Ms 483. Rokopisna zbirka. Mapa 483. *Matevž Ravnikar - Poženčan, Zvezek XIII*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
- NUK GS I 7693. Notervsetje mesta Pariza inu cele francozovske dežele. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
- NUK VO IX: 7. Rokopisna zbirka. VO IX. Stanko Vraz, Zvezek IX. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
- Oberdank, Wilhelm; Oberdan Guglielmo (1858–1882). Österreichisches Bibliographisches Lexikon, http://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_O/Oberdank_Wilhelm_1858_1882.xml.
- Potočnik 1907. Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi. Povpraševalne pole. Povpraševalna pola iz Podsrede. Izpolnil Anton Potočnik, učitelj, 14. 3. 1907. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Spanžel 1907. Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi. Povpraševalne pole. Povpraševalna pola iz Kotelj. Izpolnil Lukas Spanžel, krojač, 12. 2. 1907. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- UKM Ms 563. Maribor: Univerzitetna knjižnica Maribor. Otacher oûz der Geul. Otacher oûz der Geul, Steirische Reimchronik. http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_03768.html, 2018-09-03
- Pravi Slovenec. *Pravi Slovenec: listi za podučenje naroda*. Ljubljana: J. Giontini, 1849.
- Puls 1870a. *O roparju in morilcu Tropman-u iz Pantina pri Parizu, glavnem mestu francozkem, leta 1870*. Ljubljana 1870: Kleinmayr & Bamberg, založil F. Puls. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
- Puls 1870b. *Popis o grozni morilki otrok, kakor se zgodilo v mestu Montobanu na Francoskem leta 1870; Žalostna prigoda, ki se je dne 12. malega serpana 1868 na Dunaju prigodila, kjer je vdova, Avgusta Kaiser po imenu, sebi in troje svojim otrokom tudi svoji 70 let stari materi zavdala*. Ljubljana 1870: Kleinmayr & Bamberg, založil F. Puls. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
- Radio Ljubljana. *Radio Ljubljana. Ilustrirani tednik za radiofonijo*. Ljubljana: Konzorcij, 1929–1941, <<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-oVER685C>>
- Santa Lucija (1915). *Štajerc* 16 (47), 21. 11. 1915: 4.
- Slavjan. *Slavjan: časnik slovstven i uzajemen za Slavjane književne i prosvetljene*. Celovec: Družba sv. Mohora, 1873–1875.
- Slovenski dom. *Slovenski dom*. Ljubljana: Ivan Rakovec, 1935–1945.
- Slovenski gospodar. *Slovenski gospodar: Podučiven list za slovensko ljudstvo*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila, 1867–1941.
- Učiteljski. *Učiteljski tovariš: stanovsko politično glasilo J. U. U.-sekcije za dravsko banovino v Ljubljani*. Ljubljani: J. U. U.-sekcija za dravsko banovino, 1861–1941.
- Zgodnja danica. *Zgodnja danica. Katoliški cerkveni list*. Ljubljana: Jožef Blaznik, 1849–1902.
- KAM 1906. Gradivo občine Kamnik, 102, Splošni spisi 27/16117, 16. 10. 1906. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana.

Slikovni viri

- Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848 (*Codex Manesse*), Fol. 149v, Herr Wolfram von Eschenbach, 1300–1340.
- Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848 (*Codex Manesse*), fol. 237r, Herr Ulrich von Liechtenstein, 1300–1340.
- Prepis pesmi *Pegam in Lambergar* iz leta 1913, pripravljen za reprezentančno izdajo akcije Narodna pesem v Avstriji, *Das Volkslied in Österreich*. GNI OSNP, Arhiv slovenskega odbora za nabiranje narodnih pesmi v Avstriji, I.
- Pegam in Lambergar*, panjska končnica. Slovenski etnografski muzej, EM 3117E, foto Marko Habič.
- Österreichische Nationalbibliothek Wien, Cod. 2765, fol 2r. *Rationale divinatorum officiorum*, Guilelmus Durantis.
- Oswald Wolkensteinski, avtor portreta Saša Šantel. NUK, Portreti slovenskih glasbenikov iz zapuščine Saša Šantla. <https://www.dlib.si/results/?euapi=1&query=%27keywords%3doswald+wolkenstein%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>
- Izvesek s postiljonom iz Sadnikarjeve zbirke v Kamniku. Last Valerije in Demetra Sadnikar, Kamnik; foto Franci Klobčar.
- Ain neues lied von kraynnerischen baueren*. NUK, Zbirka rokopisov, redkih in starih tiskov. <https://www.dlib.si/results/?euapi=1&query=%27keywords%3dain+newes+lied+von+den+kraynnerischen+bauren%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>
- Pusti gradec. J. W. Valvasor 1689a [1877]: *Die Ehre des Herzogthums Krain: Knjiga XI*. Rudolfswerth: J. Krajec: 430.
- Od S. Peregrine*. Izvirnik hrani Ivan Nograšek, Tunjiška Mlaka.
- Marijino Celje, *Vrtec* 12 (10), 1. 10. 1882: 153.
- Od Sodniga Dneva En Exempel*. GNI ŠZ 66. Štrekljeva zapuščina. Mapa 66. *Tomanov zbornik A*, št. 13.
- Matija Zegar, *Antichrsta Shivllenie ali Lebn Anteschrsta*, 1767. Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem, Zapuščina dr. Franca Kotnika.
- Samostan Stična. J. W. Valvasor 1689a [1877]: *Die Ehre des Herzogthums Krain: Knjiga XI*. Rudolfswerth: J. Krajec: 530–531.
- Nezakonska mati umori svoje dete*. GNI OSNP 3927. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU. Prospekt Ljubljane, glavnega mesta Kranjske. Sommer, Alois in Joseph Eder, graver kovine, *Prospekt der Haupt-Stadt Laybach in Herzogthum Crain*. NUK, Kartografska in slikovna zbirka. <https://www.dlib.si/results/?euapi=1&query=%27keywords%3dprospekt+der+aupt-stadt+laybach+in+herzogthum+crain%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>
- Anton Tomaž Linhart. *Fantji! En lep zvet je ta* (letak). NUK, Zbirka rokopisov, redkih in starih tiskov, R II 25927.
- Ena nova Pejsem od pokonzheine te Voiske*. Fotodokumentacija Narodnega muzeja Slovenije, št. 5596.
- Pesem od Napoleona*. GNI OSNP 8923. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Neža Pirc z otroki v začetku 20. stoletja. Iz arhiva Neže Vozel, Goričica pri Ihanu.
- Odpravljenje kmečke tlake I. 1848*. GNI OSNP 7268. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Lublanske novice* 1 (25–26), 19. 4. 1797. NUK, <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-9BMPICND/a2b93202-341d-4bf2-a3e6-83ab7505a6c3/PDF>
- Naš postiljon. *Zvonček* 13 (5), 1. 5. 1912: 101.
- Poštni sel na polžu, panjska končnica. Slovenski etnografski muzej, EM 7170, foto Marko Habič.

- Filip Haderlap. *Kuhnovci v Bosni* (naslovnica). NUK. <https://www.dlib.si/results/?euapi=1&query=%27keywords%3dkuhnovci+v+bosni%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>
- Kolera na Kranjskem*. GNI OSNP 6864. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Dva nesrečna Italjana*. GNI OSNP 6292. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Oberdank*. GNI OSNP 3680. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Sin ubije lastno mater*. GNI OSNP 8058. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Oh mladost, kam ti odideš (Fekonja)*. GNI OSNP 2934. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Nočni čuvaj. *Vrtec* (1), 1. 1. 1887: 15.
- Reklamni letak gostilne Huber. SI ZAL LJU 355, Zbirka Šajn, t.e. 1, a.e. 10, Zgodovinski arhiv Ljubljana.
- O roparju in morilcu Tropman-u iz Pantina pri Parizu, glavnem mestu francozkem, leta 1870* (prva in četrta stran letaka). Ljubljana 1870: Kleinmayr & Bamberg, založil F. Puls. NUK.
- Pesem od osemdeset diklin*. GNI OSNP 6675. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Marijina cerkev na Rožniku. Kurz zum Thurn und Goldenstein, Franz, Hoffmann, Karl (1840). *Maria Rosenbach in der Vorstadt pfarr Maria Verkündigung zu Laibach in Krain*. NUK, Kartografska in slikovna zbirka.
- En gulajnar od kaprolov*. GNI RZ 437. Rokopisna zbirka. Mapa 437. *Jean Frischkowitz, Stare slovenske ljudske pesmice s katerih je sestavljen potpourri: »Kaj so peli naši dediči«*. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Wagner, Joseph in Ludwig Schuller, *Malerische Ansichten aus Krain Zirknitz* (Cerknica). Med letoma 1842 in 1848 natisnjeno v Celovcu. NUK, Kartografska in slikovna zbirka. <https://www.dlib.si/results/?euapi=1&query=%27keywords%3dmalerische+ansichten+aus+krain%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>
- Jast sm žlajfar od Pariza*. GNI OSNP 7243. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Piskrovešček. *Dom in svet* 1900, 13 (22): 681.
- Klic kupinárja. GNI R 15.431. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Reklama za trgovino z delikatesami H. Hieng v Ljubljani. Zasebni arhiv.
- Kolorirana razglednica Kranja, sejmski dan ob koncu 19. stoletja. Fototeka Gorenjskega muzeja.
- Godci, panjska kočnica. Slovenski etnografski muzej, EM 2372E; foto Marko Habič.
- Veseli godec*. GNI OSNP 11.011. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Godci - pifferari - v Vrhpolju pri Vipavi. *Dom in svet* 1899, 12 (2): 56; foto Henrik Dejak.
- Godci z Goričice pri Ihanu kot koledniki. Izvirnik hrani Neža Vozel, Goričica pri Ihanu.
- Smrt Adamčkovega Franceljna*. GNI OSNP 7269. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Berač v Moravški dolini ob koncu 19. stoletja. Foto Josip Nikolaj Sadnikar. Iz Sadnikarjeve zbirke v Kamniku.
- Dete mlado milo*. GNI OSNP 5500. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Darujte mi, prijatelji*. GNI OSNP 2563. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Rom z medvedom v Šmarci pri Kamniku leta 1934. Foto Peter Naglič. Izvirnik hrani Matjaž Šporar, Šmarca.
- Romkinji z opicama v Šmarci pri Kamniku leta 1934. Foto Peter Naglič. Izvirnik hrani Matjaž Šporar, Šmarca.
- Sirota jaz okrog blodim*. GNI OSNP 956. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Pozdravica*. GNI OSNP 6437. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Če študent na rajžo gre*. GNI OSNP 1648. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Ples čindara na novi maši v Vanči vasi v Prekmurju v času med obema vojnoma. Foto Gider; izvirnik hrani Olga Ropoša, Gomilica.

Svet Gregor doktora (Stara Gregoracia). GNI, 11-MH 1224.

Organist in zapisovalec pesemskega izročila Franc Zemljič ob družinskem grobu v času med obema vojnama. Iz zbirke Milivoja Zemljiča, Ormož.

Nekdanja gostilna Pri Bučarju na Marijinem trgu v Ljubljani, 1904–1905. Foto Fran Vesel. NUK, Zbirka fotografij Frana Vesela, 1904–1905.
<https://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:IMG-IT2CHYIH>

Dva izborna družinska aparata, reklama. *Radio Ljubljana* 1 (20), 29. 9.–5. 10. 1929: [18]. Iz zbirke Božene Možina, Kamnik.

Klic rezijanskih brusačev. Posnetek hrani Federico Lonardi, Osojane (Oseacco), Rezija. Rezijanska brusača Giovanni Pielich iz Solbice (Stolvizza) in Evaristo Clemente iz Osojan (Oseacco) v Labinu v Istri leta 1937. Iz zbirke Muzeja rezijanskih ljudi Solbica (Stolvizza). Krošnjiar v Šmarci pri Kamniku leta 1932. Foto Peter Naglič. Izvirnik hrani Matjaž Šporar, Šmarca.

Dekle s citrami, imenovano Ciganka, v Šmarci pri Kamniku leta 1937. Foto Peter Naglič. Izvirnik hrani Matjaž Šporar, Šmarca.

Staji tam gora Limbarska. GNI OSNP 4333. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.

Obdarovanjre berača na Limbarski gori leta 1940. Foto Peter Naglič. Izvirnik hrani Matjaž Šporar, Šmarca.

»Muzikantje« v Ribnici na Pohorju v tridesetih letih 20. stoletja. Foto Maks Dolinšek, učitelj. Koroški pokrajinski muzej, Muzej Ravne na Koroškem, inv. št. FRK 5954.

KRATICE

GNI GZ: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Glonarjeva zapuščina.

GNI RZ: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Rokopisna zbirka.

GNI ŠZ: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Štrekljeva zapuščina.

GNI OSNP: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi iz let 1906–1913.

ISN: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

ISN ŠZ: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Štrekljeva zapuščina.

OSNP: Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi.

NPI: Narodne pesni ilirske.

NUK: Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

SEM: Slovenski etnografski muzej v Ljubljani.

SLP: Slovenske ljudske pesmi.

SNP: Slovenske narodne pesmi.

SPKN: Slovenske pesmi krajnskega naróda.

UKM: Univerzitetna knjižnica Maribor.

VO: Vrazova ostalina, hrani Narodna in univerzitetna knjižnica.

ZAL: Zgodovinski arhiv Ljubljana.

LISTEN TO MY VOICE: ITINERANT SINGERS IN SLOVENIA

The volume *Poslušajte štimo mojo* (Listen to My Voice) focuses on the creative output of Slovenian itinerant singers, the identification of its bearers in individual periods, and the everyday life that influenced its vitality, variability, and the preservation of its traces. Attention is thus directed towards song production, which due to its performative nature was tied to a road, street, square or other public spaces. It encompasses traces of chivalric culture, as well as singing for money or gifts, advertising various activities, and distributing information or ideas through songs; in addition, it includes the written media, especially broadsides, and factors that diminished the importance of this type of production by introducing new media.

This research framework, which combines not only chronologically, but also socially very distant phenomena, has taken shape gradually. The basic research issue was the existence and operation of street or singers at fairs in Slovenia; in Europe these singers have been known at least since the invention of printing. Demonstrating proof of this phenomenon while also analyzing the Slovenian folksong tradition indicated ever more traces of an older production connected with knights and musicians (Sln. *igrci*) as bearers of older ritual traditions. The initial chronological period being studied was therefore moved to the time when this type of singing was first attested: the volume thus not only presents singers at fairs, but also reveals the various forms in which itinerant singers appeared, including as singers at fairs.

Research on singers at fairs in Slovenia was motivated by written account of a mountebank's performance in Kamnik (Suchy 1928: 92–93; Klobčar M. 2012) and identifying certain less definite traces of itinerant singers in Slovenia and broadsides, especially the one containing a song about the 1755 Lisbon earthquake (Debeljak 1932; Klobčar M. 2015). In the 1970s and 1980s, Zmaga Kumer had already drawn attention to the importance of itinerant singers in Slovenia in two papers: the first establishes a connection between the song celebrating the victory over Napoleon and the broadside (Kumer 1976), and the second explores the folklorization of Styrian dirges, in which Kumer suggested that singers at fairs were also known in Slovenia (Kumer 1982: 22–28). Other important sources were the written record of a blind street singer performing on the streets of Trieste in 1915 (Kuret N. 1973) and a book on the itinerant singer Jurij Vodovnik (Cvetko I. 1988). Until then, the presence of broadsides was only discussed as part of cultural historical studies, either general (Gaber 1937; Reisp 2001) or theological (Smolik 1963: 17–63), and an art-history study of the motif of a fantastic bird on a broadside and beehive front panel (Cevc 1962: 121–127). The issue of broadsides and singers at fairs was also addressed at a large journalism exhibition in Ljubljana in 1937 (Gaber 1937; Gaber 1938).

The research framework of exploring singers at fairs in Slovenia took shape by relying on the European research into this phenomenon. The phenomenon of printed fair material and its distribution—in the English-speaking environment commonly known as shocking ballads, broadside ballads, or broadsides, which always ended with a moral lesson (Cheesman 1994: 14)—is tied to songs intended to inform, educate, and entertain (Roud & Atkinson 2019: 1). As pamphlets to be sold on the street, this material reveals important connections with the German-speaking environment, including through the expressions used, such as *Bänkelsang* 'bench song' (Cheesman 1994) or *Bänkelsänger* 'bench singer', *Moritat* 'murder ballad', *Fliegende Blätter*, and *Flugblätter* 'broadsides' (Riha 1975: 42–43), all denoting broadside ballads or referring to the form in which they were printed, and the *Bänkellied* 'bench song' (for more, see Beneš 1970: 275–278). In Slovenia, a street singer performing a song about murders and the punishment of criminals (Sl. *moritat*) was called a *moritatler* 'mountebank' and often also a *Bänkelsänger* based on the method of performance (i.e., from a bench).

The significance of this creative output in Europe is elucidated by comparative insights into the Italian-speaking environment, especially comparisons with

the role of Italian itinerant singers called *cantastorie* (Leydi 1995: 194), blind singers (Carnelos 2016), and the lampoon tradition, in addition to insights into the wider European environment: alongside the broadside ballads or broadsides typical of the English-speaking environment, analogies are also known with Spain or the Spanish *pliegos sueltos* (Casas-Delgado & Gomis 2019: 33), Italy, Belgium, the Netherlands (Salman 2019: 121–122), France or central Europe, to Russian popular prints known as *lubok*, or the activity of *dziadi* ‘old men’ in Ukraine and Belarus (Beneš 1970: 277), and the poorest, blind singers and other beggars known from Poland to Bulgaria (Michajłowa 2010). The study of mendicant singers’ songs (ibid.), in particular, significantly adds to the body of knowledge about the role of *Krämerlieder* ‘peddler songs’ (Beneš 1970) or fair songs, broadside ballads, and “songs on the road” (Droppová & Krekovičová 2010: 13).

Slovak studies of broadside ballads have drawn attention to an important connection between verse clichés and fair production (Burlasová & Droppová 1968: 656–659; Droppová & Krekovičová 2010: 13–74). This presented an important challenge in this study because introductory and concluding verses and set phrases are considered important features of Slovenian folksongs (Kumer 1996: 97–103). In the volume, the author also wanted to problematize the belief that singing at fairs did not develop as much among Slovenians, just like among other South Slavs, due to the vitality of folksong production (Beneš 1970: 277) is problematized. In addition, she wanted to examine whether Slovenians truly do not tend to sing intentionally for the audience (Kumer 2002: 13) and reveal the background of the connection between the publication of the song celebrating the victory over Napoleon and the broadside, as established by Zmaga Kumer (Kumer 1976).

Questions and answers sprang up based on what the author had learned through past research, not only in folklore studies, but also ethnology, especially research into straw-hat making around Domžale (Klobčar M. 1989) and everyday life in the wider Kamnik area (Klobčar M. 2016a). Field research experience together with completely coincidental stories of itinerant singers and musicians gradually outlined the research context of itinerant singers in Slovenia. An additional challenge was the issue of spatial distribution of Slovenian folk ballads or the concentration of ballads in central Slovenia and in Styria, and furthermore she also wanted to elucidate the role of gender in the production and preservation of the ballad tradition.

Numerous findings required for further research were provided by literary studies and historical, musicological, and ethnological studies of broadsides or the role of creative individuals in various periods (Bačer 1956; Kotnik 1949: 94–95; Kotnik 1952; Maurer-Lausegger 2016: 36). The importance of studies conducted in other disciplines and the simultaneous need for a critical approach became especially evident in studying the occurrence of itinerant singers in the Middle Ages.

While exploring the creative output of itinerant singers, the author took account of the historical and social circumstances—that is, the social circumstances that created room for these singers’ activity—and the need for their songs. She was interested in the circumstances in which this production arose and those in which it died out or disappeared. Attention is directed towards the individual creators and performers. In this, she took into account the role of foreigners, whose songs and singing led them to Slovenia, and the role of Slovenians, while also exploring society’s reaction to them and the moral evaluation of their songs.

The author had to deal with a pronounced lack of sources, especially broadsides: the traces even of some that had already been described in published articles have been lost (Debeljak 1932; Cevc 1962; Kuret N. 1973). Considering the scant information about itinerant singers available and the very limited number of preserved broadsides, the empirical part of the research was based on various newspaper articles; despite the ethnographic terrain recorded in her scholarly memory, what she most needed alongside the available publications was the ethnography of everyday life. A fundamental insight into the past, with which she was able to expand her ethnographic knowledge or her “ethnographic then,” was provided by various celebratory and commemorative written records. Through one of these she discovered the importance of the 1278 Battle on the Marchfeld at Dürnkrut (between Vienna and Bratislava) for Slovenians and established a connection with the song “Pegam in Lambergar” (Pegam and Lambergar).

A newspaper item also led her to the discovery of Slovenian broadsides with murder ballads: an overview of literary publications prepared by the Slovenian bibliographer, lawyer, and politician Etbin Henrik Costa for the newspaper *Lai-bacher Tagblatt* mentioned a Slovenian broadside by the well-known Bavarian singer Puls (*Lai-bacher Tagblatt*, June 19th, 1871: 1–2). The inaccuracy of the record complicated the search somewhat, but it nonetheless led to the discovery of three

Slovenian murder ballads among the book publications kept at the Ljubljana National and University Library.

Slovenian folksongs, especially ballads, were also a very important source for determining the presence of itinerant singers. They provided a source through both their content and any information on the singers. The material kept at the Archives of the ZRC SAZU Institute of Ethnomusicology was also very important: both the material collected for the collection *Slovenske narodne pesmi* (Slovenian Folksongs) and the material gathered as part of the campaign of the Committee for the Collection of Slovenian Folksongs. Comparisons of different written records proved crucial for some findings; these comparisons were also made possible by the records kept at the Manuscript Department of the National and University Library. The digitized material of the Slovenian Digital Library (dLib) proved exceptionally valuable; by entering the right keywords in this digital database she was able to discover either the direction for further searching or the relevant information itself. Searching for material in other digitized databases was also important.

By conducting a text analysis and simultaneously comparing songs by itinerant singers in other ethnic groups with whom Slovenians came in contact in the past, the author identified how these songs were connected with itinerant singers' production. She thus followed the phenomenon of folklorization in the opposite direction. Some information on the singers and songs were also provided by written records on the singers (creators), but these were rare before the end of the nineteenth century, due to the embeddedness of Slovenian folksong transcription in broader nation-forming processes. Another important source was the songs that the editor Karel Štrekelj included as "non-folk" in the *Dodatki* (Appendices) section of his collection *Slovenske narodne pesmi*: the reason for excluding these songs was the fact that their creators were often known or that they were published on broadsides.

The path to certain findings was opened up by the author's knowledge of primarily two context levels: the sociohistorical circumstances and diversity of the Slovenian environment, including the characteristics of individual areas, and the context of transcribing songs. The first one helped her identify the opportunities for itinerant singers' activity and their role, whereas the second helped her understand that the living environment in which most songs were transcribed was often not where these songs were created.

In writing this volume, the chronological and thematic aspects were taken into account. Hence, the author also incorporated an overview of the creators of the songs (i.e., itinerant singers) and indicated the changing role of songs or their switching from one group to another, and the switching of song communication to other forms. The cited parts of chapter titles and the citations included in the main text seek to convey the perceptions of various periods and views on the itinerant singers' role. The selection of lyrics and photographs is also intended to provide these elucidations.

Through this overview, the volume *Poslušajte štimo moja* reveals the itinerant singers in individual periods, their place in society, the needs they responded to in their songs, and the manner in which their songs remained alive among the people through folklorization. The volume yielded several findings that change what has been known about itinerant singers in Slovenia or the ones connected with Slovenia to date; they refer to various periods and various social groups of itinerant singers, from the representatives of chivalric culture who reveal the role of Slovenian in the Middle Ages, to singers at fairs and mendicant singers, and also explain the role of broadsides and how conveying information gradually switched to other media.

This overview of the issue related to itinerant singers in Slovenia indicates the marked complexity of the phenomenon. However, the analysis of the circumstances that promoted and enabled the itinerant singers' creative output reveals **four basic groups. The first one arises from the desire to achieve something exceptional and is connected with abundance and the special social and cultural mission of its representatives.** In this regard, the study of historical developments first reveals the character of a folk musician (Sln. *igrca*); the bearer of ritual traditions connected with music. By the Reformation, the concept of this idiom had largely already changed: it denoted an irresponsible life connected with gambling, even though especially in Styria, it remained close to its original meaning. The special, ritually emphasized role of the folk musician (i.e., both a singer and instrumentalist) was preserved in the song about the musician who saves the souls of his loved ones from hell by playing music. In the Slovenian folk tradition, this musician is King Matthias, King David, or an undefined musician, whereas the ritual role of the musician as a mediator between God and the people was gradually assumed by people from the margins of society, especially the blind.

In the study, the role of the musician in the song about King Matthias revealed a need to incorporate the troubadour song tradition connected with Slovenians. The volume highlights certain differences in the views of this period, compares the creative output of different chivalric lyric poets from central Europe connected with Slovenians or active in Slovenia, analyzes certain aspects of their songs, and contextualizes them within the thirteenth and fourteenth centuries. The new findings thus open new perspectives on the role of Slovenians during that time.

The importance of chivalric culture related to Slovenians is indicated by the role of certain central European minnesingers who wrote songs in German: writing songs in Slovenian during that time is directly testified to only by a fragment of a love song, which a manuscript analysis dates to the fourteenth century. The most famous German-speaking minnesingers of that time show connections with Slovenians: Walther von der Vogelweide, who was connected with the mansion of the Carinthian Duke Bernhard and the Patriarch of Aquileia (Janko 1980: 1153; Benedikt & Antesberger 2001), Wolfram von Eschenbach (Janko 1994: 191–192), Ulrich von Liechtenstein, and Oswald von Wolkenstein. These creative output is complemented by testimonies about three chivalric lyric poets from what is now Slovenia: Der von Suonegge, Der von Obernburg, and Der von Scharpfenberg (Janko & Henkel 1997: 13–53), who also wrote their songs in German. Der von Scharpfenberg was a representative of what at that time was a new direction in poetry, which in German lands was started by Neidhart von Reuenthal (Janko 1989: 171). Von Reuenthal was portrayed in the *Codex Manesse* and based on the clothes of the people surrounding him in the picture, the volume suggests he might have connections with Slovenians. A reference to a Slovenian dance in a thirteenth-century German song is also interesting: in Carniola, the young Lucidarius Seifried Helbling, who appears in song 13 (Rummer 1969: 460), and his companions were asked to perform a “Slovenian dance” to the accompaniment of bagpipes (Radics 1877: 9; Cvetko D. 1958: 21).

The area where Slovenians live (or used to live) and the role of Slovenian knights are more distinctly referred to in Book IX of *Parzival* by Wolfram von Eschenbach and the epic *Frauendienst* (The Service of Women) by Ulrich von Liechtenstein. In this section of *Parzival* von Eschenbach mentioned Celje, Rogatec, and Hajdina (or *Gandin*, with which he referred to Ptuj), and the Grajena Creek; Parzival’s branch of the family on his father’s side was also named

after Hajdina (*Gandin*). Slovenian (*windisch*) knights mentioned in relation to a tournament at Rogatec are defined as noble, brave, and worthy of respect (*wert*; Janko 1994: 191–192). The work also mentions Hollenburg Castle in Carinthia; the description dates to c. 1200 (Weiss 1869: 45).

Among the minnesingers, the one most strongly present in the Slovenian historical consciousness to date has been Ulrich von Liechtenstein, and his role in particular is controversial. The 1227 journey from Venice to Bohemia included in his *Frauendienst* reveals the importance of Slovenian knights and the role of Slovenian; the most relevant in this regard is the Slovenian salutation *buge waz primi* ‘God be with you’, with which Ulrich, disguised as Venus, was received in Thörl at the entrance to the Gail Valley by the Carinthian Duke Bernhard and a company of knights (Lachmann 1841: 162–220), including Hermann von Osterwitz and Kol[oman] von Finkenstein (Weiss 1869: 44). From the mid-nineteenth century onward, the descriptions of this journey were relativized by various studies originating in the German-speaking environment: among other things, Ulrich von Liechtenstein was described as the Styrian Don Quixote (Freytag 1859; cited in Young 2010: 27), who created a caricature of the Minnesang with this epic (Hahn 1860: 66; cited in Young 2010: 38). This view was later followed by many studies, including more recent ones (cf. Linden & Young 2010) that reinforced the belief that the epic was a fictive story set in a real environment (Štih & Simoniti 2009: 186) or a political construct with a literary function (Linden 2010: 87). In addition to descriptions of valuable attire, doubt in the veracity of this epic is also raised by the servitude of Frederick I (or Frederick Barbarossa) to King Arthur described in the work and the fact that Ulrich von Liechtenstein disguised as Venus could never have wandered across politically such a sensitive area as freely as it is described in the epic (Linden 2010: 88–92).

Certain details in the description of Ulrich’s journey disagree with these assessments: the archival documents about the knights attending the tournament in Friesach (Kos F. 1928: 202–203), matching dates, such as the Feast of the Ascension mentioned in the description of events taking place on May 21st, 1227 (Lachmann 1841: 273), and especially the role of knightly honor, which could have never ascribed fictive acts to real members of the aristocracy.

The practice of writing the names of Slovenian knights in German, which took root in Carinthia in the thirteenth century (Weiss 1869: 45–165; Kavčič 1895: 2), and the linguistic changes in Villach in the three decades following

Ulrich's journey (Weiss 1869: 44) clearly point to the political sensitivity of this area; however, this is not grounds for denying the veracity of *Frauendienst*, but a reason to reevaluate the work. This reevaluation is also dictated by other testimonies: Eschenbach's *Parzival* describes Slovenian (*windisch*) knights as worthy of respect (Janko 1994: 191–192; Weiss 1869: 45). The importance of the Slovenian language and singing is also evident from a description by Johann von Viktring, from two descriptions of the enthronement of Carinthian dukes, and from the accounts of Aeneas Silvius (Enea Silvio Piccolomini), the later Pope Pius II: judging from Johann von Viktring's description created between 1340 and 1343, in a lawsuit before the emperor the duke was forced to provide his answers in Slovenian only (Štih 2012: 314), which is also confirmed by Silvius' account. The two articles in *Schwabenspiegel*, one from Giessen published in the second half of the fourteenth century and one from St. Gallen published in the fifteenth century (ibid.: 315), also testify to the ritual role of Slovenian: while the duke was led around the Prince's Stone three times, the Slovenian Kyrie eleison was being sung (Ramovš 1992: 9; Klemenčič 2003: 83; Štih 2012: 315). Moreover, the widespread use and importance of Slovenian are clearly highlighted in the prologue to the 1384 translation of Durand's *Rationale Divinorum Officiorum* (Cod. 2765).

That this document in fact refers to Slovenian is proven by the terms used for the language and the use of Slovenian in the works of the "South Tyrolean chivalric world traveler, poet, musician, singer, and composer," Oswald von Wolkenstein, who lived and worked in the first half of the fifteenth century. Three of his songs are relevant for Slovenians. In "Es fügt sich" he highlights the fact that the ten languages he used for his Minnesang also included Slovenian or *windisch* (Klein et al. 1987: 48–49). His "Bog de p[ri]mi was dustu da" combines Slovenian, German, Provençal, Latin, French, and north Italian words (Wachinger 2011: 260; Schönmetzler 1979: 454), and the song begins with the Slovenian salutation "Bog te primi" known from the way Ulrich von Liechtenstein and his entourage were received in Thörn in 1227. However, his love song "Do fraig amors" (Klein et al. 1987: 189–192) or "Do vrai amour," A Plea for Love (Schönmetzler 1979: 441) is his most accomplished song in terms of style and content, and among the seven languages used it also contains Slovenian or *windisch* (Glück 2002: 218). The use of Slovenian in this song plays a special role: the Slovenian parts constitute a meaningful whole (Logar 2016: 821).

The role of Slovenian knights is also highlighted by the finding that the most important Slovenian historical ballad, “Pegam in Lambergar,” is significantly older than what has been believed to date: a battle triggered by the conflict between Rudolf I of Habsburg and the Přemyslid king Ottokar II of Bohemia can be identified in it. In this battle, which took place on August 26th, 1278 at Dürnkrut on the Marchfeld between Vienna and Bratislava, Slovenian knights highly distinguished themselves. King Ottokar was killed later, most likely out of revenge for the death of Siegfried von Mahrenberg (Dimitz 1874: 195; Štih et al. 2016: 125). The thesis that the origin of “Pegam in Lambergar” is tied to this event changes the perspective on the creative output connected with the bearers of old chivalric ballad tradition.

The demise of chivalric culture, the altered political situation, and the fateful aftershocks following the 1348 earthquake (Klobčar M. 2017c; Rapuc et al. 2018) largely blurred the traces of knightly itinerant singers and their creative output. In turn, poetry, which is not limited by material needs, manifested itself in other environments: in student songs, already outlined in *Carmina Burana*, the poetic expression of the intelligentsia, especially teachers and certain priests, and was also preserved with other individuals who did not manage to pursue their planned professions. This poetry was guided by the needs for artistic expression and entertainment, and castles and their surroundings were largely replaced by inns and other public spaces.

In the following centuries, the poets driven by a desire for artistic creativity included certain very talented and self-taught musicians. This environment also provided room for the creative output of those individuals who expressed their desire for freedom with songs about free travelers. They also included priests and women: for example, dating to the nineteenth century are a song about a musician composed by the priest Jožef Žemlja and a song about smugglers composed by Marija Simoneti, a teacher’s daughter.

Like knightly creative output, this songwriting arose from the freedom of the spirit and was, except among the students and musicians, rarely based on direct travels: the new settings were created by the song itself. From this category, songs about wine and drinking together were the ones that primarily became part of folk tradition, and direct connections with *Carmina Burana* are also evident from the use of goliard verse (Ludvik 1987: 53–69). At the symbolic level, the power of this poetic tradition, which had been historically grounded

in connecting the earthly and transcendent dimensions, was expressed in the song about the fiddler before hell. Up to the twentieth century, the power of contact with the supernatural in this song was also expressed with the image of a king (i.e., King David or King Matthias), even when these songs were part of the blind singers' repertoire.

The songs composed by these individuals were only rarely printed on broadsides and were typically copied by hand. Humorous, socially critical poetry was present in the cities in the form of lampoons—that is, critical compositions printed on large sheets that were pasted on house walls. The Polish researcher Emil Korytko referred to the widespread use of lampoons in Ljubljana in 1837 as “lampoonmania” (Korytko 1983: 48).

An important category of songs was dictated by the needs for disseminating news, especially after Europe became threatened by Ottoman incursions. The invention of printing made this significantly easier: news was disseminated on broadsides, also known in Slovenia as *newe/neue Zeitung* or *Flugblatt*, following the German example. Due to its important geostrategic location close to the Ottoman Empire, news dissemination played an important role in the Slovenian-speaking environment from the sixteenth century onward: Ljubljana became an important center for communicating news in central Europe. This stimulated the printing of broadsides, which, however, rarely included songs.

From the Slovenian perspective, the most important song printed on a broadside is “Ain neues lied von kraynnerischen baueren” (A New Song about Carniolan Peasants), which contains the first printed words in Slovenian. It, however, portrays Slovenians in a markedly negative way. It quotes the slogans of the Slovenian peasant army, specifically the rebellious slogan “stara pravda” (old rights) that communicated to the nobility the Slovenian peasants' demand to reinstate the old feudal rights, and the slogan “Le vkup, le vkup, le vkup, le vkup, boga gmajna” (Come together, come together, you poor folk), which called on the peasants to unite and join the uprising. This song, written after the peasants' defeat, is a largely scoffing report on how the uprising, which the authorities defined as an atrocity, was subdued. It was intended to spread the news of this event in the German-speaking environment. In 1844, it was published under the title “Die krainerischen Bauern” (Carniolan Peasants) in a collection of German folksongs (Uhland 1844: 511–514).

Broadsides made it possible to spread the news of special events quickly; for example, news of military conflicts, either in prose or poetry. News of wars was spread by official news disseminators, who contributed to a land's defense by spreading news. In turn, news of wars in the form of songs helped soldiers disabled in the war, especially blind ones, earn a living. They used these songs to inform common people about the past events taking place on the battlefields. They usually learned these songs at barracks, which implies these songs had a military-informative character. Spreading news of wars and battles in the form of songs provided Slovenians with a basic selection of songs about the Ottoman battles, some of which (e.g., the song about the Ottomans before Vienna) were also disseminated on broadsides.

The Slovenian-speaking environment was also connected to the wider central European area through small printings issued in other countries or towns, such as Nuremberg, Cologne, Mainz, Venice, and Graz. Some of them, such as the ones from Augsburg, were introduced to Slovenian lands by distributors of the Remondini printing company, including Slovenian distributors from the Natisone Valley called *guzirji*.

Religious songs were also disseminated on broadsides or through other materials: during re-Catholicization, prayers and stories of saints supplemented with educational exempla also enabled people to sell them and sing them while pointing to the images. Some songs with religious content suggest they were disseminated on broadsides. Slovenians primarily encountered this form of catechesis during pilgrimages. The use of saints' songs with depictions of stories is also indicated by the portrayal of scenes from the lives of Saints Primus and Felician at Saint Primus Church above Kamnik. However, most songs about legends reveal the creative output of organ players, some of whom also served as sextons and teachers up until the mid-nineteenth century. These songs usually refer to parish patrons and the tradition of pilgrimage centers. A connection with the activity of organ players and broadsides can also be seen in the song about the 1755 Lisbon earthquake. Organ players typically used these song's melodies in other ways, especially religious ones, after an event was no longer interesting.

Religious songs and songs about wars intended for the common folk were disseminated in the languages of individual lands and, as evident from the song about the Lisbon earthquake, the same applied to spreading news of special events. In the official news dissemination, which was the responsibility of the

authorities, Slovenian was first used at the end of the eighteenth century, whereas in the practice of spreading news in the form of songs it attained its proper place during the establishment of the Illyrian Provinces. Several propaganda songs, either militia songs or songs celebrating the victory over Napoleon, have been preserved from this time. One is the song “Ena nova Pejsem od pokončine te Voiske” (A New Song about Ending the War). Zmaga Kumer’s finding that this broadside song was sung as a folksong in Goričica pri Ihanu (Kumer 1976: 122–123) is complemented by the research findings about everyday life in this area: the musician’s family played a key role in spreading this song among the locals. Official news in the form of songs was also spread at inns or through higher social circles. This is demonstrated by the drinking song “Notervzetje mesta Pariza” (The Occupation of Paris), printed in Kamnik in 1814.

Spreading news of important events or disasters through songs did not arise from a creative urge or a need to make a living, although the opportunity to make money did in fact facilitate and promote it. This is also evident from the song about the expulsion of the Stična monks because singing it most likely allowed some of these monks to make a living in their new circumstances. This song’s creators were mediators between the authorities and the common folk. As evident from the song about cholera, which refers to the first big plague outbreak in the nineteenth century (i.e., the 1836 epidemic; Ramšak 2017: 411), chain or secondary mediation could also develop in spreading songs: the song composed by a “Ljubljana teacher” was transmitted in other settings by literate itinerant singers, who used it to personally inform people of the threat.

In terms of songs used for spreading news, in addition to the songs about the Ottoman incursions and certain songs connected with the nineteenth-century military conflicts mentioned above, specific reactions to the 1848 revolution, threats such as cholera, and certain official decrees referring to everyday life (e.g., changes in the units of measurement) also became part of folk tradition. Their creators and distributors were mostly creative teachers, knowledgeable musicians, and self-taught writers (Sln. *bukovnik*) in Carinthia—that is, people who had sufficient knowledge and could critically respond to current developments. Political news expressed in songs, from Ottoman incursions to the nineteenth-century developments, was introduced to the common folk by itinerant singers. As stories about military or political developments, they were also or primarily of interest to men. Through folklorization they also became an increasing part

of women's repertoire and women also sang them after they were no longer topical. The observation of how news in the form of song traveled from itinerant singers to women thus sheds additional light on the roles of men and women as ballad performers.

Due to the faster spread of news, songs tied to the nineteenth-century events were more quickly forgotten. In the nineteenth century, the role of disseminating news was assumed by newspapers, but in part the practice of spreading news in songs continued to be preserved in parallel with this. A song about the war in Bosnia also had a news-spreading role. The song, ascribed to an unknown organ player (Kumer 1975: 121; Golež Kaučič 2018: 45), was written by the publicist Filip Haderlap: it spread through copies and was quickly folklorized. Certain songs published in newspapers were also folklorized. A combination of sung and written songs used for spreading news was ultimately shown in the 1895 responses to the Ljubljana earthquake: the poet Josip Stritar published a song containing a symbolic comparison with the Lisbon earthquake to secure aid from other Austro-Hungarian ethnic groups, and in Lower Carniola an organ player informed the parishioners about the earthquake and his views on its causes through a song he composed on this occasion.

Writing songs to spread ideas or messages and disseminating these messages thus also allowed people to earn a living; nonetheless, **it was spreading news of sensational events and unusual destinies of individuals in songs that primarily brought money.** These songs conveyed news on events connected with castle nobility, stories about individuals from lower social classes that broke the law and were punished for their crimes, and unusual destinies of the poorest classes.

Songs conveying stories about castle nobility could also be created by people who were familiar with life at castles—that is, more knowledgeable and musically better educated individuals. These songs also include songs about crimes, such as “Rošlin in Verjanko” (Rošlin and Verjanko), which in Slovenian folklore studies is known as a thematization of the Orestes motif (Kumer 1968: 296–297; Golež Kaučič 2018: 236–240): it is based on a true story related to the owners of Ödengradez Castle near Črnomelj (Pirjevec 1937: 233). In 1937, the time when a large journalism exhibition in Ljubljana drew attention to the song's connection with the sensationalist elements of a *Moritat* and ballads (Gaber 1938: 27–28), this song was described as a “castle *Moritat*.” These songs reveal features of medieval society and, as songs about castle nobility, they remained interesting

for a long time; through folklorization, they hence became an important part of the Slovenian folk ballad tradition.

Songs about sensational events taking place among the members of lower social classes were also present in Slovenia. They were composed or distributed by singers at fairs, which disagrees with the belief that this type of singing practice did not develop in Slovenia due to the widespread use of folksongs. The research demonstrates that singers from elsewhere came to Slovenian lands to spread sensational news through songs and that such songs were also created among Slovenians themselves. Due to the presence of German singers, who in Slovenia performed songs about horrible events, a singer at a fair was called a *Bänkelsänger* or *moritatler* in Slovenian: a song about murders and the punishment of murderers was namely called a *moritat* based on the German word *Moritat* (murder ballad). A *Bänkelsänger* or *moritatler* performed these songs at town fairs, largely in one and the same places; by singing songs about murders while pointing to a series of images depicted on canvas, they would first present the story and then sell it to the audience on broadsides.

The description of a singer at a fair in Kamnik (Suchy 1928: 92–93), which sparked the author's interest in itinerant singers, is primarily supplemented with testimonies from Ljubljana. In the early 1870s, right before the decline of singing at fairs, singers performing in German were replaced by the Bavarian singer Puls, who performed in Slovenian (*Laibacher Tagblatt*, June 19th, 1871: 1–2). Two Slovenian *Moritat* ballads have been preserved that Puls had printed in Ljubljana and presented or sold along School Avenue (Sln. *Šolski drevored*) behind the Ljubljana lyceum. These songs, just like the contemporary *Moritat* by the Slovenian publicist Filip Haderlap, were not folklorized, but were only interesting as horrible news. In contrast, certain Slovenian folksongs, such as the one about the seducer and murderer of young women “Eno dekle ven z mesta gre” (A Girl is Leaving Town), show traces of older German broadsides containing *Moritat* ballads in Slovenia.

Songs about sensational events (Sln. *moritati*) were largely connected with the German-speaking environment and were also brought to Slovenia by Moravian singers. They were connected with broadsides that singers sold during or after their performances. They were further distributed primarily by musicians who came in contact with a foreign *Bänkelsänger*, sometimes also while selling

their own or someone else's products at fairs. They also included local craftsmen and peddlers.

However, the poetic tradition of Slovenian murder songs was not tied only to foreign influences and broadsides: Slovenian love and family ballads also include many songs about murders. The most distinct example of one is the song about the execution of Urška Mandlovka, who on October 22nd, 1766 was sentenced to death in Ljubljana for having committed infanticide (Kumer 1990: 407; Golež Kaučič 2018: 263–293). The fact that songs about executions can be connected with the *moritat* genre, with which itinerant singers earned a living, is proven by many songs with sensationalist opening lines, such as “Nekaj novega sem zvedu” (I’ve learned something new), “Poslušajte od vbijavca” (Listen to a Story about a Killer), and “Poslušajte, kristjani” (Listen, Christians), which invite people directly to listen to the singer. Just like the songs about the battles against the Ottomans or the castle nobility, these songs express folklorization with their numerous variants and poetics.

The murder songs that became part of the Slovenian folksong tradition were largely used to set a negative example, but in some cases they also express sympathy towards the person convicted. In contrast, the executions of foreigners may have led to gallows humor, such as in the song “Dva nesrečna Italijana” (Two Unfortunate Italians). This song was composed by an old beggar upon the execution of two Italians in Ljubljana in 1861 and it quickly became folklorized. It became popular again in 1882 during the execution of Wilhelm Oberdank, an Italian irredentist of Slovenian descent.

The widespread use of songs showing elements of novella-like production proves that it was the stories about miscreants that formed an extensive portion of the Slovenian folksong tradition. The origins of this type of song should largely be sought in the responses to current events in the form of songs, which due to the event dynamics were the most intense in towns. In addition, with their fairs and purchasing power, towns were also the most suitable consumers of this supply: songs about current events were treated as “merchandise” (Brednich 1973: 243–251). Their creators were mediators spreading news in the form of songs. They belonged to an intermediate social class between the social elite and the common folk, and took on the role of mediators. Despite their occupational socialization and certain degree of professionalization, this group was very differentiated and susceptible to various influences.

The creation, distribution, and folklorization of novella-like songs explain the frequency of ballads in central Slovenia. The large number of ballads in Slovenia's alpine region is explained by their informative role: the flow of information was considerably more extensive and faster in more developed areas than areas where people lived largely off crop farming, the mobility of people was lower, and differences between them were smaller. From the Hungarian part of the Habsburg Monarchy (Sln. *vogrski orzag*) it was mostly songs about orphans that were introduced to Styria and Carniola.

However, in Styria the reasons for the frequency of ballads were somewhat different. In contrast to what has been believed to date, the analysis of Styrian dirges showed that some of these songs were clear examples of murder ballads (Sln. *moritat*), including the song "Umor iz ljubosumja" (Murder out of Jealousy) also known as "Fekonja," which was considered a typical example of a dirge (Kumer 1963–1964: 119–120) or farewell song. The song has a sensationalist content and evidence from the Slovenian Littoral shows that in the countryside "Fekonja" was sung by itinerant craftsmen or tradesmen while pointing to images: they used the song's sensationalist content to attract people. These songs, which were primarily created in Styria, became folklorized and that is why so many ballads were recorded in that region: "farewell songs" written in a novella-like style in particular were reinterpreted as ballads. In contrast, proper farewell songs that organ players composed for funerals of important or rich parishioners were only rarely folklorized.

Itinerant singers also earned a living with humorous songs. In addition to musicians, fair singers or *Bänkelsängers* were the main entertainers: by singing popular hits (Sln. *gasenhauer*), which indicate an Italian and German influence, they entertained people in streets, squares, and inns. Their singing influenced the singing practices of young people, to which from the mid-nineteenth century onward defenders of public morals often drew attention in newspapers. Similar warnings were directed at musicians, who were often considered undisciplined; nonetheless good musicians were held in high esteem. Slovenian folk musicians often composed humorous songs about marriage and socially critical songs, and they often borrowed songs from elsewhere. In addition to musicians that entertained people at urban or rural inns, up until the Second World War itinerant female singers (Sln. *hauzerarca*) performed at inns in towns, especially Ljubljana. In larger towns, people were also entertained by blind singers and

sometimes organ grinders. In urban streets and squares, organ grinders continued to entertain people up until the early twentieth century, when the profession of *Bänkelsänger* was already nearly forgotten. In the countryside, roadside inns played an especially important role in upholding the tradition of itinerant singers.

Certain sensationalist ballads or humorous songs, both parodies and hits, were also sung by craftsmen and tradesmen at fairs or on their routes through towns and the countryside: they used songs or special calls to lure people into buying their products or ordering their services. As demonstrated by the song “Stoji stoji ena stezica” (There Stands a Little Path), while selling their products some of them even sung educational religious exempla. Singers who also performed other jobs were more highly regarded than those who earned their living only by singing.

As part of the itinerant singers’ activity, singing for money primarily relied on printed items. Individuals could also earn money simply by selling small prints, which was most typical of the Slovenians in the Natisone Valley who sold Ramondini products: they were called *guzirji*, based on the German expression *hausieren* ‘sell door to door’ (Zanini 2009: 70). In addition to the songs, certain depictions on broadsides also reflect connections with the wider European tradition, including the Russian *lubok* (Till 1985: 72, 81), as well as influence on images painted on beehive panels.

Over six hundred motifs have been painted on beehive panels (Makarovič & Rogelj Škafar 2000: 28). The most direct influence of a broadside on an image painted on a beehive panel is evident from the depiction of a fantastic bird (Cevc 1962: 128–131). Other motifs include an animal wedding and a hunter’s funeral (Golež Kaučič 2002: 36–37), and numerous saints known from folksongs. The combination of presenting motifs in paintings and songs suggests that in Slovenia people also learned the stories of saints from broadsides. Except in rare cases, the beehive panels do not include scenes from the *Moritat* ballads: murder-related images did not belong in the harmonious coexistence of people and bees.

Saints were often depicted on beehive panels, and songs and stories about them composed by teachers, organ players, and musicians were an important part of the repertoire of **the last known group of itinerant singers—that is, the ones who, according to customary law, were entitled to alms: the blind, people with severe physical disabilities, and the poor.** People believed that

these individuals were especially close to God (Sln. *Bog*), which is also reflected in the Slovenian word *ubogi* 'poor, pitiable'.

Poor people not only begged for alms, but also offered songs and prayers in return. The blind occupied a special place in this regard. Despite sharing certain similarities with the care for the blind in central Europe, the Slovenian song tradition among the blind is primarily connected with the Slavic environment: the repertoire of the blind conveys the impacts of the measures imposed after the great tragedy of the 1014 Battle of Belasitsa (Michajlova 2010: 113). The distinctly religious songs composed by the blind, such as the songs about Saint Peter and his mother, Saint Elijah (Elias), Saint Anthony of Padua, Saints Laurence and Nicholas, and sin and atonement, and their apocryphal prayers, especially the Lord's Prayer, mirror the Christian tradition that had been formed by monasteries as part of caring for the blind. In Slovenia, this genre is supplemented with songs about sin and atonement, repentance, God's mercy, and Mary's intercession, which are typical examples of Baroque creative inspiration. In addition, songs about saints who played a significant role in taking care of individuals' happiness after life were also very important. Despite the importance of heroic songs, this tradition was the most important for the blind in the Slavic world (Michajlova 2010).

Songs about legends and other religious songs accompanied the blind on pilgrimages. In turn, apocryphal prayers were used when begging door to door. Singing heroic songs was primarily regarded as a form of social assistance for the blinded war veterans, although these songs were also often learned by other blind individuals. Slovenian heroic songs are primarily connected with the tradition of other Balkan peoples. In addition, the blind also performed the song about the fiddler before hell, in which the fiddler saves the souls of his loved ones from hell by playing his fiddle. The poorest groups also tried to earn people's empathy with songs about social injustice and orphans.

Singers from other social groups introduced new songs, whereas the members of the poorest classes largely preserved the established song tradition. By performing the role of mediators between God and the people, it was this tradition that also protected them: people believed that these singers' prayers, which they devoted to their beneficiaries, were more quickly answered. The special memory in song about people inviting the blind, as special mediators of ritual traditions, to take part in the life cycle customs, has been preserved in the haggada

“Bratec od Ljubljane” (Little Brother from Ljubljana). In Istria it was known as “Saint’ Martin’s prayer” or “an evangelical song.” The connection between this song and the blind was largely lost by the twentieth century, but in some areas the song continued to be used as a ritual song at weddings or wakes.

In the eighteenth century or the turn of the nineteenth century, organ grinders appeared in Slovenia (Omerzel Terlep 1997: 205–207; Klasinc et al. 2005: 56). The widespread use of street organs, with which blinded war veterans were allowed to beg across the country, resulted in this instrument becoming known as a beggar’s instrument. With this instrument becoming widely used, the blind no longer begged for alms by saying the Lord’s Prayer and their role of mediators between God and people was gradually disappearing: people regarded them the same as other itinerant singers and alms were now only considered a reward for playing. Beggars sought people’s generosity by singing special songs, including those about orphans.

Songs about orphans and certain prayers were also sung by other impoverished people or beggars. In general, however, poor people mainly begged for alms by singing carols. Carol singers usually went to wealthier regions to beg for food. Musicians would also go caroling to remote places, especially those who earned some extra money this way and poor musicians, including ones that came from outside Slovenian ethnic territory, such as the ones in the Littoral known as *laški piskači* ‘Italian pipers’ or *pifferari*. Caroling for food was especially common from Christmas to Candlemas and individuals would only rarely go caroling to remote places on other holidays. Carol singers often included older women, who would mainly go caroling for Christmas, although in Styria and Prekmurje they would also do this for Candlemas.

Travelers from the margins of society connected with singing and music also included the Roma. Slovenians perceived them as different, among other things also because of their attitude towards property and work; they also perceived their songs and music as a cheap way of luring money from people. At the end of the nineteenth century, educational songs for young people began to influence Slovenians’ attitude toward people from the social margins, especially the blind and the Roma. The song “Sirota jaz okrog blodim” (I, the Poor Orphan, Wander Around; Lampe 1897: 18–53), which promoted pity for the Roma, became folklorized in a very short time.

The overview of the creative output of itinerant singers in Slovenia reveals particular portrayals of the castle culture, town streets and squares, rural annual church festivals, and life in town and especially roadside inns, as well as the everyday contacts of itinerant craftsmen, tradesmen, and beggars with the rural population. It unveils various creative worlds and a socially very diverse group of mediators who conveyed news, lessons, social criticism, or entertainment to the common folk in songs. The folklorization of the songs characteristic of this life has left its traces in the folk tradition.

The evidence that itinerant singers were also common in Slovenia thus changes the understanding of the creators or bearers of folk tradition: the folk characteristics express not only the culture of the rural population, but also a series of creative individuals from various social classes for whom songs were a way to make a living. However, the finding about the importance of itinerant singers' creative output by no means denies the value of the rural populations' own creations and re-creations; it merely expands the social circle of those creating the songs, which, through folklorization, assumed the role of folk tradition.

Verse clichés with introductory or concluding formulas, which belong to the fundamental features of many Slovenian ballads (Kumer 1996: 97–103), indicate a rapid production and therefore significant creative output by itinerant singers: that is, printed fair material had an important impact on folk ballad (Burlasová & Droppová 1968: 656–659; Droppová & Krekovičová 2010: 13–74). The use of clichés, which points to the dissemination of news in songs or its professionalization, also draws attention to the importance of introductory lines in the older song production: these songs most often start with the lines “Stoji stoji” (There stands ...) or “Leži leži” (There lies ...), which also allowed rapid creation and spread of news through song. In 1838, the Polish researcher Emil Korytko, who during his political exile in Ljubljana compiled an edition of Slovenian folksongs, highlighted the fact that the songs beginning with “stoji, stoji beligrad” (There stands a white castle) were different from other contemporary Slovenian songs. He reported they were composed in a minor mode and also drew attention to their Rusyn-like melodies (Novak V. 1986: 164). The description of these characteristics indicates a long tradition of professional dissemination of news in songs as well as its connections in the wider environment.

From the songs composed or performed by itinerant singers, the Slovenian folksong tradition was enriched by certain heroic ballads, whereas the songs

that influenced this tradition the most were novella-like songs—that is, songs conveying news ranging from important military news to descriptions of family and love destinies, legends of saints and other exempla, social ballads, apocryphal prayers, and humorous songs. The songs containing traces of the itinerant singers' tradition were largely taken over among the rural population, often as songs sung during wakes. The new living environments of these songs and their new bearers erased the traces of their true origin, especially after they only continued to be preserved by women.

Ballads, which by being established among people became the most highly valued part of folk tradition, reveal the logic of a newspaper even after certain time-specific details have been smoothed away: heroic songs fulfilled the need to inform people of political developments and responses to them, family and love ballads conveyed news from various places, songs about legends reflected spiritual horizons and their formation, and humorous ballads, especially animal ballads, offered entertainment. In turn, mythological songs, which are the oldest, contain creative traces of the earlier folk musicians (Sln. *igrči*).

Slovenian folk tradition also contains songs composed by knowledgeable individuals, which derived from the desire to express something exceptional; the least visible among these are the traces of chivalric culture. The contexts revealed by certain knightly lyric poets' creative output, their presence in the Slovenian-speaking environment, and the backgrounds unveiled by placing the song "Pegam in Lambergar" in the turbulent thirteenth century, also provide new insights into this period for Slovenian historiography.

IMENSKO IN STVARNO KAZALO

A

Ain neues lied von kraynnerischen

bauern 66, 67, 68, 290, 320

Akademski pevski zbor 280, 281, 282

Ambrožič, Jožef 97, 98, 239

Andeški 35, 36

Antikrist, antikristjan 92–94, 102

Auersperški fragment 49, 50, 56, 313

Augsburg 69, 110, 280, 291

B

Belokranjci, belokranjski 180, 215, 269,
303, 314

Benetke 36, 64, 65, 110, 114, 132, 210, 288,
291

Beneška Slovenija (Nadiške doline) 110,
180, 291, 296, 316

benkelzenger, Bänkelsänger,

Bänkelsang 13, 18, 23, 85, 88, 109, 168,
169, 170, 171, 174–176, 293–296, 308,
312

Berlan, Franc 126, 244

Bernard Spanheimski 32, 36, 37, 41, 288

Bled, blejski 122, 219, 220, 266, 267

Bleiweis, Janez 66, 68, 128, 239, 302

Bleyer, Jakob 15, 16, 302

bedenje pri mrliču 155, 159, 221, 243, 244,
257, 261, 273, 297, 299

berač, beračica, prosjak 13, 14, 60,

90, 148, 161, 163, 165, 176, 190, 192,
203–224, 275, 287, 297, 298

beračiti, beračenje 163, 176, 191, 204, 205,
215, 219, 261, 297

božič, božični 202, 223, 224, 244, 271, 297

božično-novoletni 202, 223, 273, 298

božjepotni, božjepotna 17, 18, 82, 85, 86,
88, 254

brambovci 118, 119, 135, 304

brambovska pesem 118, 291, 307

Breže, Friesach 31, 35–37, 40, 49

brodar, brod, brodovje 63, 264

brusač 182, 183, 226, 269, 270, 271, 322

bukovnik, bukovništvo 90–94, 123,
191–193, 286, 289, 292, 307

C

Carmina Burana 26, 31, 62, 236, 289, 301,
312

cecilijanstvo 246

Celje, celjski 33, 66, 68, 132, 134, 136, 153,
263, 304

Celjski grofje 33, 42, 51

Celovec 64, 179, 181, 203, 282

Cerar, Anton (Danilo) 23, 109, 168, 169,
277, 302

Cerdonis, Matevž 64

cerkovnik 82, 88, 130, 140, 159, 191, 193,
237, 243, 244, 291
Cigan, Ciganka, ciganski 174, 184, 190,
201, 224, 226, 227, 229, 255, 273, 274,
275, 308, 310, 322
citre 195, 196, 201, 219, 220
citrarka 274
Codex Manesse (Cod. Pal. germ. 848),
Veliki heidelberški rokopis 32, 33, 34,
38, 288, 317, 320
Crnić (Črnič), Mate 215, 217–219, 269

Č
časopis, časnik 24, 63, 64, 69, 121, 126,
127–140, 144, 146, 150, 153, 159, 161,
162, 168, 171, 174, 227, 242, 262–266,
268, 269, 271, 275, 279, 280, 282, 292,
295, 299
časnikar 138
Črnomelj 64, 73, 217, 228, 293

D
daljnopisnik 136, 137
daljnazor 282
Debeljak, Anton 25, 96, 97, 159, 303
detomorilka 103, 254, 279, 304, 308
detomor 103, 106
Dimitz, August 43, 44, 45, 303
Dolenc, Janez 159, 165, 303
Dolenjska, dolenski 16, 35, 64, 75, 97,
105, 126, 293, 301, 309, 311
Domžale, domžalski 19, 20, 198, 204,
266, 306
Drabosnjak, Andrej Šuster 92, 193, 310
Druzovič, Hinko 227, 303
družbenokritična pesem,
družbenokritično pesništvo 62, 121,
290, 295
dude 41, 42, 195, 197
Dunaj, Dunav, dunajski 15, 17, 32, 37, 39,
43–45, 63, 64, 68, 70, 71, 87, 103, 110,
11, 124, 132, 134, 140, 144, 145, 149, 159,
164, 170, 181, 185, 211, 214, 227, 253, 255,
267, 280, 289, 291, 319
Dürnkrot (Suhi Kruti) 43, 44, 289

E

Eger, Rozalija, tiskarna 116, 303
eksempel 79, 80, 89, 90, 91, 171, 243, 291,
296, 299

F

Fekonja 155, 156, 157, 295, 308, 321
Foerster, Anton 246
folkloristika, folkloristični 15–18, 24, 43,
261
folklorni 26, 50, 303
frajman 105, 149, 150, 172
Francozi, francoski 101, 102, 116, 119, 120,
170, 307, 319, 321
frančiškani, frančiškanski 64, 79, 80, 122,
146
Frauendienst, Služba dami 35, 36, 38–41,
68, 288
Freuensfeld, Josip 207, 210, 303
Frischowitz, Jean 277, 317, 321
Friškovec 76, 103–106, 162, 305, 316
Funtek, Anton 109, 277, 303
Furlanija, furlanski 30, 35, 37, 179, 182

G

Gaber, Ante 16, 23, 59, 63–66, 68–70,
107–110, 115, 127, 130, 279, 280, 303,
304
Gaudeamus igitur 22, 236
gasenhauer 24, 173–176, 253, 262, 263,
295, 301
glagolica 64, 65
Glonar, Joža 15, 114, 154, 190, 215, 243,
252, 257, 259, 304
glumač 63, 109, 167
godec, godčevski 167, 191, 195–204, 214,
219, 220, 223, 245, 247, 252, 253, 255,
256, 260, 273, 274, 283, 285–287, 289,
291, 292, 294–297, 301, 308, 309, 321
godec pred peklom 57, 58, 283–285, 289,
297, 309
goliard 26, 31
Gora Oljka (Križna gora) 80, 81
Goričica pri Ihanu 20, 118, 119, 203, 291,
318, 320, 321

- Gornjegrajski, vitez 35, 86, 288, 305
 gosli, goslati, goslarski 57, 58, 76, 171, 178,
 196, 199, 214, 215, 217–220, 228, 257,
 283
 gostilna, gostilniški 13, 22, 31, 57, 65, 69,
 120, 122, 123, 130, 133, 164, 165, 167, 169,
 173, 181, 196, 198, 221, 232, 257, 262,
 273, 275, 277, 284, 289, 291, 295, 296,
 298, 313, 321, 322
 Gradec 45, 64, 79, 86, 103, 110, 111, 134,
 136, 236, 291
 grajska moritat 72, 73, 293
 gral, sveti gral 33
 gramofon, gramofonski 229, 273
 gramofonska plošča 229, 281, 282
 gregorjevo, gregoracija 238
 guslar 217, 218, 316
 guzir, guziranje 110, 111, 180, 271, 291,
 296, 316
- H**
 hagada 221, 223, 297
 Hajdina, Gandin 33
 Haloze, haloški 88, 223, 239, 244
 harmonika, harmonikar 181, 195, 220,
 273, 277
 hauzerarca, hauzengarca 11, 273, 275, 296
 Helbling, Seifried 41, 42, 312
 Holdheimov zavod 219
 humor, obešenjaški humor 147, 264, 294
- I**
 igrc, igric, igerc 11, 12, 15, 16, 18, 23, 29,
 30, 32, 41, 57, 58, 61, 62, 191, 196, 214,
 286, 287, 288, 289, 299
- J**
 jezuiti (Družba Jezusova), jezuitski 62,
 79, 80, 85, 92, 110
 jokulator 61
 jožefinske reforme 98
- K**
 Kamnica pri Mariboru 141, 144, 145
 Kamnik, kamniški 19, 20, 35, 65, 85, 119,
 154, 165, 167, 168, 213, 232, 253, 261, 262,
 269, 273, 292, 293, 306, 316, 317, 319,
 320, 321, 322
 Kanalska dolina 128
 kantor, kantnar 88, 237, 239
 Karlovec, Karlovac 64, 218
 kateheza 79, 80, 85, 88, 89, 90, 92, 291
 Kelmorajn, Köln am Rhein 69, 79, 87,
 110, 291
 kitara 29, 169, 264, 273, 277
 klobučar 184
 Knobl, Pavel 114, 120, 243, 304
 Kobarid 212, 220
 Kočevar, Ferdo 243, 252, 306
 Kočevarji 164, 180
 koledovanje, koledniki 197, 201, 202, 203,
 223, 224, 271, 273, 297, 298, 321
 kolera 142, 145, 265, 292, 321
 Konstanca 51, 52, 54, 56
 Koroška, koroški 2, 10, 20, 30, 31, 32, 33,
 35, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 49, 56, 90, 91,
 92, 93, 123, 128, 144, 165, 192, 193, 202,
 275, 285, 286, 288, 289, 292, 305, 309,
 310, 314, 320, 322
 Korytko, Emil 22, 71, 121, 122, 199, 249,
 250, 251, 259, 290, 299, 306, 307, 313,
 319
 Kotnik, France 16, 90, 91, 92, 93, 94, 110,
 118, 123, 191, 193, 194, 195, 199, 237, 239,
 243, 244, 245, 286, 307, 320
 Kračman, Matevž (šmarski
 šolmašter) 101, 237, 239, 242, 244, 245,
 301
 kralj Matjaž 57, 58, 69, 71, 158, 214, 283,
 287, 288, 290, 309
 kralj Artur (Artus) 33, 40
 Kramar, Franc 97, 119, 126, 219, 221, 228,
 240, 243, 244, 245, 307, 318
 kramar 63, 110, 111, 155, 179
 kramarska pesem 14
 kramarski tisk 24
 Kranj 189, 321
 krčma 165, 174
 Križna gora pri Ložu 86, 89
 Križnik, Gašper 220, 318

krošnjar 109, 164, 167, 180, 270, 271, 272,
 294, 303, 314, 316, 322
 Kuba, Ludvik 215, 217, 307, 308
 Kuhač, Franjo 58, 214, 307
 kukalce 109, 280
 kupinár 185, 186, 270, 312, 321
L
 lajna 60, 176, 202, 203, 211, 220, 261, 262,
 297, 310
 lajnar 60, 61, 176, 202, 261, 262, 296
 lectovo srce 123, 124, 136
 legendna pesem 212, 215, 218, 219, 242,
 250, 251, 256, 269, 291, 297, 299
 Legenda Aurea 214
 Lesičjak, Franc Leder 194
 Lesičnik, Anton 194, 195, 307
 letak 11, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 23, 24, 25,
 26, 59, 60, 66, 68, 69, 85, 93, 95, 96, 97,
 107–110, 112–128, 132, 136, 140, 153, 159,
 167–171, 214, 237, 254, 256, 257, 264,
 265, 277, 280, 287, 290, 291, 293, 294,
 296, 303, 308, 311, 320, 321
 Liechtensteinski, Ulrik 35–40, 56, 68,
 288, 289, 309, 316, 320
 Limbarska gora 276, 278, 322
 Linhart, Anton Tomaž 115, 116, 320
 Linz 111, 219
 Lizbona, lizbonski potres 95–97, 109, 115,
 159, 243, 254, 291, 292, 313
 Ljubljana, Lublana, ljubljanski 17, 59,
 65, 65, 69, 70, 76, 103, 110, 118, 122,
 127–130, 134, 144–146, 159, 160, 161,
 162, 170, 176, 221, 223, 262, 263, 266,
 269, 273, 277, 279, 280, 281, 282, 290,
 292, 293, 294, 296, 297, 302, 303, 318,
 320, 321
 ljubljanski potres 159–162, 292, 309
 ljudska pesem 14, 15, 229, 291, 308
 Logatec 171, 178, 207,
 lončar, lončarstvo 180, 183, 184, 270, 308
 Lož 65, 97
 Lože pri Vipavi 47, 48
 lubok 13, 113, 296, 302, 313, 314, 315
 Lublanske novize 127, 128, 129, 218, 320

Lucidarius 41, 331
 Ludvik XVI. 90, 101, 102, 256
M
 mačeha in sirota 214, 215, 216
 Majar - Ziljski, Matija 221
 Mandelc, Janž 66, 279, 305
 Maribor, mariborski grad 49, 130, 141,
 144, 145, 192
 Marijino Celje, Marijino Selo 79, 87, 88,
 192
 Marolt, France 282
 Matena pri Igu 157, 228
 Megiser, Hieronymus 62, 310
 Metlika 64, 66, 109, 217
 mežnar, mežnarski 51, 88, 89, 237, 242,
 243, 247
 minezang 30, 35, 40, 52, 288, 305
 minezenger, minezengerski 26, 31, 39,
 40, 288
 mitski, mitološki 30, 57, 283, 285
 molitev svetega Martina 221, 223, 297
 Moravče, moravski 51, 156, 201, 204, 213,
 321
 Moravsko polje 43, 44, 289
 Moravska, moravski 19, 111, 168, 179, 294
 morilec, morilski, umoriti 18, 76, 101,
 102, 150, 152, 153, 159, 168, 170, 171, 172,
 265, 282, 294, 318, 319, 312
 moritatler 13, 19, 109, 168, 171, 293
 moritat 19, 25, 70, 72, 73, 74, 85, 109, 138,
 139, 147, 157, 167, 168, 171, 172, 173, 176,
 256, 277, 279, 280, 281, 282, 293, 294,
 295, 296, 312
 Može, Ivan Rupnik 16, 153, 198, 201, 301
 Murko, Matija 15, 26, 70, 71, 224, 306,
 310
 muzikant 2, 75, 164, 210, 285, 322
N
 narobe svet 111, 113, 114
 Narodna pesem v Avstriji 44, 220, 255,
 257, 320,
 Nebeška procesija 122, 123, 305
 Neidhart von Reuenthal 33

- nočni čuvaj 166, 167, 321
 Nova Štifta 62, 269
 novi cajtengi 104, 105, 108, 290
 novičar, novičarski, novičarstvo 18, 24,
 68, 109, 110, 280, 292
 novelistični 24, 71, 77, 97, 154, 155, 294,
 295, 299
 novinarstvo, novinarski 16, 23, 109, 139,
 279–283, 293, 303, 304, 309
 novo leto, novoletni 116, 202, 223, 245,
 273, 275, 298
 Novo mesto, novomeški 64, 153, 254
 Nürnberg 66, 69, 70, 110, 291
- O**
- oglašanje, oglaševanje, oglaševalci 11, 121,
 144, 165, 166, 178, 179, 183, 185, 187, 188,
 267–270
 Oglej, oglejski 32, 45, 79
 Oljka, Gora Oljka 80, 81
 organist 42, 75, 79, 82, 86, 89, 97, 101,
 126, 130, 140, 154, 155, 158, 195, 202, 219,
 237, 239, 240, 243–247, 255, 257, 258,
 260, 291, 292, 293, 296, 317, 322
 Ormož 207, 257, 260
 Ostrovški 35, 288, 305
 Otokar II. Přemisl 43, 44, 45, 47, 289
- P**
- pamflet 121, 138, 262, 263
 panjska končnica 45, 113, 114, 133, 196,
 281, 296, 302, 309, 320, 321
 parizar 133
 Pariz 101, 120, 170, 182, 183, 292, 319, 321
 Parzival 26, 33, 34, 41, 288, 305, 310
 paskvil 13, 121, 122, 138, 263, 290
 Pegam in Lambergar 42, 44–47, 57, 69,
 71, 114, 289, 299, 301, 306, 308, 314, 320
 Pelušič, Jernej 64
 Petrič, Ignac 199, 239, 244
 Pirc, Neža, Štučkova Neža 20, 117, 118,
 119, 320
 Pirjevec, Avgust 72, 73, 138, 259, 293, 311
 piskač 39, 42, 60, 199, 201, 202, 297
 piščal 30, 39, 245
 pifferari 201, 202, 297, 321
 ples 30, 41, 42, 236, 321
 Podkrajšek, Fran (Harambaša) 104, 105,
 162, 305
 podobica 17, 85, 86, 108, 175, 281
 ponarodevanje pesmi 18, 26, 116, 128, 154,
 171, 253, 257, 287, 292, 293, 295, 298, 314
 Porabje 185
 postiljon 65, 95, 99, 100, 130–133, 315, 320
 pošta, poštna služba, poštna zveza,
 poštni 59, 63, 64, 68, 98, 127, 130, 132,
 134, 138, 155, 168, 254, 306, 320
 poštar, poštni mojster, poštni sel 69, 130,
 133
 poštni rog 100
 potovka, potovec, pót 63, 185, 186
 potres 1348 23, 50, 64, 305, 306
 potujoči obrtnik, rokodelec 63, 69, 90,
 164, 165, 171, 176, 178, 179, 182–185, 187,
 188, 191, 193, 255, 269, 270, 271, 295,
 296, 298
 poulične pesmi, poulično petje, poulična
 ustvarjalnost 14, 24, 175, 253, 266
 poulični pevec 11, 13, 15, 17, 18, 24, 263,
 264
 poulični tisk 13
 Prekmurje, prekmurski 18, 105, 184, 185,
 223, 224, 235, 236, 237, 238, 261, 270,
 273, 275, 321
 Prešeren, France, Prešernov 122, 123,
 246, 249, 305
 pritrkavanje 165
 propaganda, propagandni 62, 80, 109,
 116, 118, 137, 291, 293, 310
 Ptuj 26, 33, 40, 154, 211, 224, 313
 pubalciranje 165, 269
 publicist 16, 19, 23, 24, 171, 292, 294
 Pusti Gradec 73, 74, 293, 320
- R**
- Radics, Peter 41, 42, 50, 51, 56, 68, 311
 radio 12, 266, 267, 268, 281, 282, 302, 310,
 319, 322
 Radio Ljubljana 266–268, 281, 282, 310,
 319, 322

raj, rajati 42
 Rationale Divinorum officiorum (Cod. 2765) 51, 53, 289, 320
 Ravnikar - Poženčan, Matevž 77, 80, 251, 319
 Razstava slovenskega novinarstva 16, 23, 109, 279–283, 303, 304, 309
 Repež, Filip Jakob 86, 89, 97, 98, 312
 Rezija, Rezijani, rezijanski 10, 37, 179, 180, 182, 195, 269, 270, 283, 309, 322
 Ribnica, Ribničani 65, 164, 180–182, 243, 308
 Ribnica na Pohorju 2, 285, 322
 Rogatec 33
 romanje, romarski 79, 82, 87, 108, 215, 257, 269, 291, 297, 311
 romarski vojvoda 82, 85, 88, 191
 Romi, romski 224–229, 273, 275, 298, 308
 Rošlin in Verjanko 71, 72, 73, 74, 259, 293, 314
 Rudolf I. Habsburški 43, 47, 289

S

samec 110, 117, 281
 Seckau, sekovski 31, 32, 236
 sejmarska pesem, sejmarsko petje 14, 18, 19, 22, 23, 24, 95, 214, 280, 282, 294
 sejmarski pevec 13, 14, 15, 16, 18, 19, 24, 85, 102, 109, 121, 167–178, 188, 189, 255, 256, 279, 287, 293, 294, 295
 sejmarski tisk 13, 22, 24, 298
 slamnikarji, slamnikarstvo 19, 20, 21, 119, 201, 204, 291
 slepi pevec, slepi pevci 192, 203, 206, 207, 210–212, 214, 215, 217–221, 255, 266, 268, 288, 290, 296–298, 312
 Slomšek, Anton Martin 189, 190, 192
 Slovaška, slovaški 29, 112, 184, 210, 214, 215, 256
 Slovenska okroglina 237, 243
 slovo, slovesa, štajerske mrliške pesmi 18, 154, 155, 158, 159, 295, 308
 sokoli, sokolski 176, 177
 Stari trg pri Ložu 97
 stereotip 116, 139, 176, 226

Stična, stiški, zitiški 98, 99, 103, 292, 320
 Stržinar, Ahacij 86, 87, 195, 313
 Suchy, Josip 19, 108, 109, 168, 277, 304, 313
 suha roba 296, 180, 181, 182
 svečnica, koledovanje ob svečnici 202, 223, 224, 298
 sveti Anton Padovanski 97, 214, 217, 296
 sveti Nikolaj, Miklavž 212, 214, 296, 308
 sveti Peter 209, 212, 214, 268, 296
 Sveti Tomaž pri Ormožu 257, 260
 sveti trije kralji 189, 201, 202, 224, 245, 271

Š

Šašelj, Ivan 217, 314
 Škofja Loka, škofjeloški 318, 66, 96, 256, 317
 šolmošter, šolmašter, šolnik, šolnik 17, 82, 88, 97, 126, 145, 154, 198, 202, 237, 239, 242–247, 291, 292
 Šmarca 145, 225, 227, 272, 274, 321, 322
 Šmarje, Šmarci, šmarski 101, 133, 156, 237, 244, 245, 301
 Štajerska, štajerski 18, 21, 31, 33, 35, 37, 39, 40, 42, 49, 64, 87, 88, 105, 134, 135, 143, 154, 157–159, 164, 196, 201, 220, 223, 235, 243, 245, 258, 287, 295, 298, 303, 305, 306
 Štajerska rimana kronika 49
 Štrekelj, Karel 15, 17, 26, 88, 101, 102, 154, 155, 158, 252, 254, 255, 304, 313, 314
 Štritof, Niko 279, 314
 študent, študentski 6, 22, 31, 32, 62, 79, 122, 130, 154, 176, 184, 231–236, 254, 255, 286, 289, 313, 321

T

telegraf 136, 140, 159
 tisk, tiskovine 13, 22, 24, 59, 64, 108, 109, 114, 116, 123, 128, 281, 290, 298, 304
 tiskarna, tiskar 64, 66, 110, 114, 116, 127, 153, 279, 280
 Tranča 62, 73, 204
 Tri fare pri Metliki 215, 217
 Trsat 218

- Trst 37, 110, 127, 130, 132, 164, 207, 263, 264, 266, 318
- trubadur, trubadurski 12, 26, 30, 35, 37, 41, 49, 50, 57, 138, 254, 288, 307, 310
- Trubar, Primož 61, 62, 63, 76, 110, 304, 313, 315
- Turjak, turjaški 36, 49, 50, 65, 66, 197, 280, 309, 311, 313
- Turki 15, 17, 52, 59, 64, 66, 69, 70, 71, 102, 107, 139, 140, 214, 250, 291, 294
- Turški glasi 64, 65
- U**
- Urška Mandlovka, Uršika 103–106, 162, 279
- usmrtimev 76–78, 90, 103, 104, 115, 135, 146–150, 152, 153, 162, 294
- ustoličevanje koroških vojvod 41, 49, 288, 314
- V**
- vagant 26, 31, 75, 231
- vagantske pesmi, vagantska poezija 31, 32, 62
- vagantski verz 231, 232, 289
- Valvasor, Janez Vajkard 30, 71, 73, 74, 98, 315, 320
- Vasiljev, Taras (Francišek Ločniškar) 227
- Vipava, Vipavska dolina 47, 64, 123, 130, 132, 150, 151, 152, 202, 321
- viteška bitka 43, 44
- viteška lirika, viteški liriki, viteška ustvarjalnost 9, 10, 11, 12, 23, 24, 26, 29, 30, 31, 33, 41, 42, 47, 49, 50, 51, 55, 57, 60, 71, 285, 287, 288, 289, 299, 305
- viteške igre, viteški turnir 31, 30, 35, 36, 37, 39, 49
- Vodiška Johanca 262
- Vodovnik, Jurij 18, 191, 192, 194, 199, 245, 286, 302, 305, 307
- Vogelweide, Walther 32, 288
- Volčič, Jakob 221
- Vrhnika 110, 130, 132, 176, 277
- Vrhovec, Ivan 162
- Vrhovnik, Ivan 21, 263, 313, 316
- Vrata (Thörl) 37, 41, 56, 288
- Vraz, Stanko 105, 215, 252, 254, 279, 306, 310, 314, 319, 323
- W**
- windisch, windesch, windische 33, 39, 41, 42, 51, 52, 54, 55, 65, 88
- Wolfram iz Eschenbacha 26, 33, 34, 41, 288, 310, 320
- Wolkensteinski, Oswald 41, 51–56, 288, 289, 304, 306, 312, 320
- Z**
- zabavljica, zabavljiva pesem 62, 174, 198, 263, 295
- Zacherl, Franc 156, 259
- Zalska županija 226
- Zemljič, Franc 257, 258, 260, 322
- zlati očenaš 206, 207, 210, 214, 215, 220, 221, 271, 297, 308
- zagovor, zagovarjanje 188, 189, 190
- Ziljska dolina 41, 221, 288
- Zupančič, Katarina, Živčkova Katra 126, 204
- Zupanić, Niko 212, 217, 218, 219, 269, 316
- Ž**
- Žegar, Matija 92, 93, 320
- žeganje 57, 118, 137, 194, 196, 197, 217, 226, 244, 245, 269, 298
- Železna županija 185, 215, 226
- železnica 130, 132, 133, 134, 136, 139, 140, 257, 315
- Žemlja, Jožef 199
- Žovneški gospodje 33, 35, 36, 63, 288, 305, 315

Knjiga Marije Klobčar *Poslušajte štimo moja* z opiranjem na primarne vire razčlenjuje dejavnost različnih skupin potujočih pevcev na Slovenskem ali povezanih s Slovenci, družbene kontekste njihove ustvarjalnosti in njihovo pesemsko produkcijo. Prinaša nova spoznanja o pesemski ustvarjalnosti v srednjem veku in o pesemskem sporočanju novic, osvetljuje doslej skoraj neznano področje navzočnosti in dejavnosti sejmarskih pevcev na Slovenskem, vključno z letaki, obravnava klice in petje kot reklamo rokodelcev in kramarjev in razčlenjuje pomen petja za preživljanje najšibkejših, predvsem slepih. S prikazom te ustvarjalnosti in njenega prehajanja v nabor ljudskega izročila predstavlja dragocen prispevek k slovenski folkloristiki.

Prof. dr. Mirjam Mencej

Marija Klobčar se v monografiji osredotoča na problematiko potujočih pevcev, ki je bila v slovenski folkloristiki tako iz metodoloških kot iz praktičnih razlogov na robu zanimanja. Z vpetostjo v historični kontekst prikaže različne skupine nosilcev te ustvarjalnosti, obravnavane hkrati s podobo njihovega socialnega okolja in spreminjanja njihovih družbenih vlog, ob tem pa opozarja na vlogo potujočih pevcev kot posrednikov med različnimi socialnimi plastmi in na prehajanje njihove produkcije v nabor tradicijske kulture. S preučitvijo dejavnosti in vpliva potujočih pevcev je avtorica razširila definicijo ljudskega in omogočila nov pogled tako na družbo, ki je generirala to ustvarjalnost, kot na tradicijsko kulturo nasploh.

Prof. dr. Svanibor Pettan

ISSN 2232-3791

25 €

<http://zalozba.zrc-sazu.si>